

UNIVERZITET "DŽEMAL BIJEDIĆ" U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ISSN 1840-1325

fhn
Mostar, 2018.

ISTRAŽIVANJA

FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA MOSTAR

UNIVERZITET “DŽEMAL BIJEDIĆ” U MOSTARU
FAKULTET HUMANISTIČKIH NAUKA

ISTRAŽIVANJA
ČASOPIS FAKULTETA HUMANISTIČKIH NAUKA
13/2018

Mostar, 2018.

Izdavač	Fakultet humanističkih nauka u Mostaru
Redakcija	dr. Adnan Velagić (BiH); dr. Dijana Hadžizukić (BiH); dr. Selma Raljević (BiH); dr. Belma Šator (BiH); dr. Oznur Ozdarıcı (Tur); dr. Andrijana Kos-Lajtmán (Hr); dr. Ivan Balta (Hr); dr. Michael Mayer (Njem); dr. Faruk Taslidža (BiH); dr. Edim Šator (BiH); dr. Anisa Trbonja-Omanić (BiH)
Urednik	dr. Almir Marić
Za izdavača	dr. Edim Šator
Lektor	dr. Lejla Žujo-Marić
DTP	Edin Džiho
Štamparija	IC štamparija Mostar
Za štampariju	Ibro Rahimić

Časopis izlazi jednom godišnje.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i Fondacija za izdavaštvo finansijski su potpomogli izdavanje ove publikacije.

DZEMAL BIJEDIC UNIVERSITY OF MOSTAR
FACULTY OF HUMANITIES

**“RESEARCHING” - JOURNAL OF FACULTY OF
HUMANITIES
13/2018**

Mostar, 2018.

Publisher	Faculty of Humanities of Mostar
Editorial board	dr. Adnan Velagić (BiH); dr. Dijana Hadžizukić (BiH); dr. Selma Raljević (BiH); dr. Belma Šator (BiH); dr. Oznur Ozdarıcı (Tur); dr. Andrijana Kos-Lajtmán (Hr); dr. Ivan Balta (Hr); dr. Michael Mayer (Ger); dr. Faruk Taslidža (BiH); dr. Edim Šator (BiH); dr. Anisa Trbonja-Omanić (BiH)
Editor	dr. Almir Marić
For the publisher	dr. Edim Šator
Proofreading	dr. Lejla Žujo-Marić
DTP	Edin Džihó
Printing office	IC štamparija Mostar
For the printing office	Ibro Rahimić

The journal is published once a year.

SADRŽAJ

HISTORIJA.....	9
Adnan Velagić Oblikovanje duhovnih vrijednosti Jugoistočne Evrope	11
Emina Šafro O Stanovništvu Mostara u doba Ali-paše Rizvanbegovića	27
Ibrahim A. Hodžić Prijedlog jednog modifikovanog sistema numerisanja porodičnog stabla (genealogije) i parentele	43
LINGVISTIKA.....	65
Edina Solak, Alica Arnaut Sevdalinka kao izvor stilskih vrijednosti.....	67
Sanja Merzić Sintaksička i stilistička analiza putopisa <i>Čudesna dneva</i> Alije Isakovića.....	81
Tarik Ćušić Leksika stranoga porijekla u Kubinoj zbirci pjesama iz 1893. godine	105
Nejla Kalajdzisalihović Trench Talk and code talkers—Linguistic Creativity in the First World War	119
Edin Dupanović Typological Determination of Bosnian Kinship Terminology in Comparison with English.....	133
Tania Blažević Academic Abstracts from a Croatian Perspective	151
Elmedin Zubović The Analysis of Errors in the use of English Prepositions by Bosnian L1 Learners...	171
Belma Šator Analyse des Vorfeldes in Horoskopen	191
Alisa Trbonja-Kahrman Semantička integracija anglicizama u njemačkom jeziku	207
KNJIŽEVNOST	217
Irma Marić Pripovjedački labirint poetskostvaralačke energije Irfana Horzovića - Kalfa -	219

Hedina Tahirović-Sijerčić	
Memorijalizacija uloga Romkinja na Balkanu. Primjer u filmu „Skupljači perja“	231
Jasmina Zlatarević	
Pointilistička rekonstrukcija stvarnosti -Problem istovremenosti različitih vidova umjetnosti.....	253
Aida Džihović-Šator	
Historiografska metafikcija u romanu <i>Ženska francuskog poručnika</i>	271
Anela Alijašević, Sandina Herić	
Die Zerrissenheit des inneren Ichs im Roman Malina von Ingeborg Bachmann	285
METODIKA.....	297
Jelena Bitunjac Lovrić	
Informacijsko – komunikacijska tehnologija u nastavi stranih jezika.....	299
Iris Memić-Fišić	
Interakcija i komunikacija u procesu podučavanja stranog jezika na daljinu	311
Leila Begić, Zamir Mrkonjić, Mirza Sitarević, Samra Karagić	
Utvrdjivanje razlika u jezičkim sposobnostima učenika prvih razreda redovne osnovne škole u odnosu na obrazovni nivo roditelja	333
KOMUNIKOLOGIJA I NOVINARSTVO	351
Sanela Kuko	
Interkulturalni konflikt u turizmu i odnosi s javnostima	353
Seid Masnica	
Vjerodostojnost medijskih sadržaja i normativi printanih medija u BiH	371
Seid Masnica, Amna Mehmedović	391
Novi mediji i tradicionalno novinarstvo.....	391
ESEJISTIKA.....	407
Irfan Horozović	409
Umjetnost čitanja	409
Jasminka Trešnjo, Edita Mulaosmanović.....	429
Bibliografija radova objavljenih u časopisu <i>Istraživanja</i> u periodu od 2006. do 2015. godine	429
UPUTA AUTORIMA	453
PODACI O AUTORIMA	455

*HISTORIJA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi*

Adnan Velagić

OBLIKOVANJE DUHOVNIH VRIJEDNOSTI JUGOISTOČNE EVROPE

SAŽETAK

Na prostoru Jugoistočne Evrope stoljećima se preplicu i sudaraju, konfrontiraju i izmiruju tako različite, a ipak, tako slične historijske posljedice i njeni uzroci. Mada nas historijsko promišljanje o ovom podneblju ponekad može odvesti u bespuća zamršene predodžbe o nejasnom ili pak diskontinuitetnom procesu, koji se odvijao često paralelno, ponekad međusobno povezano, ipak treba u obzir uzeti da su historijske činjenice, i pored kompleksne stvarnosti, dale nedvojbene odgovor. U ovom radu autor je nastojao dati odgovore na određene historijske procese koji su rezultirali oblikovanjem duhovnih vrijednosti na prostoru Jugoistočne Evrope.

Ključne riječi: Jugoistočna Evropa, Balkanski poluotok, duhovne vrijednosti, islam, kršćanstvo.

Prostorno i vremensko određenje Jugoistočne Evrope

Društvena kretanja, sama po sebi, predstavljaju skup različitih individualnih promišljanja, koja se, shodno vremenu i okolnostima, više ili manje, dovode u međusobni kontekst. U poimanju Balkana nameće se logično pitanje ili više njih. Koliko uistinu imamo znanja o prošlosti Balkana? Šta nam znače pojmovi „Balkan“, „balkanizacija“, „Jugoistočna Evropa“? Dakle, pitanja je više, a odgovori su kompleksni. Zato je, zasigurno, među najvećim metodologijskim problemima naučne valorizacije „Jugoistočne Evrope“, odnosno „Balkana“ kako ili kakav odgovor ponuditi, a da bude prihvatljiv – razumljiv, te kako ovaj prostor odrediti kao historijski i geopolitički pojam. Nije lako s obzirom na činjenicu da

se navedeni pojmovi ponekad upotrebljavaju kao pečat koji bi trebalo da izazove opće užasavanje i samoprezir onih na čijoj je koži utisnut. Osim toga, ovaj pojam ili bolje rečeno pojmovi su promjenljivi, a u dužem razdoblju nestalni i veoma nejasni. Njihov se obris pomiče, a društveno – kulturne i privredne ih realnosti mijenjaju i stalno dopunjuju.¹

Inače, pojam „*Jugoistočne Evrope*“ prate isti problemi kod određenja kao i pojam neke druge regije (naprimjer Srednje ili Istočne Evrope). Balkanski se poluotok, međutim, doista odlikuje geografskim jedinstvom, a donekle i jedinstvom nametnute historije. O čemu je riječ? Riječ je uglavnom o političkoj predstavi/percepciji.² Naime, Balkan ima konkretnu historijsku egzistenciju, a naslijeđa koja su oblikovala taj evropski jugoistočni poluotok i danas bitno određuju njegov evropski status. Na navedenom prostoru izdvajaju se dva naslijeđa: jedno je hiljadugodišnja historija Bizantijskog carstva s njegovim dubokim političkim, institucijskim, zakonskim, vjerskim i kulturnim utjecajem, a drugo je petstogodišnja osmanska vladavina - najduže razdoblje političkog jedinstva Balkana. U osmanskom je razdoblju ovaj dio jugoistoka Evrope i dobio ime „*Balkan*“, a uglavnom su osmanski elementi utjecali i na stvaranje savremenih stereotipa o njemu.

„*Balkanizacija*“ je, inače, najvažniji pojam izveden iz riječi „*Balkan*“, a označava proces/događaj dugoga trajanja, koji se najčešće koristi kao sinonim za nemire i podjele na više malih labilnih i neodrživih političkih područja i državnica, iako su historičari već odavno utvrdili da historija balkanskih zemalja i naroda nije ništa nemirnija i haotičnija od historije bilo kojega dijela Evrope sve do Prvoga svjetskog rata. Balkanske podjele i nemiri nisu ništa drugo do posljedica narodnosnog sastava Balkanskog poluotoka, njegova geografskog položaja i stalne borbe za vlast nad njim.³

1 Darko Dukovski, *Povijest srednje i jugoistočne Evrope 19. i 20. stoljeća, Izdanje 1 (1800.-1914.)*, Izdavač: Alinea, Zagreb, 2005, 11-14.

2 Bojan Beševliev, Oppedeljane na geografskoto ponjatje 'Balkanski poluostrov' – Alternativi i analogii v minaloto i sega, *Balkanističen forum / Balkanistic Forum* VI/2, Blagoevgrad 1997, 9 – 31.

3 Balkan je staro i pouzdano ogledalo svjetskog poretka moći. Da bi neostvoreno načelo *Balkan balkanskim narodima* moglo da se nametne za ostvarivanje, nije dovoljno (a izgleda ni moguće) privoliti ogledalo da odrazi neki drugi lik, već je neophodno da se balkanski narodi posvete Balkanu. Naime, da se na samom Balkanu njeguje potreba balkanskog

„*Balkan*“ ili „*Balkanlik*“ na turskom jeziku označava „šumovite planine“ ili „gusto pošumljene i krševite zone“, što i jest, za razliku od, naprimjer, Apeninskoga ili Pirinejskog poluotoka, geografska činjenica. Pojam je, dakle, osmanska izvedenica. Druga izvedenica, pak, potječe od turskog putopisca, historičara i hroničara Halila Inaldžika (1916 – 2016) koji prihvaća etimološka objašnjenja iz perzijsko – turskoga jezika, u kojemu je riječ „*Balkan*“ izvedenica iz korijena „*balk*“ što znači „*blato*“ i turskoga sufiksa deminutiva-*an*.⁴ No, o kojima je „šumovitim planinama“ ili „gusto pošumljenim i krševitim zonama“ riječ? Planinski masiv Dinare prostire se duž jadranske obale do Albanije te se nastavlja sve do planinskog vijenca Pinda u srednjoj Grčkoj. Karpatski planinski vijenac počinje na sjeveru Rumunije, pruža se k jugu i, u obrnutom slovu S, razdvaja doline Moldavije i Vlaške od planina Transilvanije, prelazi Dunav kod Željeznih vrata (Kapije) i završava u Bugarskoj kao gorje Balkan. Stari makedonski i trakijski planinski masivi zalaze u sjevernu Grčku.⁵

zajedništva i savezništva, osjećanje sudbinske historijske povezanosti balkanskih naroda, da bi se potisnula njihova nedozrela i koristoljubiva samodovoljnost, koja onemogućava Balkan da se konsoliduje i integriše *imanentno*, da ne bi bio objekt formalne integracije prethodno izolovanih dijelova prostora, predmet jednog vanbalkanski funkcionalnog uređenja prostora, oblast hortikulture i multikulture svjetske moći. Balkanci treba da svoj kompleksni *nacionalni*, *balkanski*, *mediteranski* i *evropski* identitet nalaze najprije u prebogatij kulturi Balkana koju od antike naovamo stvaraju ne samo mnogi personalno poznati pojedinci nego i balkanski «narodni genije». Usporedi: Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd, 1999, 45-72.

4 M. Todorova, n. dj., 54 – 55.

5 Sve do kraja 18. i početka 19. stoljeća cijeli taj teritorij nije imao jedinstvenog geografskog imena. Osoba zaslužna za proširenje pojma „Balkan“ na širi prostor jugoistočne Evrope bio je njemački prirodoslovac Johann August Zeune (1778 – 1853.). On je u svom djelu „*Gea*“, napisanom 1809. godine, prvi upotrijebio izraz Balkanski poluotok. Naime, pišući o reljefu toga dijela Evrope, Zeune je pogrešno zaključio da se Stara planina pruža od Jadranskoga do Crnoga mora, te da ima funkciju središnjega planinskog niza koji evropsko kopno dijeli od njegova potkontinenta. Kako je kod imenovanja poluotoka običaj da on najčešće dobije ime po planinskom nizu koji ga dijeli od kopna (npr. Apeninski poluotok, Pirinejski poluotok), tako je i Zeuneov misteriozni potkontinent dobio ime *Balkan Halbeiland*, koje je kasnije preoblikovao u *Balkan Halbinsel*. Tako je ime Balkana prošireno na područje čitave jugoistočne Evrope pogreškom jednoga prirodoslovca. Konsultiraj: Mirela Slukan Altić, „Hrvatska kao zapadni Balkan – geografska stvarnost ili nametnuti identitet?“, *Društvena istraživanja*, God. 20 (2011), br. 2 (2012), Zagreb 2012, 401-413. Neki to objašnjavaju ovako: pojam Balkan uveo je njemački pedagog za slijepe i geograf August Cojne tek 1808. godine, kada je skovao naziv Balkanhalbinsel (Balkanski poluotok) da bi izbjegao važeći naziv Evropska Turska „pogrešno vjerujući da ta oblast predstavlja jedinstveni planinski

Korijeni duhovnosti na evropskom jugiostoku

Jedan od značajnih događaja koji je imao odlučujući utjecaj na historiju kršćanske crkve zasigurno jeste propast Zapadnog rimskog carstva.⁶ Posebno su u tome bile značajne germanske provale u Zapadnu Evropu u vrijeme pontifikata Lava I (440-461) i brzi prodor islama nakon 645. godine. U tom prodoru islam se jednostavno prelio preko triju patrijaršija (Aleksandrija, Jeruzalem, Antiohija) i ugrozio četvrtu – Carigrad. Zapadna patrijaršija – Rim, trpjela je slične probleme i snosila slične posljedice.

Započeti trend nazadovanja kršćanstva općenito, pa time i kršćanske crkve evidentan je i u vrijeme pape Grgura I (590 – 640). Stotinu godina kasnije stanje je bilo još teže. Umjesto jedinstvene crkve u jedinstvenom carstvu, dogodio se raspad i rascjep u svakome pogledu. Carigrad je, zahvaljujući islamskoj vlasti nad prijašnjim patrijaršijama - suparnicama u Aleksandriji, Jeruzalemu i Antiohiji - postao najveće i jedino vjersko središte na kršćanskom istoku. Jedinstvo politike i vjere Bizantu je omogućilo izgradnju nedvojbenoga kršćanskog autoriteta, a Carigradsku patrijaršiju navelo na nepriznavanje rimske supremacije, tim više što se Rim našao u posve drukčijem kulturnom i političkom okruženju germanskih država što je odredilo njegov posve drukčiji historijski razvoj.

Sukobi dviju pretenzija za političkom i vjerskom dominacijom, još od Karla Velikoga, doveli su u drugoj polovini 9. stoljeća do borbe za utjecaj nad

sistem kojim dominira istoimena planina u njegovom centru“. Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.*, prvi tom, Beograd, 1989, 8; Bogoljub Šijaković, *Kritika balkanističkog diskursa. Prilog fenomenologiji „drugosti“ Balkana*, Beograd, 2001, 3-11.

- 6 Posljednji zajednički rimski car bio je Teodozije koji je kratko vrijeme pred smrt vladao i zapadnim i istočnim oblastima carstva. Nakon njega podijelila su vlast njegova dva sina, 395. godine. Jedan je dobio istočnu, a drugi zapadnu polovinu carstva. Poslije tog vremena istočna polovina carstva nije se više spajala sa zapadnom. U velikoj seobi naroda, posljednjeg rimskog cara na zapadu, koji je bio sasvim beznačajna ličnost, zbacio je s prijestola 476. godine Odoakar. Savremenici nisu osjetili da se išta promijenilo, jer su barbarski komandanti i ranije zbacivali careve. Odoakar je zadržao rimske ustanove, formalno priznao vlast istočnog cara, ali je, ustvari, sve uzeo u svoje ruke. Zato se 476. godina uzima kao kraj Zapadnog rimskog carstva i kraj historijskog razdoblja koje se naziva stari vijek. Istočno rimsko carstvo, oslanjajući se na bogate provincije istoka, razvijenu gradsku privredu, naročito na trgovinske veze, zatim na stoljetnu kulturnu tradiciju i povoljniji geografski položaj, postojalo je pod imenom Bizantijsko carstvo do 1453. godine. Njegova granica prema Zapadnom carstvu išla je preko Balkanskog poluotoka krivudavom linijom koja bi se mogla povući od Beograda preko gornje Drine do Boke Kotorske.

etničkim područjima Evrope koja su tada postajala sve utjecajnije u historijskim zbivanjima. Bizantska država i crkva su zajedničkim naporima, podsticanim istim interesima, htjele etničke i geografske zone učiniti ovisnima o Carigradu. Posljedice su bile katastrofalne. Ugrožen je autoritet crkve. Javljaju se različite hereze i sekte, potpuno neovisne o dva središta kršćanstva, a prijetile su njezinim slomom. Anglosaske misije najavile su procvat kršćanske crkve ne samo na zapadu, nego i u Srednjoj Evropi. To je vrijeme kad se Rim i Carigrad već vidljivo formiraju u zasebna crkvena središta, posebno se natječući za naklonost slavenskih naroda Balkana.⁷

Sukob i rivalitet Rima i Carigrada za prevlast nad narodima Balkanskog poluotoka i nametanje svoje vjere imao je jednu bitnu posljedicu. Nakon misije Konstantina i Metodija u Velikomoravskoj kneževini kojoj se s uspjehom odupro njemački kler povezan s političkim vlastima Istočne Franačke, Bizant se snažno angažirao u pokršćavanju paganskih Bugara. Zbog svojih sporova s Bizantom, bugarski se kan Boris (852 –889) opredijelio kršćanstvo primiti iz Franačke i na taj način u vjerskom pogledu postati podanikom Rima, a ne Carigrada. Međutim, nakon snažnoga vojnog i političkog pritiska, ipak je morao prihvatiti kršćanstvo iz Carigrada. Carigrad je htio Bugarsku podvrgnuti svojoj patrijaršiji dok je Boris nastojao imati samostalnoga vjerskog poglavara. U sporu oko toga pitanja Boris je obustavio misionarsku djelatnost Grka i obratio se papi Nikoli I (858 – 867), te od njega dobio obećanje o osnivanju samostalne bugarske nadbiskupije, a rimski su svećenici preuzeli sav rad na pokršćavanju Bugara i organiziranju njihove crkve. Srbija i Bugarska će kasnije ipak ostati pod vrhovništvom Carigradske patrijaršije. Tako će nakon konačnog rascjepa Crkve 1054. situacija biti nešto jasnija: slovenske i hrvatske zemlje su, kao i Austrija, Ugarska, Češka i Slovačka, prihvatile zapadno kršćanstvo, odnosno katoličanstvo, dok su Vlaška, Moldavija, Srbija, Bugarska i Grčka prihvatile istočno kršćanstvo, odnosno pravoslavlje.⁸

Od utjecaja koji su dolazili sa istoka, Carigrada, i zapada, Rima, nije bila pošteđena ni Bosna. Kao granična zemlja zapadnoga Balkana, Bosna je imala specifični vjerski razvoj uz naglašeno vjersko nasilje ugarskih vladara i pokušaja

7 Opširnije u: *Historija naroda Jugoslavije*, knj. I, Školska knjiga, Zagreb, MCMLIII.

8 Opširnije u: Džon Makmaners, *Oksfordska istorija hrišćanstva*, Clio, Beograd, 2004.

katoličkih misionara da, sve do dolaska Osmanlija, bosanske krstjane stave pod okrilje pape. Pred osmansko osvajanje u Bosni su bili izmiješani pravoslavni, katolici i krstjani. Dolaskom i uspostavom osmanske vlasti vjerski trougao je nastavljen⁹ jer je proces prelaska na islam, vjeru koju su pratile i prate brojne, često neosnovane kontroverze, u drugoj polovini 15. i prvoj polovini 16. stoljeća snažno, ali ipak neravnomjerno zahvatio sve tri konfesionalne grupacije.¹⁰ U vrijeme kada su Osmanlije zaposjedale Bosnu, Crkva bosanska je postepeno gasila svoje djelovanje i nestala sa historijske pozornice.¹¹

- 9 Zahvaljujući utjecajima kojima je bio podložan prostor Bosne i Hercegovine, ali i jugoistočne Evrope, s pravom možemo kazati da je navedeni prostor multikonfesionalna zajednica, a da je jedna konstanta u bosanskohercegovačkoj pa i balkanskoj historiji – religija. To je trenutno gotovo jedina činjenica oko koje će se gotovo svi složiti. Katolicizam i pravoslavlje u okviru kršćanstva, te islam i judaizam susreću se i prepliću stoljećima na ovim prostorima. Dodamo li tome snažnu lokalnu kršćansku inačicu u vidu Crkve bosanske, koja gotovo da dominira bosanskim srednjim vijekom, do dolaska Osmanskog carstva, te utjecaje protestantizma u periodu Austro-Ugarske, pa do kraja Drugoga svjetskog rata, slika multikonfesionalnosti postaje jasnijom. Usporedi: Nebojša Šavija – Valha, *Religijski identitet i društvena struktura Bosne i Hercegovine, Migracijske i etničke teme*, god. 25, br. 1-2, Zagreb, 2009, str. 49-67.
- 10 U današnjoj Bosni i Hercegovini, prema osmanskim službenim podacima iz 1528–1530. godine, broj stanovnika po vjerama izgledao bi ovako: 220.000 muslimana ili 34%; 360.000 katolika ili 57%; 55.000 pravoslavaca, većinom Vlaha ili 9%. Godine 1624. taj broj je izgledao ovako: 900.000 muslimana ili 67%; 300.000 katolika ili 22%; 150.000 pravoslavnih, većinom Vlaha, ili 11%. Početkom Bečkih ratova, 1683–1699, u Bosni i Hercegovini ostalo je samo 120.000 katolika. Početkom 18. stoljeća taj će broj, zbog iseljavanja, pasti na 25.000. Tako je sredinom 18. stoljeća religiozni sastav u Bosni i Hercegovini izgledao ovako: oko 400.000 muslimana ili 73%; oko 50.000 katolika ili 9%; oko 100.000 pravoslavnih Vlaha ili 18%. Ovdje je potrebno napomenuti da se radi o vremenu emigracije katoličkog stanovništva iz Bosne i Hercegovine uzrokovanog upadom Eugena Savojskog 1697. godine i odvođenjem značajnog broja katoličkog stanovništva sa sobom (prema nekim procjenama oko 40.000 osoba). Ilustracije radi 1675. godine (prije početka Bečkog rata) u tuzlanskom kraju, od Krivaje do Save, bila su četiri franjevačka samostana, 12 katoličkih župa i preko 32.000 katolika. U istom kraju 1708. godine zatečen je samo jedan samostan i to onaj u Tuzli koji je bio nenastanjen i obrastao trnjem, jedna župa sa oko stotinu katoličkih porodica. Vidi: Gustav Bodenstern, *Povijest naselja u Posavini godine 1718–1739*, GZM, XIX, Sarajevo, 1907, 155-190, 359-390, 575-618; M. V. Batinić, *Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti*, *Starine JA*, knj. XVII, Beograd, 1885, 77-150; Luka Đaković, *Katoličko stanovništvo Bosne i Hercegovine u XVIII vijeku – u svijetlu nepoznatih podataka*, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1-2, Beograd, 1978, 158 – 166.
- 11 Opširnije u: Vesna Mušeta Aščerić, *Uloga bosanskog srednjovjekovlja u izgradnji bosanskohercegovačkog identiteta*, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, Zbornik radova, br. 2, Sarajevo 2011.

Prelazak na islam velikog dijela stanovništva pod osmanskom vlašću ostaje jedna od najizrazitijih i najvažnijih karakteristika osmanske Bosne. Proces prelaska na islam u početku se odvijao polako i potrajao je više naraštaja. O navedenom procesu najobjektivnije svjedočenja nude *Defteri* (popisivači).¹² Oni isto tako svjedoče i o prilično ravnodušnom držanju vlasti spram odlučnosti nekih kršćana da ustraju u svojoj vjeri: bilo je normalno da ljudi postanu muslimani i uzmu muslimanska imena, a da i dalje žive sa svojom kršćanskom porodicom.¹³ Ta nam praksa pomaže shvatiti zašto su muslimani u Bosni zadržali slavenski način tvorbe prezimena po očevu imenu: u prvim *defterima* (popisima) ima mnogo primjera: “Ferhat, sin Ivanov”, ili “Hasan, sin Mihailov”. Iako nije postojala opća politika prisilnog prelaska na islam, izuzev pojedinačnih slučajeva, to ne znači da kršćanske crkve nisu bile ometane i šikanirane u svom djelovanju.¹⁴

Kada su u pitanju druge vjerske zajednice u Bosni, potrebno je naglasiti da su u početku osmanske uspostave vlasti franjevci bili jedini katolički svećenici koji su u to vrijeme djelovali u Bosni.¹⁵ Premda crkva u Bosni nije imala drugoga

12 Defter je katastarski porezni popis koje je Osmansko carstvo veoma uredno vodilo, skoro od samog početka. Defteri su sadržavali podatke o selima, kućanstvima i broju čeljadi (odrasli muškarci i udovci), kao i etničkim grupama na prostoru carstva. Hazim Šabanović, Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda, *POF*, vol. I, Sarajevo 1950, 117-149.

13 Pragmatičnost, tolerancija, uvažavanje drugog i drugačijeg tokom osmanskih osvajanja, a kasnije i mudrog upravljanja na osvojenim prostorima, naveli su mnoge da prihvate novu vlast i vjeru. O tome postoji više nego dovoljno historijskih izvora i činjenica koji to potvrđuju. Tako, između ostaloga, u jednom popisu Bosanskog sandžaka iz tridesetih godina 16. stoljeća ili u Opširnom popisu Kliškog sandžaka iz 1550. godine u brojnim domaćinstvima, poslije oca hrišćanina upisivani su njegovi sinovi hrišćani i muslimani. Tako se u nahiji Strumičkoj, džematu *Radosava, sina Radivojića* navodi *baština Ferhada i Vuka, sina Radosava, u ruci Vuka, sina Ivana*. To znači da je prihvatanje islamske vjere predstavljalo i neku vrstu porodičnog dogovora. U prevodu: nasilnog prelaska na islam nije bilo. Konsultiraj: Senaid Hadžić, *Primjeri suživljenja. Bilješke o tuzlanskom kraju u 19. stoljeću*, Tuzla, 2017, 41-44.

14 Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1940; Nedim Filipović, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2005; *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu*, Materijali s naučnog skupa, *POF*, vol. 41, Sarajevo, 1991.

15 Franjevci su bili osporavani, nerazumijevani, ponekad protjerivani, prihvaćeni, darivani, kuđeni i hvaljeni, ali su ostali dosljedni svojoj misiji. Uvijek su bili u službi stanovnika, čuvari kulturnih i drugih vrijednosti, skromni i nenametljivi, ali odani državi. U osvom organiziranju na prostoru Bosne i Hercegovine prošli su od Bosanske vikarije do provincije

izvora prihoda do novca iz inostranstva i darova svojih vjernika, lokalni osmanski upravljači nalazili su mnogo načina da od nje izvuku velike iznose. Očito je da su katolički svećenici veoma teško živjeli, kao općenito ostalo stanovništvo, i da su ih Osmanlije često i na razne načine tlačile. Ali, svemu tome ipak je bio cilj novac, a ne prelazak na islam.¹⁶

Nadmetanje katolika i pravoslavnih, te međusobna netolerancija nastavili su se za sve vrijeme prirodnog i mirnog prelaska na islam stanovnika Bosne. Dok su pripadnici i jedne i druge crkve postajali muslimani, neki su katolici prelazili na pravoslavnu vjeru, i obratno. Znakovito je da je jedina druga balkanska regija (osim Trakije, koja je bila nastanjena Turcima), u kojoj je prevladala muslimanska većina, bila Albanija i da je također bila poprište nadmetanja kršćanskih crkava. Ali je albanski put postepenog prihvatanja islama bio drukčiji: zemlja se islamizirala svjesnom osmanskim politikom kako bi se u njoj suzbio otpor nakon Osmansko – mletačkoga rata u 17. stoljeću.

Islam je na Balkanu ostao granična religija, nalazeći se stalno u dodiru s kršćanskim vjerama i herezama, s mnogo islamiziranih i prikrivenih kršćana. Iz njega je proizašla i zasebna islamska sekta - *bektašija* s drukčijim vjerovanjima, privlačna mnogim preobraćenim *devširima* (nekad kršćanska djeca uzeta putem devširme). Kršćani i Jevreji su smatrani zasebnim *miletima* (*milet* danas u turskome jeziku označava naciju) kojima je bilo dopušteno zadržati svoje zakone i običaje, iako s izvjesnim ograničenjima. Njihovi su poglavari bili dio službene hijerarhije.¹⁷

Bosne Srebrene koja se jedno vrijeme prostirala na teritoriji tri države da bi sredinom 18. stoljeća bila svedena u političke granice Bosne i Hercegovine. Konsultuj: Julijan Jelenić, Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevaca (1437–1878), *Starine JAZU*, knj. XXXVI, Zagreb 1918, 81-162; István György Tóth, Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u Turskoj Ugarskoj (1584–1716), *Scrinia Slavonica*, br. 2, 2002, 181; Mijo V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini u prvih šest vijekova njihova boravka*, sv. II, Zagreb 1883; Fra Mato Mikić, *Arkiva*, knjiga IV/9, rukopis u Franjevačkom samostanu Kraljeva Sutjeska, 70; Berislav Gavranović, *Rukopis u Franjevačkom samostanu Kraljeva Sutjeska*, II, 245.

16 Mijo V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vijekova njihova boravka*, sv. I, Vikarija (1235-1517), Zagreb 1881; Mijo Vjenceslav Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini u prvih šest vijekova njihova boravka*, sv. II, Zagreb, 1883.

17 Od vremena nastanka Osmanskog carstva i njegovog kasnijeg teritorijalnog širenja duž tri kontinenta (Azija, Evropa, Afrika), njegova unutrašnja institucionalna struktura davala je primjer civilizacije zanimljivog vjersko – kulturnog pluralizma. Sveukupna osmanska

Da je položaj nemuslimanskih zajednica bio snošljiv, pokazuje činjenica koja kaže da su Osmanlije, nakon zauzimanja Istanbula, čak ojačale Carigradsku patrijaršiju kako bi spriječili papinstvo, povezano s protuturskom vojnom, u privlačenju kršćanskih podanika u uniju.¹⁸ Oni nikad nisu razumjeli kanonske finese autokefalnosti, smatrajući sve pravoslavne dijelom rimskog (bizantskog) *mileta*. Ohridska je arhiepiskopija bila prva pravoslavna organizacija uključena u Osmansko carstvo. Osmanlije su širile njezinu jurisdikciju sve dok nisu ušli u Ugarsku. Tada je sultan diplomatski išao na ruku Srbima i obnovio Pečku patrijaršiju, koja je dobila najveću jurisdikciju u svojoj historiji. Prostirala se od sjeverne Makedonije, preko Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, do pravoslavnih naselja na habsburškome i mletačkom području.¹⁹ Osmanlije su veoma rijetko doživljavale pravoslavnu crkvu kao moguću opasnost.

politika prema nemuslimanima, koja je stanovništvo organizirala na osnovu vjere i sekte, određivala je odnos, ne samo između zajednice i države, već, i među samim zajednicama. Politika navedenog sistema je nemuslimane organizirala u posebnu grupu naroda – millet: Rum milleti ili Romeji (Grci, Bugari, Srbi, Vlasi i drugi), Ermeni milleti (Gruzijci, Jermeni) i Jahudi milleti (Jevreji) koji su bili organizirani u sinagogama. Definiciju osmanske civilizacije, koja veoma dobro oslikava funkcionisanje millet sistema, dao je Ali Čelebi ef. Kinalizade (mislilac koji je živio u 16. stoljeću). On, između ostaloga, piše: „(...) Civilizovano društvo se sastoji od različitih grupa i protivničkih milleta koji se udružuju, postižu dogovor i žive u miru i harmoniji (...)“. Nemuslimani su imali neku vrstu autonomije u mnogim sferama poput vjere, obrazovanja, porodičnog zakona i društvene solidarnosti. Generalno posmatrano, millet (nacionalni) sistem podrazumijevao je ispunjenje potreba i obaveza osmanskog državljanstva: plaćanje poreza, kojima se, na određen način, pojedinac vezuje za državu u kojoj se rađa i živi. Usporedi: Ekmeleddin Ihsanoglu, *Kultura suživota*, Sarajevo 2006, 49-61 (dalje: E. Ihsanoglu, *Kultura suživota*); također usporedi: Ekmeleddin Ihsanoglu (priređio), *Historija osmanske države i civilizacije*, Sarajevo, 2004.

- 18 Sa pravoslavnom crkvom Osmanlije su se prvi puta susrele osvajanjem Bizantije, odnosno, njene prijestolnice – Konstantinopolja/Carigrada 1453. godine. Odmah poslije toga potvrđen je novi patrijarh Genadij II kome je izdata povelja o slobodi vjere, a daljnjim širenjem osmanskih granica, bile su priznate i druge nacionalne crkve. Nakon osvajanja Istanbula, pravoslavni patrijarh i njegovi episkopi oslobođeni su svih poreza. To je značilo da su priznati kao pripadnici vladajuće klase. Crkva je imala potpunu autonomiju, svoje crkvene sudove. Sva pitanja, bilo crkvena ili civilna, rješavali su samostalno. Ako je spor između muslimana i pravoslavca, onda je mogao da sudi kadija. Ali ako musliman tuži kršćanina, onda je sudio crkveni sud. Ovakav status ostao je do krize Carstva. Vidi u: E. Ihsanoglu, *Kultura suživota*; također, u: İlber Ortaylı, *Drugačije razumijevanje Osmanlija*, Sarajevo, 2009.
- 19 Konsultiraj: *Istorija naroda Jugoslavije*, knjiga druga, Beograd, 1960, 101-104; Boris Nilević, Neka zapažanja o srpsko-pravoslavnoj duhovnosti u Bosni i Hercegovini u osmansko-turskom vremenu, *POF*, vol. 42-43/1992-93, Sarajevo, 1995, 201-209.

Samo su vjerski fanatici povremeno huškali muslimanske mase na kršćane, a bilo je i povremenih progona, no vlasti nisu zamjerale postojanje kršćanske službe sve dok su kršćani bili lojalni vlasti. Vjera je na tim prostorima bila prožeta dubokim osjećajima identiteta. Postati musliman značilo je postati Turčin. Ova je konstrukcija ostala u *mementu* pravoslavnog društva sve do u 20. stoljeće.²⁰

Osim pravoslavne, i katolička crkva, odnosno njeni sljedbenici, imali su određeni vid zaštite osmanske države. Naime, sa katoličkom crkvom Osmanlije su došle u dodir po osvajanju srednjovjekovne bosanske države 1463. godine. Tada je sultan Mehmed II el – Fatih, bosanskim franjevcima (a time, s obzirom na vjeru, i katolicima) dao takvu garanciju svojom ahdnamom od 28. maja 1463. godine, kada mu se starješina bosanskih franjevaca fra Anđelo Zvizdović poklonio u Milodražu, nekadašnjem dvoru bosanskih kraljeva (između Kiseljaka i Busovače).²¹ Ahdnama je bila osnovna pravna isprava na koju su se uvijek iznova – tokom stoljeća, pozivali bosanski franjevci; njom su branili osnovna ljudska prava svoja i svoga naroda.²² Početkom 16. stoljeća franjevci su, kao jedino katoličko svećenstvo u Bosni, organizirali franjevačku provinciju, “Bosnu Srebrenu”. Ova crkvena institucija obuhvatila je sve franjevačke samostane na dalmatinskom i ugarskom teritoriju pod osmanskom vlašću. Oni su preuzeli organizaciju katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Slavoniji.²³

O zaštićenosti crkava i kršćanskih podanika svjedoči kasniji osmanski arhivski materijal u svim samostanima ili manastirima, na prostoru Bosne i

20 D. Dukovski, n. dj., 24.

21 Luka Markešić, Šta je nama Ahdnama? Osvrt na različita aktualna tumačenja Ahdname, *Bosna franciscana*, Časopis Franjevačke teologije Sarajevo, god. XXI, br. 39, Sarajevo, 2013, 195-203; Srećko M. Džaja, *Fojnička ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike*, Posebni prilog Svjetla riječi, Sarajevo, 2012.

22 Prijepis Ahdname čuva se u samostanu u Fojnici. Kako je zabilježeno: Osmanlije su se u osvojenim zemljama milostivo vladale prema franjevcima, njihovim crkvama i samostanima, koje su oni iza 1463. godine opet brzo podigli. Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I svezak, Svjetlost, Sarajevo, 1990. (Fototipsko izdanje iz 1912.), 115-116 i 123; Kasim Gujić, *Osvajač Bosne sultan Mehmed II i bosanski franjevci*, Zagreb, 1935; *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, sv. III-IV, Rim, 1971, 76.

23 István György Tóth, Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u Turskoj Ugarskoj (1584.-1716.), *Scrinia Slavonica*, br. 2, Zagreb, 2002, 178-201; Bogumil Hrabak, Katoličko stanovništvo u Srbiji 1460.-1700., *Naša prošlost*, br. 2, Kraljevo, 1987, 77-124.

Hercegovine. Iz tog materijala koji sadrži akte i predstavke svećenstva upućene osmanskim upravnim i sudskim organima od najviših do najnižih u cilju zaštite svojih prava, kao i rješenja osmanskih vlasti o tim predmetima vidljivo je svjedočanstvo o utvrđenom pravnom položaju kršćana i svećenstva uopće i zaštita koja im je u smislu šerijatskih i kanunskih propisa od strane državnih vlasti pružana.²⁴

Činjenica je da proces intenzivnog i kontinuiranog prihvatanja islama nije bio prisutan samo u Bosni. Uz Bosnu proces prelaska na islam je bio posebno snažan u Albaniji i Bugarskoj. Islamizacija Albanije pokrenuta je nakon sloma Skenderbegova ustanka. Procjenjuje se da je približno dvije trećine stanovništva do 18. stoljeća bilo islamizirano, dok se broj katolika i dalje smanjivao. Katolici su se uspjeli održati, zbog neprohodnosti terena, na planinskom sjeveru, dok je većina pravoslavaca ostala na jugu Albanije. Slabljenjem Ohridske arhiepiskopije i pravoslavni su se osjećali ugroženima, pa je stoga *bektaška sekta* upravo ovdje bila najrazvijenija.

Grecizirana hijerarhija Ohridske arhiepiskopije, a s njom i hijerarzi Pečke patrijaršije, agitirali su protiv Osmanlija tražeći pomoć Rima. *Porta (Visoka/Uzvišena Porta* je sultanova vlada u Istanbulu) ih je 1767. jednostavno ukinula i raspustila, dok su se prava pravoslavne crkve postepeno smanjivala.²⁵ Tako se i moglo dogoditi da je mirom u Kučuk – Kajnardžiju 1774. odlučeno da će ruski veleposlanici predstavljati sve pravoslavne kršćane. Zbog toga se ponegdje javilo otvoreno nezadovoljstvo, jer su se mnogi interesi kršćanskih naroda Balkana morali podrediti ruskim interesima. Uostalom, Rusi nisu zapravo nikad shvaćali što se događa na Balkanu niti ih je to doista zanimalo. Pravoslavne episkope doživljavali su kao svoje slugu, dok su, istodobno, balkanskim crkvenim poglavarima nudili karikaturu anahrone i iskrivljene bizantske vizije *Pravoslavnog Carstva*.²⁶

24 Konsultiraj: Šaban Hodžić, Stari turski dokumenti sa tuzlanskog područja, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. I, Tuzla, 1957, 47-84.

25 Konsultiraj: Nedeljko Radosavljević, *Pravoslavna crkva u Beogradskom pašaluku 1766-1831 (uprava Vasiljenske patrijaršije)*, Istorijski institut, Posebna izdanja, knj. 53, Beograd, 2007, 57-82.

26 Opširnije u: Rober Mantran (priredio), *Istorija Osmanskog carstva*, Clio, Beograd 2002; također, u: Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, knj. I-III, Zagreb, 1979.

Već smo se uvjerali da je vjera zauzimala centralno mjesto u životu srednjovjekovne Evrope. U ranim razdobljima novovjekove Evrope vjera i dalje ima veoma značajnu ulogu. Potreba za vjerom je bila, zbog brojnih apokaliptičnih događaja, još izrazitija početkom 16. stoljeća pa je to vrijeme kad hereze (osim *husita* u Češkoj i Moravskoj) praktički i nema. Rimokatolička crkva, samozadovoljna i bez pravog suparnika, nije uspjela zatomiti „*vjersku glad*“ koja se tada javljala u kršćanskom okruženju. Apsentizam (Nedolaženje svećenstva među vjernike) se širio među svećentvom, a bilo je dosta neukih i nemoralnih svećenika, posebno biskupa i kardinala, koji su diskreditirali crkvu među laicima. Bio je to položaj duhovno propale, ali materijalno još gramzive i bogate crkve (prodaja oprosta). Nije, stoga, čudno što se početkom 16. stoljeća, u vrijeme pojačane vjerske svijesti, dogodila tzv. *vjerska revolucija*. Za samo pola stoljeća 40 posto evropskog stanovništva je prihvatilo reformističku teologiju. Prvi su se reformatori pojavili u Njemačkoj i njemačkoj Švicarskoj predvođeni Martinom Luterom i Urihom Cvinglijem. Protestanti su se ukorijenili u skandinavskim zemljama, pribaltičkoj Evropi i Engleskoj. Prodor protestantizma u Jugoistočnu Evropu je bio zabrinjavajući, ali ipak ograničenih razmjera. Calvinizam je bio nešto prodorniji, posebno u Poljskoj i Transilvaniji, zemljama koje su tolerisale i druge manjinske vjerske skupine poput unijata, češke braće, anabaptista i židova. U Ugarskoj i drugima područjima pod osmanskim vlasti položaj katoličke crkve se bitno mijenjao. Protestantizam se, pak, u hrvatskim i slovenskim zemljama nije mogao ukorijeniti zbog specifičnih političkih okolnosti, osim u nekoliko sporadičnih slučajeva u Istri i Hrvatskom primorju.²⁷

Zaključak

Pitanje pojmova „Balkanski poluotok“ i „Jugoistočna Evropa“, u današnje vrijeme bude pažnju i podstiču na razmišljanje, u kontekstu prostornog i vremenskog situiranja. Bez obzira na brojna sporenja, većina historičara se slaže da su ova dva pojma geografski različitog obima, ali komplementarne prošlosti, koja je, istini za volju, u pojedinim historijskim epohama, na određenim područjima, imala vrlo dihotomičan karakter. Prožimanje pravoslavlja i katoličanstva, još od

27 Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996.

vremena ranog srednjovjekovlja, te dolazak islama u 15. stoljeću, samo je jedan segment koji je uzrokovao stvaranje slike evropskog jugoistoka. Na njihovim međusobnih prožimanjima i sporenjima, sukobima i prihvatanjima, tokom perioda srednjeg vijeka, nastala je kultura Jugoistočne Evrope, koju su, tako uklopljenu u općedruštveni mozaik ovog podneblja, mnogi nazvali „balkansko bure baruta“.

Literatura

Knjige

- Berislav Gavranović, *Rukopis u Franjevačkom samostanu Kraljeva Sutjeska*, II, 245.
- Bogoljub Šijaković, *Kritika balkanističkog diskursa. Prilog fenomenologiji „drugosti“ Balkana*, Beograd, 2001
- Darko Dukovski, *Povijest srednje i jugoistočne Evrope 19. i 20. stoljeća*, Izdanje 1 (1800.-1914.), Izdavač: Alinea, Zagreb, 2005.
- Džon Makmaners, *Oksfordska istorija hrišćanstva*, Clio, Beograd, 2004.
- Ekmeleddin Ihsanoglu (priredio), *Historija osmanske države i civilizacije*, Sarajevo, 2004.
- Ekmeleddin Ihsanoglu, *Kultura suživota*, Sarajevo 2006.
- Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996.
- Historija naroda Jugoslavije*, knj. I, Školska knjiga, Zagreb, MCMLIII
- Ilber Ortayli, *Drugačije razumijevanje Osmanlija*, Sarajevo, 2009.
- Istorija naroda Jugoslavije*, knjiga druga, Beograd, 1960.
- Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I svezak, Svjetlost, Sarajevo, 1990. (Fototipsko izdanje iz 1912.).
- Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, knj. I-III, Zagreb, 1979.
- Kasim Gujić, *Osvajač Bosne sultan Mehmed II i bosanski franjevci*, Zagreb, 1935.
- Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd, 1999.
- Mato Mikić, *Arkiva*, knjiga IV/9, rukopis u Franjevačkom samostanu Kraljeva Sutjeska.
- Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1940.

- Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.*, prvi tom, Beograd, 1989.
- Mijo V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, sv. I, Vikarija (1235-1517), Zagreb, 1881.
- Mijo V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini u prvih šest vjekova njihova boravka*, sv. II, Zagreb, 1883.
- Nedeljko Radosavljević, *Pravoslavna crkva u Beogradskom pašaluku 1766-1831 (uprava Vaseljenske patrijaršije)*, Istorijski institut, Posebna izdanja, knj. 53, Beograd, 2007.
- Nedim Filipović, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2005.
- Rober Mantran (priredio), *Istorija Osmanskog carstva*, Clio, Beograd 2002.
- Senaïd Hadžić, *Primjeri suživljenja. Bilješke o tuzlanskom kraju u 19. stoljeću*, Tuzla, 2017.
- Srećko M. Džaja, *Fojnička ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike*, Posebni prilog Svjetla riječi, Sarajevo, 2012.

Članci

- Bojan Beševliev, Oppedeljane na geografskoto ponjatie 'Balkanski poluoostrov' – Alternativi i analogii v minaloto i sega, *Balkanističen forum / Balkanistic Forum* VI/2, Blagoevgrad, 1997.
- Boris Nilević, Neka zapažanja o srpsko-pravoslavnoj duhovnosti u Bosni i Hercegovini u osmansko-turskom vremenu, *POF*, vol. 42-43/1992-93, Sarajevo, 1995.
- Bogumil Hrabak, Katoličko stanovništvo u Srbiji 1460.-1700., *Naša prošlost*, br. 2, Kraljevo, 1987.
- Gustav Bodenstein, Povijest naselja u Posavini godine 1718–1739, *GZM*, XIX, Sarajevo, 1907.
- Hazim Šabanović, Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda, *POF*, vol. I, Sarajevo, 1950.
- István György Tóth, Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u Turskoj Ugarskoj (1584–1716), *Scrinia Slavonica*, br. 2, 2002.
- Julijan Jelenić, Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevaca (1437–1878), *Starine JAZU*, knj. XXXVI, Zagreb, 1918.

- Luka Đaković, Katoličko stanovništvo Bosne i Hercegovine u XVIII vijeku – u svijetlu nepoznatih podataka, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1-2, Beograd, 1978.
- Luka Markešić, Šta je nama Ahdnama? Osvrt na različita aktualna tumačenja Ahdname, *Bosna franciscana*, Časopis Franjevačke teologije Sarajevo, god. XXI, br. 39, Sarajevo, 2013.
- Mijo V. Batinić, Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti, *Starine JA*, knj. XVII, Beograd, 1885.
- Nebojša Šavija-Valha, Religijski identitet i društvena struktura Bosne i Hercegovine, *Migracijske i etničke teme*, god. 25, br. 1-2, Zagreb, 2009.
- Šaban Hodžić, Stari turski dokumenti sa tuzlanskog područja, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. I, Tuzla, 1957.
- Vesna Mušeta Aščerić, Uloga bosanskog srednjovjekovlja u izgradnji bosanskohercegovačkog identiteta, *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, Zbornik radova, br. 2, Sarajevo 2011.

Emina Šafro

O STANOVNIŠTVU MOSTARA U DOBA ALI-PAŠE RIZVANBEGOVIĆA

SAŽETAK

Uvažavajući činjenicu da o vladavini hercegovačkog vezira Ali – paše Rizvanbegovića (1833-1851.) i njegovom odnosu prema nemuslimanima u historijskoj nauci postoje različita mišljenja, na osnovu relevantne literature i dostupne arhivske građe nastojali smo ponuditi prilog u vezi sa navedenim pitanjima. Ali – pašin odnos prema nemuslimanima je od strane pojedinih njegovih savremenika opisan kao tiranski, što po svemu sudeći ne odgovara istini. U vezi s navedenom problematikom, dat je osvrt na položaj stanovništva Mostara u prvoj polovini XIX stoljeća. Svi historijski događaji u ovom periodu nose snažan pečat veoma kompleksne ličnosti Ali –paše Rizvanbegovića čijom zaslugom je Mostar i postao središte Hercegovačkog pašaluka.

Ključne riječi: Mostar, Ali – paša Rizvanbegović, Osmansko carstvo, muslimani, pravoslavci, Rusija, katolici, biskup Rafael Barišić, fra Anđeo Kraljević, Austrija, franjevci.

Poznato je da uspon političke karijere Ali – paše Rizvanbegovića započinje ubrzo po slomu Pokreta za autonomiju Bosne (1831-1832).¹ Za lojalan odnos prema

- 1 Ali-paša Rizvanbegović je rođen u Stocu 1783. godine. Bio je član ugledne porodice Rizvanbegović. O porijeklu ove porodice postoje različite verzije, a kao najvjerodostojnija se ističe ona prema kojoj su Rizvanbegovići porijeklom od pečkih Mahmutbegovića. Njegov otac, Zulfikar Rizvanbegović, obavljao je funkciju stolačkog kapetana u dva navrata (prvi put oko 1755, a drugi put 1781.godine). Zulfikar se ženio dva puta iz ugledne sarajevske porodice Babić, a sa Ali – pašinom majkom Melikhanom se oženio 28. juna 1782. u Sarajevu. Iz prvog braka je imao Mustafu – kapetana i Mehmed – bega, poznatijeg kao Hadži-beg, a iz drugog braka je imao četvoricu sinova: Omer – bega, Ali – agu, Halil – agu i Derviš – bega, dok je od kćeri poznata samo Fatima. Nakon očeve smrti Ali – paša se umiješao u bratske sukobe, koji

centralnoj osmanskoj vlasti u vrijeme spomenutog autonomnog pokreta, Ali –paša je nagrađen samostalnom upravom u Hercegovačkom pašaluku koja je trajala od 1833. do 1851. godine. Za središte svoje uprave Ali – paša je izabrao grad Mostar, o čijem stanovništvu, pogotovo ukupnom broju, nemamo potpune podatke. Prema procjenama francuskih konzula De Božura i Šometa de Foseja, Mostar je početkom XIX stoljeća imao ukupno između deset i dvanaest hiljada stanovnika (Kamberović 1997: 107). Procjene stranih putnika, ali i domaćih savremenika dosta variraju. Tako bosanski franjevac Ivan Franjo Jukić u svom putopisu zaključuje da je Mostar prilikom njegove posjete 1842. godine imao 18.000 stanovnika (Jukić 1953: 51). Tokom svog boravka u Mostaru 1844. godine, konzul Austrije Dimitrije Atanasković procijenio je da Mostar ima 16.000 stanovnika, većinom muslimana (Ćurić 1960: 75). Detaljnije informacije o broju stanovnika pruža i austrijski diplomata Rihard Erko. On je posjetio Mostar 1846. godine, i u svom izvještaju navodi da glavni hercegovački grad ima između 16.000 i 17.000 stanovnika. Procijenio je da katoličkog stanovništva ima 1.500, pravoslavaca oko 5.000 i muslimana oko 10.000 (Kapidžić 1956: 52). Ruski konzul u Bosanskom ejaletu Aleksandar Giljferding bilježi da su u mostarskom katoličkom uredu 1851. godine smatrali da u Mostaru tada živi 2.504 katolika (Giljferding 1972: 42). Po svemu sudeći, broj stanovnika je tokom XIX stoljeća iznosio između 10.000 i 15.000. Bitno je spomenuti da je pred kraj Ali – pašine uprave zabilježen porast Roma u Mostaru. Tako je 1851. godine evidentirano 48 romskih kuća. Mada su Romi uživali pravnu zaštitu, domaće stanovništvo često nije bilo oduševljeno njihovim prisustvom u gradu. Zbog toga su oni živjeli u zajednicama lociranim što dalje od same gradske jezgre, a u Mostaru je to bila periferija Baba Beširove mahale (Mujić 1953: 157).

Mostar se i u Ali – pašino doba dijelio na mahale. U sidžilma mostarskog šerijatskog suda do 1850. godine spominju se sljedeće mahale (i dijelovi grada):

su eskalirali u Hutovu. Sukobi su privukli pažnju javnosti, a osobito podozrenje je izazivala francuska intervencija u korist Hadži – bega. Tri mlađa sina, predvođeni energičnim Omer – begom, odnijeli su pobjedu 1810. godine, nakon čega je Omer – beg postao stolački kapetan. Smrt Omer – paše Rizvanbegovića 1813. godine omogućila je Ali – paši da se profilira kao najzanačajniji kapetan i muteselim u Hercegovini, a vjernost sultanu u odlučujućem trenutku mu je omogućila da se, zahvaljujući prvenstveno svojoj mudrosti i ambicioznosti, profilira kao najznačajniji državnik u Hercegovini u XIX stoljeću.

Mehmeda kethode, Memi hodže, Ćose Jahja Hodže, Fatime kadune, Hadži Huseina, Karađoz – bega, Ibrahim ef. Roznamedžije, Hafiz – hodže, Sinan – paše, Hadži Bale, Ćejvana kethode, Kanber – age, Ćurkči Ahmeda, Ibrahim – age Šarića, Sevri Hadži Hasana, Hadži Jahje, Nezir – age, Hadži Memije Cernice, Derviš – paše, Hadži Alije, Hadži Ali Lafe, Baba Bešira, Hadži Hasana, Tere Hadži Jahje, Hadži Veliye, Pašinovina, Hadži Huseina Kotle, Kotlevina, Lakišića (Ričina), Tabhana, Vakuf Ali – džan, Suki Sultani (carska čaršija), Kujndžiluk čaršija i četiri bučuk mahale (Hasandedić 1966: 7). Mostarske mahale okruživali su bedemi koji su bili oko tri metra visoki. Zatvaranjem gradskih kapija, ulazak u grad više nije bio moguć. Mostarski bedemi kao ruinirani spominju se već u izvorima iz 1840. godine (Hasandedić 1966: 7).

Muslimansko stanovništvo u Mostaru u posljednjim decenijama osmanske vlasti sve se teže prilagođavalo novonastalim promjenama. U Mostar u XIX stoljeću neprestano pritječu stanovnici iz okolnih mjesta, te se ustaljena atmosfera na koju su muslimani navikli mijenja pod prilikom novih običaja. Muslimani su imali značajne zemljišne posjede, koristili njihove blagodati, a također su se bavili trgovinom i zanatstvom. Oni u novim društvenim okolnostima postepeno gube ekonomsku dominaciju.

Obrazovanje muslimanske djece se i dalje odvijalo u okviru mekteba i medresa. Za vrijeme vladavine Ali – paše Rizvanbegovića Mostar je bio kulturno – prosvjetni centar Hercegovačkog pašaluka. Mostarski muslimani su se i dalje koristili knjigama pisanim na orijentalnim jezicima koje su čuvali i prepisivali za buduće generacije. U Ali – pašino doba u Mostaru su se, pored ostalih, prepisivačkom djelatnošću bavili: Fadil Kajtaž (1834.), Ahmed Bakamović (1835.), hadži Alija Šunje (1837.), Husein Grančić (1838.), Mula Mustafa Hrvic (1844.), Mustafa Mrkonjić (1845.), Mustafa Ševa (1848.), Ibrahim Hadžiomerović (1849.), Ahmed, sin Alijin (1851.) (Hasandedić 1972: 110).

Dragocjene podatke o muslimanskom stanovništvu Mostara iz tog doba možemo saznati i iz putopisa stranih putopisaca kojima je dašak Orijenta u blizini primorja posebno privlačio pažnju. Engleski putopisac i naučnik ser Džordž Gardner Vilkinson na svom putovanju kroz Dalmaciju dobija vizu za posjet Mostaru. U Mostar je stigao u oktobru 1844. godine i zabilježio: *Svi*

govore slavenski, a neki mostarski Turci ne znaju nijedan drugi jezik. Dijalekat Hercegovine je gotovo isti kao u Dalmaciji i Crnoj Gori, ali manje čist jer ima dosta turskih riječi. Posebno sam zapazio riječ jok (ne). Ljudi su uglavnom uljudni i malo ko me je ometao i pravio neumjesne primjedbe čak i kada sam crtao na ulicama. Uočio sam, međutim, da nijedan turčin nije uzvratio moj pozdrav dok sam ulazio u grad, valjda zato što ne vole vidjeti kršćana na konju. Poslije toga, kada sam premjeravao most, jedan čovjek je stao da me posmatra i dao je oduška svojim osjećajima. Bio je turčin umotan u ogrtač od grubog platna postavljen zelenom čohom, na nogama je imao ogromne crvene čizme koje su neodoljive podsjećale na tanak fitlj noćne lampe. „Kakva je korist od toga?“, rekao je, „Što je sultan Sulejman gradio mostove, kada ih Franci sada uništavaju svojim pisanjem? To nikad nije bilo dozvoljeno i nešto će se sigurno desiti (Hadžiselimović 2012: 26).

Mostarski muftija Mustafa – Sidiki Sarajlić je odigrao bitnu ulogu u društvenom i političkom životu muslimana. On je napisao jedno kratko djelo na arapskom jeziku gdje se osvrće na društvene anomalije koje su već tada bile očigledne. Prethodno je podijelio društvo u četiri skupine; prvu skupinu su sačinjavali vladari, veziri i sultani, a dužnost ove skupine je da održava disciplinu, te da se bori protiv neprijatelja. Drugu skupinu čine učenjaci i mudraci kojima je dužnost da sve podučavaju vjeri i da upućuju sve na ibadet; potom idu težaci, pa zanatlije i trgovci. Muftija navodi kako društvo treba funkcionisati: *Svaka od spomenutih skupina treba da je ustrajna i stalna u svojim određenim poslovima, kako bi se na taj način održavao red u državi, a inače se događa obratno pri svakom propustu. Iz ovoga slijedi da ne treba ni jedna skupina da radi poslove druge skupine, jer to izaziva nered i pometnju, kao što se dogodilo u ovom vijeku kada su prisiljavani raja i zanatlije da idu u vojsku, pošto su vojnici zanemarili svoje obaveze i dužnosti (Mujezinović 1985: 242).*

Politička situacija na međunarodnom planu i kriza Osmanskog carstva tokom XIX stoljeća izazivala je konfuziju i strah kod bosanskih muslimana, pa i onih u Mostaru. Muslimanska omladina je i dalje visoko obrazovanje sticala na Istoku, većinom u Istanbulu i pritom razvijala jak osjećaj pripadništva Osmanskom carstvu.

U XIX stoljeću bitno je ojačao i pravoslavni element u Mostaru. To je očito na ekonomskom, kulturno – prosvjetnom, pa i političkom planu. Pravoslavci iz Mostara postaju vodeći trgovci, a dobra ekonomska podloga stvara prostor za šire društveno djelovanje. Mostarska pravoslavna opština postala je važan centar zbivanja. Potrebno je istaći da je pravoslavno stanovništvo Mostara 1835. godine vlastitim sredstvima obnovilo staru pravoslavnu crkvu, a nema sumnje da su pravoslavne esnafije dale veliki doprinos.² U doba Ali – pašine uprave javljaju se obrazovane i dinamične ličnosti u redovima domaćeg stanovništva. U Hercegovini su to bili: Prokopije Čokorilo, Joanikije Pamučina, Nićifor Dučić, Ananije Perinović (Perazić 1987: 80). Posebnom usponu pravoslavne zajednice je pridonijelo to što je Mostar bio središte mitropolitske rezidencije.³

Priliv pravoslavnog stanovništva u Mostar veže se i za jednu aferu iz 1841. godine, kada je Ali – paša Rizvanbegović bio u sukobu sa Crnogorcima. Značajan broj hrišćanskih porodica iz Crne Gore naselio se u Mostaru, odnosno u privremenim kolibama na Bjelušinama. Uzrok njihovom naseljavanju *Pod pećinama* sigurno su ratne nedaće, glad i zarazne bolesti. Ta pojava i odnos Ali – paše Rizvanbegovića prema doseljenicima odmah su privukli pažnju austrijskih vlasti u Dalmaciji koje su, pod maskom zaštite tog stanovništva, uvidjele savršenu priliku za ostvarivanje političkih ciljeva. Prema austrijskim izvještajima iz Dalmacije, Mostar je trebalo napustiti 320 hrišćanskih porodica do 27. augusta 1841. godine. Austrijske vlasti su navodile da je povod toj naredbi strah da

2 Obnova stare pravoslavne crkve u Mostaru često se u historijskoj literaturi dovodi u vezu sa učešćem pravoslavaca na strani centralne vlasti protiv Pokreta za autonomiju Bosne Husein kapetana Gradaševića. Izvori ne potvrđuju ovu tezu jer se ni u sultanovom fermanu ni i u bujurulđiji hercegovačkog paše, kojim se odobrava popravak stare crkve u Mostaru, nigdje ne navodi da se odobrenje izdaje zbog učešća pravoslavnog stanovništva u borbama na strani centralne vojske.

3 Preseljenje pravoslavne mitropolitske rezidencije iz manastira Duži kod Trebinja u Mostar desilo se 1767. godine. Prvi fanariotski mitropolit Atim je zaslužan što je Mostar postao središte Zahumsko – hercegovačke eparhije. Nakon ovog događaja, pravoslavna općina Mostara je doživjela nagli uspon. Godine 1835. stvoren je jedan općinski statut kojim su regulisani odnosi unutar pravoslavne zajednice Mostara. Ovim statutom su se ograničile ovlasti fanariotskih mitropolita. Njegov krajnji cilj je bio zaštita crkvene imovine i smanjenje crkvenih taksi, koje su teško pogađale pravoslavno stanovništvo Mostara (Čorović 1999: 46-64).

će se pridošlo stanovništvo pobuniti protiv hercegovačkog vezira. Također su navele da su se pridošli hrišćani, na koje se odnosila pomenuta mjera, nadali u pomoć Portina komesara – Selim – bega koji je baš tada boravio u Dubrovniku i napustio ga 18. augusta (Kapidžić 2001: 109). Nije poznato kako je završila spomenuta afera, ali nam ona pruža uvid u političke i socijalne prilike. Postoji velika mogućnost da je Ali – paša u novim pridošlicama prozreo opasnost za svoju vlast, ali i da su novi doseljenici izazvali podozrenje domicilnog stanovništva u Mostaru. Važan politički momenat jeste i aktivna prepiska austrijskih vlasti o toj aferi, te očito preuveličavanje u njihovim izvještajima.

Godine 1848. bile su u Mostaru 684 pravoslavne kuće (Kreševljaković 1991: 243). Među mostarskim pravoslavicima četrdesetih i pedesetih godina XIX stoljeća postojala je zavidna čitalačka publika. Pojedini su imali privatne biblioteke sa vrlo rijetkim djelima. Posebno treba istaknuti Jovu Šotrića koji je u svojoj kolekciji posjedovao Puškinova djela i Fortisov talijanski orginal *Putovanja po Dalmaciji*. Do 1850. godine kao naručitelji knjiga se spominju; Jovan Zec, Risto Bjelobrk, Milinko Oborina, Simo Milutinović kujundžija, Niko Terizbaša, Risto Dreč, Petar Milušić, Jakov Ančić, Vuko Šotrić, Ato Marković, Jovan Milićević, Mihalo Ančić, Jevtan Šotrić, Jovo Ristić, Jovan Soldo, Vukan Šola, Petrić – terzija, Risto Vuković, Nikola Semiz, Luka Kusalović, Miloš Kurtović, Simo Novaković, Pero Kovačević (Ćorović 1999: 53).

Pravoslavno stanovništvo preuzima sve više trgovačke poslove i samim tim stječe veću ekonomsku moć i aktivnije političko djelovanje. To je savršeno iskorišteno za širenje političke propagande iz Kneževine Srbije, odakle i do Mostara dolazi srpska nacionalna ideologija. U svrhu realizacije svojih planova, vlada Kneževine Srbije je, koristeći se raznim metodama, osnivala tajne organizacije koje su radile na širenju velikosrpskih ideja. Osnovni cilj agenata bio je buđenje antimuslimanskog raspoloženja i ohrabrenje pravoslavnog stanovništva „da očekuje skoro oslobađanje koje mu nosi Srbija“ (Hadžić 2016: 170).

Oslonac srpske propagande bili su mostarski pravoslavci - trgovci i sveštenici. Sveštenici su na sve načine nastojali opisati položaj pravoslavnog stanovništva za vrijeme Ali – paše Rizvanbegovića kao neizdrživ, te su u tu svrhu koristili pisanu riječ kako bi privukli rusku čitalačku publiku. S obzirom na to da je konačni cilj opravdavao sredstvo, djela koja su prvenstveno bila namijenjena

za političke ciljeve često su inspirisana hagiografijama, a glavni likovi su bili savremeni mučenici. Joanikije Pamučina je objavio dugačak članak u *Srbsko-dalmatinskom magazinu*, čiji je rezime objavljen i u Rusiji. Članak govori o sudbini Hristine Rajković - mlade pravoslavke iz okoline Mostara koju su 1841. navodno mučili domaći muslimani. U Čokorilovoj publikaciji iz tog doba dramatizira se smrt mladog mostarskog pravoslavca koji je „podlegao pod muslimanskim udarcima u julu 1850. godine“, a u usta mu se stavljaju posljednje Hristove riječi na krstu, rečene u tri izdaha (Gelez 2008: 41).

Pored trgovaca i svećenika, aktivna je bila i omladina na koju je Rusija posebno obratila pažnju. Aktivnost Rusije u osmanskoj Hercegovini izazivala je pažnju kod austrijskih konzularnih predstavnika, te su oni više puta upozoravali na to.⁴ Osmanske lokalne vlasti su nadzirale agente i druge uhode, te su ih povremeno zatvarali. Kasniji događaji jasno potvrđuju da je nezadovoljstvo pravoslavnog stanovništva iskorišteno sa namjerom da se ostvare interesi međunarodne politike, a ne da se poprave socijalni odnosi i agrarne prilike.

Katoličko stanovništvo Mostara je uglavnom bilo naseljeno na desnoj obali rijeke Neretve. Za vrijeme uprave Ali – paše Rizvanbegovića bilježi se porast broja katolika, mada u privrednom pogledu oni nisu predstavljali neku ozbiljniju snagu, jer su se sporo uključivali u život gradske sredine. Od 1832. do 1848. godine u Mostaru su zabilježene slijedeće katoličke porodice: Rožić, Dragor, Mitrović, Soptić, Marić, Ljubić, Šiljeg, Čolić, Doko, Arapović, Topić, Zovko, Matković, Penava, Zlomislić, Zadro, Anić, Arkačević, Milićević, Čović, Čule, Vujica, Bakula, Bašadur, Rašić, Džeba, Lugonja, Alerić, Mišević, Martinović, Bogdan, Kunić, Radojčić, Bokić, Kopilaš, Pivac, Jurić, Kovačević, Mihić, Bekić, Planinić, Vujević, Rotim, Kraljević i Smoljan (Čorović 1999: 54).

4 U ostvarivanju svojih interesa konzularni predstavnici na terenu birali su i modificirali informacije o odnosima u bosanskohercegovačkom društvu kako bi se potvrdila unaprijed zadana negativna slika, a samim tim i dokazala neophodnost promjene gospodara nad Bosnom. Austrija i Rusija su otvaranjem konzulata u Bosni nastojale uočiti i drugim evropskim silama prezentirati nedostatke i neefikasnost u provođenju reformi. Strancima je bio otvoren prostor za miješanje u unutrašnju politiku Osmanskog carstva (Radušić 2013: 150).

Godine 1840. bosanski biskup Barišić (1832 – 1846.)⁵ je preko bečke kancelarije isposlovao koristan ferman iz Istanbula (Glavaš 1900: 12). Tim fermanom katolicima su u Bosni i Hercegovini potvrđena sva prava, a kadijama strogo zabranjeno vjenčavanje katolika, što je do tada bila česta praksa. Važna odredba je i da je sveukupno katoličko stanovništvo ejaleta Bosne stavljeno pod pokroviteljstvo austrijske dinastije Habsburg. Postignuće istog fermara fra Radoslav Glavaš ocijenio je kao jednu od najvećih stečevina što su ih katolici imali poslije Bečkog rata (1683 – 1699) (Grijak, Blažević 2012: 29).

Do dolaska biskupa Rafaela Barišića u Hercegovinu 1846. godine, katolici nisu aktivno učestvovali u kulturnim i političkim prilikama Mostara. Obrazovanje katoličke djece bilo je na jako niskom nivou (Nikić 1976: 12). Kao apostolski vikar, Barišić je uvidio snagu koju može imati među stanovništvom zahvaljujući oslanjanju na evropske sile. On je utjecao na podizanje vjerskog života katolika i na njihovo obrazovanje.⁶ Za svoju djelatnost Barišić je redovno dobijao potporu Austrije. Nastojao je da dobije pomoć i od francuskog vladara Napoleona III, obrazlažući zahtjev teškim položajem katolika. Na molbu mostarskih franjevaca 1850. godine, Francuska je poklonila i otvorila bogatu apoteku u Mostaru i povjerila fra Petru Bakuli⁷, „da s njom bude moći siromašnike podpomagati i njih od bolesti liečiti“ (Nikić 2000: 71). Također je bitno spomenuti da su franjevci svoje liječničko umijeće primjenjivali na svim bolesnicima, bez obzira

5 Rafael Barišić je rođen 1796. u Očeviji u blizini Visokog. Svoj redovnički put započeo je u Sutjesci, a na usavršavanje je otišao u Italiju. U Italiji se ističe kao pisac dva djela iz filozofije i teologije. U Bolonji se istakao kao predavač iz Bogoslovlja. U domovinu se vraća 1827. i postaje sekretar redodržave. Godine 1830. postaje župnik u Posavini, a njegovu službu u Posavini prekida smrt biskupa Agustina Miletića. Naime, nakon smrti biskupa Miletića bosanski franjevci su se odlučili da pošalju prijedlog papi za novo imenovanje, a na prvo mjesto su stavili Barišića. Fra Rafel Baršić je imenovan apostolskim vikarom za Bosnu i Hercegovinu 9. januara 1832. godine, a za biskupa je posvećen iste godine u Đakovu. Odmah nakon posvedbe otputovao je u Beč da zatraži pomoć u daljnjem namjesništvu. Zbog sukoba među franjevcima, a zahvaljujući podršci Ali – paše, uspio je u Mostaru osnovati biskupski dvor. Od 1847. godine vršio je dužnost apostolskog vikara u Hercegovini. Umro je 1863. na Širokom Brijegu.

6 Prva katolička škola u Mostaru osnovana je na samom koncu Ali – pašine uprave 1850. godine u mahali Podhum u dvorištu Čuline kuće. U tom dvorištu franjevci su sagradili malu kuću. Djeca su izučavala: slovo, slovkanje, čitanje, pismo, račun, katekizam. Kasnije su 1852. godine uz biskupsku rezidenciju u Vukodolu sagradili novu zgradu za katoličku djecu.

7 Fra Petar Bakula je liječničku naobrazbu završio u Luicci u Italiji.

na vjeroispovijest, pa čak i predstavnike vlasti. Tako su liječnici i samog Ali-paše Rizvanbegovića bili dvojica franjevac: fra Juro Kačić⁸ i fra Petar Bakula (Karamatić 1984: 64).

Tokom boravka u Istanbulu Barišić je uspio dobiti dozvolu za izgradnju samostana u Širokom Brijegu i biskupske rezidencije u Mostaru. Naravno da su ovi uspjesi olakšani zahvaljujući Ali – paši Rizvanbegoviću koji je za svoj trud bio bogato nagrađen.⁹ Vijesti o gradnji biskupskog dvora uznemirile su muslimansko stanovništvo u Mostaru, pa je Ali – paša odlučio da sam obezbijedi zemljište hercegovačkim franjevcima. Ali – paša je naredio Ahmed agi Đikiću da mu proda svoje imanje u Vukodolu. Rizvanbegović je kupljeno zemljište predao biskupu Barišiću, izjavljujući da se odriče svakog prava na isto. Kamen temeljac biskupskom dvoru u Vukodolu je postavljen 7. aprila 1847. godine. Gradnja je napredovala jako sporo zbog nedostatka sredstava, pa su dva fratra otputovala u Evropu da bi sakupljali donacije (Knezović 1936: 262).

Iako su osmanske vlasti hercegovačkim franjevcima nastojale ukazati puno povjerenje, ubrzo su uvidjele da je komunikacija sa Austrijom izrazito opasna. Istaknutu ulogu među mostarskim katolicima imao je i fra Anđeo Kraljević (1807 – 1879.), koji je 1841. i 1842. godine obavljao funkciju mostarskog župnika. On nastavlja stopama biskupa Barišića, te radi na vjerskom i kulturno – prosvjetnom uzdizanju katolika. Kraljević je djelovao isključivo po instrukcijama Austrije. To možemo vidjeti i iz njegove stalne korespondencije sa Bečom u kojoj su jasno uočljive političke aspiracije Austrije prema Bosni. Austrija je svoj utjecaj na katolike Mostara i Hercegovine ostvarivala na osnovu religije. Istim utjecajem je destabilizirana osmanska uprava. Početkom 1842. godine fra Anđeo Kraljević je uputio peticiju u ime hercegovačkog svećenstva austrijskom caru Ferdinandu V (1835 – 1848), u kojoj ga moli da poboljša stanje katolika. U peticiji kritikuje Ali – pašinu vladavinu, optužujući ga za krađu hiljadu pjastera koje su mu dali svećenici za izgradnju parohijskog doma pored Mostara, te istjerivanje jednog

8 Fra Juro Kačić je bio porijeklom iz Dalmacije. Ubrzo je stekao veliko povjerenje Ali – paše, dok su ga s druge strane njegovi savremenici smatrali običnim prevarantom. Paša mu je davao sve više ovlasti, zbog čega je franjevac među katoličkim stanovništvom bio omražen.

9 Za ferman franjevci su darovali Ali – pašu, njegove sinove i ćehaju kafom, šećerom, smokvinim vijencima, maslom, sirom, sa dva sata, mnogo finih čilibara, jednu nargilu od 900 groša, sedam mazgi, jednog konja, jednu kravu, 20 kesa gotovog novca (900 forinti).

dijela katolika iz njihovih kuća u Mostaru. Na kraju peticije pretenciozno naglašava: „da hercegovački katolici upiru oči u austrijskog cara kao u drugog Mojsija, moleći ga da ne dozvoli da budu raštrkani po svim krajevima svijeta zbog nedjela bezbožnog vezira“ (Ćurić 1937: 286).

Da su navedene kritike fra Anđela Kraljevića pretjerane, dokazuju nam riječi fra Otona Knezovića koji je rekao da je Ali – paša Rizvanbegović učinio za katolike više nego što bi to mogao iko drugi (Knezović 1928: 43). Fra Radoslav Glavaš je položaj katoličkog stanovništva Mostara i Hercegovine opisao na osnovu svjedočenja starijih franjevac i katolika koji su se sjećali Ali – pašine uprave. Istakao je da su katolici uživali naročito povjerenje kod hercegovačkog paše, a kao prilog tome navodi naseljavanje katolika na Buni, u neposrednoj blizini pašinoga dvora (saraja) (Glavaš 1900: 79).

Ali – pašin odnos prema nemuslimanima je od strane pojedinih njegovih savremenika poput fra Petra Bakule, Prokopija Čokorila i Joanikija Pamučine opisan kao tiranski. Stav o neobjektivom pisanju spomenutih autora dao je austrijski historičar i arheolog Karlo Pač: „Kršćanski autori imali bi dosta razloga da upravo sa Ali – pašom postupaju čovječnije prilikom ocjenjivanja, jer kako pravoslavna, tako i katolička crkva, imaju njemu puno da zahvale“ (Gujić 1935: 209).

Posebno ćemo izdvojiti fra Grgu Martića, koji je djelovao upravo u Ali – pašino doba. Zapravo, Martić je svojim pisanjem razbio predrasude o Ali – pašinom ophođenju prema kršćanima: „Što se pak tiče Ali – paše, tog glasovitog hercegovačkog patriote i razglašenog vezira s njegovih vrlina i značaja bio je to čovjek priprost ne znam je li znao pisati, ali je bio svjestan u postupanju s narodom i dosta milosrdan“ (Martić 1990: 303).

Zaključak

Može se reći da su odnosi među stanovništvom u Mostaru u doba uprave Ali – paše Rizvanbegovića bili snošljivi, bez većih sukoba. Zasluge za to pripadaju i samom hercegovačkom veziru. Muslimani su uglavnom čvrsto vjerovali u trajni karakter osmanske vlasti. Mostar je i tada imao istaknute predstavnike uleme, koji su odigrali bitnu ulogu u društvenom i političkom životu muslimana.

Neizostavno je spomenuti da su pravoslavci uživali Ali – pašino povjerenje i podršku. U tom periodu dolazi do obnavljanja stare pravoslavne crkve u Mostaru. Crkvu je finansiralo pravoslavno stanovništvo. Uspion mostarskih pravoslavaca je bio prisutan na ekonomskom i kulturno – prosvjetnom planu. Oni su postepeno postajali vodeći trgovci, a pravoslavna opština važan centar društvenog zbivanja. Upravo u doba Ali – paše Rizvanbegovića u Mostaru afirmaciju doživljavaju i katolici. Složene prilike u institucijama katoličke crkve rezultirale su i podizanjem biskupske rezidencije u Vukodolu, za koju je hercegovački vezir darovao zemljište. Nakon dolaska biskupa Rafaela Barišića u Hercegovinu, katolici su aktivno počeli učestvovati i u političkom životu Mostara. Sve to kosi se sa već ustaljenim tezama o tiranskoj Ali – pašinoj vladavini.

Istovremeno, sve su jasniji postajali planovi Austrije i Rusije u vezi sa nemuslimanskim stanovništvom u Hercegovini. Rusija je javno proklamirala pružanje pokroviteljstva pravoslavcima, zastupanje žalbi, aktivan rad na poboljšanju crkvenih i školskih prilika pravoslavnog stanovništva. Međutim, Rusija je u biti željela teritorijalnu ekspanziju na račun teritorija Osmanskog carstva. Sa druge strane, pod maskom zaštite katoličkog stanovništva, Austrija se direktno uplitala u unutrašnja pitanja Osmanskog carstva. Svaka promjena na međunarodnom planu jasno se osjećala i u Mostaru. Katolici su jako dobro znali iskoristiti novonastalu situaciju, odnosno nezadovoljstvo muslimanskog stanovništva zbog provođenja reformi, te česte ustanke pravoslavnog stanovništva istočne Hercegovine. Postepeno se stvarala napeta atmosfera koja je jasno nagovještavala dolazak burnih vremena. Nije bio rijedak slučaj da su se širile lažne informacije o netrpeljivosti i mržnji različitih vjerskih grupa što je bilo jako osjetljivo za grad Mostar.

ÜBER DIE BEVÖLKERUNG VON MOSTAR ZUR ZEIT VON ALI PASCHA RIZVANBEGOVIĆ

Die Beziehungen zwischen den Bevölkerungsgruppen in Mostar zur Zeit von Ali Pascha Rizvanbegović waren erträglich und ohne größere Auseinandersetzungen. Seine Art zu herrschen spielte dabei eine entscheidende Rolle. Die Muslime glaubten im Allgemeinen fest an den dauerhaften Charakter der osmanischen Behörden. In der Zeit von Ali Pascha hatte Mostar prominente Vertreter der Ulema, die eine wichtige Rolle im sozialen und politischen Leben der Muslime spielten. Es ist unvermeidlich zu erwähnen, dass das orthodoxe Volk das Vertrauen und die Unterstützung des herzegowinischen Viziers Ali Pasha genoss. In dieser Zeit wird die alte orthodoxe Kirche in Mostar wieder aufgebaut. Die Kirche wurde von der orthodoxen Bevölkerung finanziert. Der Aufstieg orthodoxer Christen war auf der wirtschaftlichen, politischen und kulturpädagogischen Agenda präsent. Orthodoxe Gläubige aus Mostar wurden die führenden Händler, und die orthodoxe Gemeinde war das Zentrum politischer Ereignisse. Gerade zur Zeit von Ali Pasha Rizvanbegović kommt es zur Stärkung des katholischen Elements in Mostar. Zu dieser Zeit werden die Katholiken auch planmäßig in der Region von Mostar angesiedelt. Dabei ist wichtig zu erwähnen, dass Ali Pasha eine korrekte Einstellung gegenüber der nicht-muslimischen Bevölkerung hatte. Dies steht im Widerspruch zu den bereits etablierten Thesen der tyrannischen Herrschaft von Ali Pasha. Komplizierte Umstände in den Institutionen der katholischen Kirche führten zum Aufstieg einer Bischofsresidenz in Vukodol, für die der herzegowinische Wesir Land spendete. Nach der Ankunft von Bischof Rafael Barišić in der Herzegowina haben die Katholiken aktiv am politischen Leben Mostars teilgenommen. Bemerkenswert ist, dass die Franziskaner aus Mostar das Vertrauen und die Unterstützung des herzegowinischen Wesirs Ali Pasha genossen.

Bereits in dieser Zeit waren klare Absichten Österreichs und Russlands gegenüber der nicht-muslimischen Bevölkerung in der Herzegowina zu erkennen. Russland hat öffentlich verkündet, orthodoxen Christen Patronat zu gewähren, sich für Berufungen einzusetzen und aktiv an der Verbesserung der kirchlichen und schulischen Möglichkeiten für orthodoxe Bürger zu arbeiten.

Russland jedoch wollte eine territoriale Neuzusammensetzung innerhalb des Osmanischen Reiches und die Besetzung des osmanischen Territoriums. Es war kein seltener Fall, dass falsche Informationen über die Intoleranz und den Hass zwischen den verschiedenen religiösen Gruppen verbreitet wurden, was für Mostar sehr ungünstig war. Die lokale osmanische Regierung versuchte aber zu zeigen, dass diese Anschuldigungen völlig falsch und ungerechtfertigt waren.

Schlüsselwörter: Mostar, Ali Pascha Rizvanbegović, Osmanisches Reich, Muslime, Orthodoxe Christen, Russland, Katholische Bevölkerung, Mostar, Ali Pasha Rizvanbegović, Bischofsresidenz - Vukodol, Bischof Rafel Barišić, Franziskaner, Österreich.

IZVORI I LITERATURA

a.) Objavljeni izvori:

Ćurić, Hajrudin (1960): „Izveštaji dr. Dimitrija Atanasakovića o Bosni i Hercegovini 1844.“, *Prilozi bosansko-hercegovačkoj istoriji XIX vijeka*, knjiga VIII, Sarajevo.

Kapidžić, Hamdija (1956): „Izveštaji Richarda Erka o stanju u Bosni i Hercegovini 1844. godine“, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine u XIX vijeku*, knjiga I, Sarajevo.

Mujezinović, Mehmed (1985): „Dvije rasprave Šejh Mustafe Sarajlića“, *Analizirano*, XI-XII, Sarajevo.

Knjige:

Bakula, Petar (1995): *Kratka povijest franjevac u Hercegovini*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar.

Ćorović, Vladimir (1999): *Mostar i njegova srpska pravoslavna opština*, Planeta, Beograd.

Ćurić, Hajrudin (1937): *Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir*, Godišnjica Nikole Čupića, Beograd.

Glavaš, Radoslav (1900): *Život i rad fra Rafe Barišića*, Hrvatska dionička tiskarna, Mostar.

- Glavaš, Radoslav (1897): *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovačke Franjevačke redodržave*, Štamparija knjižarnice Pachera i Kisića, Mostar.
- Grandits, Hannes (2014): *Multikonfesionalana Hercegovina, vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu*, Institut za istoriju, Sarajevo.
- Hadžić, Senaid (2016): *Bosna i Hercegovina u vrijeme pojave (veliko)nacionalnih ideja*, Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla.
- Kapidžić, Hamdija (2001): *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Filozofski fakultet, Sarajevo.
- Kreševljaković, Hamdija (1991): *Iz prošlosti Mostarske čaršije, Izabrana djela II*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Martić, Grga (1990): *Izabrana djela III*, Svjetlost, Sarajevo.
- Nikić, Andrija (1976): *Kulturne prilike u Hercegovini zadnjih desetljeća turske vladavine (1823-1878)*, Kačić, Split.
- Nikić, Andrija (2000): *Medicina i slavna prošlost franjevaca*, Franjevačka knjižnica, Mostar.
- Radušić, Edin (2013): *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici od 1857. do 1878. godine – od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*, Institut za istoriju, Sarajevo.

Rasprave i članci:

- Gelez, Philipe (2008): „Vjerska preobraćenja u Bosni i Hercegovini (1800-1918)“, *Historijska traganja*, br. 2, Sarajevo.
- Grižak, Zoran, Blažević, Zrinka (2012): „Korespondencija fra Martin Nedić – Ljudevit Gaj 1839.-1841. Prilog proučavanju odjeka ilirskog pokreta u Bosni i Hercegovini“, *Prilozi*, 41, Sarajevo.
- Gujić, Kasim (1935): „Kakva je bila uprava Ali-paše Rizvanbegovića“, *Gajret*, br. 12, Sarajevo.
- Hadžiselimović, Omer (2012): „Na vratima istoka, engleski putopisi o Bosni i Hercegovini od XVI do XX vijeka“, *Behar*, br. 109, Zagreb.
- Hasandedić, Hivzija (1966): „Kule i bedemi“, *Sloboda*, br. 34, Mostar.
- Hasandedić, Hivzija (1966): „Mahale i ulice“, *Sloboda*, br. 22, Mostar.
- Hasandedić, Hivzija (1972): „Muslimanske biblioteke u Mostaru“, *Anali GHb*, knj. I, Sarajevo.
- Kamberović, Husnija (1997): „Mostar sredinom XIX stoljeća“, *Hercegovina*, časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, br. 9, Mostar.

- Karamatić, Marko (1984): „Uloga franjevaca u povijesti bosansko-hercegovačkog zdravstva“, *Croatica christiana periodica*, sv. VIII, Zagreb.
- Knezović, Oton (1928): „Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, hercegovački vezir 1832.-1851.“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, god. XL, sv. 2, Sarajevo.
- Knezović, Oton (1936): „Kulturni i politički rad hercegovačkih franjevaca“, *Nova Evropa*, br. 7-8, Zagreb.
- Mujić, Muhamed (1953): „Položaj Cigana u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću“, *POF*, br. 26, Sarajevo.
- Perazić, Stanko (1987): „Razvoj srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini“, Međunarodni naučni skup- Problemi istorije Bosne i Hercegovine 1850-1875, ANU BIH, br. 20, Sarajevo.
- Zaplata, Rudolf (1936): „Strani konzuli u Bosni i Hercegovini za turske vlade“, *Gajret kalendar za godinu 1937*, Sarajevo.

Putopisi i hronike:

- Giljferding, Aleksandar (1972): *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Jukić, Franjo Ivan (1953): *Putopisi i istorisko etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo.

Ibrahim A. Hodžić

PRIJEDLOG JEDNOG MODIFIKOVANOG SISTEMA NUMERISANJA PORODIČNOG STABLA (GENEALOGIJE) I PARENTELE

SAŽETAK

Sistemi numerisanja i njihove odgovarajuće (rezultujuće) notacije su vrlo važne tekovine civiliziranog svijeta. One imaju široku primjenu u teoriji i praksi i nezaobilazan su instrument potreban za funkcionisanje savremenog života. U ovom članku govorimo o njihovoj primjeni u genealogiji, odnosno u kreiranju nekih stabala (porodičnih stabala i parentela). S obzirom da se stabla familija grafički predstavljaju putem shema i tekstualno u listama (tekstualnim tabelama), zbog toga ćemo njihove numeracije razmatrati u oba slučaja. Svakom članu posmatranog genealoškog stabla ćemo dodijeliti jednu jedinstvenu numeričku oznaku (vlastiti broj) koji mora biti jednoznačno određen. Znamo da je već više stotina godina pažnju geneologa privlačilo istraživanje raznih genealoških metoda numerisanja. Tako postoji više desetina tih metoda i još više njihovih modifikacija, poboljšanja. U tekstu ćemo prezentirati i obraditi četiri vrlo poznata numerička (genealoška) sistema sa njihovim glavnim osobinama, prednostima i nedostacima. U ovom radu rukovodimo se namjerom da, radi ilustracije, izvršimo međusobnu komparaciju tih sistema kako bismo donijeli ispravnu i opravdanu odluku o izboru onog sistema (metode) na kojem ćemo izvršiti modifikaciju. Radi se o ovim numeričkim sistemima: de Williers/Pama System, Henry System, Metoda d'Aboville i Meurgey de Tupigny System. Za svaki navedeni sistem kreirat ćemo primjere odgovarajućih shema sa pripadnim numeričkim oznakama njihovih članova. One će biti bazirane na četiri generacije s ciljem teorijsko-praktičnog razmatranja i davanja odgovora na već postavljeni radni zadatak. Uz prikaz i obrazloženje razloga, prezentiran je prijedlog Modifikovanog Meurgey de Tupigny Systema, gdje su pored Primjera 5 (grafičke sheme tog sistema) date na kraju i prednosti koje nas opredjeljuju za uvođenje ove modifikacije.

Ključne riječi: sistem numerisanja, notacija, porodično stablo, parentela, generacija, shema, lista, tekstualna tabela, stablo, primarni podaci, sekundarni podaci, numerička oznaka, vlastiti broj, genealogija, grafičko-razvojni oblik fragmenta sheme, grafičko-tabelarni oblik fragmenta sheme, nuklearna porodica, progenitor, historija familije, horizontalno uređenje, modifikovana metoda

Uvodne napomene

Kada je postvarvarski, odnosno dolazeći civilizirani svijet otkrio pismo i brojanje, tj. načine komuniciranja putem simboličkog predstavljanja praktičnih i mislećih životnih konstrukcija, struktura i kategorija, onda je on time otkrio i stvorio neophodne pretpostavke za kreiranje prvog sistema numerisanja. Općenito, prvi oblici numerisanja koje su ljudi počeli koristiti još prije više hiljada godina su vrlo važno naslijede ljudskog uma i nezaobilazan korisnički alat za odvijanje svakodnevnog života, odnosno njihove široke primjene u praksi, a kasnije i teoriji. Definisanje i kreiranje jednog sistema numerisanja je složen zadatak i ne može svaki sistem dobiti 'prolaznu ocjenu' za praktičnu upotrebu. On mora biti jasan, zadovoljavajuće jednostavan za upotrebu, kako u praksi tako i u teoriji; mora biti, također, sveobuhvatan i konzistentan.

Odgovarajuće rezultujuće simboličke prezentacije sistema numerisanja su njihove notacije. Notacija je, zapravo, jedna konkretna simbolička prezentacija brojeva, slova, grafičkih simbola, riječi, imena itd. i njihova odgovarajuća kombinacija.

Jedna dobra notacija u nauci pomaže istraživačima da cjelokupan proces istraživanja od početnih ideja pa preko potrebnih procesa mjerenja, računanja, izvođenja zaključaka, sintetiziranja, kreiranja, vizualiziranja itd. privedu uspješno kraju. Ono što je najvažnije, konkretna notacija nudi sredstvo za komunikaciju, preko koje se mogu informacije prenijeti u korektnom uniformisanom obliku, kao i opšterazumljivom kodu. U običnom životu ona reguliše i olakšava sam proces življenja.¹

1 Hodžić, Ibrahim A., (2017): *Uvod u genealogiju i historiju familije. Kako napraviti porodično stablo*, Dobra knjiga, Sarajevo.

Porodična stabla

Kada se istražuje i kreira jedno konkretno *porodično stablo* ili *parentela*, onda istražitelj članove stabla i međusobne rodbinske odnose predstavlja po generacijama, putem jedne sheme i/ili liste (tekstualne tabele). (Napomena: Pojam ‘predstavljanje’ iz prethodne rečenice ne treba miješati sa pojmom ‘istraživanje’; istraživanje se može vršiti ili po uključenim porodicama stabla, tj. granama, ili po generacijama.) U shemi se članovi porodice (familije) unose po jednom definisanom ključu, prema jednoj izabranoj metodi. Ako shema ne sadrži veliki broj članova i ako je možemo predstaviti na jednom listu papira A4, pa čak i nešto većeg formata (ili elektronskom obliku), onda članove odgovarajućeg *stabla* možemo grafički predstaviti i bez notacije već nekog poznatog sistema numerisanja. Treba napomenuti da ovo važi za shemu, ali ne i odgovarajuću tekstualnu tabelu (listu) koja se pravi odvojeno od sheme u vidu jedne publikacije (knjige). Lista stabla se kreira sa svim prethodno istraženim primarnim i sekundarnim podacima, onim podacima koji se i inače (uobičajeno) koriste u genealogiji: datum i mjesto rođenja, obrazovanje, zanimanja, datum vjenčanja, ime i prezime suprug(e)a, datum smrti itd. Međutim, ako *porodično stablo* sadrži veći broj članova, onda ćemo ih obavezno numerisati i dodijeliti im, po već nekom poznatom sistemu (metodi) numerisanja, odgovarajuću numeričku oznaku (vlastiti broj). Pod ovim se podrazumijeva ne samo odgovarajuće označavanje putem brojeva već i kreiranje oznaka koje su kombinacija prirodnih brojeva, velikih i malih rimskih brojeva, velikih i malih slova abecede, nekim znacima interpunkcije i pravopisnim znacima.

Razmatrajući ovu tematiku, mi, zapravo, moramo odgovoriti na slijedeća dva pitanja:

- 1) Šta moramo raditi ako npr. ne možemo sve članove stabla predstaviti u jednoj shemi na papiru A4 formata?
- 2) Kako ćemo znati za neku osobu (npr. iz VII generacije) na bazi liste stabla, ko su njeni preci i potomci, tj. roditelji, djeca itd?

Na prvo pitanje moramo naći odgovor u kakvu vrstu sheme možemo predstaviti sve članove familije. Neki autori koriste papire velikog formata, koji su čak i veći od 1m², što je nepraktično (to mogu, eventualno, uraditi ako žele tu shemu postaviti na zid ili je držati kao rolu). Najčešće autori raščlanjuju shemu

po manjim fragmentima, podshemama uključenih *nuklearnih porodica* (ponekad i proširenim, granama u stablu). Međutim, čitalac se često otežano snalazi u skupu velikog broja tih izdvojenih porodica, kao i sa mogućnošću razumijevanja međusobno-porodičnih rodbinskih veza između članova tih pojedinih porodica.

Događa se, također, da je i predložena međusobna konekcija između tih grana i/ili porodica u okviru glavne sheme stabla nedovoljno jasno prezentirana. Dakle, zaključujemo, rješenje bi morali tražiti na bazi toga da se dizajnirana shema nalazi na jednom ili više listova A4 formata sa jasnom predstavom o svim članovima stabla i njihovim međusobnim rodbinskim relacijama. Insistira se na postojanju mogućnosti njenog laskog razumijevanja i upotrebe, kao i jasnog vizualnog utiska (preglednosti).

Za drugo pitanje moramo potražiti notaciju, tj. način određivanja tačno odgovarajućeg mjesta te osobe u shemi, odnosno listi, koja će biti primjenjiva za svakog člana stabla (genealogije) i/ili parentele. Očigledno ta numerička oznaka mora biti jednoznačna, dakle, sa mogućnošću da se jedinstveno (unificirano) određuje za svaku osobu u stablu.

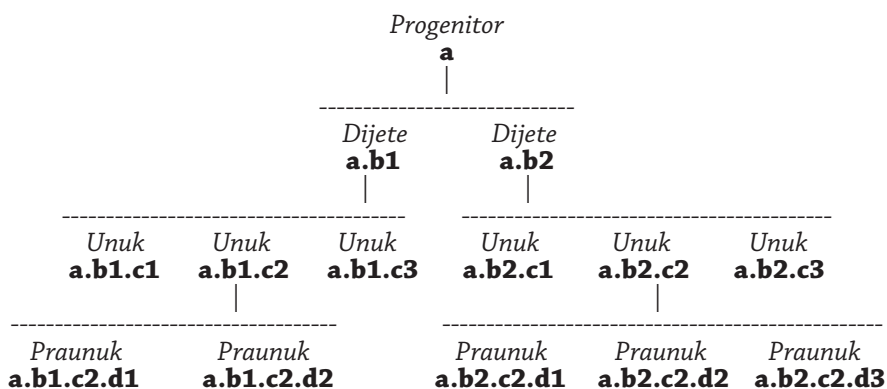
Danas možemo u svjetskoj literaturi naći 11 vrsta opisanih porodičnih stabala (genealogija) i još nekoliko njih specijalno razvijenih i kreiranih u pojedinim programima genealoškog softvera. (Napomena: U zadnjih nekoliko decenija pojedini genealozi u svijetu insistiraju da različite vrste /porodičnih/ stabala nazivamo genealogijama. Čak oni predlažu da se potpuno izbac i naziv porodično stablo. Naravno da je ovo nerazuman zahtjev, jer kako ćemo jedan opšteprihvaćeni pojam sa višestoljetnom tradicijom u upotrebi tek tako 'gumicom izbrisati'. Pored ovoga, smatramo da i upotreba opšteg naziva 'stablo' za sve vrste genealogija nije pogrešna.)

Posebnu pažnju, već više stotina godina, su privlačile razne metode numerisanja genealogija (posebno, porodičnih stabala i parentela). Postoje desetine tih metoda, kao i još veći broj njihovih modifikacija. Predmet ovog članka je prijedlog jedne modifikovane metode koju možemo koristiti za dizajniranje sistema numerisanja članova pomenutih stabala s ciljem lakšeg i bržeg razumijevanja i kreiranja sheme stabla. Ova metoda će posebno biti praktična za stabla sa velikim brojem članova i ona bi trebala da nam ponudi jednostavnije kreiranje njihovih shema. Da bi čitalac bolje razumio suštinu našeg prijedloga ove modifikovane metode, prethodno ćemo čitaocima prezentirati nekoliko

u svijetu najpoznatijih metoda numerisanja za navedena dva stabla. Želimo ponuditi glavne karakteristike shema stabala kreiranih pomoću tih metoda, kako bi lakše prihvatili odluku konačnog izbora (predloženog) modificiranog sistema, a koji i jeste, ustvari, predmet ovog članka. Pored 4 sistema numerisanja koja ćemo u daljem tekstu ukratko prezentirati, ističemo da su pored njih vrlo poznate i slijedeće metode: Register System (publikovan u SAD 1870. godine), NGSQ System (modifikovani Register System), metoda Péliissier, System Saragossa, Produženi cifarski sistem, Klasični sistem, Dvokolonski sistem itd., a zatim i znatan broj modifikacija numeričkih sistema.

De Williers/Pama System

Ovu metodu je u XIX vijeku razvio u Južnoj Africi Christoffel Coetsee de Williers (1850-1887) koristeći je u svojoj trotomoj knjizi *Geslachtregister der Oude Kaapsche Famillien* (*Genealogies of Old Cape Families*) koja je objavljena (1892-1895) poslije njegove smrti. Ovaj sistem potomaka je 1966. godine doradio i poboljšao dr. Corneli(u)s Cor Pama (1916-1994), vrlo cijenjeni i poznati južnoafrički heraldičar i genealog holandskog porijekla. U nastavku teksta donosimo, u svrhu teoretskog razmatranja, jedan primjer grafičko-razvojnog oblika fragmenta sheme porodičnog stabla i parentele.

Primjer 1 Grafičko-razvojni oblik fragmenta sheme opšteg porodičnog stabla ili parentele od 4 generacije prema de Williers/Pama Systemu.

Ovaj genealoški sistem numerisanja koristi numerisanje s malim slovima abecede i prirodnim brojevima (sa arapskim ciframa), a članovi odgovarajućih generacije se odvajaju tačkama. Kao što vidimo, u ovom sistemu se generacije obilježavaju u redoslijedu malim slovima abecede (prva generacija dobiva oznaku a, druga b, treća c itd.) Naprimjer, prema ovoj metodi praunuče a.b1.c1.d2 je drugo dijete od prvog djeteta od prvog djeteta *progenitora* (rodonačelnika, praoca).

Prednosti ovog sistema numerisanja:

- Dizajn sistema je logičan i nije teško razumjeti na koji način dodjeljujemo članovima stabla numeričke oznake. Svakom članu je dodijeljena jedinstvena oznaka.
- Pripadnost nekog člana stabla odgovarajućoj generaciji možemo lahko odrediti na bazi broja grupnih oznaka između tačaka numeričke oznake. Naprimjer, član sa vlastitim brojem a.b3.c3.d1.e5.f2.g4 pripada sedmoj generaciji, jer njegova oznaka se sastoji od sedam grupnih oznaka.

Nedostaci ovog sistema numerisanja:

- Također, i zadnje slovo numeričke oznake nekog člana stabla određuje broj generacije. Osoba kod kojih je u vlastitom broju npr. zadnje slovo 'g' pripada sedmoj generaciji, jer je 'g' sedmo slovo po redu u abecedi. Ako je to, međutim, slovo 'p', onda moramo tražiti koje je to slovo po redu u abecedi. Vidimo da na ovaj način i nije baš praktično utvrđivanje pripadnosti člana stabla odgovarajućoj generaciji.
- Uzmimo za primjer jedan član iz 11. generacije: a1.b2.c3.d9.e11.f4.g3.h7.i12.j1.k2. Šta možemo uočiti? Oznaka je zaista predugačka i može da kvari estetski izgled u štampanoj publikaciji, a također znatno uvećava potrebu za prostorom u shemi. Ona bi se mogla smanjiti izbacivanjem tačaka, ali to ne bi bilo preporučljivo jer u tom slučaju vizualno određivanje brojeva generacija bilo bi još teže.
- Dakle, upotreba numeričkih oznaka ovog sistema u shemi stabla uz njene članove, što smo već rekli, uvećava potrebu za dodatnim prostorom čak i više nego dvostruko, što za velika stabla predstavlja umanjenu vizualnu preglednost sheme.

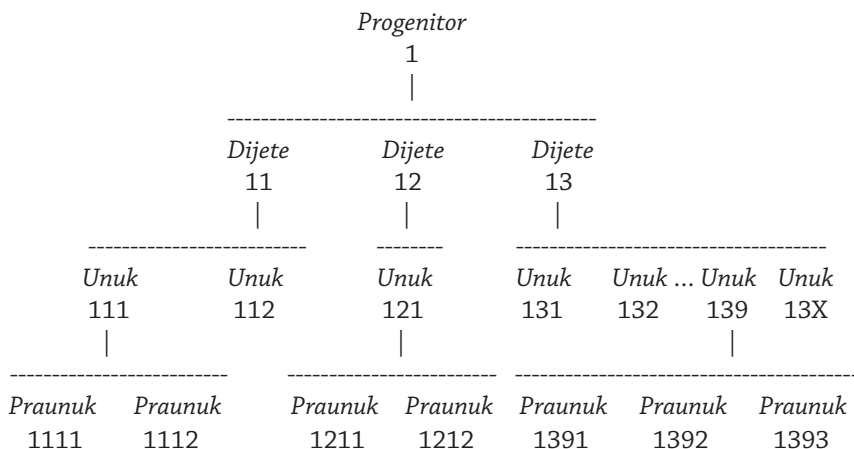
- U jednom stablu u kojem se jedna generacija sastoji, naprimjer, od nekoliko stotina članova je otežano određivanje broja članova te generacije, pošto ih možemo dobiti samo ručnim sabiranjem po broju djece njihovih očeva. (Jedno ne baš preveliko olakšanje: djecu po njihovom ocu ne moramo brojati, jer zadnji broj u odgovarajućoj numeričkoj oznaci člana stabla određuje taj skupni broj.)

Henry System

Ovaj sistem potomaka je kreirao američki genealog Reginald Buchman Henry (1881-1969). On je godine 1935. napravio genealogije familija predsjednika SAD koje je publicirao u knjizi *Genealogije familija predsjednika* (*Genealogies of the Families of the Presidents*). U tu svrhu je koristio sistem numerisanja (kasnije nazvan Henry System) koji je i razvio s ciljem njegove upotrebe za pomenute genealogije.

U ovom sistem progenitor dobiva numeričku oznaku broj 1, dok njegovoj djeci se dodjeljuju u redoslijedu oznake za prvo dijete 11, za drugo 12, treće 13 itd. Tako npr. djeca od 15 u trećoj generaciji se numerišu sa 151, 152, 153 itd. Iz navedenog može čitalac jasno uočiti na koji način se djeci koja pripadaju određenoj generaciji dodjeljuju numeričke oznake. Uzmimo za primjer oznaku 134752. To je osoba iz šeste generacije, jer taj broj ima 6 cifara i radi se o drugom djetetu od petog djeteta od sedmog djeteta od četvrtog djeteta od trećeg djeteta progenitora. Ili npr. oznaka 1435, koju možemo i ovako interpretirati: radi se o petom unuku od četvrtog sina progenitora, gdje je unukov otac treći unuk progenitora. Ako porodica ima više od 9 djece onda deseto dijete dobiva slovo X. Jedanaesto dijete dobiva slovo A, a B=12, C=13 itd. U modifikovanom Henrijevom sistemu, ako otac ima više od 9 djece brojeve 11, 12, 13 itd. stavljamo u zagradu, pa oznaka 13X postaje 13(10), a oznaka 15B4 postaje 15(12)4.

IBRAHIM A. HODŽIĆ: PRIJEDLOG JEDNOG MODIFIKOVANOG SISTEMA NUMERISANJA
PORODIČNOG STABLA (GENEALOGIJE) I PARENTELE

Primjer 2 Grafičko-razvojni oblik fragmenta sheme opšteg porodičnog stabla ili parentele od 4 generacije prema Henry Systemu.

Prednosti ovog sistema numerisanja:

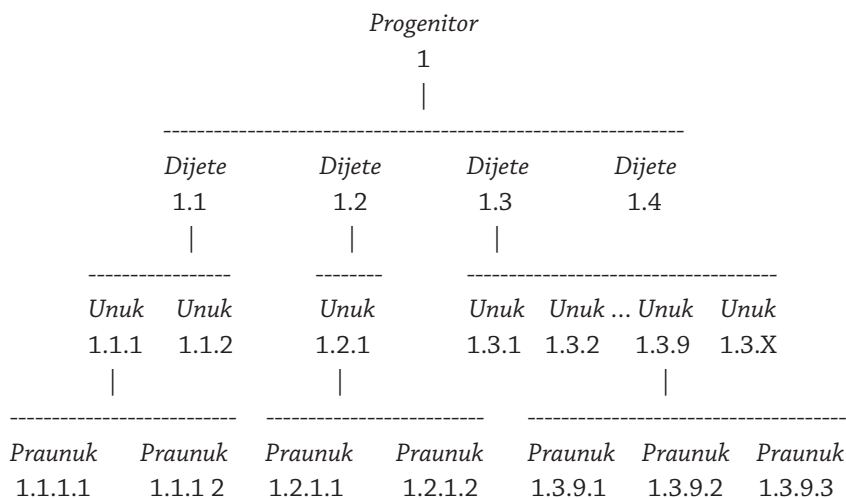
- Također i u ovom sistemu je numeracija jasna, logična i vrlo jednostavno koncipirana. Vlastiti brojevi nisu opterećeni pravopisnim i interpunkcijskim znacima.
- Pripadnost nekog člana stabla odgovarajućoj generaciji možemo lahko odrediti na bazi broja cifara numeričkih oznaka.
- S obzirom da numeričke oznake nisu opterećene drugim znacima, njihova dužina čak i za veće generacije će biti u dosta normalnim okvirima, što neće uticati na zauzimanje većeg prostora namijenjenog za kreiranje sheme.
- Ako roditelj ima više od 9 djece, slijedeću djecu označavamo sa (10), (11), (12), (13) itd. Izbor numerisanja je logičan i razumljiv.

Nedostaci ovog sistema numerisanja:

- Do broja članova generacije dolazimo sabiranjem broja članova po porodicama, a to je zadnji broj u numeričkoj oznaci posljednjeg člana porodice. Tako npr. za mnogobrojnu generaciju od nekoliko hiljada članova, to može potrajati duže vremena.

Metoda d'Aboville

Ovaj sistem numerisanja je poznat i popularan u svijetu, u Francuskoj najviše, pa zbog toga nije čudo da on ima i publicirane modifikacije. Radi se o (polu) otvorenom sistemu, što se može zgodno iskoristiti ako su potrebne korekcije u toku rada prilikom dodavanja novih članova.

Primjer 3 Grafičko-razvojni oblik fragmenta sheme opšteg porodičnog stabla ili parentele od 4 generacije prema d'Aboville Metodi.

Ova metoda je, zapravo, na određen način kombinacija de Williers/Pama i Henry Systema. Međutim, u literaturi se može naći i stav da je to modifikacija Henry Systema. 'La numération d'Aboville' je publikovao 1940. godine u Francuskoj grof Jacques d'Aboville (1919-1979), pa je po njemu metoda i dobila naziv. Ova metoda se u Njemačkoj koristi pod imenom 'System Saragossa'.

Ova metoda je praktična za velika stabla. Konstrukcija vlastitih brojeva je jasna, jednostavna i pregledna. Kao što vidimo iz sheme, progenitoru se dodjeljuje broj 1 i ova praksa je identična onim kao u prethodna dva primjera. Na koji način se numeršu djeca progenitora, njegovi unuci, praunuci itd. možemo vrlo jasno razabrati iz odgovarajuće sheme (Primjer 3). Znamo npr. da član familije 1.4.3.5.7 pripada petoj generaciji, jer numerička oznaka ima 5 brojeva, i da se radi o sedmom djetetu petog djeteta trećeg djeteta četvrtog

djeteta progenitora (polazne osobe). U Njemačkoj postoji, također, i varijanta ovog sistema gdje se generacije označavaju velikim slovima abecede.

Prednosti ovog sistema numerisanja:

- Numeracija sistema, kao što smo rekli, je logična, jednostavna, jasna, pregledna i čitaoci je mogu lahko prihvatiti.
- Vidjeli smo na koji način možemo ustanoviti generacijsku pripadnost član(ov) a porodice (familije), redoslijed generacija, pripadnost član(ov) a porodici (grani). Također lahko možemo ustanoviti ko su direktni preci i potomci. Ranije smo već rekli da je mjesto svakog člana u sistemu jednoznačno određeno, pa tako i u ovom sistemu.

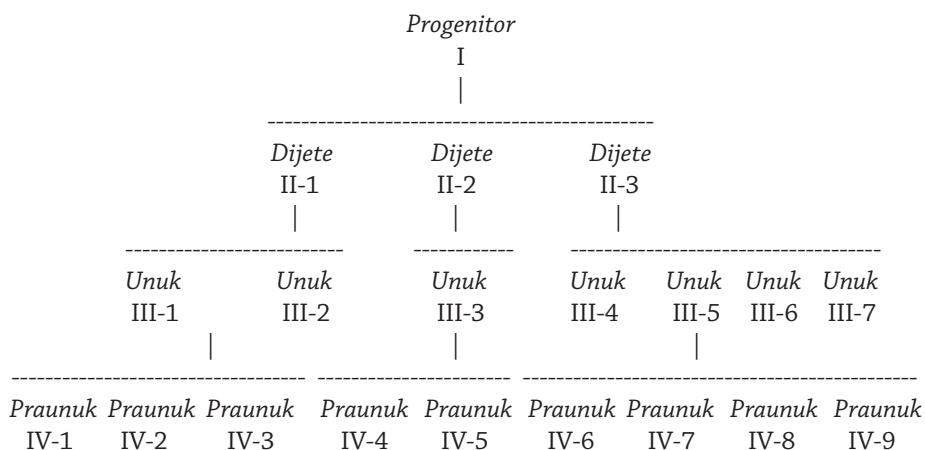
Nedostaci ovog sistema numerisanja:

- Nedostaci su skoro identični kao u prethodna dva sistema: preduga oznaka, do broja članova generacije dolazimo putem računskog sabiranja članova po porodicama (traži vremena ako se radi o velikim stablima), upotreba numeričkih oznaka u shemi uz članove stabla dvostruko povećava zahtjev za potrebnim prostorom kod kreiranja sheme (ovim se kod velikih stabala umanjuje vizualna preglednost sheme i neophodna veza između sheme i liste).

Meurgey de Tupigny System

Sistem nosi naziv prema njegovom tvorcu, eruditi, poznavaoocu više evropskih jezika, vrlo poznatom i priznatom arhivisti, paleografu, sigilografu, historičaru, heraldičaru i genealogu, francuskom baronu Jacquesu Meurgeyu de Tupignyu (1891-1973). Autor je bio zaposlen u National Archives of France (Archives nationales) i sistem je publikovao 1953. godine u Parizu preko *Guide des recherches généalogiques aux Archives Nationales*. Bio je višestruki dobitnik velikog broja najznačajnijih odlikovanja, predsjednik i član mnogih najuglednijih naučnih i drugih ustanova u Francuskoj. Životni vijek je proveo kao vrlo aktivan publicista i istraživač. Svoj sistem numerisanja je koristio za izradu studija o genealogijama nekih francuskih familija, posebno plemićkih.

Ovaj sistem numerisanja je u osnovi koncipiran na sasvim jedan drugi način nego prethodna tri prezentirana sistema. U tim sistemima smo članove stabla numerisali od progenitora po silaznim linijama porodica (grana), dok će se u ovom novom sistemu numerisanje vršiti po generacijama. Generacije se numerišu u redoslijedu, počinjući od progenitora, velikim rimskim brojevima I, II, III, IV itd. (brojevi sastavljeni od rimskih cifara), a djeca se obilježavaju prirodnim brojevima 1, 2, 3, 4 itd. (U praksi prilikom numerisanja rednim brojevima često se koriste rimski brojevi za to, pa njihova upotreba u ovom sistemu nije, dakle, nepoznata i nelogična.) Prilikom numerisanja jedne generacije, ono se ne završava na jednoj porodici (grani), već nastavlja dalje (vidjeti Primjer 4). U numeričkoj oznaci rimske i prirodne brojeve je autor odvajao jednom crticom. U Holandiji se ovaj sistem koristi u modifikovanom obliku, gdje su arapski brojevi zamijenjeni malim slovima abecede, pa tako imamo npr. I, II-a, II-b, II-c, II-d, II-e, III-a, III-b, III-c itd.

Primjer 4 Grafičko-razvojni oblik fragmenta sheme opšteg porodičnog stabla ili parentele od 4 generacije prema Meurgey de Tupigny Systemu.

Prednosti ovog sistema numerisanja:

- Najveća prednost ovog numeričkog sistema je kratak zapis numeričke oznake. Ako npr. uporedimo članove stabla iz četvrte generacije, vidimo da su numeričke oznake u ovom sistemu najmanje dvostruko

kraće od odgovarajućih oznaka u prethodnim sistemima (skoro šest puta u odnosu na prvi sistem).

Nedostaci ovog sistema numerisanja:

- Najveći, i vrlo ozbiljan, nedostatak je da iz numeričke oznake, ne gledajući u shemu, ne možemo vidjeti konekciju između posmatrane osobe i njenih predaka i potomaka (sa ocem, djedom, pradjedom, sinom itd.).

Prijedlog Modifikovanog Meurgey de Tupigny Systema

Sada ćemo uporediti međusobno najvažnije prednosti i nedostatke ova četiri sistema. Tako, pretpostavimo da želimo kreirati stablo sa 15 generacija u kojem ta petnaesta generacija ima npr. 999 članova. U ovom slučaju dužina zapisa numeričke oznake u prvom primjeru (sistemu) bi bila 43 karaktera, u drugom primjeru najmanje 15, u trećem najmanje 29, a u posljednjem (četvrtom) najviše 8. Iz prethodnog možemo zaključiti da kada se radi o brojno velikim stablima, onda četvrti sistem, gledajući na potreban prostor za kreiranje, što sobom povlači jasniji vizualni pregled (posebno) sheme i konekciju između sheme i liste, je i najprivlačniji izbor. Direktno možemo pročitati broj generacije, redni broj člana generacije, kao i broj članova u generaciji. Ove konstatacije nas približavaju odgovoru na pitanje 1) sa početka teksta i opredjeljuju nas za izbor četvrte metode, ali pod određenim uslovima, pri čemu se moraju dati još neki vrlo važni odgovori. Najvažnije je dati odgovor na pitanje 2). Zaista, kako riješiti problem konekcije između neke osobe i njenih predaka i potomaka? Ona je vrlo elegantno riješena u prva tri sistema. Tako, iz sheme 1 čitamo automatski da osoba a.b2.c2.d3 iz četvrte generacije ima oca a.b2.c2, iz sheme 2 da osoba 1393 iz četvrte generacije ima oca 139, iz sheme 3 da osoba 1.3.9.3 iz četvrte generacije ima oca 1.3.9. Ko je otac osobe IV-9 iz četvrte generacije u shemi 4? Iz ove numeričke oznake to ne možemo direktno pročitati ne gledajući u shemu, a i to nije lahko ako se radi o stablima sa velikim brojem članova. Dakle, problem se svodi na iznalaženje načina kako to praktično riješiti.

Ovo trebamo uvijek imati na umu. Kada se radi o manjim genealogijama, čija shema se može predstaviti na jednom listu ili, eventualno, nekoliko listova A4 formata, onda nemamo problem prilikom dizajniranja tih shema, čak ponekad i bez odgovarajućih vlastitih brojeva, iako ovo ne preporučujemo, uz pomoć raznih 'kućica', tj. 'kvadratića', postojanja ogromnog broja grafičkih rješenja, uz pomoć različitih vrsta konekcijskih linija, pomoćnih oznaka itd. Također, tada nemamo ni problem o utvrđivanju rodbinskih veza i konekcija između jedne osobe i njenih predaka po porodicama. Međutim, kao što smo već rekli, imamo ozbiljne probleme ako se radi o većim i velikim genealogijama (posebno parentelama) čiji korijeni idu u dubinu 150 ili više godina, a one su procentualno i najviše prisutne u praksi kao rezultat genealoških istraživanja.

Napominjemo i slijedeće mogućnosti sa kojima se susrećemo i koje trebamo riješiti. Naime, u razmatranju navedena 4 sistema neke genealoške pojave koje se događaju u životu nismo razmatrali. Te pojave elegantno zaobilaze čak i mnogi autori u svijetu prilikom kreiranja odgovarajućih shema i listi, bilo da se radi o teoretskim ili praktičnim razmatranjima. Radi se o slijedećim pojavama: a) isticanju osoba u shemi koje nemaju potomstvo, b) iznalaženju načina registrovanja osoba koje su se više puta ženile (udavale) i c) ubacivanje naknadno istraženih osoba u shemu i listu u momentu kada je već izvršena priprema za publiciranje historije familije. Ovu problematiku ćemo elaborirati i prezentirati moguća rješenja.

Ad a) Po definiciji, osobe koje nemaju potomstvo (rano umrla djeca, osobe koje nisu sklapale brak u toku života i osobe koje su bile u braku ali nisu imali djecu) ne mogu imati svoju numeričku oznaku, odnosno vlastiti broj. Međutim, šta se događa? Mnogi autori im dodjeljuju vlastiti broj, što je za njih mnogo lakše i na taj način zaobilaze angažman oko rješavanja tog segmenta iz genealoške prakse. U prijedlogu naše sheme za te osobe će na mjestu vlastitog broja stajati crtica '–', a pored imena oznaka: u.d. = umr(o)la kao dijete, n.n. = neoženjen / neudata i b.p. = bračni drugovi bez potomstva.

Ad b) U našem modifikovanom Meurgey de Tupigny Systemu ćemo to uraditi na slijedeći način: Djeca osobe (njihovog oca / majke) koja se,

naprimjer, tri puta ženila / udavala će u numeričkoj oznaci uz prirodni broj dobiti i malo slovo 'a' (kada se radi o prvom braku), slovo 'b' (kada se radi o drugom braku), slovo 'c' (kada se radi o trećem braku) itd. Ako u shemi (i listi) imaju npr. samo djeca sa oznakama 'b' i 'c' (bez 'a') to znači da njihov otac nije imao djece iz prvog braka (vidjeti u Primjeru /shemi/ 5 osobu III15b, čija djeca pripadaju generaciji IV i nalaze se pored oznake III-15b, pri čemu možemo konstatovati da osoba III15b nije imala djecu u prvom braku, jer nema djece sa oznakom 'a').

Ad c) Ako smo prije publiciranja naše historije familije istražili još neke nove osobe koje treba interpolirati na odgovarajuće mjesto u stablu, onda ćemo to uraditi tako što ćemo ih ubaciti na njihovo mjesto sa odgovarajućom numeričkom oznakom, a vlastite brojeve ostalih članova u shemi, za koje je to potrebno, ćemo korigovati (prenumerisati). Ovo će nas koštati nešto vremena, ali je ovo i najbolji rješenje. Međutim, šta ćemo uraditi ako je stablo već pripremljeno za publikaciju ili publicirano i ako su se pojavile nove istražene osobe koje bismo željeli da interpoliramo na njihovo mjesto. Prethodno, naravno, ne dolazi u obzir jer bismo morali korigovani rad ponovo publicirati. Jedno od mogućih rješenja koje predlažemo bi bilo dopisivanje istražen(ih)e osob(a)e na kraju odgovarajuće generacije sa dopunjenim vlastitim brojem koji će nam jasno ukazati gdje je mjesto te osobe u shemi i listi. Tako, naprimjer, oznaka III11.1 značila bi da se radi o osobi iz III generacije koja dolazi poslije III11 (Uzeira).

Sada možemo preći na iznalaženje odgovora na pitanje 2) s početka teksta. To ćemo riješiti uvođenjem dvije nove pomoćne oznake:

A) Pokazatelji EX (sa značenjem OD, IZ) će imati svoje mjesto u shemi u vidu jedne pomoćne "kolone" (vertikalne grede), ali mogu biti predstavljeni i u nekom drugom obliku (zavisno od ideja i kreativnosti istraživača). U našem Primjeru 5 (grafičko-tabelarnom

obliku fragmenta sheme) dodijelili smo im oznake II-1, II-2, II-3, odnosno III-1, III-2, ..., III-17b itd., gdje se rimski broj odnosi na prethodnu generaciju, a odgovarajući prirodni broj je skupni broj njihove djece. Crtice u ovim oznakama imaju drugu ulogu nego crtice vlastitih brojeva Meurgey de Tupygni Systema i ne trebamo ih miješati sa crticama vlastitih oznaka članova stabla u shemi Primjera 4. (Napomena: U Primjeru 5 smo u oznakama "kolona" EX koristili "-", iako smo za to mogli npr. koristiti i tačku, ili neki drugi znak.) Ove pomoćne oznake u "koloni" usmjeravaju nas na prethodnu generaciju i jasno ističu ko je otac, odnosno majka (ako se radi o parenteli) osoba (djece) u generaciji uz koju je prikazana "kolona" 'EX'. Napominjemo, ove pomoćne oznake nisu vlastiti brojevi. Ako se upitamo ko je roditelj osobe IV37b (Ahmeda) uz koju stoji pokazatelj III-11, onda brzo pronalazimo u shemi da osobi 11 iz III generacije odgovara III11, Uzeir (r. 1900). Na ovaj način je određeno jednoznačno mjesto osoba u shemi i njihova konekcija sa precima. Međutim, kada se radi o listi, onda u opisu o odgovarajućoj osobi na početku tog opisa dajemo istaknut njegov vlastiti broj, a pored imena, s desne strane i njegov pokazatelj EX. Naprimjer, za osobu s vlastitim brojem IV34a je EX III-11, što se odnosi na njegovog oca Uzeira (r. 1900).

- B) Šta je sa potomcima? Kada se radi o shemi, onda to možemo jednostavno pročitati koristeći obrnuti postupak onom prikazanog pod A). Naprimjer, ako se pitamo ko su potomci osobe III13b, onda vidimo da su to iz IV generacije osobe kojima odgovara oznaka III-13b. Međutim, ako se radi o listi velikog stabla u kojoj želimo pronaći potomke neke osobe, situacija je nešto drukčija, nešto komplikovanija. (Ne zaboravimo taj problem je prisutan i kod svih ostalih metoda). Zašto komplikovanija? Pa, u shemi da dođemo do odgovarajućeg potomka trebamo ga tražiti u slijedećoj generaciji, tj. trebamo prelistati jednu ili maksimalno nekoliko stranica, dok u listi može se dogoditi da moramo prelistati i više desetina stranica. Zato, da bi sebi olakšali posao, u dijelu opisa gdje se nakon glavnog opisa

roditelja notiraju djeca, za svu djecu koja imaju potomstvo stavljamo sa desne strane njihovog imena oznaku IDI NA (SLIJEDI, značenje je imperativno). Tako, naprimjer, za osobu IV34a sa potomstvom, čiji drugi sin također ima potomstvo, u listi ćemo uz ime tog sina staviti oznaku usmjeritelja, s desne strane, IDI NA V50, što je vlastiti broj tog sina. (Napomena: Pomoćne oznake EX su neophodne, dok oznaka IDI NA nije obavezna, ali je veoma praktična i korisna kod pretraživanja u listi; ona nas odmah usmjerava na dio sheme gdje se nalazi tražena osoba, dakle pomoću nje ubrzavamo proces traženja potomaka, sinova / kćeri.)

Gornja priča, možda, će u početku izgledati malo komplikovana, ali je logična i mnogo će biti jasnije kada se pročita i provjeri (i potvrdi) kroz shemu Primjera 5.

Napomena 1: U našem prijedlogu modifikovanog numeričkog sistema opredijelili smo se za uvođenje vlastitog broja oblika npr. IX18 (18. osoba iz IX generacije), bez razdvajanja ovih brojeva nekim znakom, pri čemu smo se držali ideje (rješenja) iz Henry Systema. Međutim, budući istražitelj porodičnog stabla može, ako želi, prirodni broj odvojiti od rimskog, naprimjer, znakom '/', ili nekim drugim znacima (ali ne crticom koju smo već rezervisali u našem modifikovanom sistemu i tačkom koju smo sugerisali za eventualnu upotrebu u koloni 'EX'), pa bi za vlastiti broj imali IX/18, ili naprimjer IX:18 itd.

Napomena 2: Kod našeg prijedloga sheme opredjeljujemo se za tzv. horizontalno uređenje u tabelarnom obliku pošto zauzima manje prostora, a vrlo je pregledno. U gornjoj (zaglavnoj) gredi se unose redni brojevi generacija I, II, III, IV, V itd., a vertikalnu, pomoćnu, gredu 'EX' možemo, kako je već rečeno, dizajnirati na više načina, pri čemu to može i sam čitalac uraditi.

Gen. I	Gen. II	Gen. III	Gen. IV
		EX	
		III-1	1 Fatima 1931
			2 Zahida 1910
			— Akif (n.n.) 1913
		III-2	— Mustafa (n.n.) 1915
			— Zehra (b.p.) 1919
			3 Sakib 1924
			4 Ibrahim 1926
			5 Avdo 1931
			6a Asifa 1920
			— Aiša (u.d.) 1921
		III-3	7b Mehmed 1927
			8b Aiša 1931
			9b Sejda 1934
			— Salih (u.d.)
			10 Sadeta
		III-4	— Asim (b.p.)
			— Sabit (n.n.) 1922
			11 Zahid 1924
		III-5	— Mujo (b.p.)
			— Halid (b.p.) 1927
			12 Halida 1929
			13 Mehmedalija
			14 Salih
		III-6	15 Fatima
			16 Emina
			17 Saliha
			18 Aiša
			— Hamza (?)
			19 Rabija
		III-7	— Aiša (b.p.)
			20 Ševala 1922
			21 Ibrahim-Tufo 1924
			22 Aiša 1930
			— Abdulah (b.p.) 1933
			— Senija (b.p.) 1935
		III-8	23 Jusuf 1939
			24 Ahmed 1941
			25 Mehmed 1945
			26 Sejda
			— Ramiz (b.p.)
		III-9	27 Aiša
			28 Smail
			29 Avdo
			— Džemal (b.p.) 1924
		III-10	30 Halida 1928
			31 Hamida 1928
			32 Smail 1930
			33 Hamid 1932
			— Zakira (u.d.) 1926
			34a Našid 1928
			35a Mehmed 1931
			— Kasim (u.d.) 1935
			— Alija (u.d.) 1937
		III-11	36a Aiša 1938
			37b Ahmed 1945
			38b Asifa 1948
			— Alija (u.d.) 1951
			39b Zakira 1954
			40b Zakir 1957
		III-12a	41 Zulejha 1913
			— Mustafa (n.n.) 1920
			42 Zahida 1923
			43 Mulo 1925
		III-13b	44 Tefida 1927
			— Seid (b.p.) 1929
			45 Ismet 1931
			46 Asim 1932
			47 Rasim 1933
		III-14b	48 Abdulah 1927
			49 Nura 1931
			50b Faik 1935
			— Fadila (u.d.) 1937
		III-15b	51c Fahrija 1939
			52c Bahrija 1941
			53c Ibrahim 1944
			54c Fuad 1955
		III-16b	55 Esma 1915
			56 Salem 1912
			57 Junuz
		III-17b	58 Safija
			59 Hasib 1926

Primjer 5 Grafičko-tabelarni oblik fragmenta sheme parentele prve 4 generacije, jedne bosanske familije, prema modifikovanom Meurgey de Tupigny Systemu. (Primjer je preuzet iz već pomenute knjige *Uvod u genealogiju i historiju familije. Kako napraviti porodično stablo*).

Prednosti prijedloga ovog modifikovanog numeričkog sistema

Prijedlog uvedenih oznaka i kreirane sheme jasno oslikavaju naše opredjeljenje. Ne tvrdimo da je ovo idealan numerički sistem, ali on, doista, daje solidna poboljšanja nekih nedostataka iz ranijih prezentiranih sistema. Također, i

neke nedostatke ovog sistema numerisanja smo istakli. Na kraju ponavljamo i naglašavamo da pozitivni efekti našeg opredjeljenja za učinjene izmjene u prezentiranom modifikovanom Meurgey de Tupigny Systemu se ogledaju u slijedećem:

1. Numerička oznaka je kratka i vrlo jednostavno koncipirana (rimski + prirodni broj).
2. Iz oznake direktno čitamo broj generacije (rimski broj).
3. Oznaku nismo opteretili interpunkcijskim oznakama (iako se to može uraditi).
4. Lahko računamo ukupan broj osoba u generaciji (zadnji broj + broj osoba bez potomstva).
5. Pitanje 'otvorenosti' sistema je riješeno dopisivanjem novog člana na kraju generacije.
6. Iz oznaka možemo, također, direktno čitati da li se osoba više puta ženila / udavala.
7. Iz sheme direktno čitamo koje su osobe bez potomstva (označene su sa crticom '—').
8. Jedinstveno mjesto u sistemu svake osobe je jednoznačno određeno s EX (i IDI NA).
9. Mogućnost izrade vrlo pregledne sheme na razumnom broju listova A4 formata.
10. Postignuta vizualna konekcija između sheme i liste bez obzira na veličinu stabla.
11. Sistem je primjenjiv i na brojno najveće parentele.

PROPOSAL FOR A MODIFIED FAMILY TREE (GENEALOGY) AND PARENTELA NUMERATION SYSTEM

SUMMARY

The numeration systems and their corresponding (resulting) notations are very important achievements of the civilised world. They are widely used both in theory and in practice and they are an indespicable instrument needed in the functionings of contemporary life. This article deals with their application in genealogy, namely in creating of some genealogical trees (family trees and parentals). Since family trees are graphically presented by means of the schemes and textual lists (textual tables), their numerations will be considered in both cases. An individual numerical designation will be allocated to each member of the genealogical tree considered (unique number), which has to be unambiguously designated. We know that during the course of several hundred years the research of various genealogical numeration methods attracted the genealogists' attention. Thus we know that there are several dozens of such methods and even more of their modifications and improvements. In this paper are presented and discussed four very well-known numerical (genealogical) systems along with their main features and their advantages and drawbacks. The aim of this paper is to, for illustration purposes, draw a comparison among these systems in order to make a correct and justifiable decision about which system (method) to choose upon which we shall carry out the modification. The numerical systems are the following: de Williers/Pama System, Henry System, Method d'Aboville and Meurgey de Tupigny System. For each stated system we shall create examples of the corresponding schemes with pertaining numerical designations of their members. They will be based on four generations with the purpose of the theoretical-practical consideration and giving the answers to already assigned task. Along with the description and explanation of the reasons, the suggestion of the Modified Meurgey de Tupigny System is presented, in which, in addition to Example 5 (graphical scheme of this system) are also given the advantages that prevailed in making the decision to introduce those modifications.

Keywords: numeration system, notation, family tree, parentela, generation, scheme, list, textual table, tree, primary data, secondary data, numerical designation, unique number, genealogy, graphical-development form of scheme fragment, graphical-tabular form of scheme fragment, nucleus family, progenitor, family history, horizontal arrangement, modified method

Literatura

- Balhan, Ronald; Drie, Rob van (2003): *Uw stamboom op de computer*, CBG Den Haag, Stichting Aldfaer, Hilversum.
- Bemmelen, J.F. van (1940): *Afstamming en erfelijkheid en de kwartierstaat*, N.V. Uitgevers – Mij. A. Rutgers, Naarden.
- Biezeman, Hein (2006): *Van onderzoek naar Stamboomboek*, Hein Biezeman, Rotterdam.
- Buffetaut, Yves; Mergnac, Marie-Odile; Montjouvent, Philippe de (2013): *La généalogie pour tous. La bonne méthode pour débiter et construire son arbre*, Éditions Autrement, Paris.
- Chater, Kathy (2004): *Family History Made Easy. How to trace your family tree and find relatives in Engeland, Ireland, Scotland and Wales*, Southwater, London.
- Colwell, Stella (1980): *The Family History Book. A Guide to Tracing your Ancestors*, Phaidon, Oxford.
- Drie, Rob van & Noorda, Kees (2005): *Verre verwanten – familiegeschiedenis dichterbij*, CBG Den Haag, Teleac, Kosmos Z&K, Utrecht/Antwerpen.
- Drie, Rob van (2010): *Stamboom boek: verborgen verleden*, Teleac en CBG, Zwolle: Waanders.
- Drie, Rob van (1998): *Stamboomonderzoek voor beginners*, CBG Den Haag, Woerden.
- Drie, Rob van; Plomp, Nico; Tang, Aad van der (1988): *Genealogie van stamboom tot familiegeschiedenis*, CBG 's-Gravenhage, Stichting Teleac, Utrecht.
- Durye, Pierre (1961): *La généalogie*, Presses Universitaires De France, Paris.
- Elenbaas, Els (1999): *Het stambomenboek – Wortels naar je verleden*, Strengtholt, Hofstede Oud-Bussem, Flevolan, Naarden.

- Goody, Jack (1983): *The development of the Family and Marriage in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Haye, R. de la (1994): *Limburgse voorouders. Handleiding voor genealogisch onderzoek in Limburg*, Maastricht.
- Hodžić, Ibrahim A. (2017): *Uvod u genealogiju i historiju familije. Kako napraviti porodično stablo*, Dobra knjiga, Sarajevo.
- Kruimel, H.L. met medewerking van Eijk, H.H.W. van; Hammers, N.A.; Lugard, J.W.; Raven G.J.A. (1981): *Voorouders gezocht. Inleiding tot de genealogie*, Nederlandse genealogische vereniging, Amsterdam.
- Lemmers, Piet (1996): *Genealogie Lemmers zeven-voud*, Pierre van der Meer, Malden.
- Lindemans, Jan (1942): *Hoe maak ik mijn stamboom op. Kleine inleiding tot de Vlaamsche Familiegeschiedenis*, 2e druk, N.V. Standaard-Boekhandel, Antwerpen – Brussel – Gent – Leuven.
- Linskey, Marie (1996): *Family Trees. A Manual for their Design, Layout & Display*, Phillimore, Shopwyke Manor Barn, Chichester, West Sussex.
- Nes, Gerard van de (1994): *Maak uw eigen stamboom. Handboek voor genealogie en heraldiek*, Trion – Baarn.
- Nieuwland, P.; Visser, J.; Dolk, W. (1979): *Gids voor genealogisch onderzoek in Frisland*, Fryske akademy, Ljouwert / Leeuwarden.
- Okkema, J.C. (1986) *Handleiding voor genealogisch onderzoek in Nederland*, 4e druk, Fibula – Dishoeck, Weesp.
- Olij, Erwin (2005): *Stamboomonderzoek*, Van Duuren Media, Eck van Wiel.
- Pama, C. (1943): *Onze afstamming*, N.V. Uitgevers – Mij. A. Rutgers, Naarden.
- Pasternak, B. (1976): *Inleiding tot Kinship en sociale organisatie*, Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall.
- Penta, Anna (2002): *Genealogie. Een gids voor 50-plussers*, Academic Service, Schoonhoven.
- Rolestraete, Johan (1998): *Handleiding voor genealogisch onderzoek in Vlaanderen*, Roeselare.
- Roelestrate, Johan (2006): *Je stamboom, je familiegeschiedenis. Stap voor stap*, Davidsfonds / Leuven.
- Tang, Aad van der (1981): *Stamboom onderzoek – Een handleiding bij het schrijven van uw familiegeschiedenis*, Uigeverij het Spectrum, Utrecht / Antwerpen.

- Van Noppen, Henri (2004): *De stamboom en geschiedenis van uw familie*, Deltas, België – Nederland.
- Vennik, Roelof (1992): *Handboek voor stamboomonderzoek*, Wilkerdon / Rotterdam.
- Westin, Jeanne Eddy (1998): *Finding Your Roots. How to Ttrace Your Ancestors at Home and Abroad*, Jeremy P. Tarcher / Putnam, New York.

LINGVISTIKA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Edina Solak
Alica Arnaut

SEVDALINKA KAO IZVOR STILSKIH VRIJEDNOSTI

SAŽETAK

Rad se bavi otkrivanjem i prezentacijom nekih karakterističnih jezičkih i stilskih osobenosti usmene poezije Bošnjaka, s posebnom osvrtom na sevdalinku. Analizirane su sevdalinke prikupljene u *Antologiji bošnjačke usmene lirike*. Analiza je provedena na fonetsko – fonološkom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom planu. Dobijeni stilemi razvrstavani su prema određenim kriterijima, a nastojala se objasniti i njihova vrijednost i funkcionalnost u sevdalinci. Osnovna odlika sevdalinke jeste narodnost – ona u narodu nastaje i u narodu obitava. Stoga je logično da je upravo ona vjerodostojna slika stanja koje u tom narodu vlada, kako duhovnog, materijalnog i socijalnog, tako i jezičkog. Jezik sevdalinke je narodni jezik, odnosno jezik vremena u kome je sevdalinka nastajala i razvijala se. Međutim, gledano iz savremene jezičke perspektive, to je arhaizirani jezički izraz visoke stilske vrijednosti.

Ključne riječi: sevdalinka, jezik, jezičko-stilska analiza, fonostilemi, morfostilemi, sintaksostilemi, semantostilemi

O sevdalinci

O sevdalinci kao književnoj formi karakterističnoj za naše područje do sada se mnogo pisalo. Sevdalinka je bila metom proučavanja stručnjaka iz različitih naučnih i stručnih krugova.

Sevdalinka je usmena lirska forma nastala iz želje da se stihovima izraze različita ljudska osjećanja. Ašikovanje, ljubav, sevdah i ljubavna čežnja najčešći su i, svakako, najbogatiji izvori sevdalinke. S duge strane, vojni pohodi i tuđina također su bili motivima nastanka pojedinih sevdalinki. Ova narodna lirska

pjesma izražavala je jedan oblik i način života sredine u kojoj je nastajala i oslikavala rahatluk, koji je tu bio najčešći gost. Sevdalinka je nastajala u različitim prilikama – pjevale su je djevojke u baščama, pjevali su je i momci na sokacima i ašik – pendžerima, odjekivala je na sijelima i teferičima, pjevala se u kolu. Možemo je uporediti sa mušepcima na pendžerima djevojačkih soba, koji su čuvali njihovu tajnovitost i nevinost. Na taj način sevdalinka je u sebi čuvala tajnoviti bosanski senzibilitet. S jezičkog stanovišta sevdalinka predstavlja ljepotu izraza i riječi, koje odlikuje jaka sugestivna moć. Ta ljepota sevdalinke pretpostavka je i za njenu raskošnu izvedbu. I na koncu, ova nježna bosanska usmena lirska pjesma nepresušno je vrelo raznolikih jezičko – stilskih osobenosti. Vjerovatno je razlog tome sve ono što sevdalinka, bosanski poetski mušebak, čuva u sebi.

O jeziku sevdalinke

Osnovna odlika sevdalinke jeste narodnost – ona u narodu nastaje i u narodu obitava. Stoga je logično da je upravo ona vjerodostojna slika stanja koje u tom narodu vlada, kako duhovnog, materijalnog i socijalnog, tako i jezičkog. Jezik sevdalinke je narodni jezik, odnosno jezik vremena u kome je sevdalinka nastajala i razvijala se. Međutim, gledano iz savremene jezičke perspektive, to je arhaizirani jezički izraz visoke stilske vrijednosti.

Primamljivost i ljepota sevdalinke ne dozvoljavaju joj da ostane vezana za mjesto svoga nastanka. Ona svojom pitkošću uspijeva osvojiti široke prostore i uvući se u svakodnevnicu širokih masa. Šireći se, putujući od usta do usta, prenoseći se sa generacije na generaciju, sevdalinka prima nove jezičke elemente. Posljedice toga mogu biti pozitivne i negativne, ali u svakom slučaju daju osoben pečat sevdalinci i njenom jezičkom izrazu.

O jezičko – stilskim odlikama sevdalinke

Već je naglašeno da se jezik sevdalinke odlikuje neprevaziđenim stilskim bogatstvom. Ono proizilazi iz činjenice da se u sevdalinci bogati i raskošni misaono – emocionalni sadržaji nastoje iskazati kondenziranim, ali jakim sugestivnim jezičkim izrazom. Takva tendencija iskazivanja bujnih osjećanja

što manjim brojem riječi rezultira neminovnom stilskom obilježenošću jezika sevdalinke. Prepoznatljivi simboli, osebujne metafore i razna ponavljanja na svim jezičkim nivoima postaju zaštitnim znacima sevdalinke.

Jezičko-stilske osobenosti sevdalinke karakteristične su za sve jezičke nivoe: fonetsko – fonološki, morfološki, sintaksički i semantički.

Fonostilemi

Na fonostilističkom planu posmatrana je glasovna struktura sevdalinke i njena usklađenost sa značenjem. Sevdalinke su same po sebi milozvučne i uhu prijatne pjesme. Stoga se eufoničnost javlja kao temeljna odlika, koja je ovdje postignuta vokalsko-konsonantskom harmonijom uz izbjegavanje nagomilavanja suglasničkih grupa. Zbog toga nisu česte fonetsko – fonološke figure asonanca i aliteracija. Zabilježeno je nekoliko interesantnih primjera aliteracije, gdje se ponavljanjem određenih konsonanata sugerira ili pojačava značenje nekih stihova. Ponavljanjem glasa *đ* u stihovima *Đul-đevojka pod đulom zaspala./Đul se truni te đevojku budi,/ Progovara zaspala đevojka* (40) sugerira se tematska riječ sevdalinke, *đul*. Mehki palatal *đ* svojom prirodom evocira nježnu mirisnu sliku djevojke zaspale ispod đula. S druge strane, ponavljanjem glasa *dž* u stihovima *Oj djevojko, džidžo moja,/ džidžala te majka tvoja/ nadžidžanu men' te dala, /dala, pa se pokajala!* (105) impresivno se sugerira nadžidžanost, čemu doprinosi raskošna i kitnjasta priroda glasa *dž*. I u stihovima *Sahat kuca, moje srce puca* (70) aliteracijom glasa *c* glasovno se dočarava kucanje sata i pucanje srca.

Kao fonetsko-fonološka figura javljaju se i onomatopejske riječi. One na najsugestivniji način dočaravaju sliku, ali i zvuk. Jednostavno možemo vidjeti pivac – pafte *pozvekuše* i papuče *poškripuše* (76), te čuti da dimije *pošuškuju*, pivac – pafte *pozvekuju*, papuče *poškripuju* (76), ali i naslutiti kako će dukati *zveketati* i oklagija *klepetati* (139).

Među fonostilemima najbrojnije su i najinteresantnije fonometaplazme koje nastaju supstancijalnim modifikacijama gramatičke strukture riječi na fonetsko – fonološkom nivou. Prostriktivne i restriktivne fonometaplazme javljaju se u funkciji metra, jer se oduzimanjem ili dodavanjem vokala i slogova postiže određena dužina stiha. Mutacione, supstitucionalne i transpozicione

fonometaplazme javljaju se uglavnom kao dijalekatske odlike. Među fonometaplazmama zabilježenim u sevdalinkama najbrojnije su fonološka sinkopa i apokopa, te supstitucionalne fonometaplazme. U nastavku slijedi pregled svih fonometaplazmi zabilježenih u sevdalinkama u *Antologiji*.

Zabilježen je samo jedan primjer fonološke proteze: porad.

Primjeri fonološke epenteze su slijedeći: *nejmam, brez, pobjegnula, znadem, uniđe, tanahnu, kajno, jednijem, gorjeg, salomila, sakovao, salomila*.

Fonološka paragoga zabilježena je u slijedećim primjerima: *imade, jošte, njojzi, lovak, pak, sanak, ter, der, nikadare, odatlen, sinočke, jutroske*.

Fonološka afereza zabilježene je u svega nekoliko primjera: *lad, tica, 'no, ćerku*.

Primjeri fonološke sinkope su brojniji i svode se na svjesno izostavljanje pojedinih glasova unutar riječi: *l'jevom, mol'te, b'jela, b'jelo, b'jelu, ustr'jeli, d'jeli, d'jeliti, star'jem, b'jelih, star'ja, vr'jednije, gn'jezdo, otale, Saraj'vo, l'jepa, pane, dr'jemam, prol'jevam, b'jeli, oblaze, bjena, bl'jeda, p'jan, dušman'ma, d'jeli, prom'jenit, kol'ko, m'jenjala, Pr'jepoljče, pr'jepoljski, moš, devetrim, umr'jeh, zv'jezda, l'jepo, b'jele, kakog, takoga, dv'je, vid'lo, Pr'jedoru, pr'jedorska, kor'jen, sr'jedi, cv'jeće, t'jelom, propane, ops'hirile, p'jevci, bazrdanima, odziva, umr'jeti, don'jeli, Hadž'kadića*.

Brojni su i primjeri fonološke apokope, koja se svodi na svjesno izostavljanje glasova na kraju riječi: *nit', al', j', nek, bosilj, đevojkam', godin', njem', jal', kazat', men', il', jesi l', hajd', ima l', m', viš', poved', prič', šetajuć', trpit', gledajuć', svilen', s', milij', prođ, vidje l', neg', međ', ostat', pô, b', vidjet, igrat', viš', dvij, prom'jenit', ostan', ustan', devetrim', oprat', poslat', dođ, kun', men', čem', ašik', nogam', gledat, nalunam', pjevac-paftam', ljubit', pit', pram', ašikujuć, kamo l', očim', večer', rež', il', dođ', brat', nizat', kuhat', trides', otić', t', rastajuć', slušajuć', nego l', ustan', rukam', zelen', svanut', njeg', vid', šut', poljubit', poginut', ak', suzam', je l', vide l', umorit', tambur', man'*.

Fonološka asimilacija zabilježene je u manjem broju primjera: *našô, ljucke, orô, rekô, pošetô, ostô, rezô, pošlje, došô, imô*.

Fonološka disimilacija zabilježena je u samo jednom primjeru: *potavneće*.

Supstitucionalne fonometaplazme su brojnije, a zabilježene su u slijedećim primjerima: *đe, namjestaše, đevojkam', plakajući, ufati, đevojaka, kade, đevojka,*

mehćemi, šćeri, zafaća, košije, đevojke, puščaj, vihar, bolehan, gospoja, sumbule, priljevaš, prilivodo, đevojkom, odavle, nješto, oćeram, šće, šće,le, ufatiti, naćerati, šljanaka, moreš, tunje, ufatile, fatamo, prifatío, prid, priplivaću.

Primjeri transpozicionih fonometaplazmi su malobrojni i svode se na *vas* (mj. sav) i *nalune* (mj. nanule).

Morfostilemi

Još je Pjer Giro ustanovio da su fonetika, sintaksa i semantika potisnule morfologiju sa svih strana. Ista sudbina snašla je i morfostillistiku koja svoje stileme dijeli sa fonostillistikom, sintaksostillistikom i semantostillistikom.

Interesantno područje morfostillistike predstavljaju derivacijski morfostilemi u području tvorbe riječi. Za sevdalinku su na ovom polju najkarakterističniji deminutivi i hipokoristici koji sami po sebi odgovaraju nježnoj i tananoj prirodi sevdalinke. Deminutivi i hipokoristici koji se javljaju u posmatranom korpusu sevdalinke su: *fesić, nevjestice, jaglućići, lovak, seje, borići, sanak, kadunica, šargijica, dangubica, gorica, sanak, višnjčića, ružice, dilber – momčić, vince, baštica, vodica, dragče, lišce, srdašce.*

Zastupljenost i učestalost pojedinih vrsta riječi može se, također, pratiti u okvirima morfostillistike. Tako se mogu najprije mogu izdvojiti imenice koje se najčešće pojavljuju u sevdalinkama: *ašikovanje, bašča, bulbul, vjera, vino, draga, dragi, srce, gora, voda, blago, zlato, soko, djevojka, dilber, krila, nebo, oblaci, pjesma, ruža, ptice, trava, đul, kolo, podne, jad, hamajlija, ljuba, usta, dvor, pjesma, pendžer, poklon, jarani, teferić, akšamluk, alkatmer, gora, san, mahala, šećer, blago, duša, sahat, jabuka, milovanje, đerdan, sunce, mjesečina, ljuba, ljepota, mjesec, babo, majka, brat, sestra, kamen, proljeće, haber, sevdah, dukati, dert, knjiga, gora, srce, behar, svatovi, belenzuke, vila, zora.*

Pridjevi koji se javljaju u sevdalinci zapravo su ustaljeni epiteti: *zeleno i ravno polje, meke ruke, bakreni sud, lijepa djevojka, žut dukat, bijela vila, medna usta, zlatna krila, siv soko, zlatne belenzuke, visoka planina, sirota djevojka, dragi kamen, svileni pojas, gora zelena, sitan biser, rusa kosa, žute dunje, rosna trava, voda plemenita, voda hladna, oči vrane, crveni fesić, mlado vojno, zlatan prsten, šarenika jabuka, tamna noć, zelena bašča, bijelo lice, čudan sanak, bijele ruke,*

rumena jabuka, soj gospodski, suho zlato, želja živa, ruse pletenice, pijana mejhana, mlado momče, rujno vino, svileni jorgan, sitna knjiga, čarna gora, tuđa zemlja, medna rosa.

Mogu se izdvojiti i neki frekventni glagoli koji predstavljaju najčešće radnje, stanja i zbivanja u sevdalinci, kao što su: *mamiti, ljubiti, progovoriti, pjevati, plakati, igrati, brati, nizati, ljutiti, pozlaćivati, uzdahnuti, kleti, putovati, spavati, zadavati, kovati, srditi, grliti, prositi, sjati, nizati, krojiti, misliti, čekati, prositi, kupovati, poraniti, zaspati, umivati, preletjeti, udati, usniti, uzdahnuti, uvehnuti, smamiti, sastajati, bolovati, popucati, rastati se, razgovarati, pjevati, prositi, kovati.*

Među karakterističnim brojevima nalaze se dva, tri i devet, a javljaju se u slijedećim sintagmama: *dva tovara blaga* (4), *dva jelena* (23), *dvije mile seje* (30), *dolazio dragi...i dva i tri puta* (70), *tri vile* (15), *tri godine dana* (37), *tri jarana* (130), *tri terzije, tri godine* (131), *tri cvijeta* (171), *devet godin' dana* (8, 28, 72), *devet vjera, devet momaka* (88), *devet sokaka, devet djevojaka* (94), *devet ašik'* (118).

Sintaksostilemi

U području sintaksostilistike zapažaju se najinteresantnija dešavanja. Razlog tome je rečenica koja je u centru dešavanja, tako da se sintaksostilemi odnose na razne vrste rečeničnih deformacija. Rečenica je cjelina za koju vrijede određena pravila konstrukcije, predstavljena poretком rečeničnih članova. Taj redoslijed danas se narušava i u najobičnijem govoru, a nekamoli u poetskom diskursu, tako da su različite rečenične deformacije u sevdalinci i više nego očekivane.

Na sintaksičkom planu bilježi se mnoštvo figura čije su funkcije razvijanje, naglašavanje i intenzifikacija osnovne radnje sevdalinke. Najizraženije i najzapaženije su različite figure ponavljanja i dodavanja, jake stilske obojenosti, koje pojačavaju ukupnu percepciju sevdalinke i ostavljaju jak dojam na čitaoca.

Ponavljanjem istih elemenata na početku više stihova (anafora), na kraju više stihova (epifora), te kombinacijom tih ponavljanja (simploha) postiže se specifična ritmičnost stihova, potencira se njihov značaj i izražava punoća i jačina osjećanja. Primjeri anafore su najbrojniji i nalazimo ih u slijedećim stihovima: *Đugum kuje đugumdžija Aljo, / đugum kuje, daleko se čuje / đugum kuje, a đugumu*

pjeva (16); *Imaš dragog, kupiće ti platno, / imaš dragog, kupiće ti zlato, / imaš dragog, kupiće ti svilu!* (31); *Ječam žele Tuzlanke djevojke, / ječam žele, ječmu govore* (43); *Mujo kuje konja po mjesecu, / Mujo kuje, a majka ga kune* (158). Epifora je rjeđa u svojoj pojavnosti i bilježi se u stihovima *Ako sam mu šećer – šerbet dala, / nijesam ga pod prozore zvala; / ako sam ga pod prozore zvala, / nijesam mu vezen jagluk dala; / ako sam mu vezen jagluk dala, to je samo da ga boli glava* (55). Simploha se, također, rjeđe pojavljuje, a jedan primjer zapažen je u stihovima *i kad dođe, p'jan mi dođe, / i kad dođe, s jadom dođe* (77).

Ponavljjanje istih riječi na kraju jednog i početku drugog stiha prividno ukida granicu među stihovima i pojačava ritmičnost, kao u slijedećim primjerima: *Eto tebi dva jelena, 'dva jelena i košuta* (23); *digao se snijeg uz planine, / uz planine, mrke Prokletije* (26); *svaki hoće po košulju tanku, / po košulju i djevojku mladu* (69); *ja ga nisam srcem sevdísala, / sevdísala, ni begenisala* (132). Proširena anadiploza u narednim stihovima razvija radnju i predstavlja svojevrsnu gradaciju *Ibar voda nema broda, / do sve kamen do kamena; / po kamenu bosilj raste, / po bosilju kolo igra; / iz kola se magla digla, / u maglu se soko vije* (6).

Stihovima *Ja kakva je Đulbegova kaduna, / odavle je do Stambola ne ima!* (121) koji se ponavljaju na početku i na kraju sevdalinka želi se zaokružiti jedna priča smještena među ovim stihovima, ali se istovremeno želi i naglasiti značaj sadržine navedenih stihova.

U stihovima mnogih sevdalinki javlja se polisindet koga odlikuje iterativno ponavljanje istih veznika. Funkcija tog ponavljanja je ritmizacija cijele sevdalinka i naglašavanje svakog pojedinog člana stiha uz često prisustvo gradacijskih elemenata. Primjeri polisindeta su slijedeći: *utekla je pašina robinja / i odnijela dva tovara blaga / i ukrala sahat iz njedara / i odvela ata iz ahara / i povela Muju haznadara* (4); *Nit' ja jedem, nit' ja pijem, / nit' ja glad čujem, / nit' ja spavam, nit' ja dr'jemam, / nit' ja sna imam* (50); *Nit' ga vidjeh, nit' ga sretoh, / nit' ga poznajem!* (50).

Ono što karakterizira sevdalinku pored ponavljanja istih segmenata stiha jeste nabranje. Nabranje se javlja kao stilogena kategorija navođenja niza pojedinosti kojima se jedna pojava razlaže do najsitnijih pojedinosti. Najzastupljenija figura nabranja u sevdalinkama je sinatrezam, koji imamo u slijedećim primjerima: *Moj jarane, Sulejmane, / je l' ti žao Banja Luke, / banjalučkih*

teferića, / i tekije Hadž'kadića, / i jali je Tetarića, / Kul-mahale Dervišića, / akšamluka kraj Vrbasa? (38); Sama žanje, sama snoplje veže, / sama kosi, sama vodu nosi, / sama pjeva, sama otpijeva (53); gledalo ga malo i veliko: / dvij' unuke Cerić-kapetana, / prelijepa Borića Begzada, / i Ajkuna kroz kitu ljubice, / i Fatima kroz zрно bisera! (82); ja bih znala di bih cvala: / bazrđanu na dućanu, / terzijama na terđahu, / muselimu na konaku, / a kadiji u mehćemi, / svome dragom u njedrima (47). U primjeru Ne čuđim se šipu u planini, / ni Rožaju što je pod planinom, / ni Akovu što je u tjeskobi, / ni Pazaru što je na jordamu, / ni Sjenici što je u ravnici, / Ibar vodi što se često muti, / no mom dragom što se na me ljuti! (55) izražajnost sinatrezma je pojačana polisindetom. U ostalim primjerima sinatrezam je najčešće kombiniran sa gradacijom čime obje figure dobijaju na intenzitetu: volim s dragim po gori hodati, / glog zobati, s lista vodu piti, / studen kamen pod glavu metati, / neg' s nedragim po dvoru šetati, / šećer jesti, u svili spavati (52); Kud ćeš sama preko Atmejdana? / Bez feredže i b'jela jašmaka, / bez papuča i svilen' pojasa? / Bez fenjera i bez hizmećara, / bez izuna mene, gospodara? (45); razvili se alajli bajraci, / udarile sitne čiftelije, / složile se zurle i svirale, / odliježu jasni talambasi, / stao drhat polja i planine, / stala jeka gora i visine (106).

Još dvije sintaksičke figure su obilježje sevdalinke, retoričko pitanje i slavenska antiteza. To su figure koje do izražaja dolaze upravo u narodnoj poeziji, a nosioci su jake stilske vrijednosti. Retoričko pitanje je pitanje bez odgovora kojim se čitaocu zagolica mašta i ostavi njemu na volju da razmisli šta bi bio pravi odgovor. Ono često zamjenjuje izjavnu rečenicu, ali svojom upitnom formom pojačava svoju izražajnost. Brojni su primjeri ove figure u sevdalinkama, a evo nekih od njih: *Može li biti riba bez vode, / riba bez vode, ptica bez gore? / I Banja Luka bez kadiluka, / i šehar Travnik bez pašaluka! / I Sarajevo bez gaziluka, / a ja djevojka bez ašikluka?! (24) Soko li je? Junak li je? / Vila li je? Konjic li je? / Sedlo li je? Srebro li je? / Uzda li je? Zv'jezda li je? / Dragi li je? Sunce li je? (99). S druge strane, slavenska antiteza svojom formom pitanja, negacije tog pitanja i na koncu odgovora na pitanje postiže izvanredne stilske efekte u stihovima u kojima se javlja: *A što mi se Travnik zamaglio, / ili gori, il' ga kuga mori? / Niti gori, nit' ga kuga mori, / djevojka ga okom zapalila (127); Il' si melek, il' džennetska hurija, / il' te majka kraj dženneta rodila? // Nit' sam melek, nit' džennetska hurija, / nit' me majka kraj dženneta rodila, / već me majka ispod srca nosila! (66).**

U području sintaksostilistike zanimljiva je i upotreba nekih zastarjelih padežnih formi. Tako je prepoznatljivo obilježje sevdalinke upotreba vokativa umjesto nominativa u subjekatskoj službi: *zavadi se orle i sokole* (29), *konja kuje zlato Muhareme* (56), *da mi moj beže do zore dojde* (79), *Konja kuje Selimbegoviću* (98), *vas se grade u pepeo stopi* (182). Zabilježeni su i obrnuti slučajevi, gdje se nominativ upotrebljava umjesto vokativa u obraćanju: *Neću bogme, beg Ali-beg, / terzibašin sin* (18), *Pusti mene Muharem-beg* (19). Još jedna interesantna zamjena padežnih oblika izvršena je između akuzativa i dativa kod ličnih zamjenica: *nije mene do čega je tebe* (40), *skuj ti mene od zlata prstena* (67), *što je samo tebe obećato* (109). Dalje se zapaža zamjena padežnih oblika akuzativa i lokativa, kao u primjeru *u selo kolo igraše* (48), te partitivnog genitiva i akuzativa u primjerima *izgubila od zlata prstena* (67), *Kopčić kuje na moru sahata* (150).

Na ovom planu interesantna je i upotreba prijedloga *s* umjesto prijedloga *zbog*, kao što je to slučaj u slijedećim primjerima: *Sva sam s tebe bjena i karana* (74), *da je s koga, ne bih žalila, / već je s dragog* (165), *S tebe ću junak poginuti* (167).

Stilska upotreba aorista, imperfekta i krnjeg perfekta posebno je interesantna u sevdalinci. Najekspresivniji je imperfekt i daje posebnu ljepotu stihovima u kojima se nađe: *Vihar ružu niz polje nosaše, / na Mujin je čador nanosaše, / pod čadorom niko ne bijaše, / doliš Mujo bolehan ležaše, / a viš' Muje šargija visaše* (78). S druge strane, krnji perfekt čini izraz ekspresivnijim i stilski jačim: *kad deseta godina nastala* (8), *zapjevala bulbul ptica* (22), *mene majka za nedraga dala* (21), *dv'je joj zlatne žice ne dotekle* (135), *draga dragom na ruci zaspala* (141).

Semantostilemi

Neki stilističari zastupaju mišljenje da je svaki stilem zapravo semantostilem. To mišljenje proizilazi iz činjenice da jezičke jedinice na svim nivoima postaju stilski valentne ukoliko promijene svoje osnovno značenje. Međutim, semantostilistika se ipak ograničava isključivo na stilističke funkcije značenja riječi. Time pomjeranje osnovnog značenja riječi postaje centar semantostilističkih proučavanja. Na ovom planu stilističkih proučavanja najinteresantnije su figure u kojima dolazi do značajnog pomjeranja značenja riječi.

Najizraženije i stilski najjače figure na semantostilističkom planu jesu metafora i alegorija. One plijene pažnju svojom ljepotom, ali istovremeno odražavaju i način mišljenja i kulturu vremena u kome su nastale kao rezultati specifičnih asocijacija. Najčešće su metafore djevojačke ljepote, nastale u sevdalinkama: *Djevojka je kraj gore stajala, / gora joj se od lica zasjala* (44), *Đirit-safun – tvoje ruke, / Lašva-voda – suze tvoje, / žarko sunce – lice tvoje!* (95), *na čelu joj sunce s'jaše, / ispod grla mjesečina* (100). Djevojke su na metaforičan način ukazivale na razliku između mladog i starog ašika: *Staro vojno, drvo javorovo / kiša pada, javor drvo truhne. / Mlado vojno u bostanu lale, / kiša ide, lale zelenije, / sunce grije, lale veselije!* (59) Hijerarhijska ljestvica moći i bogatstva metaforično je prikazana u stihovima: *Car vezira kroz biser doziva / vezir mu se kroz zlato odziva* (176). Izrazi nezadovoljstva, prijetnje i kletve dobijaju, također, svoj ekspresivan i jak izraz u metaforičnoj formi stihova: *pa ću brdo suzam' pokapati, / a sevdahom svijet opasati, / a uzdahom maglu naćerati, / a jadom ću Tešanj zapaliti* (173), *Tamnica mu moja njedra bila, / sindžir-halke – moje b'jele ruke, / bukagije – moje belenzuke* (103), *Nek ne kosi trave oko Save, / pokosiće moje kose plave! / Nek ne pije bunar vode hladne, / popiće mi moje oči vrane!* (53)

Sdrugestrane, alegorija je u sevdalinci nastala metaforičko-personificiranim građenjem stihova. Zapažamo je u stihovima sevdalinki *Dva cvijeta u bostanu rasla* (37) i *Karanfil se na put sprema* (174), gdje se personifikacijom cvjetova kroz cijelu sevdalinku na metaforičan način dočarava odnos između momka i djevojke.

Personificiranje cvjetova nije jedini način obrazovanja ove semantostilističke figure. U sevdalinci često progovara i ptica, i to ptica lastavica u stihovima sevdalinke *Gn'jezdo vila ptica lastavica* (31), te bulbul ptica u sevdalinci *Zapjevala bulbul ptica* (42,85). U stihovima sevdalinke *Dv'je planine vrh Travnika grada* (127) planinama Bukovici i Vilenici pripisuje se osobina govora, pa one razgovaraju o zamagljenom Travniku, dok u sevdalinci *Đul – Fatima po đul – bašči šeta* (170) Fatima razgovara s mednom rosom.

Još jedna zanimljiva figura, jake ekspresivnosti, na semantostilističkom planu jeste i sinegdoha. Mada posjeduje veliki stilski potencijal, ne susreće se često u sevdalinci. Zapažamo je u dvije sevdalinke, u stihovima *ja uranih na vodicu* (159), gdje vodica predstavlja izvor, česmu ili rijeku, te u stihovima *Više njega crno oko/ suze ronjaše* (90), gdje je crno oko sinegdoha za crnooku djevojku.

Budući da je sevdalinka pjesma ljubavi i nježnih osjećanja, poređenje je jedan od ekspresivno – impresivnih načina njihovog iskazivanja. Zastupljena su dva tipa poređenja, simile i comparatio. Poređenje tipa simile je poređenje po sličnosti i bilježi se u stihovima: *digao se snijeg uz planine, / uz planine, mrke Prokletije, / kao jato b'jelih labudova, / il' k'o runa prolječnih oblaka* (26); *Ah moj dragi, jedna prilivodo, / priljevaš se i tamo i amo, / kajno voda na četiri broda!* (94), *Ja ću seku vezu naučiti, / da joj leti ruka po đerđefu, / baš k'o hitar đogo po mejdanu!* (107); *živoj mi je srce ispucalo, / baš k'o zemlja o Petrovu danu* (133). Poređenje tipa comparatio poredi dvije pojave po kvantitetu i u osnovi je gradacije, a pronalazimo ga u stihovima: *Vala, draga, vala si mi l'jepa, / ljepša si mi od žarkoga Sunca / i od moja brata sva četiri!* (46); *ja kakva je šarenika jabuka, / još je slađa Esmer đuzel djevojka!* (66)

Neke riječi su svojom frekventnom upotrebom i posebnim značenjem postale karakteristični i prepoznatljivi simboli sevdalinke. U gotovo svakoj sevdalinci možemo pronaći barem jednu od njih, kao jednog od ključnih aktera zbivanja. Među simbolima se najprije ističe razno cvijeće (zumbul, alkatmer/karanfil, đul/ruža) koje predstavlja momke i djevojke, potom drveće (jabuka, bor, jela) i gora, koji često predstavljaju sugovornike akterima sevdalinke. razne ptice, među kojima se posebno ističu bulbul, soko i lastavica, simboli su slobode i slobodnog leta kroz život. U sevdalinkama se nerijetko javljaju i vile kao simboli nedostižnosti i onoga što se nastoji uhvatiti i postići u životu.

Zaključna razmatranja

Gotovo svaki segment sevdalinke, od foneme do cijele rečenice, nosilac je neke stilske vrijednosti. Iako je sevdalinka pjesma nastala u narodu, nastala iz želje da se život pretoči stihove, nastala u krugu „prostog“ naroda kojemu književnost i muzika nisu bili primarno opredjeljenje u životu, ona nosi visoku umjetničku i stilsku vrijednost. Čini se da je u njoj svaka riječ pažljivo i dugo birana, kako bi što bolje i vjernije oslikala i izrazila neku emociju. Međutim, da li je to zaista baš tako? Možda su upravo ta spontanost nastanka i iskazivanje osjećanja iz srca i duše vodili ovakvom savršenstvu poetskog izraza koji sevdalinka čuva u svojim korijenima i čiji je zaštitni znak ona vremenom postala.

SEVDALINKA – A SOURCE OF VALUABLE STYLISTIC FEATURES

ABSTRACT

The present paper reveals and presents some linguistic and stylistic features in the oral poetry of Bosniaks, with a special focus on the *sevdalinka*. The analyses presented in this paper were inspired by the collection of *sevdalinks* from the Anthology of Bosniak *Oral Lyric Poetry*. The analyses have been conducted on the phonological-phonetic, morphological, syntactic, and semantic level. The elicited stylomes have been classified according to a set of criteria and with the aim of elaborating their value and function in the *sevdalinka*. The main features of the *sevdalinka* are its folk elements – it is raised by people, and lives with them. Therefore, it is expected that the *sevdalinka* genuinely reflects the ambience of its people – not only spiritual, material, or social, but also the linguistic one. The language of the *sevdalinka* is a folk language, viz. the language of the period in which it was emerging. However, observed from a contemporary linguistic perspective, this language is an archaic expression embedding highly valuable stylistic features.

Izvor

Maglajlić, Munib, *Antologija bošnjačke usmene lirike*, Alef, Sarajevo, 1997.

Literatura

Antoš, Antica, *Osnove lingvističke stilistike*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.

Čarkić, Milosav, *Fonostilistika stiha*, Beograd, 1995.

Jahić, Dževad, *Bošnjački narod i njegov jezik (Trilogija o bosanskom jeziku, knj. I)*, Ljiljan, Sarajevo, 1999.

Katnić-Bakaršić, Marina, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo, 2001.

Kuna, Herta, „Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku“, *Književni jezik*, VII/3, Sarajevo, 1978.

Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.

Vuković, Novo, *Putevi stilističke ideje*, Jasen, Podgorica, Nikšić, 2000.

Vuković, Jovan, „Pristup kompleksnijoj stilističkoj analizi srpskohrvatskoga stihovanog izraza“, *Književni jezik*, 3-4, Sarajevo, 1972.

Vuković, Jovan, „Uloga slogovne intonacije u struktuiranju srpskohrvatskog stiha“, *Književni jezik*, II/3-4, Sarajevo, 1974.

Živković, Dragića, *Teorija književnosti sa teorijom pismenosti*, Naučna knjiga, Beograd, Svjetlost, Sarajevo, 1971.

Sanja Merzić

SINTAKSIČKA I STILISTIČKA ANALIZA PUTOPISA ČUDESA DNEVA ALIJE ISAKOVIĆA

SAŽETAK

Predmet analize bile su sintaksičke i stilističke osobitosti teksta putopisa *Čudesna dneva* Alije Isakovića. U radu je istraživano prisustvo eliptičnih rečenica, odnosno rečenica bez predikata, kako oblika gdje je elipsa upotrebljena stilogeno tako i oblika koji nisu stilski markirani. Specifična značenja su bila predmetom analize i u rečenicama s neizrečenim subjektom. Slijedeći segment istraživanja činilo je prisustvo sintagmi: imenskih, glagolskih, pridjevskih i priloških. Uočeno je najviše imenskih sintagmi, naročito oblika s imenicom kao upravnim članom i pridjevom kao zavisnim, a najmanje adjektivnih i adverbijalnih. U sastavu analize verbalnih sintagmi, spomenuli smo i specifična značenja glagola za narativni i deskriptivni razvoj teme putopisa. Dalje smo istraživali prisustvo rečeničnih članova, gdje smo se zbog veličine rada morali ograničiti na predikat, subjekat i atribut kao članove najvažnije za analizu, a naročito atribut zbog specifične važnosti za stilistiku padeža. Na kraju smo se bavili analizom sintaktostilističkih figura: inverzije, asindeta, polisindeta, sintaksičkog paralelizma, anafore, epifore, anadiploze i epiteta.

Ključne riječi: putopis, Alija Isaković, sintaksa, stilistika, elipsa, rečenice bez subjekta, sintagme, rečenični članovi, sintaktostilističke figure

Uvod

Tema rada „Sintaksička i stilistička analiza putopisa *Čudesna dneva* Alije Isakovića“ značila je lingvističku analizu književnoumjetničkog teksta zasnovanu na oblicima eliptičnih rečenica (rečenica s izostavljenim predikatom), rečenica s

neizrečenim subjektom, tipovima sintagmi, rečeničnim članovima (predikatom, subjektom i atributom koji su najplodniji za istraživanje, ali i na koje smo se morali ograničiti zbog dužine rada) i sintaktostilističkim figurama (inverziji, asinetu, sintaksičkom paralelizmu, anafori, anadiplozi i epitetu).

Analiza eliptičnih rečenica značila je određivanje njihove stilogene funkcije, a pokazalo se da ih Isaković često upotrebljava i da su tipične za književnoumjetnički stil, ali su pronađeni i oblici eliptičnih rečenica specifični za razgovorni stil. Pokazalo se da elipsa pored svoje osnovne funkcije da ubrza pripovijedanje, također ga usporava te doprinosi afektivnosti i ekspresivnosti radnje.

Oblici rečenica s neizrečenim subjektom pokazuju da se subjekat izostavlja u 1. l. jd. i 1. l. mn. lične zamjenice *ja*. U oba slučaja izostavljanje subjekta znači i lični angažman pisca u smislu da se opisuju njemu bliski događaji (zamjenica *ja*) ili trenuci provedeni s prijateljima ili radnim kolegama (zamjenica *mi*). Izostavljanjem zamjenice u jednini radnja se ubrzava, dok dobiva naizmjeničan tok, i miruje i odvija se, tamo gdje se izostavlja u množini.

Na nivou sintagmi, pokazalo se da je u tekstu prisutno najviše supstantivnih sintagmi, potom verbalnih, a jako je malo adjektivnih i adverbijalnih. Brojnost supstantivnih sintagmi pripisujemo činjenici da je putopis uz narativnu deskriptivna forma, a da bi se ostvarila supstantiva sintagma potreban je pridjev kojim se deskripcija postiže (naravno ne u svim oblicima supstantivnih sintagmi). Manji broj verbalnih sintagmi pripisujemo činjenici da je mnogo više opisa (deskripcije) prisutno u tekstu u odnosu na naraciju, što je komplementarno iznad navedenom. Da bi analiza bila uspješna, odredili smo i glagole opažanja kojim je ostvarena deskripcija i glagole kretanja kojim je ostvarena naracija.

Prilikom određivanja rečeničnih članova, subjekat, predikat i atribut su posmatrani isključivo sa sintaksičke strane. Kod predikata su određeni oblici u kojim se pojavljuje, a kod subjekta vrste riječi koje se javljaju u toj funkciji. Za atribut smo uočili da se javlja u oblicima kongruentnog i nekongruentnog atributa te primijetili da se kongruentni atribut javlja u oblicima: kvalitativnog, kvantitativnog, posesivnog i referencijalnog atributa, a nekongruentni u obliku: genitiva sa značenjima posesivnosti, partitivnosti, ablativnosti, kvalitativnosti i u mjesnom značenju; u obliku lokativa sa mjesnim i kvalitativnim značenjem;

u obliku dativa sa značenjem direktivnosti i u obliku instrumentala sa mjesnim značenjem. Gledano općenito, ovaj nivo analize bio je najpodatniji za sintaksičku analizu, ali suviše gramatički definisan za stilističku.

Uz eliptične rečenice, oblast sintaktostilističkih figura je bila najpogodnija za stilsku analizu, s izuzetkom anadiploze koja ima isključivo sintaksičku ulogu, jer povezuje dijelove teksta bez specifičnih stilističkih značenja. Ostale stilske figure su u funkciji ekspresivnosti i afektivnosti (inverzija) i emocionalnosti (anafora). Upotrebom s anaforom i gradacijom, sintaksički paralelizam također doprinosi pojačanju emocionalnosti. Epitet je bio stilska figura koja je imala najširu upotrebu i koja se pojavila u najvećem broju vrsta: od metaforičkog, logičkog, banalnog, stalnog, personifikacionog do hiperboličnog epiteta. Jedna specifičnost koja nam se učinila interesantnom jeste da smo u sastavu navedenih epiteta pronašli i njihovo podznačenje kojim se iskazuje emocionalna napetost.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je analiza sintaksičkih i stilističkih osobitosti u tekstu putopisa Čudesa dneva Alije Isakovića.

Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja su:

1. Odrediti sintaksičke osobitosti teksta putopisa Čudesa dneva i u kojem obimu se javljaju.
2. Odrediti stilističke osobitosti teksta putopisa Čudesa dneva, frekvencnost njihovog pojavljivanja i njihova uloga u književnoumjetničkom tekstu, konkretno tekstu Alije Isakovića.

Zadaci istraživanja

Iz postavljenog cilja proizilaze zadaci:

1. Na sintaksičkom nivou uočiti oblike eliptičnih rečenica i rečenica s neizrečenim subjektom, odrediti vrste sintagmi i rečenične članove.

Na stilističkom nivou odrediti da li eliptične rečenice imaju stilogenu funkciju ili su karakteristika razgovornog stila, da li rečenice s neizrečenim subjektom imaju stilističku funkciju, definisati da li supstantivne sintagme mogu biti elementi građenja deskripcije te utvrditi stilističku (ali i sintaksičku) ulogu figura.

Eliptične rečenice (rečenice s izostavljenim predikatom)

U tekstu *Čudesa dneva* Alije Isakovića pronašli smo oblike eliptičnih rečenica s redukovanim imenskim predikatom, gdje je izostavljen kopulativni dio predikata, a realizovano je leksičko neglagolsko jezgro. Također smo pronašli oblike s potpuno izostavljenim prostim glagolskim predikatom (najčešće u obliku prezenta, ali i aorista) te izostavljenim složenim glagolskim predikatom u vidu modalni gl. + infinitiv.

Govoreći o deagolizaciji Tošović navodi da ona „dovodi do nedorečenosti poruke, pojačava se asocijativnost i zahtijeva napor kod primaoca jer se jezički izraz usložnjava, percepcija se izvodi iz automatizma (...), tekst dobija na nekonvencionalnosti, originalnosti i svježini“ (2002: 211).

Katnić-Bakaršić elipsu definiše kao „dokidanje pojedinih dijelova iskaza (...)“ (2007: 252), a radi prikazivanja „spontanog, emotivnog, nepripremljenog govora (...)“ (2007: 253). U Isakovićevom tekstu nalazimo oblike eliptičnih rečenica svojstvene kolokvijalnom diskursu (elidiran je dio rečenice (predikat) iz razloga što nije bitan za komunikaciju), međutim, takve rečenice ne narušavaju stilsko jedinstvo književnoumjetničkog teksta, o čemu također govori ista autorica (2006: 40), jer, da su upotrebljene u punom obliku, djelovale bi umjetno, a što nije prirodno govoru pisca i tekstu putopisa. Npr.

„Kasno je popodne i sjenke (*su*) sve duže, tišina (*je*) sve vidljivija.“ (AI, 21)

„Nečija glava (*je*) u dvorištu.“ (AI, 22)

„Okolo je sve golo i razdrljeno a na vrhovima planina (*je*) snijeg.“ (AI, 22)

„Više i dalje od toga čini se da je to prizor kojim je irizirana čitava Zemljina polulopta i bezbrojni ljudi (*su*) objedinjeni istim ushićenjem.“ (AI, 22)

U pitanju su rečenice s redukovanim imenskim predikatom, tj. izostavljen je kopulativni dio predikata, (naveden u zagradi), a realizovano je leksičko neglagolsko jezgro.

Također, nalazimo i oblike eliptičnih rečenica u kojima se izostavlja dio informacije koji je iz ugla stilistike i sintakse bitan za komunikaciju te je elipsa upotrijebljena stilogeno. Takve rečenice su najčešće posljedica jakih emotivnih stanja uzrokovanih opasnim događajima ili potrebom da se izostavljanjem predikata zaustavi prizor. Npr. „Automobil (*ide*) prema nama, nemilosrdan“ (AI, 22). Izostavljen je prosti glagolski predikat u obliku prezenta. Rečenica nastaje kao prikaz stvarne slike događaja, potpune izravnosti pisaca u prenošenju nemilog događaja, kao izraz nemogućnosti da upotrijebi rečenicu u punom obliku, jer opasnost prijeti i vremena za takvu, cjelovitu, misao nema. Rezultat tako oformljene rečenice je uz statičnost radnje i njena dramatičnost. Nalazimo još jedan sličan primjer, ali bez dramatičnosti: „Božićna jelka (*se nalazi, stoji ili je*) u tek osvijetljenom prozoru“ (AI, 22). Ovdje možemo govoriti o dva tipa predikata koja bi mogla stajati na mjestu izostavljenog: redukovanom imenskom predikatu, gdje je izostavljen kopulativni gl. *biti*, ali i o potpuno izostavljenom prostom glagolskom predikatu u obliku prezenta (*se nalazi, stoji*). Navodeći sličan primjer iz poezije Skendera Kulenovića, Šator piše da je „pjesnik mogao navesti glagol stoji, nalazi se itd., ali bi to u potpunosti narušilo sliku koja je statična, upravo zahvaljujući elipsi (...)“ (2016: 168). Pisac posmatra prizor: jelku, sobu i prozor. Prizor miruje, a jedino što postoji i povezuje motive te doprinosi zaustavljanju radnje je svjetlost, blaga i umirujuća. Isto je i sa: „Kuda danas (*idu ili odoše*) dvije nestvarne žene u crnini i podignut balvan. Koliko (*je*) tvrda nužda ili kakva strast“ (AI, 22). Da glagoli nisu izostavljeni, oni bi, svakako, implicirali radnju. Ovako radnja miruje, statična je, prelazi u sliku koju pisac posmatra i o kojoj rezonuje. U prvoj rečenici potpuno je izostavljen predikat koji može biti u obliku prezenta, ali i aorista. Ako bismo govorili o upotrebi gl. oblika u ovom Isakovićevom putopisu, veća je vjerovatnost da je u rečenici izostavljen oblik prezenta, s obzirom na učestalost njegovog pojavljivanja. U drugom primjeru radi se o rečenici s redukovanim imenskim predikatom u kojoj je izostavljen kopulativni gl. *biti*, a realizovano je neglagolsko leksičko jezgro.

Danijela Radojević govoreći o eliptičnim rečenicama u kojima je izostavljen glagol govorenja ili kretanja, navodi da je funkcija takvih rečenica *više u ekonomičnosti, nego u ekspresivnosti za razliku od rečenica u kojima je izostavljen glagol iz neke druge semantičke kategorije, koji je stilski efikasniji* (2016: 590). U pr. „Automobil prema nama, nemilosrdan“ izostavljanjem glagola kretanja

ostvorena je ekonomičnost u prenošenju informacije i ubrzan je ritam govorenja. S druge strane, začudnost je ostvorena upravo izostavljanjem glagola kretanja u rečenici: „Kuda danas dvije nestvarne žene u crnini i podignut balvan.“

Katnić-Bakaršić govoreći o pripovijednom stilu Isakovića navodi da je, između ostalog, zasnovan na fragmentarnosti (2006: 17), a fragmentarnost, osim u pripovijetkama, nalazimo i ovdje, u eliptičnim rečenicama i rečenicama s neizrečenim subjektom (o kojima ćemo govoriti u nastavku).

Osim fragmentarnosti, još jedna osobina Isakovićevog stila, koja se također ostvaruje kroz elipsu, ali i kumulaciju, jeste gomilanje detalja i pojedinosti, što vidimo u slijedećim primjerima: „Lijevo bi skriven rukavac Neretve, *(bi)* krčma kod Mare, *(bi)* mlada murva, *(bi)* crn i nevješt čamac iz Tikvešinih grafika, *(bi)* jedno ojađeno magare i *(bi)* još jedna krčma“ (AI, 21). Kopulativni gl. u obliku 2. l. jd. aorista je izostavljen da bi se ubrzalo pripovijedanje, ali u vidu slika koje pripadaju prošlosti i koje su potaknute izlivom emocija te se sada nižu jedna za drugom. Da bi se prikazao tok sjećanja koja naviru, koja nemaju više mjesto u prošlosti, već su živa slika sadašnjosti, sve predikate koji se podrazumijevaju ili se čitaju iz prvog oblika (*lijevo bi rukavac...*) potrebno je izostaviti.

Dramatičnost se ostvaruje i u primjeru: „Mogu se razaznati njihove očajničke kretnje, *(mogu se razaznati)* trzaji glavom, *(mogu se razaznati)* mazni pokreti zmija i *(može se razaznati)* očev zaludan krik u prazno nebo“ (AI, 23). U primjeru nalazimo odsustvo složenog glagolskog predikata u obliku modalni glagol + infinitiv, a iz razloga navednih u prethodnim primjerima: brzina prenošenja poruke, stvaranje dinamičnosti radnje, ponajviše napetosti i iščekivanja šta će se desiti Laokonu i djeci blizanicima, dok je sve praćeno gradacijom.

Vidimo da su i ova dva primjera odjek emocija, u prvom obliku sjećanja koja naviru iz prošlosti, a u drugom jakih očinskih osjećaja da spasi djecu. U oba oblika pratimo tok svijesti pisaca, u prvom primjeru, piščev lični doživljaj, a u drugom primjeru sliku koju pisac posmatra. Zanimljivo je da se oba oblika ostvaruju u vidu kumulacije i asindeta, tj. nizanjem, gomilanjem imeničkih sintagmi.

Na kraju možemo zaključiti da se u putopisu Čudesa dneva elipsa isključivo ostvaruje elidiranjem glagola, odnosno predikata, bilo da se radi o izostavljanju imenskog kopulativnog ili jednog od glagolskih predikata. Na taj način postiže

se statičnost slike prikazane u putopisu, ali je ista često praćena pojačanim emocijama koje doprinose dramatičnosti radnje. Također, nalazimo i bitnu odrednicu elipse – potrebu da čitalac samostalno dopuni dio (smisao) koji je elidiran. Ovdje je zanimljivo istaknuti i da u Isakovićevoj noveli *Taj čovjek* preovladavaju statični motivi baš kao i u putopisu *Čudesa dneva*, a razlog je isti kao i u putopisu – „ostavljaju veću mogućnost refleksije i introspekcije od dinamičkih motiva“ (Pirić, A. 2000: 199).

Govoreći o rečenici u Isakovićevoj noveli *Taj čovjek*, Pirić navodi da je: *nepotpuna, krnjava, parataksična, eliptična. Redovito joj nedostaje poneki član, ali u kontekstualnom poimanju ta se činjenica pokazuje dvostruko korisnom. Prvo, na izražajno-stilističkom planu, takva rečenica uvijek je sintaktostilematična i doprinosi snažno i značajno intenzifikaciji izraza i rušeći jezičko-gramatički sastav rečenice, on je približava onom inicijalnom porivu svakog pismenog čovjeka, da piše onako kao što govori. Drugo, takava rečenica redovito mijenja ritam kazivanja, i lomeći ga često i na „nemjestu“, utječe na opću arhitekturu pričanja u djelu* (2000: 195).

Isto se može napisati za eliptičnu rečenicu u putopisu *Čudesa dneva*, s opaskom da za razliku od novela u putopisima svaka rečenica nije sintaktostilematična, ali, kako smo i naglasili, iako takva, ne narušava jedinstvo književnoumjetničkog teksta.

Rečenice s neizrečenim subjektom

U ovoj vrsti rečenica subjekat se izostavlja jer se iz glagolskog oblika zna koje lice vrši radnju ili o kojem se licu u rečenici govori. U tekstu pronalazimo oblike rečenica s neizrečenim subjektom u 1. l. jd. i mn. lične zamjenice *ja*. Pronađeni oblici su:

a) rečenice s neizrečenim subjektom u 1. l. jd. lične zamjenice *ja*:

„Bježim.“ (IA, 21); „Obradovan tom domaćom riječju, vabim čađave grede, vijence saransaka, težačke ruke na stolu i bukare vina. Čujem bučna posprdna dovikivanja preko stolova. Čujem opore riječi: duhan, dogana, došo, otišo, piso, Njemačka, nogomet, Karajica, bječve, Nova godina. Čujem hihot a mladići i

starci, svi zdravi, kosati i krezubi, mlataruju šakama (...).“ (IA, 21–22); „Vabim čega nema, čega nije bilo nikada.“ (IA, 22); „Čini se da mogu čuti i mogu vidjeti to mnoštvo rasuto u prostranstvu (...).“ (IA, 22).

U rečenicama s neizrečenim subjektom u obliku zamjenice *ja* pisac prenosi lični doživljaj, nadu, želju za onim što će se dalje desiti, sjećanje, promišljanje, radnja je dinamična, ali pisac je zadržan u prostoru, on je tu, on posmatra, „upija“, „osluškuje“, „vabi“ čulima ono što se oko njega dešava, ali nije aktivni učesnik događaja (vidimo u oblicima rečenica s glagolima: čujem, *vabim*, *mogu čuti*), a događaji se, s druge strane, brzo smjenjuju.

U prvom primjeru nalazimo oblik eliptičnog predikata: *Bježim*. Za upotrebu ove vrstu predikata Ćorac navodi da *unos* u *pripovijedanje* i *razgovorni jezik raznovrstan ritam* i *eksplozivne sadržaje*, a da upravo iz izostanka subjekta proizilazi ekspresivnost (1974: 128). U navedenom primjeru eliptični predikat je upotrijebljen da bi se istaknula dinamičnost radnje i kako Ćorac navodi iznenadnost njenog dešavanja.

b) Rečenice s neizrečenim subjektom u 1. l. mn. lične zamjenice *mi*:

„Približavamo se Naroni.“ (IA, 21); „Sami smo. Paramo ovu neretvansku deltu kao bijelu seosku halju od botane i hitamo moru.“ (IA, 22); „Stojimo u zavjetrini na goljoj krečnjačkoj litici povrhu mora (...).“ (IA, 23); „Dugo se gušteramo na osunčanoj litici i šutimo.“ (IA, 23).

U ovim rečenicama pisac izostavlja subjekat u obliku zamjenice *mi* tamo gdje opisuje ono što s prijateljima ili poznanicima posmatra, bilo da se u tom trenutku nalazi na jednom mjestu (radnja je statična), ili se, pak, kreće kroz prostor uporedo ga opisujući (postiže dinamičnost).

Sintagme

Izvršili smo analizu svih vrsta sintagmi s obzirom na upravni član, a pronađene su sve osnovne vrste sintagmi. Najviše je supstantivnih sintagmi (114), zatim verbalnih (78), a samo je 1 adjektivna i 1 adverbijalna.

Supstantivne sintagme

Među supstantivnim kongruentnim sintagmama pronašli smo samo sintagme s imenicom kao upravnim članom, dok sintagmi sa zamjenicom ili brojem kao upravnim članom nema.

Najviše je sintagmi u kojima je upravni član imenica, a zavisni pridjev (njih 74), zatim onih u kojima je zavisni član pridjevska zamjenica (16) i 2 u kojima je zavisni član broj. Zanimljivo je bilo uočiti da se zavisni član u kongruentnim sintagmama, bilo da je u obliku pridjeva, pridjevske zamjenice ili broja, uvijek javlja u prepoziciji.

U nastavku navodimo primjere:

- a) supstantivne kongruentne sintagme s imenicom kao upravnim članom, a pridjevom kao zavisnim (napominjemo da ne navodimo sve oblike zbog brojnosti istih): *začuđene vjeđe, zlatne vlasi, zlatno lišće, hrastovo lišće, niske strehe, seoske strehe, kristalne bridove, gola brda, modrikasta brda, mlade orogeneze, glasno nebo, od Božije kretnje, stvaralačke kretnje, nad krhkim ramenima, mlada murva, Tikvešinih grafika, crn čamac, nevješt čamac, ojađeno magare, bučna dovikivanja, posprdana dovikivanja, kroz težak dim, neretvansku deltu, bijelu halju, umotano čeljade, muško čeljade, seosku halju, biblijske razodjenutosti, modri vijenci, planinski vijenci, bivših kotara, u plavetan vidokrug, na staroj čatrnji, oštru sjenku, raskrivene bosnike, žedne pčele, u plavetan vidokrug, na južnom nebu, oblaka ozarenih, u plitikim uvalama, na goloj litici, na krečnjačkoj litici, rumenkastih oblaka, helenska prikazanja, ...*
- b) supstantivne kongruentne sintagme s imenicom kao upravnim članom, a pridjevskom zamjenicom kao zavisnim: *naše vjeđe, ovu zemlju, ova brda, ovo nebo, ovu deltu, ovaj kraj, na njegovoj čatrnji, svaki gušter, svaki gmaz, svaki stvor, njegove sinove, njihove kretnje, njenu kosu, njena krila, našoj moći, ovome požaru;*
- c) supstantivne kongruentne sintagme s imenicom kao upravnim članom, a brojem kao zavisnim: *jedno magare, jedna krčma.*

Među nekongruentnim supstantivnim sintagmama nalazimo oblike u kojima je upravni član imenica, a zavisni funkcionalno preobražena imenica,

dok oblika s funkcionalno preobraženim glagolom ili prilogom kao zavisnim članom nema.

Kad su u pitanju sintagme s funkcionalno preobraženom imenicom kao zavisnim članom, podijelili smo ih s obzirom na pojavljivanje u različitim padežnim oblicima. Najviše je oblika u besprijedložnom genitivu:

- a) funkcionalno preobražene imenice u G (njih 17): *vlasí vinograda, lišće duž potoka, brda orogeneze, rukavac Neretve, krčma kod Mare, čamac iz grafika, halju od botane, kraj razodjenutosti, kraj jasnoće, dijelovi kotara, pozorje oblaka, povorka oblačaka, pokreti zmija, povorke konjanika, konjanika s Partenona, na pramac broda-oblaka, Nike sa Samotrake.*
- b) funkcionalno preobražene imenice u A (1): *krik u nebo;*
- c) funkcionalno preobražene imenice u I (2): *oblaka nad Pelješcem, trzaji glavom;*
- d) funkcionalno preobražene imenice u L (2): *domaćin u kačketu (2x se ponavlja).*

Brojnost supstativnih sintagmi, odnosno imenica koje su njihov konstituent čini stil ovog Isakovićevog putopisa imeničkim. Pored toga što se njima imenuju pojmovi, predmeti, osobine, u vezi s pridjevima ili pridjevskim zamjenicama oslikavaju predjele Isakovićevog interesovanja, tj. opisuju, daju detaljnu sliku posjećene oblasti. Obavezno je istaknuti da na njihovu brojnost djeluje i odsustvo glagola, a pojava eliptičnih rečenica.

Verbalne sintagme

Među verbalnim sintagmama pronašli smo verbalne adverbijalnoodredbene i objekatske.

U sastavu verbalnih adverbijalnoodredbenih pronašli smo oblike u kojima je:

- a) glagol upravni član, a zavisni član prilog: *vodi neočekivano, vodi sad, vodi pravo, mrsi već, već zaviruje, dao si danas, idu ukorak, idu vodoravno, jedre lijevo, jedre desno, ima toliko, se unosi blago, ima ovdje, se unosi ponovo, se unosi blago, brodi negdje, dave bliže, je poduhvaćen snažno, se gušteramo dugo, dao si danas, se zlati sad, potamni uskoro, bi skriven lijevo.*

Među oblicima priloga uočavamo priloge načina, mjesta i vremena. Njihova služba je da u vezi s glagolom, uglavnom radnje: *vodi, ide, jedre, brodi, se unosi*, određuju mjesto, način ili vrijeme vršenja radnje, pa bismo u ovim oblicima mogli govoriti i o dinamičnosti kao jednoj od osobina Isakovićevog putopisa. Vidjet ćemo ispod da se isto dešava s ostalim oblicima verbalnih sintagmi.

- b) zavisni član funkcionalno preobražen glagol: *promiču noseći*;
- c) zavisni član imenska riječ: *vodi u sunce* (imenica je u akuzativu – u nastavku u zagradi pišemo skraćeni naziv za padež), *je toplo od kretnje* (u G), *lebdí nad ramenima* (u I), *sijevaju kroz dim* (u A), *jedre prema Leotarú* (u D), *jedre prema Biokovu* (u D), *vide se ispred kuće* (u G), *vide se na Pjenom brdu* (u L), *vide se u Dubravama* (u L), *vide se s visine* (u G), *se unosi u vidokrug* (u A), *sunce sjedi na čatrnji* (u L), *baca u bosnike* (u A), *se unosi u vidokrug* (u A), *je smaragdno u uvalama* (u L), *stojimo u zavjetrini* (u L), *stojimo na litici* (u L), *jezde u kavalkadi* (u L), *brodi na rubu* (u L), *brodi iznad Stona* (u G), *dave u pirateriji* (u L), *može se razaznati među oblacima* (u I), *slijeće prema nama* (u D), *slijeće iznad povorke* (u G), *se gušteramo na litici* (u L); šire se iz potkapina (u G), šire se iz pjene (u G), šire se prema otocima (u D), šire se prema vrhovima (u D), *su zlatni od zalaska* (u G), *mrsi s lica* (u G). Vidimo da je najučestalji padežni oblik lokativ, a zatim genitiv;
- d) zavisni član je konstrukcija s veznikom *kao*: *paramo kao halju*, gdje je imenska riječ u A.

Kod verbalnih objekatskih sintagmi upravni član je glagol, a zavisni član imenska riječ u jednom od zavisnih padeža. S obzirom na to, u zagradi pored imenske riječi pišemo padež u kojem se ona nalazi: *mrsi vjeđe* (u A), *je stvorio zemlju* (A), *nisu prestala da napinju bridove* (A), *mijenjaju obrise* (A), *dao si nam* (D), čujem hihot (A), *mlataraju šakama* (I), *motaju škiju* (A), *sijevaju očima* (I), *paramo deltu* (A), *nije vidio kraj* (A), *ima zraka* (G), *baca sjenku* (A), *dave Laokona* (A), *dave sinove* (A), *davi lava* (A), *mrsi kosu* (A), *širi krila* (A), *dao si nam* (D), *dolikuju požaru* (L), *imenuje planine* (A). Najučestaliji padežni oblik je akuzativ.

S obzirom na to da nismo radili morfološku anлізу teksta, ovdje ćemo se osvrnuti i na ulogu glagola u razvijanju teme teksta, s obzirom na to da glagole navodimo u sastavu verbalnih sintagmi. Puriš navodi da je „za putopisni tekst

karakteristično (...) kombiniranje, pretežno narativnog i deskriptivnog načina razvijanja teme“ (2016: 9). Naracija se ostvaruje kretanjem putopisnog subjekta, tj. glagolima kretanja. U putopisu *Čudesa dneva*, Isaković se koristi glagolima koji ukazuju na način kretanja različitim prijevoznim sredstvima: *jedriti*, *broditi*, *slijetati* (međutim ovdje se prikazuje kretanje ptice, a ne aviona), *parati* (u značenju kretanja brodom kroz vodu) i glagolima koji ukazuju na intenzitet i kvalitet vršenja radnje: *mlatarati*, *mrsiti*.

Deskriptivni način razvijanja teme ostvaruje se upotrebom glagola opažanja, glagolima koji upućuju na intelektualne procese i pridjevima. U Isakovićevom tekstu nalazimo oblike glagola opažanja, tj. poimanja čulima vida i sluha: *zavirivati*, *čuti* i *vidjeti*.

Adjektivne sintagme

Od adjektivnih sintagmi prisutna je samo jedna: *tvrdim kao čakmak* s upravnim članom pridjevom u obliku pozitiva, a zavisnim članom u obliku konstrukcije s veznikom kao i imenskom riječju u nominativu.

Adverbijalne sintagme

Kao i kod adverbijalnih, i ovdje je pronađena samo jedna sintagma: *pomalo neočekivano* u kojoj su i glavni i zavisni član prilozi.

Rečenični članovi

Zbog dužine rada, navodimo samo oblike najvažnijih rečeničnih članova: predikata i subjekta te oblike atributa zbog njegove specifične upotrebe i važnosti za stilsku analizu. Također navodimo tek dio primjera za svaki rečenični član.

Predikat

Ukupno je pronađeno 95 oblika predikata:

- a) prostih glagolskih predikata: *približavamo se*, *vodi*, *mrsi*, *zaviruje*, *je stvorio*, *mijenjaju*, *pogledajte*, *dao si*, *promiču*, *lebd*i, *idu*, *bježim*, *vabim*,

čujem, čujem, *došo, otišo, piso*, čujem, *mlataraju*, čomrde se, *motaju, sijekaju, nije pala, vabim, paramo, hitamo, nije vidio, povjeruje*;

- b) složenih glagolskih predikata: *nisu prestala da napinju* (fazni glagol + da + prezent), *mogu se razaznati* (modalni glagol + infinitiv), *može se razaznati* (modalni glagol + infinitiv);
- c) imenskih kopulativnih predikata: *je nisko* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku priloga), *je toplo* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku pridjeva), *je čin* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku imenice u N), *smo tu* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku priloga), *smo djelić* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku imenice u N), *nas nije* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku imeničke zamjenice u A), *kasno je* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku pridjeva u N), *(su) duže* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku pridjeva u N), *(su) vidljivija* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku pridjeva u N), *važni (su)* (kopulativni gl. biti + leksičko jezgro u obliku pridjeva u N).

Najviše je oblika imenskog kopulativnog predikata s pridjevom kao leksičkim jezgrom (15) te s imenicom (10). U ulozi leksičkog jezgra još se javljaju: prilozi, imeničke zamjenice i prijedložno – padežni izrazi.

Oblike semikopulativnog imenskog predikata nismo pronašli.

Subjekat

Pronađen je 91 oblik subjekta, a u čijoj se ulozi javljaju:

- a) imenice: *put, sunce, Bog, brda, nebo, Bože, balvan, prilike, sjenke, tišina, krčma, murva, čamac, magare, krčma, slova, duhan, dogana, Njemačka, nogomet, Karajica, bječve, Nova godina, mladići, starci, glava, šala, smijeh, blagosti, ljubav, jelka, glava, plast, automobil, zid*;
- b) pridjevske zamjenice: *ovo, to*;
- c) imeničke zamjenice: *mi* (ponavlja se četiri puta), *ko* (ponavlja se dva puta).

Atribut

Pronađen je 141 kongruentni atribut, od čega:

- a) kvalitativni atributi: *začudene* vjeđe, *zlatne* vlasi, *niske* strehe, *gola* i *modrikasta* brda, *mlade* orogeneze, *kristalne* bridove, *glasno* nebo, *stvaralačke* kretnje, *nevine* čudesnosti, *žive* stvarnosti, *krhkim* ramenima, *umotano* čeljade, *mlada* murva, *crn* čamac, *nevješt* čamac, *ojađeno* magare, *draga* slova, *iskrivljena* slova, *toploj* daščici, *čadave* grede, *bučna* dovikivanja, *posprdna* dovikivanja, *opore* riječi, *zdravi* mladići, *kosati* mladići, *krežubi* mladići;
- b) kvantitativni atributi: *jedno* magare, *jedna* krčma;
- c) posesivni atributi: *naše* vjeđe, *seoske* strehe, *Božije* kretnje, *njegove* čudesnosti, *njegove* stvarnosti, *Tikvešinih* grafika, *njegov* sagovornik, *Božićna* jelka, *seosku* halju, *planinski* vijenci, *njegovoj* čatrnji, *večernjim* povjetarcem, *našeg* vida, *kozmičkom* požaru, *njenu* kosu, *njena* krila, *eolski* zvuci;
- d) referencijalni atributi: *ovu* zemlju, *ova* brda, *ovo* nebo, *tom* riječju, *nečija* glava, *kakva* strast, *ovaj* kraj, *svaki* gušter, *svaki* gmaz, *svaki* stvor, *ovom* požaru, *neko* vrijeme, *prvim* povjetarcem.

U tekstu su prisutna 22 nekongruentna atributa u oblicima genitiva, dativa, instrumentala i lokativa. Među oblicima **genitiva** pronađeni su nekongruentni atributi posesivnog, partitivnog, ablativnog, kvalitativnog i mjesnog značenja. Kada je u pitanju nekongruentni atribut posesivnog značenja, nađena su njegova dva značenja. Prvim se označava pripadnost po autorstvu, djelu ili porijeklu i sve ono što se u užem smislu smatra neodvojivim posjedom. Primjeri koje smo pronašli pripadaju posljednjoj grupi, a oni su: vlasi *vinograda*, brda *orogeneze*, u kavalkadi *oblaka*, na vrhovima *planina*. Za drugi tip značenja Omerović navodi, citirajući B. Kunu, da je genitiv uobičajen kada se u ulozi atributa javljaju toponimi, etnici u množini ili gradivne imenice (Omerović, M. 2011: 34 prema Kuna, B. 2002: 112). Oblik ovakvog posesivnog genitiva je: rukavac *Neretve*.

Omerović, govoreći o obliku nekongruentnog atributa u genitivu, a partitivnog značenja, navodi da su „kvantifikacija i uobličavanje (...) zapravo temeljni principi na kojima počiva odnos partitivnosti“ (2011: 35 i 36) te

spominje značenjske jezgre konstrukcija s partitivnim značenjem (2011: 36). Navodi da se, između ostalih, u ulozi glavnog člana u sintagmama s partitivnim značenjem nalaze uglavnom gradivne imenice kojima se „iskazuje mjera i količina onoga što je obilježeno zavisnim članom“ (2011: 36). U analiziranom tekstu pronalazimo ove oblike partitivnog genitiva: bukare *vina*, plast *sijena*, vijence *saransaka*.

Slijedeći oblik atributa jeste atribut ablativnog značenja. Pronašli smo dvije vrste ovog značenja. Prvi oblik je gdje je atributom s prijedlogom *od* označena materija od koje je nešto napravljeno ili od čega se sastoji pojam označen upravnim članom: halju *od botane*. Drugim oblikom se označava odakle neko potječe: konjanika *s Partenona* i Nike *sa Samotrake*.

Kada je u pitanju atribut kvalitativnog značenja, pronađen je samo jedan oblik koji obilježava dio kojim se izriče svojstvo entiteta označenog upravnim članom: ognjištem *boje čelika*.

Posljednja vrsta je genitiv mjesnog značenja, a pronađeni primjeri odgovaraju podvrsti kojom se označava lokacija, tj. lokacionom značenju genitiva. Omerović navodi da je atributom koji ima lokaciono značenje označen pojam „u čijim je okvirima smješteno ono što je obilježeno nadređenim članom“ (2011: 76.). Takvi oblici su: lišće *duž puteljka*, čamac *iz grafika*, litici *povrh mora*, dovikivanja *preko stolova*.

Među oblicima atributa u **lokativu** pronađen je jedan primjer atributa mjesnog značenja i tri oblika atributa kvalitativnog značenja. Atributom mjesnog značenja s prijedlogom *na*: ruke *na stolu*, označava se supralokativnost (Omerović 2011: 159) i upućuje na smještenost pojma na površini lokalizatora (Omerović 2011: 159). Oblicima kvalitativnog atributa označava se odjeća ili obuća, a upravnim članom nosilac iste: žene *u crnini* i domaćin *u kačketu* (ponavlja se dvaput).

Od ostalih padeža pronađen je jedan oblik nekongruentnog atributa u **dativu**, a u značenju direktivnosti, odnosno smjera kretanja: vida *ka suncu*, tj. usmjeravanja pogleda prema kretnjama sunca i jedan oblik nekongruentnog atributa u **instrumentalu** s mjesnim značenjem i prijedlogom *nad*: oblaka *nad Pelješcem*.

Sintaktostilističke figure

Inverzija

Inverzija nastaje kao izraz piščeve želje da pažnju skrene na određenu pojedinost (riječ), u slučaju promijenjenog reda riječi, ili na misao koju nosi zavisna rečenica kada se nalazi ispred glavne rečenice. U ovom Isakovićevom putopisu nalazimo oblike inverzivnih atributa čim se osobina koju atribut označava stavlja u prvi plan. Ćorac navodi da se „uzrok pojave ovakvog atributa nalazi (...) u afektivnom stavu govornog lica prema onome što se subjektu pripisuje kao osobina ili pripadanje“ (1974: 115).

„Automobil prema nama, *nemilosrdan*.“ (AI, 22)

Zanimljiv primjer inverzije s obzirom da je pridjev (atribut) koji inače stoji uz imenicu (u ovom slučaju to je veza riječi *automobil* > *nemilosrdan*) pomjeren na sam kraj rečenice i pri tome odvojen zarezom. Inverzijom je naglašena ključna riječ „*nemilosrdan*“, bogata ekspresivnošću i emocionalnim nabojem. Definiramo je ne samo njenim značenjem (okrutnošću bez obaziranja) već i mjestom u rečenici postignutim inverzijom.

„I gdje muške glave, *razborite*.“ (AI, 22)

U pitanju je primjer koji je nastao na isti način kao i prethodni, a i dolazi iz istog paragrafa; pridjev zauzima krajnje mjesto i upravo tu i ima najjaču ulogu. Rečenica je rezultat piščevog promišljanja, a prije svega čuđenja nakon što je vidio žene kako nose balvan, njih dvije. No, zanimljivo je da se brzo miri s činjenicom što žene rade ovaj posao, shvata da je primjereno sredini u kojoj se nalazi i da nema podjele na muški i/ili ženski posao. Jedan takav trenutak ipak, koliko god bio prirodan za određenu sredinu, piscu je i dalje bio začudan te nije dozvolio obavezan red riječi.

Asindet

U tekstu pronalazimo samo jedan oblik asindeta:

„Čujem opore riječi: *duhan, dogana, došo, otišo, piso, Njemačka, nogomet, Karajica, bječve, Nova godina*.“ (AI, 21)

Sintaksički paralelizam

Samo jedan oblik ove stilske figure smo pronašli: „*Mi smo tu. Mi smo djelić toga. Mi smo jedno*“ (AI, 21), i to ne potpuni paralelizam s obzirom da treći član rečenice/a ne pripada istoj vrsti riječi. Ovdje možemo govoriti i o anafori te gradaciji kao rezultatu anafore kojom je dio objedinjen u cjelinu, a u kontekstu putopisa je pojačana emocionalnost u smislu da smo „mi“, u početnoj misli, dio dana, a potom smo „mi“ jedno s danom, odnosno ono smo što je i dan i obrnuto.

Anafora i anadiploza

Osim iznad spomenutog oblika, gdje je anafora posljedica paralelizma i ostvaruje se ponavljanjem zamjenice 1. l. mn. i pomoćnog glagola *jesam*, anafora se ostvaruje i ponavljanjem pokazne zamjenice *ova* u različitim oblicima roda i broja: *ovu – ova*.

„*Ovu zemlju je Bog stvorio. Ova gola modrikasta brda mlade orogeneze nisu prestala da napinju kristalne bridove i mijenjaju obrise*“ (AI, 21). Ponavljanje zamjenice je u funkciji ukazivanja na nešto, ovdje na zemlju. Ukazivanjem na predmet opisa pisac želi da istakne koliko je bitna, važna, posebna zemlja bosanska.

Nalazimo i oblike glagolske anafore: „Čujem bučna posprdna dovikivanja preko stolova. Čujem opore riječi (...)“ (AI, 21). Prvim primjerom se otvara prostor realizaciji drugog primjera, tj. *dovikivanja* su nadređeni pojam pojmu *riječi*, a neminovno su povezani glagolom čuti. Ponavljanje glagola ne samo da produbljuje percepciju već prikazuje i intenzitet osjećanja.

U primjeru „Više i dalje od toga čini se da je to prizor kojim je irizirana čitava Zemljina polulopta i bezbrojni ljudi objedinjeni istim ushićenjem. Čini se da mogu čuti i mogu vidjeti to mnoštvo rasuto u prostranstvu (...)“ (AI, 22) ne nalazimo tipični oblik anafore, tj. ponavljanje anaforičkog dijela nije na istom mjestu u obje rečenice, međutim, to ne remeti ostvarivanje anafore. Ona i dalje prenosi poruku pišćevog dubokog utiska o onome što posmatra. Čak, posmatramo kao da se približava i oživljava u pišćevim čulima, jer on ga čuje i *vidi*.

Anadiplozu nalazimo u slijedećem obliku: „Pomalo neočekivano, put sad vodi pravo u *sunce*. *Sunce* je tako nisko da već mrsi naše začuđene vjeđe (...)“ (AI, 21)

Uloga anadiploze je da istakne značenje riječi, međutim, ovdje riječ *sunce* nema stilističku ulogu, već isključivo sintaksičku s obzirom na to da služi kao motiv za početak slijedeće rečenice, odnosno jedna rečenica proizilazi iz druge zahvaljujući upotrebi anadiploze.

Epitet

Epitet „(...) ima svrhu da izazove određen čuvstveni dojam, pa mu nije zadaća da obilježi sam predmet kako se on javlja našim osjetilima, nago više da razvije svijet čuvstava što ga taj predmet treba da izazove u čitaoca“ (Lešić, Z. 2005: 262 prema Škreb, Zdenko).

Lešić navodi i vrste epiteta: metaforički, banalni, stalni i logički, a Ćorac: metaforski, personifikacioni, metonimijski i hiperbolični.

U Isakovićevom tekstu pronalazimo slijedeće oblike: metaforički: *zlatne* vlasi, *zlatno* lišće (u pitanju je jesenje, žuto lišće), *draga* slova (slova nekog milog), *nestvarne* žene (upotreba epiteta je u kontekstu nejasna; moguće je da pisac govori o snazi žena, pa su zato nestvarne, ali i da se usljed vrućine piscu čine kao fatamorgana), *prazno* nebo (nebo bez nade), *opalnoj* zavjesi horizonta (misli se na horizont mliječnobijele boje), *izlomljenim* (biokovskim) vrhovima (u pitanju su oštri vrhovi), *garežni* oblaci (oblaci sive i crvene boje, poput požara), *kozmičkom* požaru (riječ *požar* je metafora za boje neba, a *kozmičkom* vrsta metaforičkog epiteta nastalog poređenjem po sličnosti širine neba sa širinom kosmosa), *težak* dim (u značenju gust dim); logički: *hrastovo* lišće; stalni: *Božićna* jelka, *zvučni* zid, *mrtva* glava, banalni: *sunčeva* zalaska.

Solar navodi da je jedna od uloga epiteta, misleći na pjesničke epitete (op. a.), da: „izazivaju utiske iznenadnih otkrića ili emocionalne napetosti“, tako što „atribute prenose s jednog područja iskustva na drugo.“ (1997: 79) U vezi s tim, kod Isakovića nalazimo epitete kojima se izražava emocionalna napetost: „*mrtva* glava“ (iako, u nastavku teksta napetost iščezava kroz piščevo objašnjenje da se uslijedili smijeh i šala), „*zvučni* zid“ (jak zvuk koji je nastao zbog velike brzine automobila koji se nemilosrdno kretao prema piscu i saputnicima te usljed

iščekivanja šta će se desiti – da li će ih zaobići ili zgaziti, stvorena je napetost. Napetost je ostvarena već i činjenicom da se ova sintagma upotrebljava za velike brzine koje ostvaruju avioni, a ne automobili, a ova karakteristika prisutna je u cijelom paragrafu iz kojeg je rečenica pruzeta i rezultat je brojnih nabiranja i eliptičnih rečenica.), „*očajničke* kretnje“ (ovim atributom su opisani pokreti oca i djece da se spase smrti, a označavaju zadnje, možemo reći propale pokušaje u nastojanju da se preživi), „*očev zaludan* krik“ (izuzetno emocionalno obojeni epiteti, a znače „krik za život“. Kao i prethodni epitet, pokušaj da se nešto učini gdje za to nema mjesta, ali ovdje se stvara spoznaja da je svaki pokušaj uzaludan, da za razliku od prethodnog epiteta gdje postoji mogućnost da se nešto uradi (barem iz očeve perspektive), sada više nema nade i zato ga nazivamo krikom za život.), „*prazno* nebo“ (stoji u vezi s prehodnim epitetima – krik odlazi u nebo, ali ga niko ne čuje, tj. nema nade u pomoć)¹, „*tamnim* oblacima oivičenim *prijetećim* rumenilom“ (dva epiteta kojima se slika neba poredi s borbom što se dešava na zemlji između Herakla i lava; boje neba su crvena i siva, a one su u ovom slučaju boje borbe za život ili boje smrti, zavisno od ishoda). Ovdje navodimo još tri epiteta u istoj, a opet drugačijoj upotrebi u kontekstu i van njega. To su „*razvučeni* *garežni* oblaci“ i „*kozmičkom* požaru“. Naime, van konteksta i mimo prenesenog značenja ovi pridjevi bi značili požar koji se dešava u vasioni te bi stvarali stanje napetosti i očekivanja šta će se potom desiti, ali unutar konteksta stvaraju atmosferu harmoničnosti i sklada: „Južno obzorje prekrit će razvučeni garežni oblaci kakvi dolikuju ovome veličanstvenom kozmičkom požaru.“ (AI, 23), jer sada znače zalazak sunca i boje sunčevih zraka na oblacima.

U Isakovićevom tekstu nalazimo i oblik, kako ga Ćorac definiše, personifikacionog epiteta, gdje se ekspresivnost predmeta ili pojave postiže *pomoću pridjeva kojim se predmetu ili pojavi pripisuju osobine živih bića ili lica* (1974: 43). Pronađeni oblici su: *začudene* vjeđe i *nevine* čudesnosti. Preneseno značenje pridjeva *začudne* potječe iz pripisivanja vjeđama osobine ljudi, isto kao i pridjeva *nevine*. Upotreba prvospomenutog epiteta izraz je piščevog čuđenja nad ljepotom/ama krajolika. Drugim epitetom prikazuje se Bog, tj. da je ono što je stvorio izraz njega, njegove nevine čudesnosti, neiskvarenost, čistoće.

1 Isti motiv pronalazimo u Šantićevoj pjesmi „Veče na školju“: „Kleče mršave / Glave / Pred likom boga svog - / Ištu. Al' tamo, / Samo / Čuti raspeti bog.“

Također smo pronašli i jedan oblik hiperboličnog epiteta: *ogromna krila* kojim se pretjerano uveličava veličina, a samim tim i snaga božice Nike upravo iz razloga što je mitološka ličnost (tj. božica).

Zaključak

Zbirka Isakovićevih putopisnih tekstova *Jednom* predstavlja književnoumjetnički tekst pogodan za sintaksičku, a naročito stilističku analizu. Predmet naše analize bio je putopis *Čudesa dneva* iz spomenute zbirke, a pokazao se jako zahvalan za sintaktičkostilističku analizu, između ostalog, zahvaljujući brojnim primjerima eliptičnih rečenica u stilogenoj funkciji, ali i primjerima koji su karakteristični za svakodnevnu komunikaciju, tj. za razgovorni stil. Pokazalo se da rečenicama s izostavljenim predikatom Isaković u pojedinim primjerima usporava pripovijedanje, dok ga u drugim primjerima ubrzava, odnosno nalazimo elipsu u funkcijama statičnosti i dinamičnosti radnje, ali i ekspresivnosti i afektivnosti.

U oblicima rečenica s neizrečenim subjektom, gdje se izostavlja subjekt u 1. l. jednine lične zamjenice *ja*, pisac izražava lične, njemu bliske doživljaje: nadu, sjećanje ili ono što će se tek desiti, ali je mu je i to blisko. U rečenicama gdje je izostavljena zamjenica *mi* opisuju se, a što se podrazumijeva, zajednički doživljaji (pisca i prijatelja ili saradnika). U prvom obliku rečenica radnja je dinamična, ali je pisac zadržan u prostoru, jer on osluškuje, posmatra, doživljava čulima. U drugom tipu rečenica radnja je naizmjenična, ili statična ili dinamična.

Svi tipovi sintagmi su prisutni u analiziranom tekstu, od čega najviše ima imenskih, a najmanje adjektivnih i adverbijalnih. Među supstantivim sintagmama primijetili smo prisustvo supstantivnih kongruentnih i supstantivnih nekongruentnih, a najviše je supstantivnih kongruentnih s imenicom kao upravnim članom i pridjevom kao zavisnim. Također, uočeno je prisustvo svih ostalih tipova kongruentnih i nekongruentnih sintagmi, s izuzetkom supstantivnih nekongruentnih u kojima je glavni član imenica, a zavisni član glagol ili prilog. Ovoliki broj supstantivnih sintagmi pripisujemo činjenici da je putopis osim narativne i deskriptivna forma te je za opis uvijek potreban pored pridjeva i predmet, pojam ili osoba koja se opisuje, a što doprinosi formiranju jedne supstantivne sintagme. Među verbalnim sintagmama pronašli

smo oblike verbalnih adverbijalnoodredbenih i objekatskih zajedno s njihovim zavisnim članovima. Također, ovdje smo spomenuli glagole kretanja kojim Isaković ostvaruje naraciju i glagole opažanja kojim ostvaruje deskripciju.

Analizom rečeničnih članova, predikata, subjekta i atributa, utvrdili smo da se predikat javlja u obliku prostog glagolskog predikata, složenog i imenskog kopulativnog dok oblika semikopulativnog predikata nema. Uočili smo da se u ulozi subjekta najviše javljaju imenice, a tek u nekoliko primjera imeničke i pridjevske zamjenice. Atribut je od svih rečeničnih članova bio najzahvalniji za analizu. Uočili smo da se kongruentni atribut javlja u vidu kvalitativnog, kvantitativnog, posesivnog i referencijalnog atributa, a nekongruentni u obliku genitiva sa značenjima posesivnosti, partitivnosti, ablativnosti, kvalitativnosti i u mjesnom značenju; u obliku lokativa sa mjesnim i kvalitativnim značenjem; u obliku dativa sa značenjem direktivnosti i u obliku instrumentala sa mjesnim značenjem.

U oblasti stinktostilističkih figura istraživali smo pojavu inverzije, anafore, anadiploze, asindeta, sintaksičkog paralelizma i epiteta. Inverzijom je postignuta ekspresivnost i afektivnost, anaforom se također pojačava emocija, ton pripovjedačevog glasa se podiže na veći nivo. Anadiploza je u funkciji nastavljanja toka pripovijedanja, jer nema stilističku funkciju, no isključivo sintaksičku. Samo je jedan oblik asindeta u ulozi nabiranja niza riječi koje predstavljaju pojedince. Sintaksičkim paralelizmom, koji je upotrijebljen s anaforom i gradacijom, pojačana je emocionalnost, a epitet ima najširu upotrebu s obzirom na brojnost vrsta u kojima se pojavljuje. Pronašli smo oblike metaforičkog, logičkog, banalnog, stalnog, personifikacionog i hiperboličnog epiteta, a unutar ovih epiteta i njihovo podznačenje kojim se iskazuje emocionalna napetost.

SYNTACTIC AND STYLISTIC ANALYSIS OF TRAVELOGUE ČUDESNA DNEVA BY ALIJA ISAKOVIĆ

ABSTRACT

Subject of analysis were syntactic and stylistic characteristics of travelogue *Čudesna dneva* by Alija Isaković. Working process included presence of elliptic sentences, apropos sentences without predicate, including forms where ellipse was used stylistically as well without stylistic meaning. Specific meanings were also a subject of analysis in sentences without subject. The next segment of our research were syntagms: substantive, verbal, adjectival and adverbial. Mostly substantive syntagms were detected, especially forms with noun as a main member and an adjective as a dependent member, while there is the lowest number of adjectival and adverbial syntagms. While analyzing verbal syntagms, we have mentioned specific verb meanings for narrative and descriptive travelogue theme development. Next segment of our research included sentence parts, where we had to limit ourselves to predicate, subject and attribute, because of article size. These sentence parts were selected because they were most important for the analysis, especially attribute since of its specific value for case stylistics. At the end we have analyzed syntactic and stylistic figures: inversion, asyndeton, polysyndeton, syntactical parallelism, anaphora, epiphora, reduplication and epithet.

Key words: travelogue, Alija Isaković, syntax, stylistics, ellipse, sentences without subject, syntagms, sentence parts, syntactic and stylistic figures

Izvor

Isaković, Alija (1997) „Čudesna dneva“, *Jednom*, Sarajevo-Publishing, Sarajevo.

Literatura

Ćorac, Milorad (1974) *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*, Naučna knjiga, Beograd.

Katnić – Bakaršić, Marina (2006) „Slikanje sintaksom: Lingvostilistička analiza romana ‘Putovanje Ivana Frane Jukića’ Ivana Lovrenovića“, *Stilističke skice*, Connectum, Sarajevo.

- Katnić – Bakaršić, Marina (2006) „Taj stil: Sintaksostilemi u pripovijetkama *Taj čovjek*, *Ta priča* i *Epidemija* Alije Isakovića“, *Stilističke skice*, Connectum, Sarajevo.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2007) *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.
- Lešić, Zdenko (2005) *Teorija književnosti*. Sarajevo – Publishing, Sarajevo.
- Omerović, Mirela (2011) *Nekongruentni atribut u bosanskome jeziku*. Slavistički komitet, Sarajevo.
- Pirić, Alija (2000) „Taj stil“, *Stil i tekst: Stilopisne interpretacije književnih tekstova XX stoljeća*. Wuppertal; Tuzla: Bosanska riječ.
- Puriš, Bernisa (2016) „Semantičko – stilske vrijednosti leksičkog sistema glagola i pridjeva u putopisnom žanru“, *Bosanski jezik*. Časopis za kulturu bosanskoga književnoga jezika, Tuzla.
- Radojević, Danijela (2016) „Sintakso – stilističke karakteristike eliptičnih rečenica u književnoumjetničkim tekstovima (na primjerima iz jezika međuratne crnogorske pripovjedačke proze)“, *Rasprave*, 42/2, članak dostupan na: https://hrcak.srce.hr/index.php?id_clanak_jezik=262043&show=clanak
- Solar, Milivoj (1997) *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
- Šator, Edim (2016) *Jezik i stil Skendera Kulenovića* (doktorska disertacija), Mostar.
- Tošović, Branko (2002) *Funkcionalni stilovi*, Institut za slavistiku, Karl Franc Univerzitet, Grac.

Tarik Ćušić

LESIKA STRANOĖA PORIJEKLA U KUBINOJ ZBIRCI PJESAMA IZ 1893. GODINE

SAŖETAK

U ovome istraŖivaĉkom radu razmatra se leksiĉki nivo jeziĉke strukture *Pjesama i napjeva iz Bosne i Hercegovine*, zbirke lirskih pjesama, balada i romansi nastale kao rezultat ĉetveromjeseĉnog sakupljaĉkog rada ĉeškog melografa Ludvika Kube 1893. godine. Cilj rada je da se evidentira i brojĉano prikaŖe leksika stranoga porijekla u ovoj zbirci pjesama kako bi se stvorio uvid u udio te leksike u usmenom lirskom i lirsko – epskom stvaralaštvu, kao i da se razvrstaju rijeĉi stranoga porijekla prema tematskim cjelinama kako bi se ustanovile tematski najbrojnije posuĉenice u Kubinoj zbirci. VaŖno je napomenuti da orijentalizmi nisu bili predmetom ovog istraŖivanja buduĉi da se rijeĉi orijentalnoga porijekla doŖivljavaju kao domaće, autohtone rijeĉi, koje vjernije odraŖavaju tradiciju.

Kljuĉne rijeĉi: leksika stranoga porijekla, *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, grecizmi, latinizmi, romanizmi, germanizmi, hungarizmi, hebreizmi

Jedna od najobimnijih bosanskohercegovaĉkih zbirki usmenih lirskih pjesama, balada i romansi jesu *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine* iz 1893. godine, koja predstavlja rezultat ĉetveromjeseĉnog sakupljaĉkog rada ĉeškog melografa Ludvika Kube (1863–1956). Putujuĉi Bosnom i Hercegovinom 1893. godine, L. Kuba je zabiljeŖio ukupno 1127 tekstova usmenih lirskih i lirsko – epskih pjesama zajedno sa notnim zapisima njihovih napjeva.

Kako je zbog kratkog vremena izdvojenog za terenski rad na sakupljanju i melografskom zapisivanju radio brzo i biljeŖio one pjesme do kojih je prvo dolazio, Kuba nije bio u mogućnosti da temeljitije obuhvati korpus usmenih pjesama, naroĉito u bh. gradskim sredinama. Uprkos tome, ova zbirka usmenih

pjesama od višestruke je književne vrijednosti i iznimnog značaja: Kuba je prvi sakupljač usmenih pjesama na bosanskohercegovačkom prostoru koji je uz pjesme bilježio i njihove notne zapise; Kubina zbirka pjesama je najobimnija melografska građa sakupljenih usmenih lirskih i lirsko – epskih pjesama na bh. terenu do pojave Vlade Miloševića; „ona brojnim i raznovrsnim primjerima pjesama svjedoči o stanju usmene tradicije različitih socijalno – etničkih slojeva bosanskohercegovačkog društva s kraja proteklog stoljeća“ (Maglajlić 1983: 206–207).

Upravo će *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine* iz 1893. godine biti predmetom i istraživačkim korpusom ovoga istraživačkog rada s ciljem da se razmotri leksički nivo jezičke strukture ove zbirke pjesama: da se evidentira i brojčano prikaže leksika stranoga porijekla u ovoj zbirci pjesama kako bi se stvorio uvid u udio te leksike u usmenom lirskom i lirsko-epskom stvaralaštvu, kao i da se razvrstaju riječi stranoga porijekla prema tematskim cjelinama kako bi se ustanovile tematski najbrojnije posuđenice u *Pjesmama*¹.

1. Uvodne napomene

Bogaćenje jedinica na leksičkom nivou jezičke strukture može biti uvjetovano trima razlozima: unošenjem leksike iz dijalekata, stvaranjem novih riječi dodavanjem afiksa na već postojeće osnove (neologizmi) i posuđivanjem riječi (Halilović 1991: 112). Svaki jezik u svijetu ima, pored domaćih (naslijeđenih), i riječi stranoga porijekla koje je preuzeo te ih prilagodio na razini fonetsko – fonološke i morfološke strukture: u pitanju su lingvističke posuđenice, kao jedan od oblika miješanja jezika.

Pošto se „riječi orijentalnoga porijekla doživljavaju (se) kao domaće, autohtone riječi, koje vjernije odražavaju tradiciju“ (Jahić 1999: 91), orijentalizmi neće biti predmetom istraživanja ovoga rada. Međutim, orijentalizmima se danas ne tretiraju samo riječi orijentalnoga porijekla nego i one koje su preuzete iz turskog, arapskog i perzijskog jezika, a potječu iz nekih drugih, neorijentalnih jezika. U *Pjesmama* su evidentirani nekoliko orijentalizmi čija je osnova ustvari grčkoga porijekla:

1 Kao kraći oblik za *Pjesme i napjeve iz Bosne i Hercegovine* u radu će se koristiti izraz *Pjesme* (uz: Kubina zbirka pjesama).

dva tabora Arnauta (46 – 16, Višegrad);² sjela Anka na krevetu (281 – 10, Žepče); ja bi' rani mehlem bila (368 – 11, Rogatica); karanfile, kara li te majka (559 – 7, Ljubuški); a pod jelom jaliya prostrta (730 – 6, Žepče); što je gore, da su kalemovi (873 – 12, Gacko).

Izuzimajući domaći, dakle, slavensko – orijentalni leksički sloj, u *Pjesmama* su zastupljene riječi koje su porijeklom iz grčkog, latinskog, italijanskog, francuskog, španskog, njemačkog, mađarskog te hebrejskog jezika, njih ukupno 90-ak. U ovome radu pod stranom leksikom ne podrazumijevaju se isključivo riječi koje vode porijeklo iz pobrojanih jezika već i riječi koje su posuđene posredstvom tih jezika. U *Pjesmama* se riječi iz ovih jezika javljaju, prije svega, kao posljedica dodira materijalno – duhovne kulture stvarane na ovim jezicima sa materijalno – duhovnom tradicijom na bosanskohercegovačkom prostoru.

2. Leksika stranog porijekla u *Pjesmama*

2.1. Grecizmi

Utjecaj grčkog jezika, koji se na slavenske jezike u početku primarno vršio posredstvom staroslavenskoga kao glavnog isporučioća brojnih grecizama (Dabić 1979a: 23), uočljiv je i u kulturnom stvaralaštvu na bosanskohercegovačkom prostoru. U stihovima Kubine zbirke pjesama je evidentirano ukupno 30 – ak grecizama, što čini najbrojniju skupinu riječi stranog porijekla u *Pjesmama*, i skoro su svi imenice.

Naprimjer:

preko zime po tri litre svile (2 – 12, Bugojno); preko leta po tri litre zlata (2 – 13, Bugojno); opaso se trabolozom od sto dukata (61 – 15, Konjic); pa mramoru govore (92 – 11, Kreševo); obukoše kundurice (397 – 14); polećela dva anđela, oba od Boga (113 – 3, Čajniče); i padoše pred manastir Petra svetoga (113 – 4, Čajniče); alaj imaš usta | šećerli kutiju (143 – 19, Foča); da napravi diplicu (168 – 14, Petrovac); zdravo,

2 U ovome radu u zagradi iza stiha najprije se brojačno zapisuje iz koje je pjesme ekscerptiran određeni stih, potom broj stiha te pjesme te mjesto (ako se navodi) u kojem je Kuba zabilježio pjesmu.

Maro, fistan izderala (182 – 12, Livno); *rasla tunja i turundža* (183 – 1, Tešanj); *kaluđeri sa svetim ‘vandelim’* (224 – 15, Glamoč); *ej, muziku Kadragić Ahmeda* (226 – 4, Čapljina); *što s’ odvela ata iz podruma* (302 – 17, Čajniče); *soko im se po trpezi šeće* (328 – 6, Banja Luka); *i na travi list bila papira* (366 – 5, Žepče); *brez kamena i brez čeremita* (429 – 10, Foča); *sad su ljudi đavoli* (508 – 18, Žepče); *a Nikolu za zlatnu ikonu* (532 – 12, Lipa); *i popovi sa zlatnim krstovima* (565 – 9, Foča); *a ja nemam pare ni dinara*³ (599 – 8, Trebinje); *leži Ivo pokraj druma* (692 – 27, Žepče); *što je nebo, da je list hartije* (873 – 11, Gacko); *da se dižu komore na more* (877 – 4, Guča Gora); *komordžije, gizdave djevojke* (877 – 5, Guča Gora); *hojranine*⁴ i *hojranski sine* (916 – 19, Čapljina).

Ako se analizira brojnost grecizama prema tematici na koju se odnose, primjetno je da su frekventniji od drugih oni grecizmi koji se tiču vjerskih naziva, vjerskih predmeta i ustanova te duhovnih bića: *anđeo, manastir, kaluđer, evanđelje, đavo, ikona, pop*. U pitanju je leksika povezana sa religioznim životom pripadnikā kršćanstva koju usmeni lirski pjevač koristi kako bi na alegoričan način povezoao tematsko – motivsku strukturu pjesme sa duhovno – vjerskim aspektom. Na drugom mjestu su grecizmi kao nazivi koji se odnose na odjeću i odjevne predmete: *trabolož, kundura, fistan*, iz čega proizlazi da je lirskom usmenom pjevaču (a ne samo epskom, kako je poznato) zanimljiva estetska strana prilikom pjevanja ali i u stvaranju dijaloške forme u pjesmi, stoga i upotrebljava grecizme ove vrste. Ostali grecizmi u *Pjesmama* pripadaju raznovrsnim tematskim cjelinama, a obuhvataju nazive za pojedine mjere (*litra*), različite vrste (ukrasnih) predmeta (*mramor, kutija*), muziku i muzičke instrumente (*diplica, muzika*), voće (*dunja*), vrste prostorijske (*podrum*), pokućstvo (*trpeza*), vrste materijala za pisanje (*papir, hartija*), građevinarstvo (*čeremit*), novac (*dinar*), javne saobraćajne površine (*drum*), vojsku i vojne izraze (*komora, komordžija*) i ljudske osobine (*hojrat, hojratski*).

3 Riječ *dinar* je porijeklom iz latinskoga, a posuđena je posredstvom grčkog jezika, stoga se tretira grecizmom (*dinar* < grč. ← lat.>).

4 < *hojrat*.

Upotreba grecizama u *Pjesmama*, kako se može zapaziti, nije ograničena na jedno područje, već se oni pojavljuju u pjesmama zabilježenim u mnogim bosanskohercegovačkim gradovima i mjestima: Bugojnu, Konjicu, Kreševu, Čajniču, Foči, Bosanskom Petrovcu, Livnu, Tešnju, Glamoču i dr.

2.2. Latinizmi

Premda je latinski jezik „glavni izvor evropeizama u našem književnom i naučnom jeziku – uglavnom kod obrazovanog sloja društva“ (Dabić, 1979b: 17), latinizmi se nalaze i u narodnoj usmenoj poeziji – neosporno, u bitno manjoj mjeri negoli u, recimo, naučnom stilu – čemu je potvrda i Kubina zbirka. Prema stepenu frekventnosti strane leksike u *Pjesmama*, a posmatrajući udio riječi stranoga porijekla pojedinačno, latinizmi slijede iza grecizama, ukupno ih je petnaestak, a redovno se pojavljuju u obliku imenica.

Naprimjer:

on joj dade biser i dukate (9 – 20, Žepče); na prsima, majko, lanac od dukata (15 – 10, Ključ); doved’te mi, majko, do tri doktora (67 – 9, Blagaj); zovite mi, majko, do tri doktora (968 – 10, Stolac); prvi nosi zlatnu krunu cara Dušana (113 – 5, Čajniče); pa on skoči u orman (167 – 36, Stolac); mene tužna pred majora vode (197 – 9, Goražde); pero ide širom | sve za oficirom (275 – 18, Višegrad); kad je bila prva klasa (291 – 29, Stolac); igrala se riba po kanalu (333 – 11, Jeleč); i na oltar po dukat metala (468 – 15, Ljubinje); gradile je tri hitra majstora (472 – 7, Doboj); na njoj pasla paunica (521 – 9, Glamoč); paun pase, trava raste (566 – 1, Trnovo); Čajničani, table i fildžani (575 – 6, Jeleč); ti pričekaj svoga lolu | da izuči školu⁵ (692 – 14, Žepče); leži Ivo pokraj drumu | kolega ga čuva (692 – 28, Žepče); da ja imam kapitale (719 – 8, Trebinje); kapitana⁶ zaboljela glava (829 – 13, Lipa); kapetan će nam trebovati (1057 – 7, Sarajevo).

5 Riječ *škola* je porijeklom iz grčkoga, a u bosanski jezik je posuđena posredstvom latinskoga, stoga se smatra latinizmom.

6 < *kapetan*.

Latinizmi u *Pjesmama* pripadaju tematski raznovrsnim cjelinama u kojima su zastupljeni manje – više u istoj mjeri, stoga se ne može izdvojiti tematski najbrojnija grupa latinizama. Po dva latinizma odnose se na nazive za zanimanja (*doktor*, *kapetan*), suđe i pokućstvo (*tabla*, *ormar*) te vojsku i vojne izraze (*major*, *oficir*), koje lirski pjevač upotrebljava bilo u dijaloškom dijelu pjesme bilo pri stvaranju različitih pjesničkih slika. Ostalim tematskim cjelinama pripada po jedan latinizam, a to su nazivi za vrstu novca (*dukat*), ukrasne predmete (*kruna*), grupe odnosno slojeve ljudi (*klasa*), vjerski izrazi (*oltar*), nazivi koji se tiču obrtničke djelatnosti (*majstor*), nazivi za životinje (*paun*, *paunica*), nazivi za ustanove (*škola*), radne/poslovne odnose (*kolega*) te materijalno bogatstvo (*kapital*).

Latinizmi se pojavljuju u pjesmama koje je Kuba zabilježio u različitim krajevima širom Bosne i Hercegovine, kao i grecizmi.

2.3. Romanizmi

Osim latinizama u Kubinoj zbirci javljaju se riječi i iz drugih (savremenih) romanskih jezika, razvijenih kao lokalne varijante latinskoga jezika, a u pitanju su italijanizmi, galicizmi i hispanizmi. Romanski utjecaj na bh. usmeno lirsko pjesništvo, vršen posredstvom veza sa Dubrovnikom i uopće Mediteranom (Jahić i dr. 2000: 26), zamjetan je i u *Pjesmama*, u kojima je evidentirano oko 20 različitih romanizama: po desetak italijanizama i galicizama i jedan hispanizam.

U *Pjesmama* se pojavljuju sljedeći italijanizmi:

na plećima, *majko*, *fermen* i *koporan* (15 – 9, Ključ); *a u kući od zlatnog bokala* (55 – 11, Nevesinje); *ev' ti jedna*, *evo druga banka* (55 – 22, Nevesinje); *kam' ti banka*, *žalostna ti majka* (126 – 5, Prozor); *falio se žuti limun kraj mora* (121 – 2, Trnovo); *pokupiše momke u soldate* (186 – 7, Jeleč); *tud nalazi draga moja* | *u karoci proleti* (290 – 12, Ljubinje); *konti stižu sa svih strana* (326 – 14, Foča); *livom rukom čavlje dodavala* (350 – 5, Prozor); *na kaputu trista krpa* (719 – 15, Trebinje); *jal kakve su te mostarske pijace* (752 – 1, Stolac); *komar kapu* nakitio (1127 – 1, Trnovo).

Kada bi se italijanizmi tematski grupirali, na samome vrhu nalazili bi se nazivi na odjeću i odjevne predmete: *koporan*, *kaput* i *kapa*, koji se javljaju kako u dijaloškoj formi tako i u kreiranju vizuelnih pjesničkih slika da bi se slikovito izrazile i približile neke od tematsko-motivskih niti pjesme. Na drugom mjestu su pojmovi koji se odnose na novac (*banka*, *konto*), a upotrebljavaju se u dijalozima, dok preostali italijanizmi pripadaju različitim tematskim cjelinama kao nazivi za suđe (*bokał*), voće (*limun*), vojsku i vojne izraze (*soldat*), sredstva za prijevoz (*fjaker*), različite vrste predmeta (*čavao*) i trgovinu (*pijaca*).

Sljedeći su galicizmi zabilježeni u *Pjesmama*:

obuci me po današnjoj modi (26 – 10, Doboj); *poletila | švaler moj | Džafer-bega Najla* (88 – 3, Čajniče); *koliko si ljubila švalera* (225 – 3, Travnik); *s bajonetom, s nemilim krevetom* (139 – 12, Kreševo); *ej žandari, moja braćo draga* (224 – 8, Glamoč); *sjela Anka na krevetu | zapalila cigaretu* (281 – 11, Žepče); *imam gaza, namazaću* (363 – 7, Trnovo); *obukoše him pantalone* (397 – 12); *b'jelo lice pred našom kasarnom* (404 – 9, Doboj); *a Jovana za korjen romana*⁷ (532 – 13, Lipa); *kamarad ga čuva* (754 – 8, Blagaj).

Kako se može zapaziti, galicizmi u *Pjesmama* obuhvataju tematski raznovrsne grupe, među kojima su brojniji od ostalih pojmovi koji se odnose na odijevanje i odjevne predmete (*moda*, *pantalone*) kao i nazivi za različite vrste međuljudskih odnosa (*švaler*, *kamarad*), a usmeni pjevač ih upotrebljava pri deskripciji i u obliku obraćanja nekog od protagonista najvjerojatnije s ciljem njihove govorne karakterizacije. Ostali galicizmi javljaju su izuzetno rijetko, svega jedanput, a odnose se na nazive za oružje i ratnu opremu (*bajonet*), zanimanja (*žandar*), različite vrste biljnih proizvoda (*cigareta*), sredstva za liječenje (*gaza*), pojedine vrste ustanova (*kasarna*) kao i na pojmove koji se tiču književnosti (*roman*).

7 Riječ *roman* je porijeklom iz latinskoga, a u bosanski jezik je posuđena posredstvom francuskoga, stoga se tretira galicizmom (*roman* < fr. ← lat.>).

Samo je jedan hispanizam evidentiran u Kubinoj zbirci (*cigara*) i to u dvjema pjesmama zabilježenim u Ključu i Doboju: *a u drugoj, majko, srmali cigara*⁸ (15 – 12, Ključ); *sad moj dragi cigar pali* (578 – 1, Doboju).

Slično kao i grecizmi te latinizmi, romanizmi su zastupljeni u pjesmama zapisanim u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine.

2.4. Germanizmi

S obzirom na to da je Kuba 1893. godine zapisivao pjesme na bh. terenu, dakle, 15 godina otkada je Austro – Ugarska zavládala Bosnom i Hercegovinom a njemački postao jedan od službenih jezika u BiH, neminovno je bilo da se njemački utjecaj prepozna i u oblicima duhovno – kulturnog stvaralaštva. Stoga se očekivanim čini što se u Kubinoj zbirci pojavljuju germanizmi. Ukupno je 15 – ak germanizama ekscerptirano u *Pjesmama* te su prema brojnosti zajedno sa latinizmima iza grecizama, kao najbrojnije skupine riječi stranoga porijekla u ovoj zbirci.

Naprimjer:

božur višnja frajla (10 – 2, Zenica); *lahko ti je poznati frajlice* (20 – 16, Jajce); *sinoć lale iz bircuza dojde* (126 – 1, Prozor); *a sad nejmaš ni krajcara para* (126 – 7, Prozor); *zlatna čaša u birtaša* (163 – 14, Pljevlja); *čupam štira da kopam krumpira* (181 – 7, Stolac); *sa mnom celer brat* (213 – 2, Prozor); *još ću poznat kelnerice* (281 – 8, Žepče); *i grošove, mor, na grošove*⁹ (409 – 13, Livno); *neg' sa starim po kelji šetati* (415 – 14, Gornji Vakuf); *u zla sam meštra*¹⁰ *učio* (509 – 24, Žepče); *da donesem vode u peharu* (559 – 10, Ljubuški); *i da imam sto talira* (719 – 9, Trebinje); *ja zapalih lampu* (890 – 23, Višegrad); *a ja nejmam seksera* (996 – 18, Jajce).

8 *Cigara* (umotani duhanski listovi) je riječ iz španskoga, a *cigareta* (u tanki papir uvijen sitno izrezani duhan) iz francuskoga jezika (Anić i dr., str. 223).

9 Riječ *groš* je porijeklom iz latinskoga, a u bosanski jezik je posuđena posredstvom njemačkoga, stoga se smatra germanizmom.

10 Ista napomena kao za *groš* (*meštar* < njem. ← lat.>).

Prema stepenu frekventnosti na prvom mjestu su germanizmi koji se odnose na nazive za različite vrste novca: *krajcar*, *groš*, *talir* i *sekser*. Zahvaljujući tome što su Austrijanci uveli nova, svoja sredstva plaćanja, ovi germanizmi počeli su se češće upotrebljavati, čemu svjedoče i oprimjereni stihovi iz *Pjesama*, što, usto, govori o tome da je usmenog pjevača interesirala i finansijska strana u situacijama koje su iziskivali neki od oblika plaćanja. Na drugom mjestu po brojnosti jesu nazivi za zanimanja (*birtaš*, *kelnerica*), kao i nazivi za različite vrste predmeta (*kelje*, *lampa*) i biljaka (*krompir*, *celer*), koji se koriste pri opisivanju pojedinih situacija i u dijaloškoj formi. Trećem mjestu prema stepenu pojavljivanja pripadaju germanizmi iz raznih tematskih cjelina, a odnose se na nazive za različite vrste međuljudskih odnosa (*frajla*), ugostiteljsko mjesto (*bircuz*), kao i na pojmove koji se tiču obrtničke djelatnosti (*meštar*) te suđa i pokućstva (*pehar*).

Upotreba germanizama nije ograničena na jedan dio bh. terena, već se oni, kao i druge riječi stranoga porijekla, javljaju u različitim gradskim sredinama i mjestima.

2.5. Hungarizmi

Zastupljenost hungarizama u usmenom stvaralaštvu na bh. prostoru, pa i u Kubinoj zbirci pjesama, rezultat je historijske i prostorne povezanosti mađarske i bosanskohercegovačke materijalno – kulturne tradicije. Desetak hungarizama javlja se u *Pjesmama*.

Naprimjer:

neću varošanke, nego ću seljanke (13 – 3, Stolac); *istom je Jelka u varoš došla* (106 – 2, Nevesinje); *na nogam' mu, majko, škripali cipele* (15 – 14, Ključ); *sazuj nalune | obuj cipele* (282 – 14, Prozor); *krajem šora čađava mehana* (55 – 1, Nevesinje); *okraj šora čađava mejhana* (56 – 1, Čajniče); *na astalu gori sv'jeća* (138 – 16, Ključ); *da napravim frulicu*¹¹ (215 – 16, Zenica); *svi hajduci zorom pobjegoše* (226 – 16, Čapljina); *nuto, mati, iz*

11 I dok se u *Rječniku bosanskog jezika* Dževada Jahića (na 284. str.) navodi da je *frula* riječ mađarskog porijekla, u *Rječniku bosanskoga jezika* S. Halilovića, I. Palića i A. Šehovića (na 298. str.) stoji da ova riječ potječe iz rumunskog jezika.

šume *kurjaka* (361 – 8, Trnovo); *pratite nas do novog salaša* (410 – 8, Livno); *sio filer nasred bosioaka* (761 – 9, Lijeska kod Višegrada).

Kako se može ustanoviti na osnovu navedenih primjera, dva hungarizma pripadaju tematskoj grupi geografskih i topografskih pojmova te ulica (*varoš*, *šor*), a koriste se u dijelovima pjesme koji se odnose na deskripciju. Po jedan hungarizam spada u ostale tematske cjeline, koje se tiču pripadnika nekih od zajednica (*varošanka*), naziva za odjevne predmete (*cipele*), pokućstva (*astal*), muzičkih instrumenata (*frula*), karakterističnih obilježja ljudi (*hajduk*), životinja (*kurjak*), posjeda i imovine (*salaš*) te novca (*filer*).

Usto, treba napomenuti da se hungarizmi pojavljuju u pjesmama koje je Kuba zapisao u različitim krajevima Bosne i Hercegovine.

2.6. Hebreizmi

Svega su dva hebreizma evidentirana u Kubinoj zbirci i to u pjesmama zabilježenim u Nevesinju i Žepču, a odnose se na dan u sedmici (*subota*) i neko od bitnih svojstava ljudi (*sotona*):

subota je nedelju donela (309 – 6, Nevesinje); *a žene su sotone* (508 – 19, Žepče).

3. Zaključna razmatranja

U *Pjesmama i napjevima iz Bosne i Hercegovine*, zbirci usmenih lirskih i lirsko – epskih pjesama koje je Ludvík Kuba sakupio 1893. godine, zastupljene su riječi koje su porijeklom iz grčkog, latinskog, italijanskog, francuskog, španskog, njemačkog, mađarskog te hebrejskog jezika, njih ukupno 90 – ak, što je izuzetno mali broj riječi stranoga porijekla ako se uzme u obzir da je zbirka strukturirana od 1127 pjesama.

Približno trećinu leksike stranoga porijekla u *Pjesmama*, dakle oko 30 riječi, čine grecizmi. Ukoliko se analizira brojnost grecizama prema tematici na koju se odnose, primjetno je da su frekventniji od drugih oni grecizmi koji se tiču vjerskih naziva, vjerskih predmeta i ustanova te duhovnih bića.

Prema stepenu frekventnosti strane leksike u *Pjesmama*, posmatrajući udio riječi stranog porijekla pojedinačno, latinizmi slijede iza grecizama, ukupno ih je petnaestak, koji pripadaju tematski raznovrsnim cjelinama u kojima su zastupljeni manje – više u istoj mjeri, stoga se ne može izdvojiti tematski najbrojnija grupa latinizama: po dva latinizma odnose se na nazive za zanimanja, suđe i pokućstvo te vojsku i vojne izraze.

U *Pjesmama* je evidentirano oko 20 različitih romanizama: po desetak italijanizama i galicizama te jedan hispanizam. Kada bi se italijanizmi i galicizmi tematski grupirali, na samome vrhu nalazili bi se nazivi za odjeću i odjevne predmete.

Ukupno je 15 – ak germanizama ekscerptirano u *Pjesmama* te su prema brojnosti zajedno sa latinizmima iza grecizama, kao najbrojnije skupine riječi stranog porijekla u ovoj zbirci, a prema stepenu frekventnosti na prvom mjestu su germanizmi koji se odnose na nazive za različite vrste novca.

Desetak hungarizama javlja se u *Pjesmama*. Najviše je onih hungarizama koji pripadaju tematskoj grupi geografskih i topografskih pojmova te ulica.

Svega su dva hebreizma evidentirana u Kubinoj zbirci i to u pjesmama zabilježenim u Nevesinju i Žepču, a odnose se na dan u sedmici (*subota*) i neko od bitnih svojstava ljudi (*sotona*).

Upotreba grecizama, latinizama, romanizama, germanizama, hungarizama i hebreizama u *Pjesmama* nije ograničena na jedno područje, već se oni pojavljuju u pjesmama zabilježenim u mnogim bosanskohercegovačkim čaršijama i različitim krajevima.

LEXICS OF FOREIGN ORIGIN IN THE CUBA'S COLLECTION OF POEMS FROM 1893

SUMMARY

This research paper deals with the lexical level of the linguistic structure of *Songs and undersongs from Bosnia and Herzegovina*, collections of lyric poems, ballads and romances that represent a result of the Czech melograph Ludvík Cuba's four-month collection work in 1893. The aim of the paper is to record

and quantify the lexicon of foreign origin in this collection of poems in order to create an insight into inclusion of this lexicon in oral lyrical and lyric-epic creations, and to classify words of foreign origin according to thematic units in order to establish thematic the most numerous borrowers in the Cuba's collection.

It is important to note that orientalisms were not the subject of this research since the words of oriental origin are perceived as native, autochthonous words that more faithfully reflect tradition.

Key words: lexicon of foreign origin, *Songs and undersongs from Bosnia and Herzegovina*, grecisms, latinisms, romanisms, germanisms, hungarianism, hebreism

Literatura

- Anić, Šime, Nikola Klaić, Želimir Domović (2002): *Rječnik stranih riječi: Tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*, Sani-plus, Zagreb.
- Anić, Vladimir (1983): „O položaju romanizama u našem književnom jeziku”, *Književni jezik*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, god. XII, br. 1, str. 11–18.
- Dabić, Bogdan (1979): „Grčki elementi u srpskohrvatskom književnom jeziku”, *Književni jezik*, Odsjek za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu i Odjeljenje za jezik Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, god. VIII, br. 1, str. 21–35.
- Dabić, Bogdan (1979): „Latinski elementi u srpskohrvatskom književnom jeziku”, *Književni jezik*, Odsjek za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu i Odjeljenje za jezik Instituta za jezik i književnost u Sarajevu, god. VIII, br. 3, str. 17–29.
- Filipović, Rudolf (1971): *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, Rudolf (1986): *Teorija jezika u kontaktu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Halilović, Senahid (1991): *Bosanski jezik*, Biblioteka „Ključanin“, Sarajevo.
- Halilović, Senahid, I. Palić, A. Šehović (2010): *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
- Jahić, Dževad A. (1989): „Turcizmi u narodnoj epici i lirici: Na marginama Škaljićevog rječnika”, *Odjek*, XLII, br. 8, str. 427–433.

- Jahić, Dževad (2010): *Rječnik bosanskog jezika*, tom prvi, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2010): *Rječnik bosanskog jezika*, tom drugi, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2011): *Rječnik bosanskog jezika*, tom treći, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2012): *Rječnik bosanskog jezika*, tom četvrti, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2012): *Rječnik bosanskog jezika*, tom peti, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2014): *Rječnik bosanskog jezika*, tom šesti, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (2014): *Rječnik bosanskog jezika*, tom sedmi, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1989): „Turcizmi u narodnoj epici i lirici: Na marginama Škaljićevog rječnika“, *Odjek*, XLII, br. 8, Sarajevo, str. 427–433.
- Maglajlić, Munib (1983): *Od zbilje do pjesme*, Glas, Banja Luka, str. 205–210.
- Stevanović, M. – Lj. Jonke i dr., ur. (1967): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga prva, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb.
- Stevanović, M. – Lj. Jonke i dr., ur. (1967): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga druga, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb.
- Stevanović, M. – Lj. Jonke i dr., ur. (1969): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga treća, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb.
- Stevanović, M. i dr., ur. (1971): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga četvrta, Matica srpska, Novi Sad.
- Stevanović, M. i dr., ur. (1976): *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga šesta, Matica srpska, Novi Sad.
- Vladomirović Vinogradov, Viktor (1971): *Stilistika i poetika*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo.

Izvor

Kuba, Ludvík (1984) *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo.

Nejla Kalajdžisalihović

TRENCH TALK AND CODE TALKERS—LINGUISTIC CREATIVITY IN THE FIRST WORLD WAR¹

ABSTRACT

The paper looks at *Trench Talk: Words of the First World War* (Doyle & Walker 2012) and examines how linguistic creativity in the First World War emerged and factors that motivated it. In terms of conceptual motivations behind linguistic creativity, new ideas and concepts that were not used before the First World War are discussed and extracted from the corpus for meaning and usage in contemporary English. As for social motivations behind linguistic creativity, the paper also reflects on cases of language mixing observed as linguistic competence exercised and founded on a limited number of lexical items (Aitchison 1987; Zawada 2009). Therefore, it is proposed that linguistic creativity emerged as a specific code, not only as a vehicle by means of which soldiers would distance themselves from civilians, but also owing to other languages in contact with English allowing in that way for various expressive communication styles to develop: those becoming known through the linguistic repertoire of soldiers' L1, including slang, as well as those founded on multilingualism of the trenches that contributed to creativity in encipherment and expression of complex experiences of cultural immersion.

Key words: linguistic creativity, trench talk, lexical change, the First World War, English

- 1 The topic and the corpus of the present paper were presented at the 3rd CELLTTS conference—*Living, Reading, Teaching and Translating in a World Dominated by the Culture of War and War of Cultures*—held at the Faculty of Philosophy, Department of English Language and Literature, University of Sarajevo, on September 28-29 2018.

1. Introduction

The domains of linguistic creativity range from novel creations in lexis to new grammatical relations in discourse. In more general terms, the well-known theory in generative grammar referred to as ‘the creative aspect of language’ (Chomsky, 1964:8), is the underlying principle of Chomsky’s view of the ability of humans to produce, in everyday speech, an infinite number of sentences—‘on the basis of finite linguistic experience’ (Chomsky, 1965: 61)—which are acceptable to one’s speech community.

In De Saussure’s theory, for instance, speakers themselves cannot change the language system and individual innovations are not interesting to linguists as they ‘do not enter into our field of observation until the community of speakers has adopted them’ (De Saussure 1916: 63). All functions of a verbal expression taken into account, according to De Saussure, ‘*speaking* is the germ of all change that is found’ (De Saussure, loc.cit). Therefore, in the history of linguistic innovation and creativity, there are two important occurrences to be mentioned: 1. when an innovation sprang up in individual usage and 2. when it became a *fact* of language adopted by the community.

What is interesting to observe is that, when it comes to linguistic creativity of humans, numerous dichotomies have been introduced, including the debates on whether all or some people are (linguistically) creative and whether everyday, ordinary speech may be observed as linguistic creativity (see: Jakobson 1960). One such dichotomy is the one on productivity vs. creativity (and the distinction made in the way that productivity is predictable and rule-governed while creativity—i.e. types of creativity—is unpredictable). It could also be proposed that linguistic creativity needs to be frequently addressed in different contexts as:

Creativity is not only a property of especially skilled and gifted language users, but is pervasive in routine everyday practice. Also variously addressing literariness, language play and humour, this apparent democratization of creativity contributes to a more general refocusing within applied linguistics on language users as creative designers of meaning. Alongside the textual analysis of poetic form, there has been an increasing interest in the interactional functions of creativity, suggesting the need for a more dynamic model which can address the dialogical nature

of everyday creativity, its sociohistorical dimensions and processes of contextualization (Maybin and Swann 2007: 1).

Another dichotomy introduced on linguistic creativity is when linguistic creativity is referred to as: 1. a product—a social fact and cultural *object* as it is described in dictionaries and grammars, and 2. process—a communicative act between human beings which reflects cognitive processes (i.e. the ideational functioning of language) (Zawada 2009: 3). When observed as a process, ‘creativity is the result of processes in the mind of the speaker, rather than facts about the world or about language’ (Zlatev in Zawada 2009: 4).

Certainly, linguistic creativity has to be motivated by external factors. Motivation for linguistic creativity (e.g. metaphors, lexical innovations) may be pragmatic—when sensitive topics and issues are handled and politeness required (Gerrig and Gibbs (2009)). A war, for instance, may cause individual speakers or the speech community to feel the existing expressions in their language are not expressive enough to describe the new circumstances, or there may be a lack of expressions for the newly invented items or new experiences.

According to extensive studies conducted so far, it has been confirmed that members of the armed services are ‘especially prone to linguistic creativity’ (Murray in Wilson 2008: 1). If we recall reasons and motivation behind linguistic lexical and grammatical creativity explained in the introductory paragraphs of the present paper, it may be understood that members of the armed forces belong to one specific subculture and therefore experience situations where motivation for linguistic creativity is pragmatic, but also due to the fact that they share common experiences.

It is proposed that developing a common language and common jargon would enhance social cohesion within a unit, but also that linguistic creativity may also emerge as a trauma reliever, especially when it comes to slang, curses and swearwords, chants and lyrics.

Although the creativity in soldiers’ slang has multiple functions, one of them being to express a distal relationship towards civilians, military vocabulary does affect the language of civilians as well, e.g. ‘He is hitting on her’, ‘She is a bomb’, ‘She is dressed to kill’, etc. (see: Wilson, 2008). These influences of the military vocabulary in the public sphere are found in metaphors (especially in

the field of business, advertisements and beauty products), similes and everyday language of civilians.

It is for these reasons that linguistic creativity of British soldiers sent to the fronts at the onset of the First World War is analyzed in this paper not only for the language content chosen, but also in terms of the delivery of the message during the war in which 14 million people were killed and 34 million people wounded. According to Cook, 'if one could listen to the men who formed the First Contingent in early October 1914, English, Scottish, and Irish accents would have been heard most frequently in the ranks. More than 70 per cent of the first 33, 000 soldiers who went overseas were British-born' (Cook 2013: 326).

The military vocabulary that emerged in the First World War had an impact on contemporary English, i.e. the language product or the semantic shifts that occurred and is still present in the dictionaries of contemporary English. Some lexemes are associated with the contemporary world but originated in the slogans of the First World War or the Second World War (e.g. 'keep calm and carry on'). Some of the lexemes we are familiar with today and associate with the war were replaced by other terms during the war. For instance, one of the most well-known adjectives of the Great War, 'shell-shocked', was replaced by 'not yet diagnosed, nervous' in the middle of the war (Cook 2013: 331). The words invented during the 'war to end all wars' created in and by the minds of the speakers at the time have a significant value in both the diachronic study of English and the international context in which they emerged or entered, as loanwords, the English language.

For instance, among the first foreign words that entered the British press (*The Trench Times*) at the beginning of the First World War was the verb *strafe* (English: to punish), from a German propaganda slogan 'God punish England'. This slogan was much repeated during the war and was also used to refer to 'an attack'. Another German word that appeared in the press was *Schrecklichkeit* (*The Daily Express* (1914; *The New York Times* 1914)) when referring to 'frightfulness and ghastliness'. Interestingly, although Wilhelm II, or The German Keiser was blamed for the war and parodied in the press, British soldiers always referred to him as 'the Keiser' (Doyle 2009: 23).

Another feature of the press at the time was that images of women were frequently deployed to in recruiting posters (e.g. ‘Don’t imagine you are not wanted’) to personify nationhood and to alert soldiers that they should join the military and take the oath of allegiance to King George V, His Heirs and Successors. A verb that meant recruitment was ‘to comb out’, i.e. to find and locate men fit for service. Apart from recruiting posters, 800.000 women, or ‘Tommy’s sisters’, were participating in the munitions industry (referred most frequently to in plural as: ‘munitionettes’).

The words ‘atrocious’ and ‘air raid’ (‘air raid shelters’, ‘raid shelters’), the legacies of the Great War (1915), are still used in contemporary English in similar contexts. On the other hand, the phrase ‘duration of the war’, according to Doyle and Walker, was used to refer to an indeterminate period of time, e.g. ‘duration of the war’. Doyle (2009: 31) quotes *Punch* (December, 1914) and a poster that read ‘Wilt thou take this woman to be thy wedded wife—for three years or the duration of the war?’

In this paper, it is discussed how creativity in the English language used in the trenches of the First World War, i.e. spoken English, reflected the circumstances that became relevant in studying the social and cultural facts present in dictionaries and grammars of the English language today, although much of what has not been recorded and preserved is lost. This refers especially to words created and used only once (*hapax legomena*) by individual speakers, i.e. ‘words that are fleeting and lost for research’ (Zawada, 2009: 23).

The paper proposes that British soldiers were creative architects of the English language inventing, by means of at least three codes, the figurative language of war that was emerging amid the trauma of an international conflict to anchor themselves to place (England) and forge a common identity based on the commonality of experience different from that of the civilians or the press. The main goal of the present paper is to detect, based on linguistic evidence, whether the language of the trenches, though linguistically isolated in terms of creativity, was used to express or repress emotions. Although there are numerous publications and ongoing projects on collecting data on the First World War (among the first publications being John Brophy and Eric Partridge’s, compiled list of British soldiers’ words, slang, and songs (1930)), the corpus used will be

Doyle and Walker's *Trench Talk—Words of the First World War* lexical items from the slang used by British soldiers in the First World War.

2. Corpus analysis and discussion

In total, 518 expressions coined or reactivated in the First World War were analyzed to determine how the three codes proposed in this paper were used in terms of linguistic creativity: the first code being the terms used and coined for everyday spoken communication among soldiers in the trenches (featuring irony, sarcasm, grim metaphor, metonymy, humour, loanwords). The paper analyses trench talk only and the second code proposed, i.e. written language—the language of the postcards and letters home which were censored—is not analysed but mentioned in relation to repression of emotions. The third written code, which is also not analyzed, due to its complexity and the scope of this paper, is the language used in soldiers' diaries; and the fourth code which will be discussed in the conclusion of the paper is —silence.

In terms of everyday English spoken in the trenches, soldiers' slang reflects the need of soldiers to create their own world and anchor themselves to place, names of objects, people, and events. Creative coinages rest on the common referential framework are, as well as the renamed concepts, culturally or internationally bound as troops were mixing and numerous words from French (e.g. 'ambush', or 'napoo' meaning 'finished', 'none left', 'dead'), Hindi (e.g. 'Blighty' derived from *bilati* ('foreign') used to denote 'Britain', 'cushy' derived from *khush* ('comfortable'), 'dixie' derived from *degchi* ('a large pear-shaped pot'), 'chokey' used to denote 'prison' derived from *chauki* ('shed')), Urdu ('khaki' from Persian Urdu word *khak* ('dust'), and Afrikaans ('pozzy' used to denote 'jam' or 'preserves') entered the English language.

Slang, according to Cook (2013: 36) was a 'shield', a mechanism to trivialize death and reduce terror. At the same time, as the soldiers' slang was emerging, the gap between soldier-civilian understandings of one common language was ever more increasing. In further text, the meaning of the selected examples will be described and discussed on the basis of their semantic features and the associative meaning evoked. Lexical creativity will be discussed on the phonological or orthographic level where relevant.

2.1 Ameliorative nicknames for soldier ranks

The first category discussed in this part of the paper contains nouns and expressions invented or used more frequently during the First World War when denoting new categories of soldier ranks. This category is listed as the first broad category to illustrate linguistic creativity and a wide range of figures of speech carrying associative meaning. In the part of the paper that follows this category, I will move away from the soldier-civilian dichotomy and list examples that illustrate linguistic creativity anchored in the very trenches, often abundant in swearwords among which ‘bloody’ was common and is still used today (Brophy & Partridge 1930: 16).

2.1.1 The ‘man’ compounds

The First World War being about trench warfare, the new citizen army required officers whose ranks differed and were formed upon recruitment, after certain laws were enacted (e.g. Defence of the Realm Act), or after they were demobilized. The most convenient coinage at the beginning of war was to use either a general noun to denote a particular troop or an eponym, e.g.:

- (1) ‘category man’ — a man unfit for service overseas, i.e. in the medical category of C1-3: ‘fit for home service only’;
- (2) ‘starred men’ — men whose occupations were of value to the nation and who were exempt from military service;
- (3) ‘Derby men’ — men who voluntarily enlisted after Lord Derby’s enlistment schema that failed as 2 million men able to join the forces did not register, which is why conscription was introduced. Another subclass of eponym (+noun) is illustrated in the following examples:
- (4) ‘Kitchener’s mob’ — men mobilized after Earl Kitchener, Secretary of State recruited the ‘first hundred thousand’ soldiers;
- (5) ‘Fred Karno’s army’ — the troop of comedians and actors led by Frederick John Westcott, a British theatrical worker who was known for his travelling troupes of comedians;
- (6) Tommy Atkins — an affectionate moniker for the British soldier in the trenches which was rarely used by soldiers themselves.

There were other ameliorative nicknames for soldiers such as:

(7) ‘Kilties’ — the name Scottish soldiers were happy to use for themselves, and (8) ‘Gorgeous Wrecks’—over-age and unfit men, training under-age soldiers. When it comes to other nouns in plural, (9) ‘specials’ were constables on duty giving warnings of air raids and patrolling the streets, and (10) ‘sappers’ were soldiers responsible for engineering in trench warfare and digging trenches.

One cannot be sure if nicknames given to soldiers by soldiers were used at home with the same expressiveness of meaning and connotation. One argument to support the claim that the commonality of experience contributed to the development of the military lingo in the trenches as opposed to the language used by the press and those at home is that some soldiers wrote in their letters that military slang would not be understood by those at home (Cox 1918).

2.1.2 Pejorative nicknames for soldiers

Stoicism and endurance were encouraged during the First World War, which is why linguistic creativity became quite prominent in cases where a pejorative term was to be found for those surrendering or not fighting in the war, e.g.

(12) ‘white feathers’— was a term used for a soldier who would not fight and was given a white feather, a universal emblem of surrender and used to invoke an image of cowardice,

(13) ‘conscientious objectors’ or ‘cranks’ — men who thought war was morally wrong refusing to participate in the battles. Aside from these exclusively pejorative terms, there were other pejorative terms used in different tunes for non-fighting troops such as (14) ‘All Slackers’ Corps’, ‘Always Sleep Comfortably’, ‘Jam Stealers’, ‘All Very Cushy’, ‘Can’t Manage a Rifle’ as opposed to ‘Real Fighters’ and ‘Real Experts’ (Doyle 2012: 36). Another category of terms further defies language economy, such as the terms used to denote ‘infantry’, e.g. (15) ‘footslogger’, ‘foot-wobbler’, ‘mud-crusher’, ‘gravel-grinder’, ‘cannon fodder’, ‘swad’, ‘something to hang things on’ as opposed to metonymic (16) ‘brass hats’ and ‘red tabs’, used to refer to decorated

soldiers and their gilded embellishments that were frowned upon when they were visiting the front.

2.1.3 Expressions derived from animal names

According to Lakoff and Johnson (1980: 41) ‘metaphors are not random but instead coherent systems, in terms of which we conceptualize our experience’. In terms of the military vocabulary, names of birds feature in the corpus —in names of both male and female soldiers. Animal metaphors, in this case birds, are used as there is a metaphorical relationship between one experiential domain and the other, i.e. as there are common characteristics found in both the source and the target domain as the metaphors are constructed with regard to the appearance and behaviour of certain bird species (and not their objectionable qualities), e.g.

- (9) ‘Bantam Battalion’ — men who were under the standard army height (5 ft 3 in) recruited and organized into a separate battalion, not used pejoratively;
- (10) ‘canaries’ or ‘canary girls’ — female shell makers in the First World War whose skin was yellowish due to exposure to TNT;
- (11) ‘the penguins’ or female members of the WRAF — members of Women’s Royal Air Force, not used pejoratively.

3 Metaphors for military prisons, weapons and pieces of clothing

Apart from being isolated territorially and due to the fact that one could be executed for desertion, there was no place to go to, so quiet sectors of the trenches were referred to as ‘health resorts’ and the identity tag as ‘a ticket to Heaven’ (Wadsworth 2014). It is in the invented names for items used that one can conclude grim and ironic metaphoric descriptions prevailed (e.g. ‘cold meat ticket’ for dog tags/identity discs).

At the same time, there were numerous, or even a dozen, equivalents for:

- (17) military prisons (e.g. ‘cage’, ‘clink’),

- (18) helmets ('steel jug', 'tin hat', 'battle bowler', 'pudding basin', 'tin lid', 'lid', 'shrapnel helmet', 'smoke helmet', 'PH (phenate hexamine) helmet'),
- (19) pieces of clothing and equipment mostly collocating with the word 'trench', e.g. 'trench waders', 'trench coat', 'trench knives', 'trench periscope',
- (20) items used in the trenches, such as: 'flea bags' for the sleeping bags, or 'hussif' (housewife) for the sewing kit,
- (21) bombs and machine guns, e.g. 'potato masher', 'hairbrush', 'Jack Johnson', 'Emma Gee', 'whizz-bang',
- (22) vehicles, e.g. tanks ('land cruiser', 'cistern', 'slug', 'whale', 'toad').

According to Cook (2013), the tendency to rename weapons was a strategy to employ a less terrifying language as "a high-explosive shell was less terrifying when it was referred to as a 'Jack Johnson', the American heavyweight boxer before the war that could deliver a knockout with one punch" (Cook 2013: 42) or to introduce phonological sound symbolism such as that of a 'whizz-bang' (see Laugensen 2014).

4 Censored language and silence

The language of the trenches was a melting pot of slang, borrowings, neologisms and linguistic creativity, most of which we have no record of. The dividing line between the life in the trenches and the outside world was even more prominently asserted with the censorship of letters and postcards that would be written using either standard vocabulary that would not reveal the location of the soldier (e.g. 'Somewhere in France', 'Somewhere in Flanders'), which is why healing through verbal expression was hindered, except in soldiers' diaries.

This is another reason why the answer to "Daddy, what did you do in the Great War?" was never fully answered by shell-shocked comrades as "nothing annoys a nervous patient more than continual enquiries of his relatives and friends about his experiences at the front, not only because it awakens painful memories, but also because of the obvious futility of most of the questions and the hopelessness of bringing realities home to his hearers" (W. H. Rivers 1917).

After the First World War, more than 60 books on body's destruction were published and represented all that the soldiers were holding in (Doyle & Walker 2012). We can conclude that the 'father confessor', as Siegfried Sassoon referred to W. H. Rivers who was a British neurologist, was among the first doctors in the First World War who understood that the trauma of the war allowed language to become the main vehicle for relieving trauma through slang and metaphor. In 1992, Harber and Pennebaker agreed that "in a structured and controlled way, language gives victims stewardship over the course of traumatic assimilation. As a result, victims can experience themselves as authors, rather than objects, of past traumas" (Harber and Pennebaker 1992: 383).

5 Conclusion

The aim of the present paper was to discuss linguistic creativity expressed by British soldiers at the onset of the First World War. In the first part of the paper, I discussed several views on linguistic creativity as defined by Chomsky, De Saussure, and Zawada. In terms of the present corpus, linguistic creativity was analyzed on a piece of evidence of English spoken in the trenches among soldiers to make a distinction between the codes used in written language, which was often censored, and the written language used in soldiers' diaries, which have not been analyzed due to the scope of the present paper. It has been proven that *hapax legomena* used by individual soldiers were soon adopted in the soldier community and some of the words from soldiers' slang have been preserved in contemporary English as well. The focus of the paper was on determining linguistic creativity semantic domains, i.e. how linguistic creativity was manifested to denote new experiences and concepts. It has been concluded that spoken language turns into slang in the course of traumatic events such as a war and that, at the onset of the First World War, metaphor in soldiers' slang was the most frequently used vehicle for naming people, objects and events thus evoking associative meaning (Leech, 1974) and allowing a certain distance to take place: that from the intensity of one's own experience and that of the distance from the civilians at home.

VOJNIČKI SLENG—JEZIČNA KREATIVNOST U PRVOM SVJETSKOM RATU

SAŽETAK

U radu se analizira *Trench Talk: Words of the First World War* (Doyle & Walker 2012) i istražuje jezična kreativnost vojnika u Prvom svjetskom ratu kao i faktori koji motiviraju takvu kreativnost. U smislu konceptualne motiviranosti, razmatraju se nove ideje ili pojave koje nisu bile poznate do početka Prvog svjetskog rata, te se na osnovu korpusa analizira njihovo prisustvo i u leksici savremenog engleskog jezika. Kada se radi o društvenoj motiviranosti, u radu je dat osvrt na upotrebu posuđenica iz drugih jezika onda kada je leksički repertoar ograničen (Aitchison 1987; Zawada 2009). U radu se predlaže da se u kontekstu Prvog svjetskog rata jezična kreativnost manifestira kao poseban kôd, i to ne samo kao sredstvo putem kojeg se govornici distanciraju od jezika civila, već i kao kôd koji nastaje pod utjecajem drugih jezika koji su bili u kontaktu s engleskim jezikom, te na taj način doprinijeli da se razviju različiti ekspresivni stilovi: oni koji su bili aktivirani kroz jezični repertoar maternjeg jezika, uključujući sleng, kao i oni zasnovani na višejezičnosti koja je omogućila kodiranje kreativnosti i izričaj kompleksnog kulturološkog iskustva.

Ključne riječi: jezična kreativnost, vojnički sleng, leksička promjena, Prvi svjetski rat, engleski jezik

Literatura

- Barcelona, A. (2000). "Introduction: the cognitive theory of metaphor and metonymy". In: Barcelona, A. (Ed.) (2000). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. pp. 1–28.
- Brophy, J. and E. Partridge (1930). *Songs and Slang of the British Soldier: 1914–1918*. E. Partridge Limited at the Scholartis Press: Indiana University.
- Chomsky, N. (1964). *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1975). *The Logical Structure of Linguistic Theory*. New York: Plenum Press.

- Clark, A. (2016). "Words in Wartime Project (2016-2019)". Retrieved July 6th 2018 from <https://wordsinwartime.wordpress.com>.
- Cook, T. (2013). "Fighting words: Canadian soldiers' slang and swearing in the Great War". *War in History* 20, no. 3: 323-344. *Academic Search Complete*, EBSCO host. [Accessed July 5th, 2018].
- Cox, B. (1918). "October 5th 1918 Letter". Retrieved July 8th 2018 from <http://www.canadianletters.ca/content/document41713?position=27&list=k4u43UxgyagOhN2Rqlx31ZWpK7OmKNeI69QNf-dvf4>.
- De Saussure, F. (2011). *Course in General Linguistics*. Translated by Baskin, W. New York: Columbia University Press.
- Gerrig, R. and R. W. Gibbs Jr. (2009). "Beyond the lexicon: creativity in language production". *Metaphor and Symbolic Activity*, 3:3, 1-19, DOI: 10.1207/s15327868ms0301_1.
- International Encyclopaedia of the First World War*. Retrieved July 8th 2018 <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/home.html>.
- Kavgić Panić, O. (2016). "Leksička kreativnost u nadimcima svetskih tenisera". *Godišnjak Filozofskog Fakulteta u Novom Sadu*, 41, 1. Novi Sad: Filozofski fakultet. pp. 277-310.
- Laugesen, A. (2014). *Furphies and Whizz-bangs: Anzac Slang from the Great War*. Melbourne: Oxford University Press.
- Lakoff, G. and M. Johnson (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Leech, G. (1974). *Semantics: The Study of Meaning*. UK: Penguin.
- Lucas, J. (2017). "Ten Ways World War I Changed the English Language". TopTenz. Retrieved July 4th 2018 from <https://www.toptenz.net/10-ways-world-war-changed-english-language.php>.
- Maybin, J. and J. Swan (2007). "Everyday creativity in language: textuality, contextuality, and critique". *Applied Linguistics*. *Academic Search Complete*, EBSCOhost (accessed July 6th, 2018).
- Murray, T. E. (1986). "The language of naval fighter pilots". *American Speech* In: Wilson, A. (2008). *Military Terminology and the English Language*. Canada: University of Toronto. Retrieved June 18th 2018 from <http://homes.chass.utoronto.ca/~cpercyc/courses/6362-WilsonAdele.htm>.

- Wadsworth, J. (2014). *Letters from the Trenches – The First World War by Those Who Were There*. East Yorkshire: Pen & Sword Books Limited.
- Zawada, B. (2009). *Linguistic creativity and mental representation with reference to intercategoryal*. University of South Africa, Pretoria. Retrieved June 17th 2018 from <http://hdl.handle.net/10500/1965>.
- Zlatev, J. (1999). “Situating embodied semantics and connectionist modelling”. In: Allwood, J. and P. Gärdenfors (Eds.), *Cognitive Semantics: Meaning and Cognition*. Amsterdam: Benjamins. pp. 173-194.

Edin Dupanović

TYPOLOGICAL DETERMINATION OF BOSNIAN KINSHIP TERMINOLOGY IN COMPARISON WITH ENGLISH

ABSTRACT:

The aim of this paper is to determine the type of Bosnian kinship terminology by means of standard six-fold typology used in anthropology, and subsequently in anthropological linguistics. The English kinship terminology, like kinship terminologies in most other Germanic and also Romance languages, went through a change from a descriptive to a lineal type. In the Slavic languages, for example, this type of change is over in Slovene, almost over in Polish, and underway in Croatian, so the question remains what is the situation in Bosnian. Rather than using dictionaries as a source of data, this paper uses information obtained from live informants, native speakers of Bosnian from four urban settings (Bihać, Konjic, Sarajevo and Tuzla).

Key words: the Bosnian language, kinship terminology, kinship typology, language change

1. Introduction

On the one hand, the lexis of any given language contains kinship terms, a semantic field of terms used to refer to a group of people of common ancestry. These terms are very often discussed in the linguistic literature for two reasons. First of all, they are one of the best examples of lexicalized categories, and secondly, they are a clear example of society, or culture, exercising its influence upon language.

On the other hand, language is in a constant flux. Actually, the only thing that does not change in language is the fact that a language always changes.

This paper touches upon both of these perennial linguistic topics since it discusses changes in kinship vocabularies. Namely, the English kinship terminology went through a change from a descriptive¹ to a lineal type. The same type of change occurred in most other Germanic languages as well as in the Romance languages. However, according to Kottak (1991: 217): “kinship terminology is one of the slowest-changing aspects of social organization ... [and a]s a result many societies have kinship terminology that doesn’t fit their other social patterns.” In other words, although the kinship terminology change in the English language started almost eight² centuries ago, it is still current in the Slavic languages. For example, this type of change is over in Slovene³, almost over in Polish, and underway in Croatian. So, the question that remains to be answered is the one about the situation in the Bosnian language. What type does Bosnian kinship terminology belong to? Is there a change underway?

This paper discusses only consanguineous or blood relatives since they are the only ones relevant for the typology used hereafter, the only exception being spouses of parent’s siblings, who are affinal relatives. Furthermore, it also discusses only terms of reference without going into the pragmatics of terms of address. The English kinship terms are used for comparison since they represent a typical example of the lineal type.

2. Theoretical Background

Before going into the typology of kinship terminologies, it is necessary to introduce a metalanguage commonly used in anthropological linguistics to explain the meaning of different kinship terms in a concise manner. In this metalanguage, eight primary kinship relationships are used in form of

1 Particular types will be explained in the section 2.1. of this paper.

2 The French term *cousin* was borrowed into English in the 13th century, and *uncle*, *aunt*, *nephew* and *niece* followed in the 14th century. These loanwords were not just new words, but they referred to new, broader categories.

3 Relevant examples will be given in section 2.2.

abbreviations: *father* (Fa), *mother* (Mo), *brother* (Br), *sister* (Si), *son* (So), *daughter* (Da), *husband* (Hu) and *wife* (Wi). By combining these, the meaning of most kinship terms can be explained concisely, thus Bosnian kinship terms *amidža* and *zaova* are respectively FaBr (*father's brother*) and HuSi (*husband's sister*). Dupanović (2014: 675) has added four more abbreviations: *parent* (Pa), *sibling* (Sb), *child* (Ch) and *spouse* (Sp); in order to encompass broader categories like the English terms *cousin* (PaSbCh – *parent's sibling's child*) or *mother-in-law* (SpMo – *spouse's mother*).

2.1. Kinship Typology

In contemporary anthropology, kinship terminologies are classified into six different types. This system, based on works by ethnologist Lewis Henry Morgan (1818 – 1881) and anthropologist George Peter Murdock (1897 – 1985), classifies terminologies based on the fact that some relationships are lexicalized and some are grouped under one term (Brix 2006: 1371) while looking at ego's⁴ generation and the generation of his or her parents. The six types, "named after the ethnographic example first or best described by anthropologists" (Haviland et al. 2008: 497), are: Hawaiian, Eskimo, Iroquois, Omaha, Crow and Sudanese.

2.1.1. Hawaiian Type

Hawaiian or *generational* type, found in Polynesia (and elsewhere), is the least complex system since it uses the fewest terms, and makes the fewest distinctions. In it "all relatives of the same generation and sex ... are referred to by the same term" (Nanda 1991: 268). The same term is used, on the one side, for: Fa, FaBr, MoBr, FaSiHu and MoSiHu; and on the other side for: Ma, FaSi, MoSi, FaBrWi and MoBrWi. In ego's generation, the same terms is used for brother and male first cousins (FaBrSo, FaSiSo, MoBrSo, MoSiSo), and for sister and female first cousins (FaBrDa, FaSiDa, MoBrDa, MoSiDa). In each of

4 *Ego* is a term commonly used to refer to a person whose relatives are under discussion, i.e. a person using actual terms. So, Bosnian term *stric* refers to ego's father's brother. A person termed *stric* in this case is an *alter*.

the two generations, ego's parents' generation and ego's own, only two terms are used corresponding to English terms: *father* / *mother*, and *brother* / *sister*, but with different meanings. The term corresponding to English term *father* does not mean "male parent", but "male member of the parental generation" (Kottak 1991: 215).

2.1.2. Eskimo type

*Eskimo*⁵ (Inuit) or *lineal* type emphasizes nuclear family⁶ and direct ancestors and descendants, while all other collateral relatives⁷ are grouped into large categories. The best known example of this type is found in the English language where the members of the nuclear family are all distinguished by separate terms – unlike collaterals. For example, the term *uncle* encompasses PaBr and PaSiHu, *aunt* is PaSi and PaBrWi, while the term *cousin* (PaSbCh) does not even recognize the sex of the alter. Interestingly, nuclear family terms in English (*father*, *mother*, *brother*, *sister*, *son*, *daughter*) are old Germanic words, while terms for collaterals (*uncle*, *aunt*, *cousin*, *nephew*, *niece*) are all French loanwords from the 13th and 14th century (Dupanović 2014: 675–6).

This type of kinship terminology is "found in approximately one-tenth of the world's societies" (Ferraro and Andreatta 2010: 249), and "most often ... in hunting-gathering band societies and in industrial state societies" (Vivelo 1978: 157). This might seem odd since these two types of societies are on the opposite ends of the technological development scale. However, they "do have something in common [– i]n neither type are people tied permanently to the land" (Kottak 1991: 212), and "[m]oreover the Eskimo system is more likely to be found in societies in which economic conditions favor an independent nuclear family" (Ferraro and Andreatta 2010: 249).

5 The term *Eskimo*, being a derogatory term (especially in Canada), is often substituted with the term *Inuit*. However, these two are not synonymous since *Inuit* is a hyponym of *Eskimo* which also contains other co-hyponyms such as *Yupik*.

6 *Nuclear family* is a family group that consists of two parents and their children.

7 *Collateral relatives* share an ancestor *grandfather/grandmother*, *great grandfather*, etc.

2.1.3. Iroquois Type

Iroquois type is also called *bifurcate merging* type. The term *bifurcate* means that a distinction is made between the two sides of the family (father's and mother's), and the term *merging* refers to the use of the same terms for Fa and FaBr, and for Mo and MoSi (same sex siblings). Different terms are used for FaSi and MoBr. Consequently, first cousins (PaSbCh) are distinguished into two categories of: (a) parallel cousins – children of two brothers or two sisters (FaBrCh or MoSiCh), and (b) cross cousins – children of a brother and a sister (FaSiCh or MoBrCh). The same kinship terms are used for siblings and parallel cousins (Br = FaBrSo = MoSiSo; Si = FaBrDa = MoSiDa), and different terms are used for cross cousins.

Outside the societies of the Western type, this is the most common type of kinship terminology, having in mind the fact that Omaha and Crow types are actually varieties of the Iroquois type (Kottak 1991: 214).

2.1.4. Omaha and Crow Types

Omaha and *Crow* types are respectively patrilineal⁸ and matrilineal variations of the Iroquois type, and in each type cross cousins are treated differently depending on the side of the family to which they belong.

The Omaha type is identical to the Iroquois type on the father's side of the family since it is a patrilineal system. However, there is no distinction between different generations on the mother's side of the family, so MoBr, MoBrSo, MoBrSoSo, etc., are all referred to by the same term. In the same way, Mo, MoBrDa, MoBrDaDa, etc., are referred to by the same term. Since "the mother's patrilineage is relatively unimportant to ego in this system ... this is reflected in lumping them all together in the terminology" (Nanda 1991: 270). The Crow type, with its matrilineal system, is the mirror image of the Omaha type, with lumping occurring now on the father's side of the family.

All three types (Iroquois, Omaha and Crow) are named after respective groups of native people of North America.

8 In a patrilineal system, descent is determined through a male line, and in a matrilineal through a female line.

2.1.5. Sudanese Type

Sudanese or *bifurcate collateral* type is also known as descriptive type. The term bifurcate, the same as in the Iroquois type, refers to the fact that a distinction is made between the two sides of the family, but unlike in the Iroquois type, distinction is also made between different collateral relatives. This type makes the most distinctions, and uses the most terms. In an ideal case, each and every relationship is lexicalized, hence the name descriptive type.

Sudanese type of kinship terminology is mostly found in societies in North Africa and the Middle East (Kottak 1991: 216), and one of the most prominent examples is found in the Turkish language. Kottak (*ibid.*), being unable to find functional explanation for the formation of this type offers a historical one saying that “[p]erhaps it arose accidentally in one society in ... [North Africa and the Middle East] and then diffused to others ... [o]r perhaps ... [it] emerged in an ancient Middle East society and now exists among descendant societies because of their common cultural heritage.” Apart from being inconsistent, there are two more arguments against this historical explanation, or better yet speculation.

The first one is offered by Nanda (1991: 270–1) who gives functional explanations throughout saying that Eskimo type separates self-sufficient nuclear family from the rest of the relatives, and Iroquois type (along with Omaha and Crow) emphasises “the importance of lineage and clan”. The Hawaiian type, on the other hand, with its “simplicity of terms leaves the way open for flexibility in choosing one’s descent group”, and the Sudanese type might be doing the same but now by means of its “highly descriptive terminology”.

The second one is found in Anderson (1963: 5) where we see that “Ancient Rome, and the medieval Germanic and Celtic areas” all once had descriptive kinship terminologies, so historically this phenomenon was not confined to North Africa and the Middle East. However, this is the topic for the next section.

2.2. Changes in Kinship Terminology

The change from descriptive to lineal kinship terminologies is clearly shown by Anderson (1963) for Germanic, Romance and Celtic languages. He (1963: 14) also shows the same type of change that occurred in Lithuanian between 1744 and 1948.

For the Slavic languages the situation is less straightforward. Anderson (1963: 2) mentions Serbo-Croatian as belonging to the mixed type where “male relatives are treated as in bifurcate-collateral type and the female relatives as in the lineal type”. This is clear from the Bosnian terms *amidža* / *stric* (FaBr), *dajdža* / *ujak* (MoBr) and *tetka* (PaSi) which show that FaBr is treated differently from MoBr, but FaSi is treated equally to MoSi. By interviewing native speakers of Slovene, Polish and Croatian the following data is obtained. The Slovene language has lineal system with four relevant terms that differ from the terms for the nuclear family members: *stric* (PaBr, FaBr = MoBr), *teta* (PaSi, FaSi = MoSi), *bratranec* (PaSbSo) and *sestrična* (PaSbDa). In terms of typology, the situation in Polish is identical (*stryj* – PaBr, *ciotka* – PaSi, *kuzyn* – PaSbSo and *kuzynka* – PaSbDa) with the exception of the term *wuj* (MoBr) still lingering on in some varieties where *stryj* is FaBr. The Croatian language has lineal system in some varieties, like in the speech of the city of Dubrovnik (*dundo* – PaBr, *tetka* – PaSi, *rođak* – PaSbSo and *rodica* – PaSbDa). However, for most part the term *ujak* (MoBr) as opposed to *stric* (FaBr) is used prominently, although the terms for PaSbCh are reduced to two terms, *bratić* (PaSbSo) and *sestrična* (PaSbDa) being used in the Central and Northern parts of Croatia, while aforesaid *rođak* and *rodica* are used more in the South. More elaborate system of terms for PaSbCh is only heard from older rural speakers of Shtokavian dialect. Of course, these are preliminary findings, and a thorough research should be done in the Croatian language since it has many different varieties, some even mutually unintelligible.

2.3. Hypothesis

This paper’s hypothesis consists of two parts. In the first part, Bosnian kinship terminology is expected to belong to the bifurcate collateral type with the exception of merging categories of FaSi and MoSi – the situation Anderson (1963: 2) termed as the mixed type. In the second part, some changes towards lineal type are expected since “land ownership, inheritance patterns, residence rules, and descent rules” (Kottak 1991: 2017) have all changed in the Bosnian society, and now it is expected it has “kinship terminology that doesn’t fit ... [its] other social patterns”.

3. Methodology

Dictionaries of the Bosnian language provide information on kinship terms, but do not give all the details a researcher is interested in. Therefore, a research into actual usage is performed in this paper. A research into semantic differences between Bosnian and English consanguineous kinship terminologies based on data from dictionaries is found in Dupanović (2016).

Methodology used in this research is presented in two parts. The first section gives details of a questionnaire used for this research, and the second one explains the demographics of the informants who provided the data.

3.1. Questionnaire

The questionnaire used in this research consisted of two parts. In the first part, the informants were asked to provide the following information about themselves: age, place of birth, sex, education obtained, occupation, marital status, place of residence, all the places where they lived for more than one year, and places of birth for their parents.

In the second part, the informants were asked to finish sentences like: “My father’s sister is my ...” There were 26 questions eliciting terms for: Fa, Mo, Br, Si, So, Da, BrSo, BrDa, SiSo, SiDa, FaBr, FaBrWi, FaBrSo, FaBrDa, FaSi, FaSiHu, FaSiSo, FaSiDa, MoBr, MoBrWi, MoBrSo, MoBrDa, MoSi, MoSiHu, MoSiSo and MoSiDa.

3.2. Informants

There were 53 informants in four different locations: 11 in Bihać, 11 in Konjic, 20 in Tuzla, and 11 in Sarajevo. They were aged between 24 and 63 with the average age of 38. There were 72% females and 28% males. In terms of education, there were 49% informants with secondary education and 51% with university degrees. More than two thirds (69%) were married.

4. Data Obtained and Its Analysis

Data obtained in this research is presented in six tables followed by relevant analysis. The first column in each table indicates the relationship under

discussion presented by an abbreviation of primary kin terms, the second column gives corresponding English term, and the last column presents terms given by informants, native speakers of Bosnian. Within the third column, different versions of the same term are separated by slashes, and different terms are separated by commas. A term is followed by a number in parentheses indicating a number of informants using that particular term. If a term appears only once, the number is not indicated. An asterisk in the parentheses indicates misplaced term, a mistake made by an informant. Some questions remained unanswered, and some informants gave multiple terms, so the total number of terms for one relationship very often does not add up to the total number of informants (53).

4.1. Nuclear Family Terms

Table 1 shows English and Bosnian nuclear family terms. In terms of typology the number of categories is the same in both languages – six. However, the informants used many terms of address instead of terms of reference which are given in bold type. For example, *tata* (Fa), *stari* ('old [man]' – Fa), *mama* (Mo), *majkica* (Mo), *braco* (Br), *seka* (Si) and *sekica* (Si) are all hypocoristics; while *babo* (Fa) and *buraz* (Br) are rather expressive Turkish loanwords. The reason for this many hypocoristics can be found in the closeness of these relationships and the consequent usage frequency. The term *kćer* (Da) is substandard, and found more in rural dialects and lower sociolects.

Table 1 – Nuclear family terms

Relationship	English terms	Bosnian terms
Fa	<i>father</i>	<i>tata</i> (30), <i>babo</i> (20), <i>otac</i> (3), <i>stari</i> (3)
Mo	<i>mother</i>	<i>mama</i> (42), <i>majka</i> (8), <i>mati</i> (3), <i>majkica</i>
Br	<i>brother</i>	<i>brat</i> (45), <i>buraz</i> (3), <i>braco</i>
Si	<i>sister</i>	<i>sestra</i> (44), <i>seka</i> (4), <i>sekica</i>
So	<i>son</i>	<i>sin</i> (46)
Da	<i>daughter</i>	<i>kćerka</i> (20) / <i>kći</i> (19) / <i>kćer</i> (7)

4.2. Terms for Sibling's Children

Although typology given in section 2.1. does not take into consideration the generation below ego's, it is interesting to see what is happening there. Table 2 shows relevant terms.

Table 2 – Terms for sibling's children

Relationship	English terms	Bosnian terms
BrSo	<i>nephew</i>	<i>bratić</i> (37), <i>nećak</i> (6), <i>bratanac</i>
SiSo		<i>sestrić</i> (39), <i>nećak</i> (7), <i>rođak</i>
BrDa	<i>niece</i>	<i>bratična</i> (21) / <i>bratišna</i> (10) / <i>bratična</i> (3) / <i>bratišnja</i> , <i>bratanica</i> , <i>nećakinja</i> (5) / <i>nećaka</i>
SiDa		<i>sestrična</i> (25) / <i>sestrišna</i> (8) / <i>sestrična</i> (3) / <i>sestričina</i> (2) / <i>sestričnja</i> , <i>nećakinja</i> (5), <i>rodica</i>

There are four different categories here covered by two English terms, *nephew* and *niece*, which do not distinguish the sex of the connecting relative. In other words, the English language does not distinguish brother's from sister's children. In the Bosnian language, distinction is made between all four categories for most part. However, the terms *nećak* and *nećaka* / *nećakinja*, which have the same meaning as the English terms *nephew* and *niece*, are starting to be used. Apart from one or two examples in other locations, majority of answers for *nećak* and *nećaka* / *nećakinja* are recorded in Bihać where Bosnian and Croatian are in close contact. This reduction of categories has already happened in the Croatian language (Dupanović 2015), and it appears to be spreading now into Bosnian.

One informant used terms *bratanac* (BrSo) and *bratanica* (BrDa) given in bold type. These terms are more appropriate in the Serbian language than Bosnian. By looking at demographics, it is clear that the informant acquired these terms from her father who is from Tutin in Sandžak, Serbia.

4.3. Terms for Parent's Siblings and Their Spouses

Table 3 shows terms for parent's siblings. The Bosnian language uses separate terms for FaBr and MoBr, but does not distinguish between FaSi and MoSi, and there is no sign of change in this regard.

In the categories of FaBr and MoBr, there are two terms for the each category – one old Slavic word and one Turkish loanword. For FaBr, Turkish loanword *amidža* (with its versions and derivatives) is preferred with 35 instances – *adže* / *adžo* / *adža* are three versions of a hypocoristic for *amidža*. The term *stric* and its hypocoristic *striko* (18 instances) is mostly used in Bihać. The Turkish loanword *dajdža* (MoBr) is preferred in all four locations over Slavic term *ujak*. The terms *dajo*, *ujko* and *ujan* are hypocoristics.

As it is observable from the different versions of the terms for MoBr (*dajdža*, *daidža*, *dajđa*, *daiđa*, *dajča* and *dajidža*), the speakers of Bosnian are uncertain about their spelling. In the first syllable the uncertainty is about <j>, <i> or <j>; and in the second syllable about <dž>, <đ> or <č>. Uncertainty about <dž> or <đ> is also seen in the term for FaBr (*amidža* versus *amiđa*).

Table 3 – Terms for parent's siblings

Relationship	English terms	Bosnian terms
FaBr	uncle	<i>amidža</i> (29) / <i>amiđa</i> (2) / <i>adže</i> (2) / <i>adžo</i> / <i>adža</i> , <i>stric</i> (17) / <i>striko</i>
MoBr		<i>dajdža</i> (24) / <i>daidža</i> (12) / <i>daiđa</i> (4) / <i>dajđa</i> (2) / <i>dajo</i> (2) / <i>dajča</i> / <i>dajidža</i> , <i>ujak</i> (7) / <i>ujko</i> / <i>ujan</i>
FaSi	aunt	<i>tetka</i> (104), <i>strina</i> (*)
MoSi		

Table 4 shows terms for parent's sibling's spouse. These terms are derived from the terms for parent's siblings, and they follow the same division of categories. Namely, FaSiHu and MoSiHu are not distinguished, while FaBrWi and MoBrWi are.

The term for FaBrWi derived from the term *amidža* did not appear in this research, only Slavic term *strina* did. In the category of MoBrWi, Slavic term *ujna* is used mostly in Bihać, while derivatives of a Turkish loanword *dajdža* are used elsewhere. These derivatives also show the aforesaid spelling uncertainties.

Table 4 – Terms for parent's sibling's spouse

Relationship	English terms	Bosnian terms
FaSiHu	<i>uncle</i>	<i>tetak</i> (104)
MoSiHu		
FaBrWi	<i>aunt</i>	<i>strina</i> (51), <i>jetrva</i> (*)
MoBrWi		<i>dajnica</i> (11) / <i>dainica</i> (6) / <i>dajdžinica</i> (5) / <i>dajdžinica</i> (3) / <i>dajđinica</i> / <i>dajidžinica</i> / <i>daince</i> / <i>džidža</i> , <i>ujna</i> (22)

4.4. Terms for Parent's Sibling's Children

Tables 5 and 6 respectively show terms for parent's sibling's son and daughter. The English term for all eight relationships is *cousin* or more specifically *first cousin* since *cousin* can also refer any relative. The Bosnian terms follow the categories for PaSb, distinguishing FaBrCh from MoBrCh, but without distinction between FaSiCh and MoSiCh. All the terms which distinguish the three categories are derived from the terms for PaSb, and all the other patterns observed there persist. Namely, for FaBrCh Slavic terms *stričević* and *stričevka* are preferred in Bihać and derivatives of the Turkish loanwords elsewhere; there are no derivatives in this category from the Slavic term *ujak* (MoBr); and spelling uncertainties abound especially for MoBrDa with ten different versions recorded (*dajdžična*, *dajdžična*, *dajdžišna*, *dajdževka*, *dajđična*, *dajđišna*, *dajdžišnja*, *dajdžična*, *dajdžična*, *dajdževka*).

Table 5 – Terms for parent's sibling's son

Relationship	English term	Bosnian terms
FaBrSo	(first) cousin	<i>amidžić</i> (19) / <i>amidić</i> , <i>stričević</i> (8) / <i>stričević</i> , <i>rođak</i> (15) / <i>rođak</i> (2) / <i>prvi rođak</i> , <i>nerodeni brat</i> (2)
MoBrSo		<i>dajdžić</i> (18) / <i>daidžić</i> (7) / <i>daidžević</i> / <i>dajđić</i> / <i>daidić</i> , <i>rođak</i> (15) / <i>rođak</i> (2), <i>nerodeni brat</i> (3)
FaSiSo		<i>tečić</i> (31) / <i>tetić</i> (23), <i>rođak</i> (32) / <i>rođak</i> (5) / <i>prvi rođak</i> (2) / <i>rođo</i> , <i>nerodeni brat</i> (6)
MoSiSo		

Table 6 – Terms for parent's sibling's daughter

Relationship	English term	Bosnian terms
FaBrDa	(first) cousin	<i>amidžićna</i> (8) / <i>amidžišna</i> (7) / <i>amidžićna</i> (2) / <i>amidićna</i> / <i>amidžinica</i> (2*), <i>stričevka</i> (8) / <i>stričevka</i> , <i>rodica</i> (16) / <i>rođakinja</i> / <i>prva rodica</i> , <i>nerodena sestra</i> (2)
MoBrDa		<i>dajdžišna</i> (6) / <i>dajdžićna</i> (4) / <i>dajdžićna</i> (3) / <i>dajdževka</i> (3) / <i>daidževka</i> (3) / <i>daidžićna</i> (2) / <i>dajđićna</i> / <i>dajdišna</i> / <i>dajdžišnja</i> / <i>daidžićna</i> , <i>rodica</i> (16) / <i>rođakinja</i> / <i>prva rodica</i> , <i>nerodena sestra</i> (3)
FaSiDa		<i>tetična</i> (20) / <i>tetišna</i> (20) / <i>tetična</i> (12) / <i>tetišnja</i> (2), <i>rodica</i> (36) / <i>rođakinja</i> (2) / <i>prva rodica</i> (2), <i>nerodena sestra</i> (6)
MoSiDa		

It is very significant to note that terms *rođak* (PaSbSo) and *rodica* / *rođakinja* (PaSbDa) are used. These terms differ from their English equivalents only in the instance of recognizing the sex of the alter, and they are reducing the system of six different categories down to two. An informant from Konjic has observed that the system with two terms (*rođak* / *rodica*) is more used by urban speakers while more elaborate system (*amidžić*, *dajdžić* ...) is used more in rural areas. Bihać is again a bit different from the other locations since phrases *nerođeni brat* and *nerođena sestra* are used there instead of *rođak* and *rodica* respectively. However, it appears that these terms are being used less and less since the war of the 1990s.

There are even instances of phrases *prvi rođak* and *prva rodica* being used. These are literal translation equivalents of the English term *first cousin*.

4.5. Analysis

The first task of this analysis is to determine the type to which Bosnian kinship terminology belongs. Since Bosnian kinship terminology distinguishes the side of the family in some instances (e.g. *amidža* – FaBr versus *dajdža* – MoBr) and the sex of the connecting relative in some (*bratić* – BrSo versus *sestrić* – SiSo), it does not belong to the Hawaiian (generational) or pure Eskimo (lineal) type. Due to the same treatment of MoSi and FaSi (*tetka*), and their children, it is clear that the principle of separating parallel and cross cousins is not observed – thus, Iroquois, Omaha and Crow types can be excluded from the analysis. For the same reason (MoSi = FaSi), Bosnian kinship terminology does not belong to the pure Sudanese (bifurcate collateral) type either. It belongs to the mixed type defined by Anderson (1963: 2) for Serbo-Croatian where “male relatives are treated as in bifurcate-collateral type and the female relatives as in the lineal type”.

However, the use of terms *rođak* (PaSbSo) and *rodica* (PaSbDa) indicates language change leading towards the simplification of the kinship terminology in the direction of the lineal type. The same can be said for the use of the terms *nećak* (SbSo) and *nećakinja* (SbDa).

5. Conclusion

Both parts of the hypothesis have been confirmed. The Bosnian kinship terminology belongs to a mixed type, the bifurcate-collateral type with an admixture of the lineal type. The use of terms like *rođak* (PaSbSo), *rodica* (PaSbDa), *nećak* (SbSo) and *nećakinja* (SbDa) indicates the change towards the lineal type – the change that has occurred in many other European languages. Many social patterns have changed in the Bosnian society over the past centuries. Nowadays, women can and do inherit and own land and other property. Newlywed couples opt for neolocal⁹ residence whenever possible instead of previously obligatory patrilocal one. Newlyweds sometimes even opt for matrilocal residence if it suits them, something previously unheard of. Descent (and inheritance) is no longer exclusively patrilineal, but ambilineal (determined through both sides of the family), and even the practice of inheriting family name is being changed. Thus, kinship terminology is one aspect of social organization in the Bosnian society that is a subject to a foreseeable change.

This research of a limited scope was suitable for confirming the paper's hypothesis, and establishing a fact that there is a kinship terminology change underway in the Bosnian language. However, a more extensive research is needed to see what is happening in this regard in different varieties of the Bosnian language.

TIPOLOŠKO ODREĐENJE BOSANSKE RODBINSKE TERMINOLOGIJE U USPOREDBI S ENGLESKOM

SAŽETAK:

Cilj ovoga rada je da odredi kojem tipu pripada rodbinska terminologija u bosanskom jeziku i to uz pomoć standardne tipologije koja se koristi u antropologiji, te posljedično i u antropološkoj lingvistici. Engleska rodbinska terminologija je, kao i rodbinske terminologije u većini ostalih germanskih te

9 Neolocal residence refers to moving to a new location away from both groom's and bride's parents. Patrilocal residence refers to residing with the groom's parents, and matrilocal one to residing with the bride's parents.

romanskih jezika, prošla kroz promjenu od deskriptivnog do linearnog tipa. U slavenskim jezicima ta je promjena, naprimjer, dovršena u slovenskom, skoro dovršena u poljskom te je u toku u hrvatskom jeziku, stoga se postavlja pitanje kakva je situacija u bosanskom jeziku. Umjesto da se koriste rječnici kao izvor informacija, u ovom radu je provedeno istraživanje s ispitanicima, izvornim govornicima bosanskog jezika iz četiri urbana okruženja (Bihać, Konjic, Sarajevo i Tuzla).

Ključne riječi: bosanski jezik, rodbinska terminologija, rodbinska tipologija, jezičke promjene.

Literatura

- Anderson, Robert (1963): "Changing Kinship in Europe", *Kroeber Anthropological Society Papers* 28, 1-48.
- Brix, James, ed. (2006): *Encyclopedia of Anthropology*, Five Volumes, "Sage Publications", London.
- Dupanović, Edin (2014): "Kinship Loanwords in English, Croatian and Bosnian", In: Akbarov, Azamat, ed., *Linguistics, Culture and Identity in Foreign Language Education*, "International Burch University", Sarajevo, 593-598.
- Dupanović, Edin (2015): "Semantičke ekstenzije hrvatskih rodbinskih naziva nećak i nećakinja", In: Udier, Sanda Lucia, Kristina Cergol Kovačević, eds., *Višejezičnost kao predmet multidisciplinarnih istraživanja: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku održanog od 25. do 27. travnja 2014. godine u Zagrebu*, "Srednja Europa – HDPL", Zagreb, 437-450.
- Dupanović, Edin (2016): "Semantic Comparison of English and Bosnian Consanguineal Kinship Terminologies", In: Akbarov, Azamat, ed., *Current Research on Language Learning and Teaching: Case Study of Bosnia and Herzegovina*, "Cambridge Scholars Publishing", Newcastle upon Tyne, 72-80.
- Ferraro, Gary, Susan Andreatta (2010): *Cultural Anthropology: An Applied Perspective*, Eighth Edition, "Wadsworth", Belmont.
- Haviland, William, Harald Prins, Dana Walrath, Bunny McBride (2008), *Anthropology: The Human Challenge*, Twelfth Edition, "Wadsworth", Belmont.

- Kottak, Conrad Phillip (1991): *Cultural Anthropology*, Fifth Edition, “McGraw Hill”, New York.
- Nanda, Serena (1991): *Cultural Anthropology*, Fourth Edition, “Wadsworth”, Belmont.
- Vivelo, Frank Robert (1978): *Cultural Anthropology Handbook: A Basic Introduction*, “McGraw Hill”, New York.

Tania Blažević

ACADEMIC ABSTRACTS FROM A CROATIAN PERSPECTIVE

SUMMARY

Abstracts are the requirement for publishing academic papers. They also provide a summary of what the ensuing paper is about. They are also often the reason why a paper is read or discarded as irrelevant by a particular reader. This paper provides analysis of the wording of abstracts contained in a randomly chosen journal published by the Faculty of Law in Split. What emerges are the linguistic discourse issues in academic discourse when authors of a non- English-speaking background are required to produce an abstract in English of their professional paper which will hopefully be published. Issues for further research are also mentioned.

Key words: abstract, summary, academic, linguistic, discourse

1. Introduction

Writing abstracts has long been a form of communication in academic circles. Whether it concerns presenting at an academic conference or submitting a paper for publication in a journal or to complete a Bachelor's, Master's or Ph.D. thesis, an abstract is the usual prerequisite requirement. An abstract is usually a summary of the paper. Its role is also to persuade the reader to more fully pursue and be convinced of the arguments presented in the paper which contributes to a particular research issue. The summary is the initial trigger for people to read the entire article it in fact summarises.

2. Literature

The International standard ISO 214: 1976 identifies abstracts as abbreviated, accurate representations of the contents of a document that enable potential readers to quickly determine the relevance of a document to readers' needs (Šauperi et al, 2008). Abstracts can be described as miniature reformulations of a written text (Hyland, 2007). Hyland mentions the issues of academic specific abstracts which vary according to the discipline they are covering.

Abstracts are academic sensitive relating to the audience they are aimed at, re-state information, express complicated ideas and encourage a specific audience to delve further into the full article (Hei et al, 2015). Certain patterns in writing are present across different cultures and also when they are translated often in the popular and ubiquitous language of English (Bondi & Sanz, 2014).

Differing disciplines and cultures prefer different information content (Šauperi et al, 2008). This is so given that the abstracts analysed in this research are found in the Journal of papers published by the Faculty of Law, University of Split and are hence law related in addition to being written by Croatian academicians. Šauperi et al (2008) go on to state that differences can also be found for example between Slovenian and international abstracts concerning the same discipline.

3. Methodology

The corpus selected is based on the summaries or abstracts required for publication of professional papers in a journal published by the Faculty of Law, University of Split (*Zbornik Radova Pravnog Fakulteta u Splitu*). It is edition *God. Broj 4/ 2016 (122)* and was chosen randomly for the purposes of this research.

This journal has been published for 54 years since 1960 and is issued quarterly. It usually contains approximately 10 papers published in Croatian. Authors are required to submit an abstract in Croatian which is translated into English. Some issues with translation are addressed. The abstracts in Croatian will be analysed. from one edition published in 2016.

The words of nine abstracts written in Croatian were dissected in that they were mainly listed to reveal word patterns and the most common words used in academic discourse in this journal's abstracts. One abstract and its ensuing paper was submitted already translated into English with no Croatian equivalent and was therefore not included in this analysis. As the original abstract in Croatian was not submitted, to translate it into Croatian to include it into this research might not result in original meaning and construction and jeopardise this research. To translate faithfully the process of back translation would be needed to ensure the translation properly conveys the meaning of the abstract when written in its original language. In order to avoid potential compromise, this abstract was not included

It should be noted that although submission of an abstract is a necessary requirement for publication, the abstract has no specific word limit stipulated by this journal's submission guidelines, sometimes even resulting in two paragraphs. The main requirement is that the abstract should be short – a summary of what is contained in the ensuing paper.

It should be noted that the author of this paper has a special interest in this journal's abstracts as they are submitted to me for translation into English as the requirement is that abstracts be published in English in addition to their original Croatian. Therefore, in analysis of the lexis used in these Croatian abstracts, some issues regarding translation also emerge

The raw data is contained in Appendix A. Here, the words have been extracted and listed followed by how many times they occur. Due to the fact that the author has the task of translating these abstracts written in Croatian, some possibilities for the translation of these words are suggested, translation which without context of course cannot be faithfully communicated (Sarčević, 2004).

4. Analysis

4.1. Most frequently occurring words

Firstly, the four most frequently occurring words are contained in Table 1.

Table 1. Most frequent words in abstracts *Zbornik radova pfs 53. 4 (122)*

	Word	Numerical frequency	Part of speech	English translation
1.	i	69	Connector	and, also
2.	koja x3 koje x12 kojeg x 2 kojem koji x 10 kojim x3 kojima kojoj koju	34	Relative pronoun	which (case declinations)
3.	u	81	Preposition	in, particle
4.	na	32	Preposition	On, at, particle

It can be seen here in Table 1 that *i*, the Croatian word for and, is the second most frequently occurring word in this journal's abstracts. The word *I* is a connector linking words and clauses. Ranked third most frequently occurring is the relative pronoun *koje* and its derivatives. These words are not identical in spelling because Croatian has a declination of cases where *koji* denotes singular masculine gender, *koja* singular feminine gender and *koje* singular neutral gender or plural feminine gender, but these three words of *koji*, *koja*, *koje* all have the same meaning when translated into English of which. To this must be added *kojeg* indicating a relation to an accusative masculine noun, *koju* a singular feminine form. Then, there is *kojim* a masculine dative form, *kojem* neutral dative form, *kojima* plural masculine form, *kojim* singular masculine

form all incorporating preposition meaning with hence with which. In addition, there is *kojoj* a singular feminine form incorporating the preposition to. From this and the overwhelming frequency of the connective functioning words ‘and’ or *I*, and which, it can be assumed that abstracts have a tendency towards longer sentences. There is a tendency towards complex sentences linking two or more clauses as opposed to simple single clause sentences. The word ‘*koje*’ (which) also makes sentences longer by leading into the explanation of items.

The first most frequently occurring word, 81 times, is preposition *u* and fourth place with 32 mentions is preposition *na*, which can mainly be translated into in and on respectively. However, these meanings are not singular when translated into English. For example, *na* can denote in and on, *u* can also denote in. How to correctly translate prepositions into English so that they have correct meaning is an issue.

4.2. Use of tenses

Only finite verbs examined so verb formations such as *koristeći* (using) which are gerunds or infinitives such as *omogućiti* (to enable) or *ostvariti* (to achieve) are not included here- just verbs in finite conjugation which denote a definite tense.

Table 2. Finite verbs used

verb	tense	Possible English meaning	Number of times mentioned
analizira	Present of verb analizirati (to analyse)	analyses, examines	1
se analizira	Third person singular		1
je bila	Past or perfect tense of verb biti (to be)	was	1
je bilo	Feminine Masculine/neuter		2

doprinose doprinosi	Present of verb doprinositi Third person plural/ Third person singular	contribute/contributes	1 1
doveo je	Past tense of verb donijeti (to bring)	brought	1
ukazuje	Present tense of verb infinitive ukazati (to point out)	points out	1
idu	Present tense of verb infinitive ići (to go)	they go	1
ispunjuje	Present tense of verb infinitive ispunjavati (to fulfill)	it fulfills	1
je izgubio	Past tense of verb infinitive izgubiti (to lose)	lost	1
je analizirao	Past tense of verb infinitive analizirati (to analyse)	analysed	1
je su	Present tense of verb infinite biti (to be) third person singular/plural	is are	14 12
mogu	Present tense of verb infinite moći (to be able)	can	3
odgovara	Present tense of verb infinitive odgovarati	answers, is responsible	1
obuhvaća	Present tense of verb infinitive obuhvaćati (to include)	includes	1

postoje postoji	Present tense of verb infinitive postojati (to exist)	exist exists	1 1
proizlaze	Present tense of verb infinitive proizlaziti (to emerge)	emerge	1
prelazi	Present tense of verb infinitive prelaziti (to cross over)	goes over transforms crosses over	1
pridonose	Present tense of verb infinitive pridonositi (to contribute)	contribute	1
proizvode	Present tense of verb infinitive proizvoditi produce	produces	1
analizira	Present tense of verb infinitive analizirati	is analysed	4
su se desili	Past tense of verb infinitive desiti se	occurred/happened/ took place	1
se odselio	Past tense of verb infinitive Odseliti se	moved	1
se oslobodilo	Past tense of verb infinitive osloboditi se	freed	1
su se uključile	Past tense of verb infinitive	became included	1
smo povezivali	Past tense of verb infinitive povezivati First person plural	linked	1
sudjeluju	Present tense of verb infinitive sudjelovati	participate	1

su trebali	Past tense of verb infinitive trebati	needed	1
ugovaraju	Present tense of verb infinitive ugovariti	contract	1
umanjuju	Present tense of verb infinitive umanjivati	decrease	1
se aplicira	Present tense of verb infinitive aplicirati se	is applied	1
se bavi se bavimo	Present tense of verb infinitive baviti se (to deal with) third person singular/ first person plural	deal/s with	4
se daju	Present tense of verb infinitive dati	give	1
se identificiraju	Present tense of verb infinitive indentificirati se	identify	1
se interpretiraju	Present tense of verb infinitive interpretirati se	Interpret themselves	1
se ističu	Present tense of verb infinitive isticati se	emphasise themselves stand out	1
se istražuju	Present tense of verb infinitive istražiti se	be researched	1
se iznosi	Present tense of verb infinitive	carry out bring out	1
se koristi	Present tense of verb infinitive koristiti se	Use Be used	1

se nalaže	Present tense of verb infinitive nalagati se	proposes to be proposed	1
se nastoji	Present tense of verb infinitive nastojati	insist on attempt	1
se obrađuje	Present tense of verb infinitive obraditi se	be analysed	1
se osvrće	Present tense of verb infinitive osvrtati se	to refer to	1
se propiše	Present tense of verb infinitive propisati (to prescribe)	is prescribed be regulated	1
se razmatra se razmatraju	Present tense of verb infinitive razmatrati se (to analyse) third person singular/third person plural	is/are analysed taken into consideration	1 2
se razvija	Present tense of verb infinitive razvijati se	be developed	1
se reflektira	Present tense of verb infinitive reflektirati se (to be reflected)	reflects mirrors	1
se regulira	Present tense of verb infinitive regulirati se	be regulated)	1
se riješi	Present tense of verb infinitive riješiti se	get rid of be resolved	1
se temelji	Present tense of verb infinitive temeljiti se	be founded on	1
se ukazuje	Present tense of verb infinitive ukazivati se	point to sth point out something appear	2
se zamijene	Present tense of verb infinitive zamijeniti se	be changed be changed for/into	1

It can be seen here in Table 2 that there is an overwhelming preponderance of the use of present tense in these Croatian academic abstracts. The following graph demonstrates this.

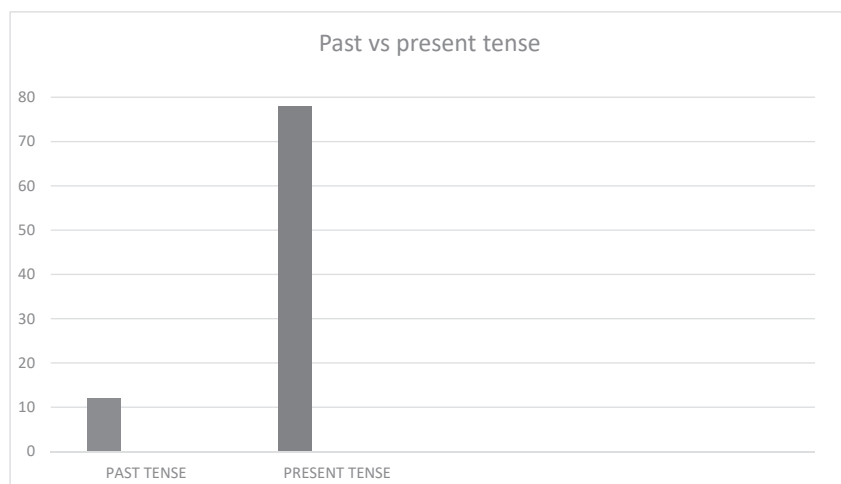

Figure 1. Past vs Present Tense

Figure 1 shows that the past tense was recorded ten (12) times as opposed to the present tense being recorded a staggering seventy-eight (78) times. In translation however into English, although the tense used in Croatian is present, it is translated into the past tense in the English version of the abstract. This tendency in Croatian to use the present tense in academic discourse is equivalent to the tendency in English academic discourse to use the past tense.

It should also be noted that most of the verbs located here contain the particle *se* which is an indispensable part of many verbs in Croatian and when identifying verbs this particle *se* must also be included and not listed as a separate word which could possibly be identified as, say, a reflexive. It should also be noted that a Croatian verb containing '*se*' is often translated into English with the passive construction, for example '*se nađu*' is translated by 'are found'. It should be noted here that this type of analysis requires someone who has a good knowledge of both Croatian and English as some words contain indispensable particles which go together. So just listing words per se is not appropriate and demands knowledge of both languages.

4.3. Use of Latin

Use of Latin is a feature of legal English (Hull et al, Understanding Legal Latin). This because ancient Rome's legal system has had a strong influence on the legal systems of most western countries. At one stage, the Romans had conquered most of Europe, the Middle East, and North Africa. Like most conquerors they tried to gain power by enforcing the use of their language, in this case Latin. As they conquered nations, they set out to "Latinize" the local population which included anyone who *wasn't* Roman. As the Roman Empire slowly came to an end and disappeared, the new orders in all these lands gradually adapted the existing legal system. England and most of its former colonies and the United States of America use a variation of the old Roman law called "Common Law." This is why lawyers today love those Latin phrases and why mastery of these phrases is required for anyone who obtains a law degree (Fellmeth et al, 2009).

The occurrence of Latin in this corpus of abstracts was as follows.

Tabla 3. Latin

Word	Number of times occurring
lex specialis	1
l'art pour l'art	1
de lege lata	1
de lege ferenda	1

Table 3 demonstrates that only four Latin phrases were used, one of which was not specifically related to law (*l'art pour l'art*). Latin is a compulsory subject in the undergraduate study of Law at the Faculty of Law, University of Split. Croatian legal systems stem from Roman Law. Indeed, the undergraduate study programme in law has the subject Roman Law in first year. Not that many phrases were recorded in this corpus, perhaps lower than expected for abstracts related to law.

5. Second-most frequent words

Then the second most frequently occurring words limited between 6-16 times. That is occurring at least 6, but no more than 16 times, 16 being the second most frequent use.

Table 4. Second most frequently occurring words 6-16 times

Word	Possible translation in English	Number of times occurring
a x 6	but and	6
autor x 1 autora x 2 autori x 3	author (possible declinations)	6
Čl. 29 Čl.29 Čl.6 Čl.6 Čl.6 (pravo na pošteno suđenje) članak članaka 856.-857. člancima 856.-859. članicama članku	article/s of law- čl. is abbreviation for article of law article as in academic paper	9 1
države x6 državnih	state (noun) state (adjective)	6 1
glavni x3 glavnim glavno x2 glavnog x4 glavnom	main (declinations)	11
gradx 10	town/ city	10

javna x3 javne javnim javnom javnosti x 4	main	10
konstitucionalizam x 2 konstitucionalizacija <i>konstitucionalizam</i> konstitucionalizma x2 konstitucionalizmu	constitutionalism	7
kroz x 6	through	6
nadležan nadležna nadležnom x2 nadležnost nadležnosti x 3	authorised authority	
nekažnjavanja x 4 nekažnjavanju x 2 nekažnjivosti	non-punishment non-punishability	6 1
o x 16	about/on	16
od x16	from/of	16
odnosno x 6	that is	6
odredaba odredbe x 4 odredbi x 5	provision/s (in law)	10
osoba x 2 osobnih x7	person personal	2 7
ovrhu ovrsi ovrsi ovrsi ovrsi ovršnih ovršnog	writ of execution executionable (adjective of ovrha with declinations)	5 2

TANIA BLAŽEVIĆ: ACADEMIC ABSTRACTS FROM A CROATIAN PERSPECTIVE

podataka	data/information	9
postojanja	existence	1
postoje	exist	1
postoji	exists	1
postojećem	existing (with declinations	4
postojeći		
postojeći		
postupak x3	procedure/s (with declinations)	9
postupka x 3		
postupku x 2		
postupcima		
praksa x 2	practice	6
prakse		
praksi x 2		
praksu		
pravna	legal	13
pravne		
pravni		
pravnih x 2		
pravno		
pravnog x 3		
pravnoj x 2		
pravnom x2		
pravo x 2		4
pravu x 2		
radu x 7	academic paper	14
(U ovom) radu x 1		
(U) radu x 6		
rješavanje	resolution	2
rješavanju	solution/s	9
rješenima		
rješenja x 7		
rješenje		

s x 3 sa (u svezi sa) sa x2	with (2 types in Croatian)	6
Te x 8	and	8
poseban posebice posebne posebni posebno x 6	particular/specific	10
temeljna temeljnih temeljnih temeljnog x 2 temelju	basic/fundamental	6
ustava ustava (rh) x2 ustavu ustavna ustavni ustavnih(sudova)x8 ustavno ustavnog ustavnog (suda rh) ustavnopravni	constitution constitutional	4 14
za za za x 12	for	14
zakon x 2 zakona zakonom zakonskih zakonskih	law	6
sudova x8 sud	court	9

Table 4 shows that prepositions scored highest with *o*, (about), *od* (of) scoring sixteen (16) times, and *za* (for) fourteen (14) times and six (6) times connector *te* (and). Already mentioned in previously set as *i* so probably regarding meaning should be there, but is recorded as different word *te* as opposed to *i* both meaning ‘and’. Given that prepositions have multiple translations depending on context, these little words can be more difficult to translate as they require a ‘feel’ or affinity for how both languages work as opposed to a specific law subject word such as *prorogacija* mentioned 4 times in the same abstract, the translation for which can be gained from a law specific dictionary.

U radu (this paper) is mentioned 14 times. This indicates Croatian authors have a tendency to mention the medium they are writing in whereas in English this is not continually mentioned as it is assumed an article is being written, (why else would an abstract be submitted for publication here?) and does not need to be mentioned. When the word *autor* (author) is mentioned, it seems unnecessary when translated into English or even really superfluous per se because it is already assumed someone is writing the abstract or article so constructions such as the passive could be more appropriate to avoid mention of obvious items such as *ovaj rad* ‘this paper’ or *autor* ‘the author’. Word limit can be a factor here as a word limit is definitely an issue when writing abstracts for many journals, but is not stipulated for this journal. An abstract is meant to be a summary and hence short, but it is not specified how short.

Furthermore, items peculiar to the academic subject, in this case law are prevalent. This supports the opinion that academic writing is shaped by the author’s disciplinary background (Ebrahimi & Chan, 2015). For example, article in relation to articles of law score nine (9) times. Law specific items are frequently mentioned such as Constitutionalism which was mentioned ten times. Then law or right both can be *pravo* and need to be identified from context although from such a small portion about the article as abstracts are, it can be difficult to ascertain from the word *pravo* whether the author is talking about a law or a right. Again, this is why a person with a good knowledge of both languages is necessary for this type of research

Law specific words such as *sud* (court) is used nine (9) times, *odredba* (provision in law) ten (10) times, *postupak* (procedure) also nine (9) times, and

rješavanje (resolution) eleven (11) times. The general English word translation of the Croatian word *poseban* special or specific is used 10 times.

Again, it should be noted that words might look like different words, that is have different spelling, but they are all variations of the same word which can be spelt differently due the existence of case declination in Croatian grammar.

Also, it should be mentioned that translation is also open to interpretation (Sarcevic, 2000). For example the word *mogu* can be translated as can or may and this issue always has be borne in mind when translating abstracts or indeed with any translation.

6. Conclusion

These set of abstracts taken from an edition of the Journal of law revealed the pattern of the most specific words types in the field of legal English. The abstracts revealed that abstracts written in Croatian did not have a set word limit. Words and phrases which could pose issues in translation into English which is a necessary requirement for the abstracts in Croatian such as *u radu* (in this paper/this paper and lexis specific to the field of law were highlighted.

Further research by increasing the corpus by using more abstract from more editions of this journal could be done to gain further revelations about academic abstract writing and translation thereof. Other elements such as moves in abstracts (Pho, 2008) and differences in abstract writing in Croatian as opposed English could be examined.

AKADEMSKI DISKURS IZ HRVATSKE PERSPEKTIVE

SAŽETAK

Sažeci su preduvjet za objavljivanje akademskih članaka. Sažeci također ukratko prikazuju o čemu je rad. Također su često razlog zašto se neki rad pročita ili zanemari kao nebitnim za određenog čitaoca. Ovaj rad nudi analizu izbora riječi u sažecima koji se nalaze u nasumično odabranom zborniku radova Pravnog fakulteta u Splitu. Analiza je pokazala probleme lingvističkog diskursa u

akademskom diskursu kada su autori, kojima engleski nije prvi jezik, primorani napisati sažetak svog rada na engleskom jeziku u nadi da će se on i objaviti. Kritične točke za buduća istraživanja su također spomenute.

Ključne riječi: sažetak, akademski, lingvistički problemi, diskurs

References

- Bondi, M. & Sanz, L., & Lang, P. (2014). "Abstracts in Academic Discourse". *Bern* p.361
- Ebrahimi, S. F. & Chan S.H., (2015). "Research article abstracts in applied linguistics and Economics: Functional analysis of the grammatical subject". *Australian Journal of Linguistics* Vol 35, Issue 4.
- Fellmeth, A.X., & Horwitz, Z.M., (2009). *Guide to Latin in International Law*. Oxford University press.
- Hei Y., & Yufen H., & Guo W., (2015). "A Multi-Perspective Analysis of Abstract Nouns in English Academic Discourse". *Modern Linguistics*. Vol 3. pp.33-40.
- Hull, Perkins & Barr. *Understanding Legal Latin* <http://www.dummies.com/education/law/understanding-latin-legalese/>
Accessed on 25 June 2018
- Hyland, K. (2007). "Applying a Gloss: Exemplifying and Reformulating in Academic Discourse". *Applied Linguistics*. Vol 28 (2). pp. 266-285
- Hyland, K., & Tse, P. (2005). "Hooking the reader: A corpus of evaluative that in abstracts". *English for specific purposes*. 24 (2). pp. 123-139
- Pho, P.D. (2008). "Research article abstracts in applied linguistics and educational technology: a study of linguistic realizations of rhetorical structure and authorial stance". *Sage Journals*. Vol. 10 (2). pp. 231-250.
- Sarcevic, S. (2000) *New approach to Legal Translation*. Kluwer Law International. 2nd ed.
- Šauperi, A., & Klasnic, J., & Lužar, S. (2008). "Components of abstracts: Logical Structure of scholarly abstracts in pharmacology, sociology, and linguistics and literature". *Journal of the Association for Information Science and Technology*. Vol 59 (I) 9 pp. 1420-1432

- Suomela-Salmi, E. & Dervin, F. (2009). *Cross Linguistic and Cross-Cultural Perspectives on Academic Discourse*. Proquest Ebook John Benjamin Publishing Company Central [http:// ebookcentral, proquest.com/lib/ecu/detail.action?docID=6222405](http://ebookcentral.proquest.com/lib/ecu/detail.action?docID=6222405).
- Swales, J. M. & Feak, C. B. (2009). *Abstracts and the writing of abstracts*. Am Arbor. University of Michigan Press

Elmedin Zubović

THE ANALYSIS OF ERRORS IN THE USE OF ENGLISH PREPOSITIONS BY BOSNIAN L1 LEARNERS

ABSTRACT

The aim of this paper is to analyze a corpus containing samples of the English language produced by Bosnian L1 learners in a planned discourse. The specific objective is to enumerate all the errors that this convenient sample of learners makes in the use of English prepositions. Error analysis from previous research into this matter suggests that the errors in the use of the English prepositions can be classified into substitution, addition, and omission errors – the same classification used throughout this paper as well. The methods used are both quantitative and qualitative in nature. Quantitative refers to the enumeration of the errors made in the corpus, i.e. participants' essays (N=69), which were subsequently analyzed in a qualitative manner by categorizing them into the three aforementioned categories. Additional method used was contrastive analysis between Bosnian and English. The analysis has shown that the most frequent errors are substitution errors, followed by addition and omission errors, as hypothesized in the paper. Additionally, all the errors have been qualitatively, contrastively, analyzed to determine whether any of these have been made due to the negative transfer from the participants' mother tongue, i.e. Bosnian.

Keywords: prepositions, preposition errors, substitution errors, L1 interference, negative transfer

Introduction

English language teaching methodology has taken different turns in the last fifty years in order to come to the communicative teaching approach, prevalent across different contexts and cultures these days. This developmental trajectory

started with the abandonment of the Grammar-Translation method and its postulates and movement towards other, more scientifically based approaches and methods in teaching a foreign language, especially English. The era we are currently in, also known as the post-method era, is the final step of the trajectory at this point. With this said, whatever the future presents us with in the ELT field, there are some constants that remain the foci of both small- and large-scale SLA and ELT research. One of those constants is the fact that learners acquire a foreign language through a process in which mistakes, errors, and trial-and-error instances occur on a regular basis. It is only the dominant school of thought that puts accuracy in front of fluency or vice versa, but the occurrence of errors is for sure inevitable in the acquisition of the English language.

Historically speaking, two major schools of thought regarding learners' errors have existed and both of them comprise even today's perspectives of errors. One of these claims "that if we were to achieve a perfect teaching method the errors would never be committed in the first place" (Richards 1974: 20), which basically makes errors nothing but a sign of the inadequacy of a certain teaching method. The philosophy of the second school is that "we live in an imperfect world and consequently errors will always occur in spite of our best efforts. Our ingenuity should be concentrated on techniques for dealing with errors after they have occurred" (Richards 1974: 20).

This paper has resulted from a small-scale research into the most frequent errors English language learners, native speakers of the Bosnian language, make in their use of English prepositions in a planned discourse. Moreover, the variability of these errors has been investigated together with the possibility that some of these errors are caused due to the forward negative transfer, i.e. interference of the participants' L1 – in this case Bosnian. The rationale for this small-scale study is the exposure of the researcher to the errors and mistakes Bosnian L1 learners make in their use of English prepositions on a daily basis. The effects of the occurrence of these language deviations might be even more serious if there are native English speakers among this group of learners, since they may feel more inhibited and insecure in both their spoken and written English performance if they are in the presence of native English speakers. Since

prepositions are extremely frequent part of speech in the English language, it has been presumed that focusing on them might shed some light into why and how these errors occur.

Theoretical framework

Since this paper deals with both the learners' errors in general and those caused by L1 interference specifically, theoretical framework for it encompasses theories of interlanguage, postulates of interlingual and intralingual error analysis, and contrastive analysis hypothesis. Contrastive analysis, i.e. the comparison of similarities and differences of two certain languages was the initial procedure in the analysis of learners' errors and other SLA research, and it was considered as the leading pedagogy of the 1960s and 1970s. Charles Fries, one of the leading linguists back then, stated it this way: "The most efficient materials are those that are based upon a scientific description of the language to be learned, carefully compared with a parallel description of the native language of the learner" (as cited in Freeman & Long 2014: 118-119). Fries' colleague Lado, also corroborated this view by describing the inevitable influence and effect learners' L1 has on their target language performance:

Individuals tend to transfer the forms and meanings and the distribution of forms and meanings of their native language and culture to the foreign language and culture - both productively when attempting to speak the language and to act in the culture and receptively when attempting to grasp and understand the language and the culture as practised by natives. (as cited in Gas & Selinker 1983: 1)

Lado's claims later emerged as the Contrastive Analysis Hypothesis, which in short claims that "where two languages were similar, positive transfer would occur; where they were different, negative transfer, or interference, would result" (Freeman & Long, 2014: p. 120). This hypothesis served as a basis for plethora of research into the errors made by non-native English speakers and learners. However, even though firmly scientifically rooted at the time, it had its

limitations and drawbacks. Since the CAH is used within this paper's theoretical framework, its limitations are the limitations of the paper too. The limitations mostly concern the discrepancy between the results of the contrastive analysis and the research conducted to corroborate its claims. On some occasions, learners did not produce the errors contrastive analysis anticipated they would, and on other occasions, they would produce the errors that would not fit the results of the contrastive analysis conducted. Therefore, as a solution to this matter, two different approaches to error analysis ensued – weak and strong versions of the CAH, proposed by Warhaugh in 1970:

The strong version involved predicting errors in second language learning based upon an a priori contrastive analysis of the L1 and L2, and as we have seen, the predictions are not always borne out. In the weak version, however, researchers start with learner errors and explain at least a subset of them by pointing to the similarities and differences between the two languages. Thus, although CAH might not be useful a priori, it was still claimed to possess a posteriori explanatory power. (as cited in Freeman & Long 2014: 125)

There have been no systematic approaches into the investigation of how Bosnian and English language differ or what they have in common. However, *the Yugoslav Serbo-Croatian – English Contrastive Project*¹ from the onset of the 1970s conducted by professor Rudolf Filipović from the Institute of Linguistics in Zagreb and other numerous researchers yielded several thorough investigations into how this/these south Slavic language(s) are different from or similar to English on different levels, ranging from phonetics, morphology and syntax to semantics and pragmatics. Since there are not, to researcher's knowledge, any distinctive differences in the grammar of prepositions between Bosnian and either Croatian or Serbian, any conclusions reached from the studies and reports in this Project can be transferred to draw conclusions about the use of prepositions in the Bosnian language. With the aforementioned in

1 This project was implemented together with the Center for Applied Linguistics in Washington D.C., and it was a part of the wave of contrastive analysis projects realized at the beginning of the 1970s, such as the ones in Romania, Hungary, Czechoslovakia, West Germany, Poland, etc.

mind, this paper uses the benefits of the weak contrastive analysis, i.e. the prepositional errors are investigated based on the corpus produced by the target population and subsequently analyzed to determine their nature, and contrasted to ascertain whether any of those errors are caused by the forward negative transfer from Bosnian.

Furthermore, the errors produced by L2 learners can be classified either as inter- or intra-lingual errors. Interlingual errors are the errors caused by the learner's mother tongue, whereas intralingual or developmental errors "reflect the general characteristics of rule learning, such as overgeneralization, incomplete application of target language rules, failure to learn the conditions under which rules apply, and the development of false concepts" (Richards 1974: 157).

Freeman and Long note Corder's opinion on the importance of the classification and categorization of mistakes or errors in the SLA field. This explanation serves as a partial rationale of this paper in its modest contribution to the SLA research pool. Corder posits that "learners' errors were invaluable to the study of the language-learning process. By classifying the errors that learners made, researchers could learn a great deal about the SLA process by inferring the strategies that SL learners were adopting" (2014: 127). The investigation of preposition errors in this paper lays solid ground for future investigation of the strategies that learners employ and which Corder refers to.

Any discourse about errors or mistakes is defective if the concept of interlanguage does not emerge in the theoretical framework. In order to account for the learners' errors and mistakes, or learners' inability to conform to the rules of a certain target language, the concept of interlanguage emerged as the scientific, linguistic justification of the learners' dialect. The term itself was first coined by Selinker in 1972, almost concurrently with Corder's *idiosyncratic dialect* (1971) and Nemser's *approximative system* (1971) as reported by Freeman and Long (2014: 130), who at the same place provide us with the definition of this concept encompassing all three of these terms: "a continuum between the L1 and L2 along which all learners traverse" (131)

The reason why both error analysis (EA) and contrastive analysis (CA) coincide within this theoretical framework is the nature of the errors investigated in this paper. Firstly, the errors have been approached as either

possible intralingual or interlingual errors Bosnian L1 learners make while using English prepositions, which is decided upon the contrastive analysis of the English prepositions and prepositional phrases used and their true, false, or naïve translational equivalents in Bosnian. Secondly, the view of learners differs from both EA and CA perspectives. From the CA perspective, errors are the results of intrusion of L1 elements into L2 elements, whereas within the EA perspective, learners are “the active participants of the TL input who process input, generate hypotheses, test and refine them, all the while determining the ultimate TL level he or she will attain” (Freeman and Long, 2014: 132). Thirdly, it is important for foreign language instructors how to approach errors based on the fact whether they are inter- or intra-lingual. In his seminal work on non-contrastive approaches to learners’ errors (1970), Richards explains the importance of approaching learners’ errors from both the CA perspective and other perspectives:

Interference from the mother tongue is clearly a major source of difficulty in second language learning, and contrastive analysis has proved valuable in locating areas of interlanguage interference. Many errors, however drive from the strategies employed by the learner in language acquisition, and from the mutual interference of items within the target language. These cannot be accounted for by contrastive analysis. Teaching techniques and procedures should take account of the structural and developmental conflicts that can come about in language learning. (3)

Operational definitions

Before the rest of the paper ensues, there are several operational definitions that ought to be set as the basis for their understanding throughout the paper. The notion of **error** as presented in this paper best corresponds to the general definition of error posited by Dulay, Burt, and Krashen as reported by Catalan (1996: 175), stating that error is “any deviation from a selected norm of mature language performance”. **Prepositions** being the part of speech at play are also defined broadly as the part of speech “which expresses a relation between two entities, one being represented by the prepositional

complement, the other by another part of the sentence. The prepositional complement is characteristically a noun phrase, a nominal *wh*-clause, or a nominal -ing clause” (Quirk and Greenbaum 1985: 657). For the purpose of this paper, prepositions refer to any single-word prepositions, such as *in*, *on*, *at*, etc., and all the instances where the same form might be regarded as both a preposition and another part of speech have been scrutinized and taken out of the corpus. An example of this provided by Josef Essberger (2012: 5) would be the word ‘in’ as a preposition – *They are in the kitchen*, and as an adverb – *Please come in*. Furthermore, **preposition errors** are classified according to a “formal criteria which focus on the description of the surface alterations of linguistic items of the parts of speech” (Catalan 1996: 175). For the purpose of this paper, preposition errors have been classified as the **errors of omission**, described by Dulay, Burt and Krashen as “the absence of an item that must appear in a well-formed utterance” (1982: 154), whereas the second type or the **addition error** “is characterized by the presence of an item that must not appear in a well-formed utterance” (156). The third category is the **substitution error** category, which as the name states, occur when a certain preposition is used instead of the proper one thus leading to an erroneous structure. Some of the errors in the use of prepositions have also been cross-categorized since they pertain to any of the three abovementioned categories but they are a result of negative transfer as well.

Background studies

One of the first authors who wrote about the errors in the use of English prepositions by non-native learners of English was J.C. Richards, and even though there had most probably been studies which had dealt with this issue before, his paper approached the errors as intralingual and not exclusively interlingual deviations. The database of intralingual errors was general, i.e. it includes myriad of errors in the use of different parts of speech, with the errors in the use of prepositions as one of the specific sets of errors. The errors listed in his paper were mostly errors of substitution and addition organized into seven categories each pertaining to a specific preposition (example in Figure 1.).

1.	<i>with</i> instead of	Ø	met with her, married with her
		<i>from</i>	suffering with a cold
		<i>against</i>	fight with tyranny
		<i>of</i>	consist with
		<i>at</i>	laughed with my words

Figure 1 Example of Richard's classification of errors in the use of prepositions (1971)

In methodological terms, this paper is the most similar to Catalan's paper on *Frequency and Variability in Errors in the Use of English Prepositions* since it includes both factors of frequency and variability of the errors in the use of English prepositions. Furthermore, her paper included the interference of Spanish L1 with the use of English prepositions by Spanish L1 learners. The results of her paper indicate that the preposition error is the most frequent one in the list of top ten errors produced by this target population. The most common error according to the error taxonomy previously mentioned (omission, addition, substitution) is the substitution error (75.89% students). Errors in the addition of a preposition have been made by 33.89% of students, and the omission errors occurred in the compositions of 33.05% of students. The percentages indicate that errors overlap different categories, i.e. one student might make mistakes pertaining to only one type of errors or to different types in combination.

With the development of computational linguistics, error analysis has blossomed and provided opportunities to investigate large samples of the language used by non-native English speakers at extremely low cost, high-efficiency, and with valid results. Errors in the use of English prepositions by non-native English speakers have also been focused on by several researchers using different software to code and analyze the data. One of those researchers interested in computational analysis of errors in preposition use is Tetreault, who has conducted several studies and both authored and co-authored numerous papers on this issue with the same error taxonomy as this paper, i.e.

substitution, addition, and omission. Together with Chodorow, he managed to use maximum entropy classifier to combine “machine learning and rule-based approach that detects preposition errors in ESL essays with precision of 0.80 or higher.” (Chodorow, Tetrault, and Han 2007: 30).

Felice and Pulman used a similar approach with an extremely large sample of prepositions used in L2 English writing – more than 8 million instances of prepositions. The data they gathered is of extreme value to this pool of research, especially in the investigation of substitution errors. Figure 2 shows the results of their study on this issue, and the percentage of their occurrence (Felice and Pulman 2008: 172). Even though it has been done for L1, it can easily be assimilated to fit the field of SLA, which the two authors both proposed and dealt with.

<i>Target prep</i>	<i>Confused with</i>								
	at	by	for	from	in	of	on	to	with
at	xx	4.65%	10.82%	2.95%	36.83%	19.46%	9.17%	10.28%	5.85%
by	6.54%	xx	8.50%	2.58%	41.38%	19.44%	5.41%	10.04%	6.10%
for	8.19%	3.93%	xx	1.91%	25.67%	36.12%	5.60%	11.29%	7.28%
from	6.19%	4.14%	6.72%	xx	26.98%	26.74%	7.70%	16.45%	5.07%
in	7.16%	9.28%	10.68%	3.01%	xx	43.40%	10.92%	8.96%	6.59%
of	3.95%	2.00%	18.81%	3.36%	40.21%	xx	9.46%	14.77%	7.43%
on	5.49%	3.85%	8.66%	2.29%	32.88%	27.92%	xx	12.20%	6.71%
to	9.77%	3.82%	11.49%	3.71%	24.86%	27.95%	9.43%	xx	8.95%
with	3.66%	4.43%	12.06%	2.24%	28.08%	26.63%	6.81%	16.10%	xx

Figure 2 Confusion (substitution) matrix for L1 presented by Felice and Pulman

In another paper by Tetreault and Chodorow, they claim that the goal of their work is “to develop a system which detects errors in grammar and usage so that proper feedback can be given to non-native English writers, a large and growing segment of world’s population” (2008: 865). They have further concluded that the most common prepositions that learners used incorrectly were *in* (21.4%), *to* (20.8%), and *of* (16.6%). These errors fit into both the omission and substitution categories. Furthermore, the top ten prepositions accounted for 93.8% of all preposition errors in their learner corpus. Addition errors or “using the preposition when no preposition was licensed” accounted for 16.8% of all errors (871).

Methodology

This paper employs the combined, eclectic method of research. Firstly, the raw data is approached quantitatively in order to determine the occurrence of both prepositions and preposition errors in the sample compositions. After that, using the AntConc v. 3.5.7. concordance and text analysis software, one hundred and fifty one-word prepositions (Essberger 2012) were bulk-loaded, and all the instances where a single word can be both a preposition and another part of speech, e.g. adverb or conjunction, are erased from the corpus thus leaving only the prepositional use of the word within it. Subsequently, the preposition errors yielded from the initial step of the research are then classified into the three aforementioned categories, and finally they are qualitatively compared with the prepositions used in the Bosnian language to check whether the error was either intralingual or interlingual in its nature. It is important to note that this software does not provide the tools necessary to account for the prepositional errors in which the participants omitted a preposition, i.e. the omission errors; therefore, the corpus was scrutinized to find individual instances of this category of prepositional errors. Moreover, the study does not follow target participants' developmental trajectory in the acquisition of English prepositions; therefore, the cross-sectional study design is employed instead of the longitudinal one.

Research questions and hypotheses

Research questions for this study are as follows:

Research question 1 - What is the ratio of preposition errors to the total number of prepositions in the sample?

Research question 2 – Are substitution errors the most common preposition errors in this sample?

Research question 3 – Are any of the errors made interlingual errors, i.e. can they be attributed to Bosnian L1 interference, and if yes – to what extent?

Even though the results for the first research question are to be presented quantitatively, it is extremely an arduous task to anticipate and hypothesize what the ratio of preposition errors to prepositions used is going to be. However, an approximate hypothesis says that the ratio of preposition errors to total

number of prepositions used will not fall lower than 1:20, i.e. every twentieth or higher than twentieth preposition will be erroneous or in other words: the higher the ratio, the fewer errors are made or vice versa.

For the second research question, it is hypothesized, based on the results mentioned in the background studies, that the substitution errors will be the most common preposition errors in this sample.

Our third hypothesis says that this specific group of participants will produce interlingual errors, but they will not constitute the majority of all the errors made, i.e. the proportion of intralingual mistakes will be higher than interlingual.

Participants and the corpus

All the participants in this study are native speakers of the Bosnian language, who have studied English throughout their formal elementary and secondary education. At the moment of data collection (early 2015), all the participants were 4th year high school students from various cities in Bosnia and Herzegovina, participating in the essay contest organized by the English Language and Literature Department at the International University of Sarajevo. The title of the contest essay was *Tackling problems of unemployment in Bosnia and Herzegovina*, and the word range was between 1000 and 1500 words. As it has been stated previously, this is a small-scale study since only sixty-nine participants (N=69) took part in the study – 39 female and 30 male participants. The participants had a chance to use any resources at their disposal and revise their writing at their own will. Therefore, all the errors in the use of prepositions occurred within a planned, visual productive discourse. The corpus comprised 68,612 word tokens/words or 5,622 word types with *of* (2,292), *to* (2,237), and *in* (1,662) being the most frequently used prepositions in the corpus. The data is consistent with the concordance analysis of the Corpus of Contemporary American English.² The mean word count is M=994.37 words per participant. The initial concordance hits were 10,461; however, after having made sure that

2 <https://www.wordfrequency.info/free.asp?s=y>, accessed on September 30, 2018. The corpus lists *of*, *in*, and *to* as the fourth, sixth, and ninth most common words in the American English respectively, and in that way the three most commonly used prepositions.

each concordance hit is, in fact, a preposition and not another part of speech, the concordance hits slightly decreased to 8,396 prepositions used in the corpus, which is 12.23% of all the words in the corpus. After a potential prepositional error had been identified in the corpus, the collocation of that preposition was checked in the Oxford Collocations Dictionary 2009 (CD-ROM edition) and the third edition of the Cambridge Advanced Learner's Dictionary CD-ROM (2009) in order to confirm that the said preposition cannot be used in the specific context previously found in the corpus.

Limitations

The limitations of this study are threefold. Firstly, it is a small-scale study so any conclusions and results this study might yield cannot be generalized to a larger population sample or the population of Bosnian L1 English learners in general. The meaning of small-scale refers to both the number of participants and the sample yielded from the elicitation task used. Secondly, no software or machine-encouraged approach – apart from AntConc – has been used in the analysis of the data. The reasons for this are mostly due to the first limitation, but also due to the issue of necessity, i.e. software is used when the sample is too large to be processed by an individual or by groups of individuals. Therefore, all the errors that might have occurred in the data analysis can be completely attributed to human factor, i.e. the researcher. The third limitation concerns the extraneous variable, namely participants' unsupervised, 'uninvigilated' work on the essays, which entails that they might have sought assistance in either generation of ideas or in having their work edited or proofread by third parties. Even if this was the case, the only way it could affect the internal validity and reliability of the study would be a miniscule number of prepositional errors, which was not the case with this sample.

Results and discussion

The first research question was "What is the ratio of preposition errors to the total number of prepositions in the sample?" The data collected with the use of the elicitation task, i.e. the contest essay, yielded 176 errors in the use of

English prepositions, for which the analysis is presented in Tables 1 and 2 below.

Prepositions	N=8,396
	12.23% of the total word count
Average per participant	121.69
Ratio (prepositions to words)	1:8.17

Table 1. The total number of prepositions used

The data show that almost every eighth word (1:8.17) in the participants' compositions was indeed a preposition, i.e. prepositions comprise around 12% of the total number of words in the corpus. Each participant has used almost 122 prepositions (mean=121.69) in the elicitation task/essays. This set of data indicates that prepositions are extremely frequent occurrence in writing for this target population. Table 2 shows the data on the preposition errors found in the corpus.

Errors (out of 8,396 prepositions)	N=176
	2.1%
Average per participant	2.55
Ratio (error: total of prepositions)	1: 47.7

Table 2. The number of preposition errors

The data in Table 2 indicate that this group of Bosnian L1 participants is extremely proficient in the use of English prepositions, most probably because the target language was produced in a planned, controlled discourse. Preposition errors account only for 2.1% of the total number of prepositions used, which means that approximately every 48th preposition used is erroneous. This confirms our hypothesis for the first research question that the ratio of preposition errors to the total number of prepositions used in the elicitation task does not fall below 1:20 for this group of participants.

Research question 2

The second research question says “Are substitution errors the most common preposition errors in this sample?” The data in Table 3 deals with this question in detail.

Errors (out of 8,396)		N=176
2.1%		
Substitution errors	(out of 176)	115
Addition errors		45
Omission errors		16

Table 3. Classification of preposition errors

The data presented in Table 3 indicate that the substitution errors are the most common type of preposition error with this group of participants (115 out of 176). The remaining sixty-one pertain to addition and omission errors, made 45 and 16 times respectively. This set of data confirms our second hypothesis which says that the substitution errors will be the most common preposition errors in this sample and with this group of participants.

Narrowing down the data in this chapter has brought us to the investigation of the type of preposition errors made (N=176) in regards to the dichotomous classification of errors being either interlingual or intralingual, i.e. either caused by L1 interference or not (Table 4). Table 4 also contains all the salient data presented thus far.

Total number of words	68612	
Total number of prepositions	8396 (12.23%)	
Total number of preposition errors	176 (2.1% of 8,396)	
Classification of errors	Substitution	115
	Addition	45
	Omission	16
Total interlingual errors	36 (20.45% of 176)	

Table 4. Interlingual preposition errors

The data suggest that the number of errors that can be attributed to L1 interference is 36 out of 176 preposition errors in total, i.e. 20.45%. This confirms our third hypothesis that this group of participants would produce interlingual errors, but that they would not constitute a larger proportion than the intralingual errors. The remaining 140 errors can be attributed to the factors other than Bosnian L1 interference, and can serve as a sound basis for future research into way they occur and the strategies to cope with them.

The nature of the errors

Most errors made by the participants in this corpus cannot be attributed to the interference of the mother tongue, but to the natural occurrence in the process of foreign language learning. In other words, this group of mistakes are purely intralingual, and no explicit connection with the participants' mother tongue can be found. Below is the table comprising examples of substitution, addition, and omission errors.

Category	Error	Correct form
Substitution	No one is paying attention at that.	No one is paying attention to that.
	...assisting their countries for the behalf of the future generations.	...assisting their countries on behalf of future generations.
	...unfavourable conditions apply for us.	...unfavourable conditions apply to us.
Addition	...and that awaits for action.	...and that awaits action.
	...companies who are going in bankrupt	...companies which are going bankrupt.
	We all fancy about huge salary...	We all fancy huge salary...
Omission	...contributing the underdevelopment of this rich...	...contributing to the underdevelopment of this rich...
	...is consideration resources we have.	... is consideration of the resources we have.
	...the possibilities I have to resort in order to...	...the possibilities I have to resort to in order to...

Table 5. Intralingual mistakes in the use of English prepositions

One of the most prominent authors who has holistically dealt with the issue of Bosnian L1 interference is professor Midhat Riđanović in his grammar book “Praktična engleska gramatika” (2007). One of the chapters is dedicated to the use of prepositions in the English language and the most common errors made by English L2 learners who are originally native speakers of Bosnian/Croatian/Serbian language(s). Riđanović introduces the term “naivni prevodni ekvivalent (NPE)” or the naïve translation equivalent to account for many errors emerging from the speech of the B/C/S group of English L2 learners. In a nutshell, non-native speakers of English might feel inclined to use the most common translation of a specific English word or a phrase into Bosnian/Croatian/Serbian in contexts that the English language does not usually allow. For example, B/C/S speakers might say *Go in the garden* instead of *Go to the garden* because *in* is the most common translation equivalent of B/C/S *u* (Riđanović 2007: 234). Another example by the same author might be the sentence *He is on work* instead of *He is at work* because *on* is the most common translation equivalent of B/C/S *na* (234).

The interlingual errors made within our corpus, all 36 of them, are somewhat similar to the examples noted by Riđanović. Below is the list of a few examples of interlingual preposition error made by our participants with the NPE (naivni prevodni ekvivalent/naïve translation equivalent) in Bosnian.

Original sentence	Correct sentence	NPE
...everyone takes care just for themselves...	...everyone takes care of themselves...	(substitution) for / za Neka se svako brine za sebe.
Many young people left from Bosnia and Hercegovina...	Many young people left Bosnia and Hercegovina...	(addition) from / iz Mnogi mladi ljudi odlaze iz Bosne i Hercegovine.
Even though I’m not listening music, ...	Even though I’m not listening to music, ...	(omission) to Iako ne slušam muziku...

Table 6. Examples of interlingual preposition errors

Conclusion

Even though the sample and corpus size of this study have not been sufficient to draw conclusions representative of the target population, the study has still shed some light into the frequency and variability of preposition errors made by this population of native speakers of Bosnian. Furthermore, it has been confirmed that interlingual preposition errors do occur as it has been hypothesized, but they do not account for the majority of preposition errors made by this group of participants. The sheer fact that the target population has not produced statistically significant number of preposition errors in general and intralingual preposition errors specifically proves that the participants are extremely proficient in using English prepositions, which should be the subject of subsequent investigation and research into successful language learning strategies that either prevent or mitigate the onset of this specific type of errors.

Moreover, the study has shown that this group of Bosnian L1 learners use fairly significant number of prepositions and that they don't have problems with their omission in general, i.e. only 16 preposition errors out of 176 were classified as omission errors.

ANALIZA GREŠAKA KOJE IZVORNI GOVORNICI BOSANSKOG JEZIKA PRAVE PRI KORIŠTENJU PREPOZICIJA U ENGLESKOM JEZIKU

SAŽETAK

Cilj ovog rada je analizirati korpus koji sadrži uzorak engleskog jezika koji su napisali izvorni govornici bosanskog jezika u planiranom diskursu. Konkretna cilj je pobrojavanje svih grešaka koje je ova grupa govornika načinila pri korištenju prepozicija u engleskom jeziku. Analiza grešaka u prethodnim istraživanjima na ovu temu predlaže da se greške u korištenju engleskih prepozicija mogu klasificirati u tri skupine: greške zamjene, dodavanja, ili ispuštanja – što je i klasifikacija korištena u ovom radu. Pri analizi korpusa, primijenjene su kvantitativna i kvalitativna metoda. Kvantitativnom metodom

pobrojane su greške u korištenju prepozicija u korpusu, tj. u esejima učesnika (N=69), koje su zatim kvalitativno analizirane te kategorizirane po već spomenutoj klasifikaciji. Dodatna metoda koja je korištena je kontrastivna analiza između bosanskog i engleskog jezika. Analiza je pokazala da su najčešće greške zamjene, tj. kada se umjesto prepozicije koristi neka druga prepozicija ili čak i druga vrsta riječi, pa zatim dolaze greške dodavanja i ispuštanja – kako što je hipotezom i tvrđeno. Također, sve greške su analizirane i kvalitativno i kontrastivno kako bi se odredilo da li se te greške mogu pripisati negativnom transferu iz maternjeg jezika učesnika, u ovom slučaju bosanskog.

Ključne riječi: prepozicije, prepozicijske greške, greške zamjene, L1 interferencija, negativni transfer

Literatura

- Cambridge University Press, (2008) *Cambridge Advanced Learner's Dictionary CD-ROM, 3rd Edition*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Chodorow, M., Tetreault, J.R. (2008). The Ups and Downs of Preposition Error Detection in ESL Writing, *Proceedings of the 22nd International Conference on Computational Linguistics Coling 2008* (pp. 865-872). Association for Computational Linguistics, Manchester.
- Chodorow, M., Tetreault, J.R., Han, N. (2007). Detection of Grammatical Errors Involving Prepositions, *Proceedings of the 4th ACL-SIGSEM Workshop on Prepositions* (pp. 25-30). Association for Computational Linguistics, Prague.
- De Felice, R., Pulman, S.G. (2008). A Classifier-Based Approach to Preposition and Determiner Error Correction in L2 English, *Proceedings of the 22nd International Conference on Computational Linguistics Coling 2008* (pp. 169-176). Association for Computational Linguistics, Manchester
- Dulay, H., Burt, M., & Krashen, S. (1982). *Language two*. Oxford University Press, New York
- Jimenez Catalan, R.M. (1996). Frequency and Variability in Errors in the Use of English Prepositions. *Miscelanea: A Journal of English and American Studies*, 17, 171-187.
- Larsen-Freeman, D., & Long, M. H. (2014). *An introduction to second language acquisition research*. Routledge, London.

- Quirk, R., Greenbaum, S. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman, London.
- Oxford University Press, (2009) *Oxford Collocations Dictionary CD-ROM*, Oxford University Press, Oxford
- Richards, J. C. (1970). *A non-contrastive approach to error analysis*. International Center for Research on Bilingualism, Quebec, Canada
- Richards, J. C. (1974). *Error analysis: perspectives on second language acquisition*. Longman, London
- Riđanović, M. (2007). *Praktična engleska gramatika*. Šahinpašić, Sarajevo

Belma Šator

ANALYSE DES VORFELDES IN HOROSKOPEN

ZUSAMMENFASSUNG

Im deutschen Satz bilden die Prädikatsteile eine Klammer, die im Hauptsatz ein finites Verb als Klammeröffnung und infinite oder nichtverbale Teile des Prädikats als Klammerschließung enthält. In dieser Arbeit wurde das Vorfeld in der Textsorte *Horoskop* analysiert und beschrieben. Es wurde festgestellt, dass das Vorfeld bei den über 200 analysierten Sätzen in 50% der Fälle besetzt war. In 60% der Beispiele war es mit dem Satzglied Subjekt besetzt, es folgen Adverbialbestimmungen mit 26% Prozent, wobei das Vorfeld sehr selten von den Objekten besetzt war.

Schlüsselwörter: Syntax, Vorfeld, Satzklammer, Satzglieder

Das Vorfeld im Deutschen

Im deutschen Satz bilden die Prädikatsteile eine Klammer, die im Hauptsatz ein finites Verb als Klammeröffnung und infinite oder nichtverbale Teile des Prädikats als Klammerschließung enthält. Durch die Klammerteile wird der Satz in drei Felder gegliedert: Vorfeld, Mittelfeld und Nachfeld. Das Feld vor dem ersten Klammerteil nennt man Vorfeld, das Feld zwischen den beiden Klammerteilen Mittelfeld und das Feld nach dem zweiten Klammerteil Nachfeld. Die Klammerteile gehören nicht zu den Feldern. Im Aussagesatz muss das Vorfeld in der Regel besetzt sein, das Nachfeld hingegen nie. (Vgl. Zilić, 2002 : 32)

Im Deutschen befindet sich das Vorfeld vor dem Verbum Finitum. Bei der Beschreibung des Vorfeldes muss untersucht werden, welche Satzglieder diese Position einnehmen können und welche nicht. Im einfachsten Fall ist das Vorfeld mit einem einzigen Satzglied besetzt. In über 50% der Fälle ist dies

das Subjekt. Aber es wäre falsch anzunehmen, dass das Vorfeld immer nur aus einem Satzglied besteht, wie später in der Arbeit gezeigt werden wird.

Das Vorfeld können folgende Satzglieder einnehmen:

Die Mutter hat dem Sohn in der Mathe bei der Hausaufgabe geholfen.
Subjekt

Den Sohn hat die Mutter auf die Mathearbeit gut vorbereitet. Objekt im Akkusativ

Bei der Hausaufgabe hat die Mutter dem Sohn in der Mathe geholfen.
Präpositionalobjekt

In der Mathe hat die Mutter dem Sohn bei der Hausaufgabe geholfen.
Adverbialbestimmung

Den Kindern hat die Mutter alles erläutert. Objekt im Dativ

Bei Ergänzungsfragen wird das Vorfeld von Frageadverbien oder -pronomen besetzt, z. B:

Warum hat Maria die Hausaufgabe nicht gemacht? Frageadverb

Wer kommt heute zum unseren Geburtstag? Fragepronomen

Auch bestimmte Prädikatsteile können im Vorfeld stehen:

Pilotin will sie werden. Prädikativ

Verirrt hat er sich kaum. Partizip II

Erscheinen wird meine Tochter bestimmt. Infinitiv I

Zur Verfügung werde ich mich keinesfalls jedem stellen. Nomengruppen bei Funktionsverbgefügen

Fest steht die Tatsache, dass er gelogen hat. Präfixe trennbarer Verben

Im Vorfeld kann Folgendes **nicht** stehen:

- das Personalpronomen *es* als Akkusativobjekt oder Prädikativ;
- das Indefinitpronomen *einer* im Dativ oder Akkusativ, wenn es für das Indefinitpronomen *man* steht;
- Präfixe, die keine eigenständige Bedeutung haben;
- die Reflexivpronomen von „nur reflexiv verwendeten Verben“;
- Wortgruppen, die keine vollständigen Satzglieder sind;
- das Negationsadverb *nicht*.

Nach Engel (1996: 303) handelt es sich um Anordnung der Elemente im Satz. Die Elemente, deren Abfolge im Satz beschrieben wird, nennen wir Folgeelemente. Ihre Anordnung unterliegt im Deutschen präzisen Regeln. Welche Regel jeweils anzuwenden ist, hängt von verschiedenen Gegebenheiten ab: der syntaktischen Funktion des Folgeelements, seiner flexematischen Kennzeichnung, seinem Bedeutungsbezug oder auch seinem Umfang. Die meisten Folgeelemente können aus unterschiedlich vielen Wörtern bestehen.

Dass es in der deutschen Sprache ziemlich viele Variationsmöglichkeiten im Bereich der Abfolge gibt, bedeutet nicht, dass keine Regeln vorhanden wären. Im Gegenteil: Die Abfolge ist besonders kompliziert geregelt; denn für jede Folgevariante gibt es spezielle Bedingungen, die sich im speziellen Regeln niederschlagen. So ändert sich durch Umstellung manchmal der Sachverhalt, von dem die Rede ist; in dem Satz

Gestern haben die Kinder nur gesungen.

wird die Tätigkeit der Kinder als exklusiv ausgewiesen (sie haben sonst nichts getan), *nur* bezieht sich also nicht auf die Kinder; in dem Satz:

Gestern haben nur die Kinder gesungen.

wird die tätige Größe als exklusive ausgewiesen, *nur* bezieht sich also nicht auf das Singen.

Es ist immerhin möglich, mit Hilfe dreier Prinzipien Ordnung und Übersicht in die Fülle möglicher Folgeerscheinungen und entsprechender Regeln zu bringen.

- (1) Allen Folgeerscheinungen im Satz wird das Prinzip der Satzklammer zugrundegelegt. Diese Klammer, aus den verbalen Bestandteilen, im Nebensatz zusätzlich aus dem Subjunktoren gebildet, teilt den Satz in drei ungleiche „Felder: in Vorfeld, Mittelfeld und Nachfeld:

Man wird *sich noch ausführlich* beschäftigen mit diesem Problem.

Vorfeld/Klammer/Mittelfeld/Nachfeld

(Vgl. Engel, 1996:304)

Das Vorfeld muss im Konstativsatz und ebenso im Interrogativsatz mit Fragewort immer mit genau einem Element besetzt sein. Diese Regel muss hervorgehoben werden, weil sie den Regeln in den meisten anderen Sprachen widerspricht. In den übrigen Satzarten sowie in den Nebensätzen bleibt das Vorfeld gewöhnlich leer. (Vgl. Engel, 1996: 305).

Im Konstativsatz ist das Vorfeld mit genau einem Stellungselement besetzt:

An den Bäckergelesen / kann ich mich nicht mehr erinnern.

Im Interrogativsatz mit Frageelement steht dieses im Vorfeld:

Warum / beschäftigt dich das?

Im Imperativsatz ist das Vorfeld gewöhnlich leer:

/ Kommen Sie, bitte, morgen früh wieder.

Im Interrogativsatz ohne Frageelement ist das Vorfeld leer:

/ Kommen Sie auch morgen abend?

Auch im Nebensatz bleibt das Vorfeld meist unbesetzt:

/ weil du mir nicht alles gesagt hast. (Vgl. Engel, 1996: 310)

Durchschnittlich ist das Vorfeld viel häufiger als Nachfeld besetzt, weil die beiden ausschließlichen Vorderelemente, Determinativ und Adjektiv, besonders oft realisiert werden.

Hier sind vier Regeln zu beachten:

(1) Die Determinative stehen immer am Anfang des Vorfelds:

all meine Hoffnungen

manch ein Freund

welch ein Glück

(2) Nomen varians und Nomen invariants stehen jeweils allein vor dem regierenden Nomen, schließen also weitere Vorfeldelemente aus:

Bürgermeister Schulze

Doktor Maiers

Kollege Schulze

(3) Der sächsische Genitiv verlangt immer den Nullartikel des regierenden Nomens und steuert auf diese Weise indirekt die Flexion attributiver Adjektive:

Erwins alter Hut
Erwins drei alter Hüte
Stuttgarts schönste Straße

- (4) Hinter den Determinativen stehen die attributiven Adjektive:
meine vier Kinder
eure blühenden Gärten
ein überaus schöner Sommermorgen (Vgl. Engel, 1996: 633/634)

Nach Duden (2016: 871) kann grundsätzlich jedes Satzglied im Vorfeld stehen, außer natürlich das Prädikat. Wenn man in der Grammatik von Wortstellung spricht, meint man meist nicht die Stellung einzelner Wörter, sondern die Abfolge der daraus gebildeten Phrasen, insbesondere der Satzglieder. Für das Verständnis des deutschen Satzbaus sind außerdem die Regeln für die Stellung der Prädikatsteile wichtig.

- Wenn das Subjekt im Vorfeld steht, spricht man von Grundstellung bzw. von gerader Wortstellung:

Susanne hat gestern für ihren Freund ein Geschenk ausgesucht. (Duden, 1998: 819)

Wenn ein anderes Satzglied als das Subjekt im Vorfeld steht, spricht man von Gegenstellung bzw. von ungerader Wortstellung oder Inversion:

Für ihren Freund hat Susanne gestern ein Geschenk ausgesucht. (Duden, 1998: 819)

- Das Vorfeld kann mit einem Aussagesatz (als Informationsverteilung) und auch mit einem Nebensatz besetzt werden:

Ich habe gehört, Anna werde erst morgen in München eintreffen. (Duden, 2016: 888)

Als er nach Hause kam, setzte er sich zum Tisch. (Duden, 1998: 819)

- In Platzhalterfunktion steht das ES im Vorfeld. Ohne Vorfeld kann es nicht erscheinen.

Es wartet jemand auf dich.

- Ohne Platzhalter mit anderer Informationsverteilung:

Jemand wartet auf dich.

Auf dich wartet jemand. (Duden, 2016: 889)

- Auch Prädikatsteile (allerdings nicht als Verbum finitum) können ins Vorfeld gestellt werden:

Tanzen kann Anna sehr gut. / **Alkohol getrunken** hat sie noch nie.
(Infinitive und Partizipien)

Fest steht momentan nur der Termin. **Heraus** kam wenig. (Verbzusätze)

Zufrieden waren die Experten mit den Ergebnissen erst zum Schluss.
(Prädikative Adjektive) (Vgl. Duden, 2016: 889)

- Phrasen können eng ins Prädikat integriert werden. Solche Phrasen können zum Satzglied werden, die allein das Vorfeld besetzen können:

Über die Ausstellung veröffentlichte die Zeitung einen Bericht.
(Präpositionalphrase)

Den großen Aufwand war das Fest wert. (Objekte prädikativer Adjektive) (Duden, 2016: 892)

Neben einem Satzglied können im Vorfeld noch Partikeln und Konjunktion wie DENN oder UND stehen. Sie beeinflussen die Wortstellung aber nicht, weil sie keine Satzglieder sind und besetzen kein eigenes Feld:

Und Fritzchen will schon wieder mit dem Aschenbecher spielen.

(Vgl. Duden, 2016: 897)

Manche Elemente können nicht oder nur unter sehr eingeschränkten Bedingungen im Vorfeld stehen. Das sind: schwachbetonte Personal- und Reflexivpronomen, außer als Subjekt, Insbesondere das Pronomen ES erscheint nur als Subjekt oder Platzhalter im Vorfeld. (Duden, 2016: 893/894)

Die Besetzung von Vorfeld und linker Satzklammer ist zahlenmäßig beschränkt. Im prototypischen Fall gilt 1 oder 0:

- Im Vorfeld steht entweder ein Satzglied oder keins.
- In der linken Satzklammer steht entweder 1 Wortform oder keine.

Nach Helbig/Buscha (2001: 473) hängt die Stellung der Satzglieder von syntaktischen, morphologischen und kommunikativen Bedingungen ab. Die syntaktischen Bedingungen gelten vor allem für den Bereich des Prädikats und seiner Bestandteile, während die morphologischen Bedingungen die Glieder außerhalb des Prädikats betreffen. Durch die kommunikativen Bedingungen werden diese grammatischen Regularitäten in verschiedener Weise modifiziert.

Das Horoskop als besondere Art eines Textes

Das Horoskop wird auf folgende Art und Weise definiert: „Schematische Darstellung der Planetenkonstellation zu den Tierkreiszeichen zu einem bestimmten Zeitpunkt, besonders bei der Geburt eines Menschen, als Grundlage zur Schicksalsdeutung. Voraussage über kommende Ereignisse aufgrund von Sternkonstellationen.“ (<https://www.duden.de/rechtschreibung/Horoskop>)

Das Horoskop als Text ist ein populärer Kleintext, gedacht für Massenmedien. Es wird von vielen Menschen gelesen, unabhängig davon, ob jene an die Angaben, die darin vorkommen, glauben oder nicht. Horoskope sind auch bekannt dafür, dass sie Phraseme oder metaphorische Ausdrücke verwenden, um so Aufmerksamkeit zu bekommen und massentauglich zu werden. (<http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/horoskop-sprache-analysiert-astro-opium-fuers-volk-a-455191.html>)

Das Vorfeld in Horoskopen

In diesem Teil der Arbeit wird das Vorfeld in den Tageshoroskopen (vom 11. 9. 2018) analysiert. Das Korpus wurde aus der Online-Ausgabe der Frauenzeitschrift „Brigitte“ exzerpiert für alle zwölf Sternzeichen. Das Ziel ist herauszufinden, welche Satzglieder in dieser Textsorte am häufigsten im Vorfeld auftreten. Is es das Subjekt, oder kommen gar keine Satzglieder vor.

Sternzeichen Steinbock

Im Text über das Sternzeichen „Steinbock“ kamen drei Überschriften und zehn Sätze vor. Bei den analysierten Überschriften war das Vorfeld nur einmal besetzt und zwar mit dem Frageelement *wer* (**Wer** kann es Ihnen

heute recht machen) im Rahmen eines Interrogativsatzes. Bei den unter den Überschriften stehenden Sätzen handelt es sich um sechs erweiterte einfache Sätze und vier zusammengesetzte Sätze (zwei bestehen aus vier Teilsätzen, ein zusammengesetzter Satz aus drei Teilsätzen, ein aus zwei Teilsätzen). Das häufigste Satzglied in diesem Teil der Analyse ist das Subjekt (**Die Sonne dürfte jetzt für Sie scheinen. Sie wissen, was Sie wollen, treten selbstbewusst auf und haben entsprechend Erfolg.**), welches sechs Mal vorkommt (als Nominal- und Pronominalphrase), danach folgt die Adverbialbestimmung (**Am liebsten würden Sie vermutlich ein paar Stunden zusammen mit Ihren Lieben mit Nichtstun verbringen**), die drei Mal vertreten ist. Bei insgesamt 19 untersuchten satzwertigen Strukturen war das Vorfeld neun Mal besetzt, was etwas weniger als 50% ausmacht. Das hängt davon ab, dass es unter den Sätzen zwei Imperativsätze (*Nutzen Sie diesen Tag, um Entscheidungen zu treffen!*) gab und mehrere Nebensätze, bei welchen das Vorfeld meistens unbesetzt bleibt. Interessant ist, dass in diesem kleinen Text häufig Modalverben *sollen*, *dürfen* und *können* im Konjunktiv Präteritum erscheinen (vier Mal), welche als Ratschlag fungieren.

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/steinbock-11042848.html>)

Sternzeichen Wassermann

Es wurden insgesamt 16 Sätze analysiert, davon nur zwei erweiterte einfache Sätze und fünf zusammengesetzte Sätze, die aus 14 Teilsätzen bestehen. Bei allen drei Überschriften war das Vorfeld unbesetzt. Es kamen in diesem kleinen Text keine Imperativsätze vor, auch kam das Modalverb nur einmal vor, und zwar das Modalverb *können* im Indikativ. Das Vorfeld war acht Mal besetzt, was genau die Hälfte der untersuchten Sätze ausmacht. Am häufigsten wurde das Vorfeld durch das Subjekt (**Richtlinien und Grundsätze sind Ihnen wichtiger als sonst**) (als Nominal- oder Pronominalphrase) besetzt (fünf Mal), zwei Mal kommt im Vorfeld die Adverbialbestimmung (**Heute Vormittag läuft bei Ihnen alles rund, denn Sie sind innerlich ausgeglichen.**) vor und einmal ein Nebensatz (**Wo Licht ist, ist auch Schatten, und...**) mit einer adverbialen (lokalen) Funktion.

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/wassermann-11046512.html>)

Sternzeichen Fische

Bei der Analyse des Textes bezüglich dieses Sternzeichens konnte festgestellt werden, dass bei drei Überschriften einmal das Vorfeld besetzt war. Die mit Vorfeld besetzte Überschrift kam in Form eines Aussagesatzes, mit Subjekt (**Freundlichkeit** ist wichtig) als Vorfeldelement. Insgesamt erschienen 15 Sätze, wobei acht Mal das Vorfeld besetzt war, was mehr als 50% ausmacht. In diesem Teil des Korpus kam ein einfacher Satz vor, vier erweiterte einfache Sätze und vier komplexe Sätze, die aus mehreren Teilsätzen zusammengesetzt wurden. Hier kam auch ein Imperativsatz vor. Was die Satzglieder im Vorfeld betrifft, kam das Subjekt (**Die Wahrscheinlichkeit**, dass es Ärger gibt, ist vor allem in der zweiten Tageshälfte relativ groß.) sechs Mal vor, Adverbialbestimmung (**Zugleich** sind Sie aber auch leicht zu beeinflussen.) einmal und auch das „es“ als Korrelat eines Subjektsatzes (**Es** dürfte Ihnen daher leichtfallen, Beziehungen zu festigen und neue Kontakte zu knüpfen.) einmal. Die Modalverben kamen bei dem Text dieses Sternzeichens selten vor- nur einmal das Verb „dürfen“ im Konjunktiv Präteritum.

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/fische-11046514.html>)

Sternzeichen Widder

Bei diesem Text wurden insgesamt 20 Sätze analysiert, drei erweiterte einfache Sätze, und acht komplexe Sätze, die aus zwei oder drei Teilsätzen bestehen. Bei den drei Überschriften wurde das Vorfeld mit dem Satzglied „Subjekt“ nur einmal besetzt im Rahmen eines Aussagesatzes (**Nicht alles** ist machbar). Innerhalb der 20 Sätze kam auch nur ein Imperativsatz (*Haben Sie den Mut, zu Ihren Schwächen zu stehen!*), wobei keine Modalverben vertreten sind. Das Vorfeld ist mit folgenden Satzgliedern besetzt: Subjekt (**Sie** stoßen heute leicht an eigene Grenzen.) (fünf Mal), Nebensatz (in der Funktion eines Konditionalsatzes einmal) (**Wenn Sie sich nicht selbst im Stich lassen**, ertragen Sie die Unannehmlichkeiten weit besser.), Adverbialbestimmung (vier Mal) (**Geistig rege** vermögen Sie jetzt relativ hohe Anforderungen an Logik und Objektivität zu erfüllen.) und Verbalphrase (einmal) (**Kontakte aufbauen, mit Kollegen diskutieren, Verwandte oder Nachbarn besuchen** sind Beispiele, wie die innere, eventuell an Nervosität grenzende Angeregtheit Ausdruck finden kann.).

Es kann festgestellt werden, dass das Vorfeld in mehr als 50% der untersuchten Sätze besetzt war.

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/widder-11042406.html>)

Sternzeichen Stier

Diese Analyse zeigte wieder, dass in den Überschriften selten das Vorfeld besetzt ist- von drei Überschriften nur eine hat das mit Verbalphrase besetzte Vorfeld. Diese Überschrift kam in der Form eines einfachen Satzes (**Nett sein tut gut.**). Es wurden insgesamt 14 Sätze analysiert, davon drei einfache Sätze, vier einfache erweiterte Sätze und drei komplexe Sätze (zwei aus zwei Teilsätzen und ein komplexer Satz mit drei Teilsätzen). Von 14 Sätzen kam das Vorfeld sogar 11 Mal besetzt, acht Mal mit dem Subjekt (**Dies vermittelt Ihnen ein gutes Gefühl der Zugehörigkeit.**) und drei Mal mit der Adverbialbestimmung (**Zusammen mit Ihren Liebsten möchten Sie sich wohlfühlen.**). Nur einmal kam das Modalverb „möchten“ vor.

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/stier-11046516.html>)

Sternzeichen Zwillinge

In diesem Text kamen sechs Imperativsätze vor, was sofort feststellen lässt, dass das Vorfeld wahrscheinlich nicht so häufig besetzt sein wird. Bei den drei Überschriften wurde das Vorfeld nicht besetzt. Insgesamt wurden 21 Sätze untersucht, davon ein einfacher Satz, zwei erweiterte einfache Sätze und acht komplexe Sätze, die aus 17 Teilsätzen bestehen. Das Vorfeld wurde nur sieben Mal besetzt, obwohl es 21 Sätze gab. Satzglieder, die im Vorfeld vertreten sind: Subjekt (fünf Mal) (**Sie sind mit den Gedanken nicht besonders bei der Sache.**) und Nebensatz (zwei Mal, beide Male handelt es sich um reale Konditionalsätze, **Wenn Sie sich wohlfühlen, fühlen sich auch andere mit Ihnen wohl.**). Die Modalverben, die im mehrteiligen Prädikat vorkommen sind: *können* (zwei Mal, im Indikativ und im Konjunktiv) und das Modalverb *wollen* im Indikativ.

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/zwilling-11046526.html>)

Sternzeichen Krebs

Von den drei Überschriften wurde nur bei einer das Vorfeld mit dem Satzglied „Subjekt“ besetzt. Im Text kamen 18 Sätze vor: zwei einfache Sätze, ein einfacher erweiterter Satz und sechs zusammengesetzte Sätze, die aus 15 Teilsätzen zusammengesetzt sind. Nur sechs Mal wurde das Vorfeld besetzt: vier Mal mit dem Subjekt (**Macht** ist das Tagesthema), einmal mit der Adverbialbestimmung (**Im Gespräch** sind Sie subjektiver und lassen sich mehr von Emotionen beeinflussen als üblich.) und einmal mit dem Nebensatz (**Wenn Sie es nicht tun**, könnten Sie auf der Strecke bleiben.). Bei dem Nebensatz handelt es sich um einen realen Konditionalsatz. Es wurde festgestellt, dass unter den analysierten Sätze drei Imperativsätze vertreten sind. Was die Modalverben betrifft, sie kamen zweimal vor, einmal das Verb *wollen* einmal das Verb *können*, das erste im Indikativ, das zweite Modalverb im Konjunktiv.

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/krebs-11046528.html>)

Sternzeichen Löwe

Bei den drei Überschriften blieb das Vorfeld unbesetzt. Es kamen zwei Imperativsätze vor und einmal ein Modalverb, und zwar *dürfen* im Konjunktiv Präteritum. Insgesamt wurden 15 Sätze analysiert, ein einfacher Satz, ein erweiterter einfacher Satz und komplexe Sätze zusammengestellt aus Teilsätzen. Acht Mal war das Vorfeld besetzt, mit Subjekt (**Die Sonne** meint es gut mit Ihnen und Ihr Selbstbewusstsein einen gewaltigen Aufschwung.) am häufigsten, sechs Mal, mit der Adverbialbestimmung (**Heute** ist Ihr Tag und Sie stehen im Mittelpunkt.) einmal und mit einem Nebensatz auch einmal (in der Funktion eines Prädikativsatzes: **Was Sie jetzt brauchen**, sind ein paar Streicheleinheiten.).

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/loewe-11046530.html>)

Sternzeichen Jungfrau

In diesem Text wurden drei Überschriften ohne Vorfeldbesetzung analysiert, 20 Sätze, darunter, zwei einfache Sätze, fünf erweiterte einfache Sätze und sechs komplexe Sätze. Modalverben kamen vier Mal vor, zweimal das Modalverb *können*, einmal das Verb *wollen* und *dürfen*. Imperativsätze unter

dem analysierten Korpus waren zweimal vertreten. Das Vorfeld in den 20 untersuchten Sätzen war 10 Mal besetzt: vier Mal mit Subjekt, auch vier Mal mit Adverbialbestimmung und zweimal mit satzwertigen Konstruktionen (einmal mit der Infinitivkonstruktion in der Rolle eines Subjektsatzes **Die eigenen Schwächen zu kennen** ist von großem Vorteil. und einmal mit einem Nebensatz in der Rolle eines realen Konditionalsatzes **Wenn Sie Bilanz ziehen**, erkennen Sie klarer, wie Sie Ihr Wissen einsetzen können.).

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/jungfrau-11046532.html>)

Sternzeichen Waage

Da Vorfeld bei drei analysierten Überschriften war nicht besetzt. Es gab in diesem Text keine Imperativsätze. Das Modalverb *dürfen* kam zweimal vor, im Indikativ und im Konjunktiv. Die gesamte Anzahl der analysierten Sätze ist 12, davon gab es einen einfachen Satz und zwei erweiterte einfache Sätze und vier komplexe Sätze, bestehend aus Teilsätzen. Das Vorfeld war in diesem kleinen Korpus sieben Mal besetzt, vier Mal mit Subjekt, einmal mit Präpositionalobjekt (*Auch **für die Anliegen anderer** sind Sie offen und begegnen ihnen mit einer menschlichen und warmen Herzlichkeit.*), einmal mit einer Adverbialbestimmung (**Heute** dürfen Sie das Leben in vollen Zügen genießen.) und einmal mit der Infinitivkonstruktion in der Rolle eines Subjektsatzes (**Sich einer romantischen Stimmung hingeben und ein bisschen von der der großen Liebe zu träumen**, dürfte heute eine besondere Wohltat sein.).

(<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/waage-11046534.html>)

Sternzeichen Skorpion

Beim Sternzeichen Skorpion wurden 16 Sätze analysiert: ein einfacher Satz, ein erweiterter einfacher Satz, sechs komplexe Sätze, die aus zwei oder drei Teilsätzen zusammengesetzt sind. Innerhalb dieser 16 analysierten Sätze wurde festgestellt, dass acht Mal das Vorfeld besetzt war; fünf Mal mit Subjekt, zweimal mit Adverbialbestimmung, einmal mit ES als Korrelat eines Subjektsatzes (**Es** mag sein, dass heute Pflichten schwer auf Ihren Schultern lasten.). In diesem Text kam einmal ein Imperativsatz vor, die Modalverben in folgenden

Formen: *mag*, *müssen* und *möchten*. Das Vorfeld bei den drei Überschriften war unbesetzt.

(<https://www.britte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/skorpion-11046536.html>)

Sternzeichen Schütze

Beim Sternzeichen „Schütze“ kamen keine Imperativsätze vor, das Vorfeld bei den Überschriften war nicht besetzt. Es kamen drei Modalverben in folgenden Formen vor: *müssen*, *dürfen*, *könnte*, *können*. Von den 17 analysierten Sätzen (ein einfacher Satz, ein erweiterter einfacher Satz, sechs komplexe Sätze, die aus mehreren Teilsätzen zusammengesetzt waren) war das Vorfeld acht Mal besetzt: vier Mal mit Adverbialbestimmung (**Um des lieben Friedens willen** lassen Sie sich heute schon mal auf Kompromisse ein, die Sie nicht gutheißen), drei Mal mit Subjekt (**Wissen** ist Macht.) und einmal mit Dativobjekt (**Ihnen** ist wichtig, dass Ihre Lieben glücklich sind.).

(<https://www.britte.de/horoskop/tageshoroskop/heute/schuetze-11046538.html>)

Schlusswort

In dieser Arbeit wurde das Vorfeld im Rahmen der Textsorte Horoskop analysiert. Es wurden alle Texte des Tageshoroskops vom 11. 9. 2018 in der Online-Ausgabe der Frauenzeitschrift „Brigitte“ detailliert beschrieben und untersucht. Hierbei konnte festgestellt werden, dass bei den Überschriften (36) kaum das Vorfeld besetzt ist (14%). Der Grund für dieses Ergebnis sind die elliptischen Konstruktionen, die als Überschriften meistens vorkommen. Selten waren es Aussagesätze oder Fragesätze mit besetztem Vorfeld. Von insgesamt 203 Sätzen, die im Text analysiert wurden, war das Vorfeld 101 Mal besetzt, was genau 50% ausmacht. Am meisten war das Vorfeld mit dem Satzglied „Subjekt“ besetzt (60%), es folgt die Adverbialbestimmung (26%), vor allem mit einer temporalen Bedeutung, danach Nebensätze (7%), meistens Konditionalsätze (reale und irreale), Es als Korrelat (2%) und Infinitivkonstruktionen (2%), Objekte waren sehr selten im Vorfeld dieser Sätze. Folgende Tabelle gibt eine genaue Übersicht der Resultate.

BELMA ŠATOR: ANALYSE DES VORFELDES IN HOROSKOPEN

Sternzeichen	Anzahl der Überschriften	Vorfeld	Anzahl der Sätze	Vorfeld	Satzglieder							
					S ¹	AB	PO	DO	ES	NS	IF	VP
Steinbock	3	1	19	9	6	3	/	/	/	/	/	/
Wassermann	3	/	16	8	5	2	/	/	/	1	/	/
Fische	3	1	15	8	6	1	/	/	1	/	/	/
Widder	3	1	20	11	5	4	/	/	/	1	/	1
Stier	3	1	14	11	8	3	/	/	/	/	/	/
Zwillinge	3	/	21	7	5	/	/	/	/	2	/	/
Krebs	3	1	18	6	4	1	/	/	/	1	/	/
Löwe	3	/	15	8	6	1	/	/	/	1	/	/
Junfrau	3	/	20	10	4	4	/	/	/	1	1	/
Waage	3	/	12	7	4	1	1	/	/	/	1	/
Skorpion	3	/	16	8	5	2	/	/	1	/	/	/
Schütze	3	/	17	8	3	4	/	1	/	/	/	/
Insgesamt:	36	5 (14%)	203	101 50%	61 60%	26 26%	1 1%	1 1%	2 2%	7 7%	2 2%	1 1%

ANALIZA POLJA ISPRED REČENIČNOG OKVIRA U HOROSKOPU

SAŽETAK

U njemačkom jeziku dijelovi predikata formiraju rečenični okvir (Satzklammer), a polje koje se nalazi ispred prvog okvira naziva se „Vorfeld“. Polje ispred prvog rečeničnog okvira ili zgrade mogu zauzeti različiti rečenični članovi: subjekt, objekt, priloške odredbe, zavisne rečenične, infinitne konstrukcije itd. Međutim, polje ispred rečeničnog okvira može ostati i prazno, odnosno bez rečeničnih članova. U ovom radu se analiziralo zastupljenost polja ispred prve rečenične zgrade ili okvira u horoskopu kao posebnoj tekstnoj sorti. Pokazalo se da je kod preko 200 analiziranih rečenica tek 50% polja zastupljeno

1 Abkürzungen: S= Subjekt, AB=Adverbialbestimmung, PO=Präpositionalobjekt, DO=Dativobjekt, ES= Pronomen ES als Korrelat, NS=Nebensatz, IK=Infinitivkonstruktion, VP=Verbalphrase.

nekim rečeničnim članom. Najfrekventniji rečenični član je subjekt (60%), dok slijede priloške odredbe (26%), dok se objekti vrlo rijetko pojavljuju ispred prve rečenične zgrade.

Ključne riječi: sintaksa, „Vorfeld“, rečenični okvir, rečenični dijelovi

Literaturverzeichnis

Duden (1998): *Duden- Die Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag.

Duden (2016): *Duden- Die Grammatik*, Mannheim: Dudenverlag.

Engel, Ulrich (1996): *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Groos.

Helbig, Gerhard/Buscha, Joachim (2001): *Deutsche Grammatik: ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Berlin; New York: Langenscheidt.

Zilić, Erminka (2002): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Zenica: Dom štampe.

Internetski izvori:

<https://www.duden.de/rechtschreibung/Horoskop>

<http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/horoskop-sprache-analysiert-astro-opium-fuers-volk-a-455191.html>

<https://www.brigitte.de/horoskop/tageshoroskop>

Alisa Trbonja-Kahriman

SEMANTIČKA INTEGRACIJA ANGLICIZAMA U NJEMAČKOM JEZIKU

SAŽETAK

Ovaj rad jeste dio opširnijeg istraživanja anglicizama iz omladinskog časopisa „Xpress“ iz 2011. godine. Ovdje su navedeni primjeri promjene značenja riječi preuzetih iz engleskog jezika. Dakle, istraživat će se promjene u značenju anglicizama unutar njemačkog jezika.

Ključne riječi: proširenje značenja, suženje značenja, pomjeranje značenja

Uvod

Tokom konstantne potražnje dostupnih sažetih riječi a koje ujedno trebaju da opskrbe sve širi dijapazon tema današnjice, uočavaju se potrebe za riječima stranog porijekla. Ukoliko vlastito leksičko blago pokaže nedostatke, odnosno praznine, govornici najčešće traže adekvatne riječi i termine u stranim jezicima. Uslijed preuzimanja riječi stranog porijekla, dolazi do promjene značenje te riječi, do proširenja, suženja ili pomjeranja značenja riječi.

Riječi su potrebne iz dva razloga: zbog uvijek novih potreba imenovanja stvari, odnosno pojmova i zbog rapidnih promjena u tehnici i prirodnim naukama, proširenja mreže svjetske trgovine, uključivanja sve više ljudi kao sudionika u mrežu informacija i, najzad, zbog promjenjivih tokova u politici, kulturi i modi (usp. Schneider, 2013: 53). Keller/Kirschbaum (2003: 7) ističu da značenje neke riječi predstavlja pravilo njene upotrebe u jeziku. Svi jezici koji se aktivno koriste podliježu kontinuiranom procesu promjena, a njeni govornici te promjene uočavaju jedino kod sistematskih nepravilnosti i brzopleto zaključuju o propadanju jezika (usp. Keller/Kirschbaum, 2003: 10).

Kod pozajmljivanja stranih riječi u jeziku – primaocu može doći do sužavanja značenja, kao i do proširenja značenja. Uslijed pomjeranja značenja, dolazi do promjene značenja; ono u pozitivnom smislu, onda govorimo o *meliorativnom*, a ako je u negativnom smislu, onda je riječ o *pejorativnom*.

Yang (1990: 94) razlikuje tri tipa promjene značenja: **proširenje značenja**, **suženje značenja** i **pomjeranje značenja**. Filipović (1986: 137) kod promjena u semantičkoj ekstenziji, pored suženja i proširenja značenja, govori i o *nultoj semantičkoj ekstenziji*. Nulta semantička ekstenzija prisutna je nakon integracije kod onih engleskih posuđenica koje ostaju nepromijenjene, kao što je slučaj kod naziva za piće, odnosno hranu (usp. Filipović, 1986: 137). Filipović (1986: 138) objašnjava suženje značenja kao pojavu koja se javlja u sportskoj terminologiji, a proširenje značenja karakteriše kao „labavljenje originalnog preciznog značenja riječi u jeziku primaocu“. Usko vezana uz semantičku integraciju pozajmljenih riječi jeste formalna prilagodba (izjednačavanje) ili asimilacija. Davne 1865. godine Grimm je govorio o procesu prilagođavanja stranih riječi, tj. pozajmljenica, poredivši ga sa bunarom u kojem strana riječ ostaje sve dok ne poprimi boju i oblik domaćih riječi. „Fällt von ungefähr ein fremdes wort in den brunnen einer sprache, so wird es solange darin umgetrieben, bis es ihre farbe annimmt und seiner fremden art zum trotz wie ein einheimisches aussieht.“ (Grimm 1865. Sp. XXVI u: Heller, S. 185).

Heller (2002: 192) proces prilagođavanja vidi prvo u glasovnom i grafematičkom prilagođavanju, a kasnije i u morfološkom i leksikoškom. On nadalje navodi da se upravo one strane riječi sa čestom upotrebom i koje su općenito razumljive, prilagođavaju pravopisu jezika – primaoca. Asimilaciji se suprotstavljaju jedino one strane riječi koje se rijetko koriste, te su stilski markirane ili pripadaju posebnoj stručnoj leksici.

U ovom radu preuzima se Yangova (1990: 94) klasifikacija promjene značenja, pa će se govoriti o tri vrste promjena značenja.

1. Proširenje značenja

Ova vrsta promjene značenja nastaje proširivanjem djelimičnih značenja koje anglicizmi u izvornom jeziku ne poznaju ili promjenom djelimičnog značenja u smislu proširenja. Kao primjere proširenja značenja, navest ćemo imenice: *dress*, *gag*, *slipper* koje su u njemačkom jeziku proširile značenje.

- a) *In den ungewohnt schweren **Dressen** fanden sich die Boys schnell zurecht.* (juli/avgust, Xstars, Molti, Spotzl, Pichla & Eigi crashen den Dreh!, str. 20)
- b) *Knallende Pointen, herzerfrischende **Gag**, bestes Achterbahntempo und die süßesten Helden Hollywoods.* (decembar, Aktiv Cine-Check, str. 78)
- c) *Im Milka Goodie-Bag gibt es ene Haube, supergemütliche **Slipper** und eine Schuhtasche.* (decembar, Weihnachtsgewinnspiel, str. 86)

Dok se u prvom primjeru (*dress*¹) u engleskom jeziku označava haljina, ali i odjeća, u njemačkom jeziku ta imenica (*Dress*²) se odnosi na odjeću za posebnu priliku, posebno sportsku odjeću. Imenica *gag*³ ima izvorno značenje *šale*, odnosno smiješne priče, a u njemačkom jeziku *Gag*⁴, pored navedenog značenja, ima i značenje trika ili tehničke posebnosti. Engleska imenica *slipper*⁵ ima značenje pokušnih papuča, u njemačkom jeziku navedena imenica *Slipper*⁶ je preuzela to značenje, da bi se kasnije razvilo i drugo značenje: udobna obuća bez pertli, a u austrijskom njemačkom jeziku razvilo se i značenje: lagani muški mantil.

- 1 a piece of clothing worn by a woman or girl that covers the top of her body and part or all of her legs; (http://www.ldoceonline.com/dictionary/dress_1) (25.5.2014)
- 2 Kleidung für einen bestimmten Anlass, besonders Sportkleidung (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Dress>) (25.5.2014)
- 3 informal a joke or funny story (http://www.ldoceonline.com/dictionary/gag_2) (25.5.2014)
- 4 (Theater, Film, Kabarett) [durch technische Tricks herbeigeführte] komische Situation, witziger Einfall; etwas, was einen Überraschungseffekt hat; Besonderheit (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Gag#Bedeutung>) (25.5.2014)
- 5 a light soft shoe that you wear at home (<http://www.ldoceonline.com/dictionary/slipper>) (25.5.2014)
- 6 bequemer, nicht zu schnürender Halbschuh mit flachem Absatz ; (österreichisch) lose fallender, sportlich geschnittener Mantel für Männer (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Slipper>) (25.5.2014)

2. Suženje značenja

Manji je broj anglicizama kod kojih je došlo do suženja značenja. Prema Yangu (1990: 102), ovdje se radi o reduciranju ili ograničenju obima značenja ili područja primjene anglicizama. Često se radi o tome da se neki širi nadpojam⁷ ograniči na neki određeni predmet, odnosno da se ti preuzeti anglicizmi koriste samo u tom specifičnom značenju. Za primjere suženja značenja uzet ćemo primjere: *drink*, *song*, *band*.

- a) *Ich hab mir trotzdem einen Eiswürfel in meinen **Drink** getan - ein großer Fehler.* (januar, XStars, Evil Jared, Mein beschissenster Gig mit der Bloodhoung Gang, str. 25)
- b) *War Kyles **Song** das Vorbild für Gagas Single.* (mart, Alles nur geklaut, str.5)
- c) *Gibt es einen Leader in der **Band**?* (septembar, Xstars, Black Balloon auf Erfolgskurs, str. 21)

Dok u engleskom jeziku *drink*⁸ označava bilo koje piće, u njemačkom jeziku *Drink*⁹ se najčešće odnosi na pomiješano alkoholno piće. Na sličan način u engleskom jeziku imenica *song*¹⁰ je oznaka za bilo koju skladbu uz koju se pjeva, u njemačkom jeziku imenica *Song*¹¹ ne samo da označava modernu pjesmu pop muzike, nego i vrstu pjesme specifičnu za doba poslije Prvog svjetskog rata sa satirično – kritičkim tonom. *Band*¹² u engleskom jeziku označava grupu muzičara

7 njem. Oberbegriff

8 an amount of liquid that you drink, or the act of drinking something (http://www.ldoceonline.com/dictionary/drink_2) (25.5.2014)

9 meist alkoholisches [Mix]getränk (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Drink>) (25.5.2014)

10 a short piece of music with words that you sing (<http://www.ldoceonline.com/dictionary/song>) (25.5.2014)

11 (umgangssprachlich) Lied (der Unterhaltungsmusik o. Ä.); (musikalisch und textlich meist einfaches) einprägsames, oft als Sprechgesang vorgetragenes Lied mit zeitkritischem, sozialkritischem, satirischem o. ä. Inhalt (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Song>) (25.5.2014)

12 a group of musicians who play modern music together: (http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/band_1?q=band) (25.5.2014)

koja svira zajedno modernu muziku, a u njemačkom jeziku pod pojmom *Band*¹³ podrazumijeva se grupa muzičara koja prvenstveno svira modernu muziku.

3. Pomjeranje značenja

Ova pojava obuhvata one anglicizme čije se značenje u njemačkom ne podudara sa značenjem u engleskom jeziku. *Slip*¹⁴ u engleskom jeziku označava žensku podsuknju, a u njemačkom jeziku *Slip*¹⁵ je donji dio veša. Dok u engleskom jeziku *flirt*¹⁶ označava osobu koja flertuje, u njemačkom jeziku nastala je imenica *Flirt*¹⁷ koja označava flert. *Ticket*¹⁸ u engleskom jeziku označava ulaznicu za kino, voznu autobusku ili avionsku kartu, u njemačkom jeziku *Ticket*¹⁹ je svoje značenje pomjerilo na voznu kartu za brod, avion ili ulaznu kartu za kino.

- a) *Die passen in deine Lieblingsunterwäsche, egal ob Tanga oder normaler Slip und du spürst sie kaum.* (juli/avgust, Frag Julia, str. 72)
- b) *Heißer Flirt.* (februar, Xscreen, Lügen haben lange Beine, str. 86)
- c) *Check dir also schnell Tickets für ihre Show.* (februar, Don't miss this!, str. 29)

- 13 Gruppe von Musikern bzw. Musikerinnen oder Musikern und Musikerinnen, die vorzugsweise moderne Musik wie Jazz, Beat, Rock usw. spielt (http://www.duden.de/rechtschreibung/Band_Musikergruppe) (25.5.2014)
- 14 a piece of underwear, similar to a thin dress or skirt, that a woman wears under a dress or skirt (http://www.ldoceonline.com/dictionary/slip_2) (25.5.2014)
- 15 kleinerer Schlüpfer für Damen, Herren und Kinder, der eng anliegt und dessen Beinteil in der Beuge des Schenkels endet (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Slip>) (25.5.2014)
- 16 someone who flirts with people (http://www.ldoceonline.com/dictionary/flirt_2) (25.5.2014)
- 17 Bekundung von Zuneigung durch ein bestimmtes Verhalten, durch Gesten, Blicke oder scherzhafte Worte unverbindliche erotische Beziehung von meist kurzer Dauer; Liebelei (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Flirt>) (25.5.2014)
- 18 a printed piece of paper which shows that you have paid to enter a cinema, travel on a bus, plane etc (http://www.ldoceonline.com/dictionary/ticket_1) (25.5.2014)
- 19 Fahrschein (besonders für eine Schiffsreise) oder Flugschein, Eintrittskarte, (umgangssprachlich) Strafmandat (<http://www.duden.de/rechtschreibung/Ticket>) (25.5.2014)

Pored navedene tri kategorije, Yang (1990: 112) definiše još jednu veoma bitnu, a to je **prenošenje značenja**. Pod ovim pojmom podrazumijeva se upotreba riječi van njenog uobičajenog područja primjene, imajući na umu početno značenje riječi. U engleskom jeziku *cocktail*²⁰ označava alkoholno miješano piće, ali se u ekscerpiranom primjeru uočava prenošenje značenja na bilo koji miks, pridjev *fit*²¹ se u engleskom jeziku prvenstveno odnosio na zdravstveno, odnosno tjelesno stanje, dok se u ekscerpiranom primjeru više odnosi na psihičku spremnost. *Joker*²² je u engleskom jeziku imao prvenstveno značenje džoker karte, da bi se poslije prenijelo značenje na osobu čije će djelovanje ostvariti efekat iznenađenja u budućnosti.

- a) *Wie ein **Cocktail** aus Britpop, Crossover und einem Spritzer Punkrock!* (juli/avgust, Xmusic, Hot&New, str. 30)
- b) ***Fit** für Social Media* (juli/avgust, Xelectronic, str. 81)
- c) *Nachdem der **Joker** im Vorgänger-Teil „Arkham Asylum“ besiegt worden ist [...]* (oktobar, Xelectronic, str. 75)

Interesantna pojava je i tzv. **pseudostrana riječ**²³. Ona se definiše kao riječ koja prema sinhronijskom aspektu jeste strana riječ, ili drugim riječima, koja samo formalno izgleda kao strana riječ, ali je, u stvari, domaća riječ. Interesantan primjer za pseudoanglicizme, koji su nastali u njemačkom jeziku, jeste fraza za pojam *Coffee to go*, koja je zatim postala svjetski hit. Dok na njemačkom govornom području *public viewing* označava javno praćenje televizijskog programa, na angloameričkom području to označava javno bdijenje nad mrtvacem. Mobilni telefon na njemačkom govornom području je zaživio kao pseudoanglicizam *Handy*²⁴, nastao od engleskog pridjeva *handy* u značenju ručni.

20 an alcoholic drink made from a mixture of different drinks (<http://www.ldoceonline.com/dictionary/cocktail>) (25.5.2014)

21 someone who is fit is strong and healthy, especially because they exercise regularly (http://www.ldoceonline.com/dictionary/fit_2) (25.5.2014)

22 a playing card that has no fixed value and is only used in some card games (<http://www.ldoceonline.com/dictionary/joker>) (25.5.2014)

23 njem. Pseudo-Fremdwort

24 zu englisch handy = griffbereit, greifbar; praktisch, zu: hand = Hand (<https://www.duden.de/rechtschreibung/Handy>) (26.6.2018)

Zaključak

Savremeno doba interneta i globalizacije ide u prilog instantnom i munjevitom širenju anglicizama. Prednosti upotrebe anglicizama mnogi vide u kraćim engleskim ekvivalentima u odnosu na njemačke riječi, ali njihovom upotrebom dolazi do neminovne promjene značenja. Iz ekscerpiranih primjera vidljivo je da može doći do **proširenja značenja**, kao što je slučaj kod imenica: *dress, gag, slipper*, do **suženja značenja**: *drink, song, band*, ili **pomjeranja značenja** *slip, flirt, ticket*. Osim toga prisutno je prenošenje značenja koje se prema Yangu (1990: 112) dešava kada se riječi koriste van njihovog uobičajenog područja primjene, kao što je slučaj kod: *cocktail, fit i joker*. Na kraju možemo zaključiti da se kod svih ekscerpiranih primjera radi o imenicama, što predstavlja i najzastupljeniju skupinu među anglicizmima u njemačkom jeziku.

DIE SEMANTISCHE INTEGRATION DER ANGLIZISMEN IN DER DEUTSCHEN SPRACHE

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser Beitrag ist nur ein Teil des längeren Befassens mit exzerpierten Anglizismen der österreichischen Jugendzeitschrift „Xpress“ aus dem Jahr 2011. Hier werden englische Wörter aufgelistet, die bei der Übernahme ins Deutsche eine Bedeutungsveränderung erfahren haben.

Schlüsselwörter: Bedeutungserweiterung, Bedeutungsverengung, Bedeutungsverschiebung

Literatura:

Braun, Peter (1979): *Fremdwörter als Internationalismen - Ein Beitrag zur interlinguistischen Behandlung von Fremdwortfragen*, u: *Fremdwort-Diskussion*, Wilhelm Fink Verlag München.

Braun, Peter (1998): *Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. Sprachvariatäten*, vierte Auflage, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln.

- Burmasova, Svetlana (2010): *Empirische Untersuchungen der Anglizismen im Deutschen am Material der Zeitung Die WELT (Jahrgänge 1994 und 2004)* u: *Bamberger Beiträge zur Linguistik, Band 2*, University Bamberg Press.
- Busse, Ulrich (1993): *Anglizismen im Duden - Eine Untersuchung zur Darstellung englischen Wortguts in den Ausgaben des Rechtschreibdudens von 1880-1986*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Carstensen, Broder (1979): *Evidente und latente Einflüsse des Englischen auf das Deutsche*, u: *Fremdwort-Diskussion*, Wilhelm Fink Verlag München.
- Castensen, Broder (1979): *Zur Intensität und Rezeption des englischen Einflusses* u: *Fremdwort-Diskussion*, Wilhelm Fink Verlag München.
- Der Anglizismen-Index, *Anglizismen-Gewinn oder Zumutung*, IFB Verlag, 2008.
- Duckworth, David (1979): *Der Einfluss des Englischen auf den deutschen Wortschatz seit 1945*, u: *Fremdwort-Diskussion*, Wilhelm Fink Verlag München.
- Eroms, Hans-Werner (2001): *Die Bewertung der Anglizismen im Deutschen in Sprachgermanistik* u: *Ostmitteleuropa-Beiträge der Internationalen Germanistischen Konferenz „Kontaktsprache Deutsch IV“* in Nitra, 19.-20. Oktober 2001; Csaba Földes/Stefan Pongo, Edition Praesens, Wien, 2002.
- Filipović, Rudolf (1986): *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb.
- Heller, Klaus (2002): *Was ist ein Fremdwort?*, u: *Duden. Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik, Thema Deutsch*, Band 3. Rudolf Hoberg, Dudenverlag, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus.
- Hoberg, Rudolf (2002): *English rules the World. Was wird aus Deutsch?*, u: *Duden. Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik, Thema Deutsch*, Band 3. Rudolf Hoberg, Dudenverlag, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus.
- Keller, Rudi/Kirschbaum, Ilja (2003): *Bedeutungswandel, Eine Einführung*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- Kirkness, Alan/ Woolford, Melanie (2002): *Zur Herkunft der Anglizismen im Deutschen: Beobachtungen und Vorschläge anhand des Anglizismen-Wörterbuchs*, u: *Duden. Deutsch-Englisch-Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik, Thema Deutsch*, Band 3, Rudolf Hoberg, Dudenverlag, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus.
- Limbach, Jutta/ Ruckteschall von, (2008): *Mehrsprachigkeit u: Die Macht der Sprache*, Langenschedit KG/Goethe-Institut e.V. Berlin / München.

- Polenz, von Peter (1979): *Fremdwort und Lehnwort. Sprachwissenschaftlich betrachtet u: Fremdwort-Diskussion*, Wilhelm Fink Verlag, München.
- Spitzmüller, Jürgen (2008): *Der deutsch-englische Sprachkontakt u: Die Macht der Sprache*, Langenschedit KG/Goethe-Institut e.V. Berlin / München.
- Urbanek, Ferdinand (2002): *Gutes Deutsch - heute Vorstöße und Verstöße der deutschen Gegenwartssprache - gemessen an der Sprachnorm 2000*, IFB-Verlag, Paderborn.
- Viereck et. al. (1979): *Englisches in der österreichisches Pressesprache. Ein Vergleich mit der Süddeutschen Zeitung u: Fremdwort-Diskussion*, Wilhelm Fink Verlag, München.
- Yang, Wenling (1990): *Anglizismen im Deutschen. Am Beispiel des Nachrichtenmagazins Der Spiegel*, Niemeyer, Tübingen.

Internet izvori:

- <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/>
- <http://ling.uni-konstanz.de/pages/einfuehrung/skript1.pdf>
- <http://www.duden.de/>
- <http://www.duden.de/rechtschreibung/sense>
- <http://www.editorplus.hr/index.php/tema-mjeseca/125-riječi-stranoga-podrijetla.html>
- <http://www.fil.ug.edu.pl/upload/files/182/schatte.pdf>
- http://www.google.ba/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&ved=0CFcQFjAH&url=http%3A%2F%2Fhrcaj.srce.hr%2Ffile%2F80716&ei=q48qUPqJEcfftAbW2oGgDA&usg=AFQjCNHR_x3EMFBZ_RoAZwgqqq54SH_w-A
- <http://www.ldoceonline.com/>
- <http://www.oxforddictionaries.com/words/hyphen>
- <http://www.welt.de/wissenschaft/article123487354/Englisch-Vokabeln-die-nur-Deutsche-verstehen.html>
- <http://www.wz-newsline.de/home/panorama/anglizismen-die-peinlich-sein-koennen-1.1089822>

Rječnici:

Anić/Klaić/Domović (2001): *Rječnik stranih riječi. Tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze*, Evro, Subotica.

Čedić, Ibrahim (2007): *Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo.

Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, Deutscher Taschenbuch Verlag, 8. Auflage, München, 2005.

Glück, Helmut (2000): *Metzler-Lexikon Sprache*, J.B. Metzler, Stuttgart; Weimar.

Duden, *Das Fremdwörterbuch*, 7., neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Band 5, Dudenverlag.

KNJIŽEVNOST
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Irma Marić

PRIPOVJEDAČKI LABIRINT POETSKOSTVARALAČKE ENERGIJE IRFANA HOROZOVIĆA - KALFA -

SAŽETAK:

Roman *Kalfa* objavljen je 1988. godine u Sarajevu, u izdanju „Svjetlosti“ i predstavlja novi pogled, odnosno novo estetsko – književno lice Irfana Horozovića. U tom romanu autor ostaje sljedbenik fantastičnog postmodernog pripovijedanja, ali, također, primjećujem novi duh, istančanu zaokupljenost intimnim prostorom, kao i znatne promjene u tematici i jeziku. Poetički diskurs romana *Kalfa* naslonjen je na postmoderni fantastični poetski model, ali primijetna je i nova narativna energija koju bismo mogli istraživati u okviru egzistencijalističkog poetskog modela. Također taj roman možemo posmatrati i kao donekle autobiografski roman pošto je riječ o njegovoj sadržajnosti ispovjednog karaktera. Autobiografski aspekt Kalfe najkonkretnije korespondira s memoarskim, pa i dokumentarističkim, s linijom stvaralačkog uzleta prema gnoseološkom, samo(u)poznavajućem. *Kalfa* je roman – raskršće, „roman iz naše suvremenosti“¹, roman nove poetske energije i strategije koji „zadovoljava najtajnije, najdublje, najintimnije potrebe ljudskog duha, ljudske radoznalosti i fantazije“². U međusobnom odnosu fantastičnog i egzistencijalnog modela, te njihovom preplitanju, želim *Kalfu* pozicionirati kao roman-svjetionik u kojem je Horozović zaista pokazao svoj književni talenat, ogromno iskustvo o čovjeku, spoznaji i suštini. Ovim razmatranjem nastojaću detektirati specifičnosti umjetničkog

- 1 Mile Stojić, *Babilonski vrt* (U: Enes Duraković, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici; Novija književnost – proza*), IV knjiga, *Alef*, Sarajevo, str. 796.
- 2 Dejan Đuričković, *Književnost i njeno tumačenje*, SPKD Prosvjeta, Sarajevo, 2015, str. 33.

izraza i umjetničke poruke pisca, glas njegove svijesti i savjesti, vremena i prostora.

Glavne riječi: Irfan Horozović, *Kalfa*, fantastični i egzistencijalistički poetički model

Kalfa – pripovjedački labirint poetskostvaralačke energije Irfana Horozovića

Čovjek je sam, čovjek se pati, čovjek hoda i hoda i hoda, putuje, bježi, rasterećuje se, lebdi, na njihaju lebdi, na mračnom se odzvuku rasplinjuje, leti bestjelesno i gubi se u začaranome krugu srca i krvotoka, ostaje samo pospana sjenka, žalosna, umorna pojava s cigaretom u ruci... A tu se puše i valjaju vrtlozi, mračni virovi ljudskoga stradanja, šume blatne ponornice i poniru u strastima kao u provalijama, gorki se kotlovi smole puše, sve postaje gutljaj, ali ne spram crijeva, ne spram dolje, spram zemljine teže, nego spram gore, pod staklene svodove mozga, gdje su se otvorile sve zgrade bez krova i sve leti okomito uvis, sve kretnje postaju prozirne, prelijevaju se, providne, savršene, staklene, mile, zvonke...

(Na rubu pameti, Miroslav Krleža)

Poetika Irfana Horozovića predana je totalnoj književnosti – to je poetika samoprepoznavanja. Na početku, izdvojiti ću misao Ivana Lovrenovića koja kaže: „Irfan Horozović sav je u svojoj književnosti, bez ostatka, i zato tako veličanstveno oslobođen od naglašavanja svojega sopstva“. Horozovićeve filozofsko – književne ideje otvaraju prostor gdje kruže teme ljubavi, egzistencijalne tegobe, teme demonskog, onostranog, teme ratnog užasa, apokaliptičnih naslućivanja i traženja koje definišu čovjeka kao „biće koje osjeća vlastitu tragičnost i biće koje spoznaje sebe kao žrtvu jedne mračne „mogućnosti moći“³. Horozovićeva najuspjelija ostvarenja, romani *Kalfa*, *Imotski kadija*, *Rea* i *Pisači stroj ručne izrade* su svojevrsna metafora raspada unutrašnjeg svijeta usred negativnih

3 Cvetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.-1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1996, str. 49.

marginalnih iskustava i potraga interpoliranih kroz ključne protagoniste, zarobljene između historije, ideologije, vjere – života i smrti.

Kritičari i priređivači djela Irfana Horozovića zaključili su, između ostalog, da je njegova pripovjedačka inspiracija bila dvostruka, tj pridružio je u sebi pisca i kritičara-esejistu, oblikujući svoj narativ u karakterističnoj simbiozi misli i metafore. Stvaralački put u romanu *Kalfa* Horozović počinje posvetom – *Ajnuši, koja je prepoznala kalfu*, a nakon toga slijedi rečenica koja nas uvodi u prvo poglavlje – *Sjećanje je rezbarena samoća*⁴. Nastojeći se stvaralački izraziti o fenomenu sjećanja/reminiscencije kao jednom od stanovitih poetičkih modela, Irfan Horozović iskazuje svojevrсно ‘heretičko pamćenje’, kao, apsurdno, suštinu zaborava:

*Meduzasta maternica optače drhtavu, načetu svijest i raskiva sve njene čavle spokoja i pouzdanja, rasplinjuje sve što je u njoj, u toj mobilnoj opni... zamagluje ili izranja iz neznani, iz neviđenog. Sjećanje je orijaški bunar u pomrčini. Kozmička noć se ogleda u njemu, alveolni završeci dubokog uzdaha svemira, sa naprsnutim malim zvijezdama, kozmička noć što se u dubinskom snimku bunara miješa sa tajnama tamne vode. Nikada žeđ neće spoznati koliko je sazriježda popila. A u onoj kapi što je skliznula niz bradu iz prebogatog krčaga od terakote, koju su dotakle usne i naslutilo grlo, gaseći žeđ, u toj kapi što je netom bila dio vasijskog jedinstva i škrinja komprimirane noći, u toj kapi otekla je, natrag, u heretičko pamćenje, u zaborav, konačna misao koja je još jedino nedostajala, misao koja nas je mogla učiniti slobodnima.*⁵

U ovom odlomku – početku, Horozović je zgusnuto artikulirao najsloženija i razdiruća pitanja epohe; s jedne strane sjećanje, a s druge hermetično pamćenje i zaborav, između ostalog, oblikujući konačnu misao koja upućuje ka slobodi. Na pragu smo temeljnog poetičkog principa i središnje teme rada koja će pratiti nit ljudske drame, motrište preko tri vremenske dimezije: prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, ali sagledano kroz putnika/tragača/pisca u krucijalnom smislu i značenju, također i:

4 Irfan Horozović, *Kalfa*, Šahinpašić, Sarajevo, 2005, str. 11.

5 Isto, str. 11.

*Kalfa je uz to i osobena vrsta poetičkog, programskog postmodernog romana, pri čemu se razvija dvostruki semantički niz naslovne metonimije. Naime, u njenom prvom sloju, kalfa jest neko ko se uči zanatu, pa se prostor osvojenja zanata iskazuje kao prostor egzistencijalnog smisla i svrhovitosti, zanat, dakle, postaje neka vrsta egzistencijalnog telosa. U drugom sloju taj simbol promovira prostor života kao prostor tehnologije usavršavanja otpora naplavinama besmisla, pa je preživljavanje besmisla, ustvari, savladivanje osobene vrste vještine preživljavanja u dostizanju mistične tajne umjetnosti same po sebi, gdje se nikad ne dopire do stadija majstora. Od ove dvostrukosti roman i suštinski živi, pri čemu dvostruka kodiranost paraboličkih nizova, koje omogućuje naslovni simbol, ukida razliku između prostora života i prostora literature, a oni postaju kišovskim prostorom koji se da odrediti kao život-literatura. To je i polazna tačka za ispitivanje poetičkih mnogostrukosti i različitih transformacija protagonista i njihovog statusa u već spomenutim romanima.*⁶

Irfan Horozovoć se svojim pripovijedanjem referira na narativne tehnike koje omogućuju poniranje u svijest i duhovnost njegovih aktera kao konstantu kontinuirane metamorfoze, te iščitavajući pripovjedne tekstove osjećamo upadljivo uvlačenje u samu unutrašnjost pripovjednog tkiva, gdje se kao što Nihad Agić kaže o Ahmedu Nurudinu „dvije bitne pripovjedne instance – pripovjedač i figura –, u...naraciji ne nastupaju kao rivali, nego su spojeni u jedinstvo govornika cjeline (pripovjedač) i subjekta opažanja (figura) čime figura postaje subjektom iskustva i refleksije“.⁷ U ovom radu, u kojem ću razmatrati interpretaciju asimetričnog romanesknog svijeta, pratit ću, preko osnovnih pripovjedačkih modela kao literarnih oblika svijesti, gdje je naslanjanje na tradiciju „pripovjedačke Bosne“ očito u kontekstu proza Horozovićevih prethodnika (Mulabdić, Osman – Aziz, Bjelevac, Humo, Kikić, Nametak, Dizdarević, Sijarić, Selimović, Sušić...), posebnost njegovog kreiranja stvaralačkog gledišta, tačke koja podupire savremenije književno – teorijsko - estetske procese. Ipak, kako zaključuje i Džafer Obradović:

6 Enver Kazaz, *Horozovićev poetički labirint*, Odjek, str. 96, 97.

7 Nihad Agić, *Karta i teritorij, Umjetnost pripovijedanja Meše Selimovića*, Svjetlost, Sarajevo, 2008.

Smisao književnog angažmana Irfana Horozovića mogao bi se u najkraćem formulirati kao žudnja za iskonom, tj. jasnim i čistim polazištem svijeta u kojem se ljudski život iskazuje kao neodgonetljiva tajna i veličanstveno čudo. Žudnja za iskonom, istovremeno je i žudnja za jednostavnošću stvaralačkog raskrivanja i imenovanja stvari u čemu jezik igra odlučujuću ulogu. U duhu Heideggerova iskaza: „Nijedna stvar ne može da bude tamo gdje riječ nedostaje“. Horozović postupkom brižljivog pomaganja stvarima da se imenuju, dakle da steknu pravo na postojanje, izvlači na svjetlo dana arhetipsko znakovlje svijeta. Pri tome se njegova ‘majeutička vještina’ pokazuje kao heurističko samoočitovanje samih stvari, a njegov umjetnički simbolizam kao svojevrsni nominalizam. Horozović zna da je riječ ključ za rastvaranje ali i za razumijevanje svijeta, te stoga nastoji svaku stvar, pojavu, subjektivitet... označiti pravom riječju. U tom pogledu on važi za najblijeg ‘jezičkog čistunca’ u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti...⁸

Stoga, pripovijedanje Irfana Horozovića moramo sagledati i obuhvatiti kroz pripovjedačku nasljednu tradiciju, ali i u horizontu novih zamisli i snalaženja i ustanoviti da su i njegovi romani – polimodalitetni. Moramo uzeti u obzir etičko – filozofski kontekst u kojem dolazimo do saznanja da Horozović najradije i najčešće bira pripovijedanje u Ich-formi što nam omogućuje da sagledamo pripovjedača u njegovoj unutrašnjosti, suštini.⁹ Čitalac kroz tekst iskušava i ispituje vlastito iskustvo. Na tom tragu, a kroz postmoderni čvor preplitanja

8 Džafer Obradović, insert iz predgovora zbirci priča *Beskrajni zavičaj*, Irfana Horozovića, Šahinpašić, Sarajevo, 2005.

9 „Genette uvodi pojam fokalizacije(žarišta), i s obzirom na pitanje – ko vidi?, on razlikuje (1) pripovijedanje bez žarišta, (2) pripovijedanje s unutrašnjim žarištem (fokalizacijom) i (3) pripovijedanje s vanjskom fokalizacijom. Mada je u oba slučaja po srijedi isti problem pokriven ili izrečen različitim pojmovima i terminologijom, ipak je konsekvencija ovako postavljenog problema naracije od suštinske književno – naučne i kritičke valjanosti. Naime, na ovaj način obara se tradicionalna predstava o pripovijedanju u ličnoj (-ja) formi neličnoj (-on) formi, jer od sada postaje važno gdje je pripovjedno žarište postavljeno – u liku ili pripovjedaču, koji je izvan priče, pa tako u pitanju glasa autor ne bira između prvog i trećeg lica, to jest između dviju gramatičkih formi, već ‘između dva naracijska stava iz kojih gramatičke forme slijede kao puke posljedice: priču pripovijeda jedan od ‘likova’ ili je pripovijeda pripovjedač, koji je izvan priče’ (Gerard Genette: *Obrada i priča*, Paris, 1983)“ U: Nihad Agić, *Karta i teritorij*, str. 20, 21.

fantastičnog i egzistencijalističkog, zadržat ću se na instanci samoprepoznavanja i prepoznavanja, koja u sebi krije i fantastično/čudesno, relano/racionalno i podsvjesno... Davor Beganović, ističe:

Prepoznavanje je u razmišljanje o književnosti uveo Aristotel svojom Poetikom u kojoj se veli: „A prepoznavanje je, kao što i naziv pokazuje, obrat iz neznanja u znanje, nilo u stanju sreće ili nesreće.“ Prepoznavanje, anagnorisis, po Aristotelu je sastavni dio fabule, skupa s peripetijom i patosom. Vrijednost mu je najveća ako se, kao što je slučaj u Kralju Edipu, sjedini s peripetijom, to jest obratom radnje. Aristotel se ne zadržava samo na definiciji, već u XVI poglavlju specificira tipove anagnorisisa, otkrivajući ih pet, od kojih su najmanji oni koji proizilaze iz znakova na tijelu likova (poput Odisejeva ožiljka) a najviše oni koji proizilaze iz samih zbivanja... Terence Cave razotkriva strukture prepoznavanja u raznolikim tekstovima, poput Dickensovih ili Jamesovih, koji zasigurno žele izbjeći oznaci iracionalnog. No Cave ističe još jednu karakteristiku anagnorisisa: njegovim se povezivanjem sa strukturama iracionalnog s jedne, i strukturama znanja (tj. racionalnog) s druge strane na retoričkoj osnovicisinegdoški reflektira ogledalna slika same književnosti, točnije, „prepoznavanje predstavlja u minijaturi skandal književnosti kao cjeline.“¹⁰

Dalje, Beganović, upotpunjava misao:

Središnja pitanja koja se odnose na kompleks anagnorisisa doživjela su u tome vremenu temeljito preispitivanje: spoznaja (i općenito znanje) našle su se, zahvaljujući Baconu, na empirijsko-induktivnome putu, a prevrednovanju su bile podvrgnute i koncepcije pamćenja (memoria) i identitet. Naravno, prepoznavanje se nalazi u uskoj vezi sa ponovnim stjecanjem izgubljenog znanja, moguće ga je doseći tek intenzivnim radom pamćenja, a njegova je kruna stjecanje identiteta koji svjedoči o pojedinačnome interesu za položaj individue unutar kompleksne zajednice.¹¹

10 Davor Beganović, *Poetika melankolije, Na tragovima suvremene bosansko-hercegovačke književnosti*, RABIC, Sarajevo, 2009, str. 113

11 Isto, str. 116.

U ovom radu želim iskazati određeno književno – teorijsko saznanje i iznijeti mišljenje u vezi s nekoliko vitalnih pitanja koja se odnose na posebnosti protagonističkih ekspozicija u Horozovićevoj književnosti, odnosno markiranu specifičnost cjelokupne kulturološke dimenzije iz koje su izrasli akteri Horozovićevih proza, kao i duhovne orijentacije mogućeg integriranja tih protagonističkih posebnosti u strukturno-kompozicijskom sistemu ukazujući na specifičnosti, ali i istosti ključnih protagonista u njegovim najboljim i najzapaženijim djelima. Ujedno, ukazujem i na književnostvaralačke ideje i liniju stvaralačkog kontinuiteta koja proističe iz suštine protagonizma koji je odraz interkulturalnih autorovih promišljanja. Interkulturalnost je bitna karakteristika književnika, jer u njegovom tekstu zapažamo preplitanje različitih kulturnih miljea, ako uzmemo za primjer romane *Kalfa* i *Imotski kadija*. Također, ovdje se nameće pitanje komplementarnosti književnog izričaja Irfana Horozovića. Konglomerat Horozovićeve književnosti je uistinu Labirint istih tragičnih sudbina koje se nadovezuju u simboličko – metaforičkoj makromodelskoj poetičkoj strukturi romana.

Horozovićeva proza je prikaz unutrašnjeg senzibiliteta pjesnika, romanopisca, esejiste i književnog kritičara koji kroz svoj književni izraz nerijetko vodi dijalog sa sobom, jednako kao i sa svojim čitaocem, a u svrši književnoumjetničke potrage za svrhom i opravdanjem samog čina, poduhvata stvaralačke intencije. Zapravo, moglo bi se reći da je Horozovićeva književnost i žanrovski u kontinuiranom preispitivanju, gotovo naglašenoj sumnji, a to je već nesumnjiv dokaz stvaralačkog indikativa svake nepatvorene umjetnosti i svakog istinskog autora.

U pripovjednom labirintu Horozovićevog djela pratimo kontinuitet dijaloga koje jedan pisac vodi s ogromnim znanjem babilonsko – borhesovse biblioteke čije znanje koristi i u čije znanje utkiva pripovijedne niti koristeći ujedno i različite manire i pripovjedne postupke postmodernog poetskog izričaja u okvirima poetike egzistencijalističkog romana¹². Važno je još jednom

12 „... Romaneska svijest ne sugerira ‘izlazna’ rješenja i preporučiv model egzistencije, ona nema ambicije vladajućosti diskursa, ni sudbine, njoj je naprotiv više stalo do autoanalitike stanja čovjekove egzistencije, ponekad s ‘dodatnim’ komentarom. To se najbolje vidi iz susreta fakticiteta i ‘posljednjeg ishodišta’ egzistencije, to jest smrti. Smrt nije, naime, šimićevski ali i hajdegerovski rečeno, nešto izvan čovjeka; ona u njemu zrije do prijenosa

napomenuti da unutar poetike Irfana Horozovića ne možemo potpuno strogo uspostaviti strukturu poetičkih modela, kako je to izvjesno kod nekih pisaca, jer je kod Horozovića očita isprepletenost fantastičkog i egzistencijalističkog poetičkog modela, pa možemo govoriti i o bimodalitetnom modelu. Referirat ću se i na E. Kazaza, koji *djelomično* svrstava romaneskna ostvarenja Irfana Horozovića u model *egzistencijalističkog romana kao posebnog modela u bošnjačkoj književnosti*. Stoga, ne smijemo biti isključivi; najposlije trebamo biti svjesni svih manjih i većih granica unutar te pripovjedačke poetike, a onda, posebno, i u okvirima bošnjačkog i bosanskohercegovačkog pripovijednog miljea jer autorova živa riječ otvara puteve za svestran književno – kritički tretman, budući da je konačan cilj književno – teorijske interpretacije pronalaženje „ključa“ koji može otvoriti još jedna „vrata“. Poetički modeli toga izučavanja su smjernice u čitanju narativnog teksta i podteksta, uloge protagonista i ključnih tema u okvirima poetike bošnjačkog romana, ali i šire. Ne možemo i ne smijemo Horozovićevu književnost podvrgnuti sistemu svrstavanja jer je njegova naracija kontraargument svakom fragmentiranju i obilježavanju. Pretakanje žanrova u pripovjedačkom tekstu Irfana Horozovića je, ujedno, i rekreiranje poetičkih modela što je, na kraju, osnovna osobina postmodernizma čije doktrine taj pripovjedač slijedi. Uvažavamo mišljenje Enesa Durakovića koji u bošnjačkoj književnosti primjećuje pojave preobražaja i kolebanja poetičkih modela koji izlaze na površinu sistemskim proučavanjem fenomena poetike, odnosno poetika na ovim prostorima, pa tako ističe da „...bošnjačka književnost 20. stoljeća neponovljive uzlete ima upravo onda kad se preobražajna snaga tradicije sinkretički slije, amalgamira i oplemeni s raznolikim literarnim oblicima što su se javljali u dinamičkoj smjeni razvojnih procesa i stilskoformacijskih preobražaja novije evropske književnosti...“¹³

u ništavilo, od kojeg se... romaneskna svijest spašava 'utapanjem' u smisao umjetnosti, u sam čin kreacije. Prema tome, romaneskna svijest ne dopušta da egzistencija utone u neko Nizašto, što joj elementi fakticiteta namire, nego smisao supstancijalnosti nalazi u samom vršku esencije – stvaranju, umjetničkom opravdanju egzistencije kao 'rezultatu' 'preuređena' i 'progutana' egzistencijaliteta, fakticiteta sudbine.“ - Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.-1990*, str. 50.

13 Enes Duraković, *Obzori bošnjačke književnosti*, str. 247.

Upoglavljukoje nosi naslov *Odsocrealističkogdoegzistencijalističkogpoetičkog modela*, Duraković kaže: „Posmatrana u složenim vidovima interkulturnih simbioza i bosanskohercegovačkog i južnoslavenskog društvenog, kulturnog i literarnog mozaika, bošnjačka književnost od sredine šezdesetih godina 20. stoljeća doživljava svoju punu afirmaciju i svoj kulturni identitet prepoznaje kako u polifonim oblicima prožimanja s poetičkim iskustvima drugih kultura, tako i u neponovljivosti individualnih autorskih samorealizacija.“¹⁴

Pred kompleksnošću romaneskne književnosti Irfana Horozovića, sagledane i kroz egzistencijalistički romaneskni model, nameće se pitanje šta je egzistencijalizam – kao esencijalno pitanje svrhovitosti Horozovićevih protagonista. Egzistencijalizam, kao književno-filozofska misao, tretira problem usamljenog pojedinca koji nailazi na različita osporavanja, prije svega osporavanja najintimnije prirode, ali i nemogućnost uspostavljanja odnosa s drugim ljudima od kojih subjekt/protagonista, na neki način, bježi. U književnosti, roman egzistencijalizma (*roman ljudske situacije*) iščitavamo i kroz određena specifična strukturalno – kompozicijska obilježja, kao što su: esejizacija, unutrašnji monolog, eksperimentiranje s pripoviednim tehnikama i pozicijom pripovjedača, isječci, reducirani izrazi, nedorečenosti bez stilizacije, motivi otuđenja i samoće, apsurda¹⁵, potrage za smislom¹⁶, nepriznavanje razlike između stvarnog i nestvarnog. Zatim, hermetičnost, motiv igre, korištenje ironije i alegorije. Filozofija egzistencije se bavi deskripcijom specifične singularne situacije, koju struktura psihičko stanje tjeskobe kao jedna od osnovnih tema i preokupacija egzistencijalizma, ali i filozofije i književnosti. Prema Milanji egzistencijalistički roman je roman ljudske situacije, odnosno roman ‘metafizike samoće’ koji se ostvaruje „hajdegerovski rečeno... kao razumijevanje bića, kao postojanost u za njega relevantnoj mogućnosti, te kao

14 Enes Durakovic, *Obzori bošnjačke književnosti*, str. 335.

15 „Od trenutka kada je priznata, apsurdnost je postala strast, najbilnija od svih. Ali znati da li može da se živi sa tim strastima, znati da li može da se prihvati njihov unutrašnji zakon, a to je spaljivanje svog sopstvenog srca, istovremeno kad naše srce taj zakon veliča – eto celog pitanja.“ Albert Camus, *Mit o Siziifu*, str. 31.

16 Odnosno, kako navodi Milanja: „stanje nesretne svijesti“ – Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.-1990*, str. 48

stalno putovanje k vlastitom biću¹⁷. Napomenimo još jednom da Horozovićevi egzistencijalistički romani ne ostaju u zadatim okvirima egzistencijalizma, nego se dodiruju, prepliću i sažimaju i sa romanima fantastičkog i novohistorijskog poetičkog modela. Takav polimodalitet izražen je postupno u procesu građenja priče koja obuhvata strukturalni proces „koji ide crtom od zatočeništva ‘platoničke pećine’ i paskalovske igračke do autentične spoznaje svoga stanja kroz stupnjeve osjećanja više nego refleksije“¹⁸.

NARRATIVE LABIRYNTH OF THE POETICAL-CREATIVE ENERGY OF IRFAN HORZOVIĆ - KALFA

SUMMARY

The novel *Kalfa* was published by Svjestlost in Sarajevo, 1988. It represents a completely new aesthetic and literature way of expressing by Irfan Horozovic. In this novel the author stays true to the phantastic postmodern way of expressing, but nevertheless there are premises of a prominent focus on intimate space, as well as noticable changes in the terms of topic and language use. The poetic discourse of the novel *Khalfa* relies on the postmodern poetic narration with a slight breath of a new narrative energy in terms of existential poetic model of expression. It can as well be considered as a autobiographie when it comes to its content and composition. The autobiographic aspect of the novel *Kalfa* precisely corresponds with the memoir aspect and even a documentary one. It delineates a human desire to go back to its roots in order to question and find the answers of human existence. *Kalfa* is a crossroad novel, a contemporary novel, a novel filled with new poetic energy and strategy that can fulfill our deepest, most intimate and most profound needs of human spirit, curiosity and imagination. *In the correccation and interconnection of the phantastic and existential model novel Kalfa is a lighthouse in which Horozovic shows his huge literature talent as well as his deep knowledge and understanding of*

17 Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.-1990*, str. 49.

18 Isto, str. 49 i 50.

humanity, cognition and essence. Through this study I will look into the specific ways of author's narration, the message he tries to convey as well as the voice of his conscious in terms of space and time.

Izvori i literatura

- Agić, Nihad, *Karta i teritorij, Umjetnost pripovijedanja Meše Selimovića, Svjetlost, Sarajevo, 2008.*
- Arisotel, *O pesničkoj umetnosti* (preveo Miloš N. Đurić), *Dereta, Beograd, 2015.*
- Beganović, Davor, *Poetika melankolije, Rabic, Sarajevo, 2009.*
- Beganović, Davor, *Strukture prepoznavanja u prozi Irfana Horozovića, Novi izraz, br. 26, Sarajevo, septembar-decembar, 2004.*
- Cvjetko Milanja, *Hrvatski roman 1945.-1990. Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1996.*
- Duraković, Enes, *Obzori bošnjačke književnosti, Dobra knjiga, Sarajevo, 2012.*
- Džanko, Muhidin, *Strah od teksta, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 1998.*
- Đuričković, Dejan, *Književnost i njeno tumačenje, SPKD Prosvjeta, Sarajevo, 2015.*
- Hadžizukić, Dijana, *Poetski diskurs u bošnjačkom romanu, Slavistički komitet, Sarajevo, 2011.*
- Horozović, Irfan, *Kalfa, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2005.*
- Jakobson, Roman, *Ogledi iz poetike, Književni pogledi, Beograd, 1978.*
- Kazaz, Enver, *Horozovićev poetski labirint, Odjek, LXI, br. 2, Sarajevo, 2008.*
- Lovrenović, Ivan, *Duh svjetlosti, Književna reč, Beograd, IX/1980.*
- Marić, Irma, *Samoprepoznavanje kao egzistencijalni status u romanesknoj prozi Irfana Horozovića* (magistarski rad), 2013.
- Obradović, Džafer, insert iz predgovora zbirci priča *Beskrajni zavičaj, Irfana Horozovića, Šahinpašić, Sarajevo, 2005.*
- Stojić, Mile, *Babilonski vrt* (U: Enes Duraković, *Bošnjačka književnost u književnoj kritici; Novija književnost – proza*), IV knjiga, *Alef, Sarajevo, 1998.*

Hedina Tahirović-Sijerčić

MEMORIJALIZACIJA ULOGA ROMKINJA NA BALKANU PRIMJER U FILMU „SKUPLJAČI PERJA“

SAŽETAK

Kategorizacija muških i ženskih uloga u filmu „Skupljači perja“ (1967) omogućila je nastavak stereotipa i diskriminacije, a po modelu već uspostavljenih negativnih predrasuda i stereotipa prema Romima i Romkinjama ističi njihovu drugost u društvu, i drugost drugosti u romskoj zajednici. Radnja filma omogućuje kritiku identiteta i rodni uloga kao i kritiku memorijalizacije ženskih uloga, a koje su u ovom radu potpomogle romske studije u dijalogu sa feminističkom teorijom. Film „Skupljači perja“ Aleksandra Saše Petrovića potvrđuje i promovira nasilje, tradicionalno zastupljenu generalizaciju o načinu življenja, tradiciji, običajima i navikama Roma a kroz primjer jedne grupe Roma u Vojvodini.

Ključne riječi: memorijalizacija, žena, Romi, Romkinje, nasilje, tradicija, skupljači perja, drugost

1. Uvod

Balkanski¹ mentalitet, balkanski primitivizam i balkanizacija su pojmovi koji se koriste ne samo na Zapadu nego i na Balkanu, kako među većinskim narodima tako i među etničkim grupama i nacionalnim manjinama da bi se postiglo to tradicionalno "međusobno razgraničavanje" (Đerić 2011) koje je svojstveno za naše društvo. Razlog su, naravno, kulturni i tradicionalni tabui kao i naslijeđe naroda sa Balkana² „(...) stoljećima stvarane tradicije i prema njoj formiranog

1 "Ne mari za standarde ponašanja, koje je kao normative smislio i propisao civilizovani svijet." (Todorova, Marija. *Imaginarni Balkan*, 2006: 47)

2 "Percepcija naslijeđa je stub nacionalističkog diskursa na Balkanu, i ona je slična u svim balkanskim zemljama." – (Todorova 2006: 27)

mentaliteta ljudi. Riječ je o mitskom mišljenju koje se bavi onim što je vječno i nepromjenljivo” (Simić – Žerajić 2011). U tom mitskom mišljenju, ono što je vječno i nepromjenljivo je društveni život na Balkanu u kojem je muškarac vodeća ličnost bez obzira da li je za to podesan ili nije, a žena ona koja je podređena i koja nema vodeću ulogu.

Društvo u cjelini zanemaruje probleme nasilja³, a posebno one koji se odnose na romsku nacionalnu manjinu. Nisu rijetki slučajevi da se na traženje pomoći kod institucija za zaštitu od nasilja prema ženama (najčešće policija, socijalni radnici)⁴ govori “pa to je njihova tradicija” ili “to su njihova *ciganska* posla”⁵, i da su Romkinje podvrgnute raznim vidovima ismijavanja i ponižavanja. Ukoliko se desi da se takva prijava prihvati ozbiljno, i da se počinilac nasilja opomene, nakon takvih intervencija Romkinje doživljavaju još intenzivnije torture i nasilje od strane prijavljenog počinioca nasilja.⁶

Žena Romkinja ignorirana je i ostavljena na marginama u svim sferama života, obrazovanju, mogućnosti na zaposlenje, psihosocijalnoj i materijalnoj podršci. Nedovoljno pažnje posvećeno je specifičnim problemima manjina, a posebno problemima sa kojima se suočavaju u braku i porodici. Nadalje, unutar same romske zajednice žena je u nezavidnom položaju, a “[m]lađe žene nisu respektovane i najčešće su izložene svim oblicima nasilja” (Tahirović – Sijerčić 2012:23).

Romska tradicija i zatvorenost romske zajednice prema društvu su dovele i do toga da i same Romkinje, naravno u neznanju i ne shvatanju situacije u kojoj se nalaze, ne raspoznaju nasilje i govore: “Tako mora biti, to nam je tradicija,” ili “nismo naučile, tako smo živjele”. Često se dešava da žena opravdava nasilje svog muža/partnera/članova porodice i kaže: “Neka me je istukao, to sam zaslužila.”

3 “Nevladine organizacije izvještavaju da je samo 5% od svih djela nasilja prijavljeno.”

4 NVO “Bolja budućnost” Tuzla, Intervju, Indira Bajramović, 2010.

5 *Cigan* je uvredljiv naziv za Rome; Prvi internacionalni kongres Roma održan je u Londonu, Engleska, 1971. godine i tom prilikom je donesen prijedlog, koji je usvojen od strane UN – a, da se koriste riječi Rom za muškarca romske narodnosti, Romni za ženu romske nacionalnosti, i romsko u slučaju adjektiva. Inače, riječ Rom, na romskom jeziku, ako je pisana velikim početnim slovom znači Rom – čovjek romske nacionalnosti, a malim slovom rom znači muž i čovjek. Riječ Romni, znači žena romske nacionalnosti Romkinja, a romni žena ili supruga.

6 Osobna iskustva, slučajevi u kojima sam bila očevidac živeći u romskom naselju.

ili “ voli me, zato me je istukao,” ili “potrošila sam pare, ima pravo što me je istukao, nisam trebala...”, itd.⁷ Velikom broju Romkinja nasilje je svakodnevica i nasilje se shvata kao sastavni dio normalnog života.

Najčešći uzrok nasilja u romskim porodicama je siromaštvo. Problemi siromaštva dovode do neimaštine, kriminala, alkoholizma, narkomanije, prostitucije. Siromaštvo proizlazi iz vrlo niske stope edukacije, visoke stope nezaposlenosti i nesređenih stambenih problema koji su, kad su Romi u pitanju, više nego ogromni. U želji za očuvanjem porodice stvara se i želja i potreba žena za žrtvovanjem zbog tradicionalnog shvaćanja porodice, ili zbog neizvjesnosti podizanja djece ili zbog nedostatka finansijskih sredstava. Nasilje možemo posmatrati sa tri aspekta: nasilje u braku i porodici, nasilje od strane društva i nasilje od strane romske zajednice.

Sama definicija pojmova porodica⁸ i nasilje⁹ u globalnom smislu daje i definiciju o nasilju u romskoj zajednici, ali, naravno, moramo voditi računa o specifičnostima o nasilju nad bosanskohercegovačkim romskim ženama. Da bi dobili odgovore na ta pitanja o nasilju potrebno je savladati i poznavati odgovore na pitanja identiteta Roma, običaja, tradicije, religije i naravno historije Roma (Đurić 2014). Naravno, ovdje je bitno da se raspoznaju običaji, tradicija, religija i istorija sa svojom posebnošću (Tahirović – Sijerčić 2012) i njihove različite grupe koje žive na istom prostoru. Zbog tradicije i svoje potčinjene pozicije kako u svojoj porodici i zajednici tako i u društvu, romske žene trpe ne samo fizičko, nego i psihičko odn. emocionalno, genitalno ili seksualno sakaćenje i ekonomsko nasilje. Velikom broju žena je onemogućeno raspolaganje novcem, izbor rada i način kako će novac zarađivati, i sloboda kretanja.¹⁰

7 Osobna iskustva, slučajevi u kojima sam bila očevidac kao član romske zajednice

8 Porodica: “životna zajednica roditelja i djece i drugih krvnih srodnika, srodnika po tazbini, usvojilaca i usvojenika, i osoba iz vanbračne zajednice ako žive u zajedničkom domaćinstvu.” (Član 2. stav 1. PZ FBiH)

9 Nasilje: definicija sa UN Konferencije o ljudskim pravima uključuje: fizičko, psihičko, seksualno nasilje; paljenje ili bacanje kiseline; seksualno zlostavljanje>incest i silovanje; žensko genitalno sakaćenje; ženski feticid i infanticid; seksualno ropstvo; prisilnu trudnoću; ubistvo iz časti; nasilje vezano s mirazom; emocionalno zlostavljanje; dodatni primjeri:otmica žena i djevojčica zbog prostitucije i prisilni brak (slično: Pekinška deklaracija + Preporuka VM(2002)5)

10 Izvještaj o nasilju u porodici nad Romkinjama Bosne i Hercegovine, 2011.

Kada je u pitanju nasilje prema Romkinji, u samoj romskoj zajednici ovdje se opet moraju spomenuti muškarci Romi kao počinioци nasilja. Žena u romskoj zajednici nema pravo glasa niti bilo kakve zaštite od nasilja. U brojnim slučajevima muškarci Romi osmišljavaju, jer su već izgradili dominaciju tokom historije, nove običajne, kulturološke i tradicionalne romske zakone i organizuju neformalnu instituciju bez sjedišta, koja rješava sporove unutar romske zajednice, tzv. Romani kris (Heinschick and Teichmann 2008:22). Romani kris oglašavaju kao najveći zakonski forum u romskoj zajednici u kojem sjede i odlučuju samo muškarci Romi. Zakone koje vežu za običajne i tradicionalne, a počesto i religijske tabue, zadržavaju i ponovo kreiraju onako kako to odgovara njima i očuvanju i porastu njihove već ogromne dominacije nad ženama. Najčešći osmišljeni novi "muško – romski" zakoni se uglavnom odnose na udaju djevojke (uhođenje, prisilni, ugovoreni i rani ugovoreni brakovi), nasilje prema ženi, preljubu, seksualne tabue, krađu i prevaru u zajednici, a sve u cilju dominacije nad ženom Romkinjom i njenim ugnjetavanjem i potčinjavanjem (Petrić 2010).

Pored problema nasilja svih vrsta nad Romkinjama, stvara se i problem koji nije za zanemariti i kojeg neizostavno moramo naglasiti a odnosi se na diskriminaciju i rasizam prema Romima u globalu. Pored rasne¹¹ i etničke diskriminacije, naravno, kad kažem nad Romima, Romkinje nisu isključene. Kad su u pitanju Romkinje, dosadašnja istraživanja¹² su potvrdila višestruku i/ili interseksionalnu diskriminaciju (Galić i Petković 2007)¹³.

11 Konvencija UN-a o suzbijanju svih oblika rasne diskriminacije, iz 1965. Commission for the elimination of Racial discrimination definira rasnu diskriminaciju kao svako "razlikovanje, isključenje, ograničavanje, ili pogodovanje zasnovano na rasi, boji kože, precima, nacionalnom ili etničkom podrijetlu..."

12 Izvještaj o nasilju u porodici nad Romkinjama Bosne i Hercegovine, 2011.

13 "Ukrštanje (Interseksionalnost). Teorijski pristup u društvenim naukama, koji analizira višestruke faktore za diskriminaciju i isključivanje. To mogu biti: pol/rod, rasa, klasa, društveni status, etnička pripadnost, religija, obrazovanje, geografska lokacija, urbano/ruralno porijeklo, životna dob (koja je promijenjiva), zdravstveno stanje, polna/rodna/seksualna orijentacija itd. Ovdje se ta lista faktora ne završava – ona može biti beskonačna. Vešestruka diskriminacija i marginalizacija javljaju se u različitim kombinacijama ovih faktora i u različitim intenzitetima, a ti faktori su međusobno tijesno isprepleteni i međuzavisni."

Pošto društvo vrlo malo posvećuje pažnju, a nedovoljno ili nikako ne provodi u praksi usvojene zakone o zaštiti od nasilja prema ženi u porodici i u društvu uopće, nasilje prema Romkinjama gleda se u kontekstu nasilja u braku i porodici¹⁴ prema općim regulativama koje se odnose na ženu, što je, po mom mišljenju, vrlo neefikasno. Počinioци nasilja u braku i porodici su muževi, braćni partneri, bliža familija i ženina i muževljeva/partnerova, i djeca (Medica Zenica 2001).

U okviru šireg društva, Romkinje su viđene kao pripadnice marginalizovane i često prezrene grupe. Nije čest slučaj da se nasilje nad Romkinjom posmatra sa ismijavanjem. Često su žrtve nasilja u porodici, naročito od strane muževa i očeva, i ako se usude prijaviti nasilnike policiji, službenici ih nerijetko ismijavaju i podučavaju ih kako bi radije trebale biti "pametne i dobre" i izbjeći takve situacije.¹⁵ Društvo, i, naročito, država za sada ulažu minimalne napore da se sistemski stane na put njihovoj rodnoj i rasnoj diskriminaciji. Ima i slučajeva, koji su uistinu veoma rijetki, a u kojima se Romkinje i nasilje nad Romkinjama i shvatanje ovog problema shvata kao „podrška Romkinjama koja ponajprije podrazumijeva svijest o svojim društvenim privilegijama.”¹⁶

1.1. Diskriminacija, stereotipi i predrasude

Nasilje se najčešće poistovjećuje sa diskriminacijom.¹⁷ S obzirom na to da se nasilje posmatra kroz svoje različite vidove: fizičko, seksualno, psihičko/emocionalno, genitalno ili seksualno osakaćenje, ekonomsko nasilje, uhođenje/praćenje, prisilni brak, diskriminacija se posmatra kao intersekcionalna

14 Najkonciznija definicija: "Nasilje u braku i porodici je nasilničko ponašanje kojim jedan član porodice, partner ili bivši partner pokušava psihički ili psihološki dominirati nad drugim članovima."

15 *Izveštaj o nasilju nad bosanskohercegovačkim Romkinjama*, predstavnice nevladinih romskih organizacija Banja Luka, Tuzla, Kakanj, Sarajevo, Srebrenica, Visoko, Zenica, Prnjavor, Vitez, Ključ, 2010.

16 *Lezbijke i Romkinje u mašineriji mržnje, straha i poniženja*, Maja Hrgović, Novi List Zagreb, 2007.

17 Opća preporuka broj 19 uz CEDAW tumači definiciju diskriminacije tako da u nju izričito uključuje rodno nasilje neprestano usmjereno prema ženi zbog njenog spola.

diskriminacija, a odnosi se na situaciju u kojoj se prepliće više diskriminacija: da je Romkinja ignorirana i ostavljena na marginama u svim sferama života: obrazovanju, zaposlenju, psihosocijalnoj i materijalnoj pomoći i na zaštiti od svih vrsta nasilja, da je diskriminirana zato što je Romkinja (pripadnica manjinske grupe), zato što je žena, a počesto i zato što je siromašna i time marginalizovana od strane državnih institucija (Erickson 2003). Diskriminacija Romkinja u ostvarivanju prava na obrazovanje, zapošljavanje, ostvarivanje zdravstvene i socijalne zaštite, kao i drugih prava, doprinosi njihovoj socijalnoj isključenosti. Veliki broj djevojčica Romkinja uopšte ne pohađa školu i većinom su nepismene. Romkinje bez formalnog obrazovanja nemaju nikakvih izgleda da se zaposle, te stoga nemaju šanse da prežive van svojih zajednica i potpuno su ekonomski ovisne o članovima svojih porodica, zbog čega veoma često i trpe različite oblike nasilja (Tahirović-Sijerčić 2009).

Ne samo diskriminacija nego i rasizam¹⁸ koji se odražava kroz etničku netoleranciju, nasilne napade na Romkinje i Rome i njihovu imovinu koje dovodi do nasilne mobilnosti i napuštanje njihovih domova pred etničkim sukobima, neonacističkim napadima, i ostalim a prije svega fizičkim napadima dovodi do siromaštva i uništenja ovog naroda. Preko izvještaja od strane romskih medija o rasizmu i uništenju Roma kako u regionu tako i u istočnoevropskim zemljama i u svijetu može se svakodnevno informisati putem elektronske romske informativne mreže.¹⁹ Intersekcionalnost tj. višestruka diskriminacija

18 Europska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije Vijeća Europe (European Commission against Racism and Intolerance) rasizam definira kao “vjerovanje da osnova kao što je rasa, boja kože, jezik, vjera, nacionalnost ili nacionalno ili etničko podrijetlo opravdava prezir prema osobi ili skupini osoba, ili pojam nadmoćnosti osobe ili skupine osoba.”

19 Roma Wirtual Network, romale@zahav.net.il; European Roma Right Center, <http://errc.org>; Od 2008, ERRC jer registrovao najmanje 48 slučajeva nasilja nad Romima u Mađarskoj, najmanje 19 slučajeva u Češkoj Republici, i najmanje 10 napada u Slovačkoj među kojima i napadi Molotov koktelima, ručnim bombama i pištoljima, nasilju koje je provodila policija, druge vrste nasilja i napada kao i demonstracije. U decembru 2010, skinhedovci su napali dvojicu Roma u Bugarskoj i u martu 2011. godine dječaka romske nacionalnosti koji je napadnut u Srbiji od strane tri muškarca. Drugi učestali slučajevi nasilja nad Romima zabilježeni su u Italiji, Sjevernoj Irskoj i Turskoj u posljednje tri godine. ERRC raportira, nadgleda i pokušava riješiti slučajeve nasilja protiv Roma u 44 teža slučaja u Češkoj Republici, Mađarskoj i Slovačkoj i došla je do statistike da je samo 20% slučajeva došlo do institucija za zaštitu protiv nasilja (a samo jedan slučaj je bio riješen). U mnogim slučajevima policijsko ispitivanje je bilo odgođeno bez ikakvih

i društvena marginalizacija Romkinja se posmatra sa stanovišta da je Romkinja trostruko diskriminirana: zato što je pripadnica nacionalne manjine, zato što je žena, i zato što je siromašna i zbog siromaštva marginalizovana od strane društva iz svih sfera društvenog života.

Stereotipi i predrasude prema Romima su dovele do diskriminacije i ponižavanja, a nasilje i napadi na romski narod postali su sve intenzivniji (Cahn 2008/2011). Te predrasude prema Romima a posebno prema Romkinjama su još više povećane samim tim da i u sadašnjem vremenu kod većinskog stanovništva egzistira otežano razumijevanje specifičnosti romske zajednice, te da još postoji vjerovanje da su Romi poseban prostor i da u tom prostoru caruje kultura siromaštva u svim sferama. Ne – Romi identifikuju Rome kao narod bez historije, bez jezika, bez kulture, bez obrazovanja, kao bijednike, kao prosjake, lopove, kriminalce itd.

“Romi su „evropske parije“ i „naši crnci“ (Marjanović 2001) i prema njima postoji mnoštvo različitih stereotipa i jakih predrasuda, u istorijskom kontinuitetu i širokom rasponu, od onih pozitivnih do krajnje negativnih. Stereotip je važna kognitivna funkcija, neodvojiva od komunikativnosti zbog čega je sam fenomen tipizacije, šablonizacije, katalogizacije, klasifikacije itd. sredstvo jakih, kojim se obezbjeđuje „kulturna superiornost“ odnosno „kulturni imperijalizam“ kao zamjena ili produženje „ekonomskog imperijalizma“ U slučaju kod Roma možemo govoriti o predrasudama i stereotipima ne-Roma prema Romima i Roma prema sebi samima (Đerić 2005).“ (Tahirović-Sijerčić 2012:16)

Stereotipi oslikavaju ambivalentan odnos većinske zajednice prema Romima (Puhalo 2009). Predrasude i stereotipi ne – Roma prema Romkinjama i Romima stvaraju veliku barijeru na putu prosperiteta Roma u cjelini. „Vrši se apsolutna generalizacija Roma te se njihove osobine smatraju nepromenljivim i neopravdano se pripisuju svim pripadnicima romske zajednice. Takvih shvatanja

obrazloženja, a pretpostavlja se da 1/3 slučajeva ima i rasistički motiv i to se dokazalo za vrijeme policijskog ispitivanja u 50% slučajeva.

i odnosa prema Romima možemo naći [kako] u naučnoistraživačkim radovima“ (Tahirović – Sijerčić 2012: 16) tako i u filmovima.

Slike Roma, njihovog siromaštva, različitosti, drugosti, njihove muzike vrlo su primamljive i egzotične onima koji se bave umjetnošću, a ponajviše onima koji se bave filmom. Primjeri koji su prikazani u jednom od najboljih jugoslovenskih filmova svih vremena, u filmu „Skupljači perja“ (1967) pokazao je svijetu jednu siromašnu grupu Roma, skupljače perja, i njihov život protkan nasiljem i nelegalnim radnjama. Život na Balkanu, posebno onih koji su siromašni i koji žive isti ili sličan život kao ovi skupljači perja, prikazan je na primjeru Roma što svakako potvrđuje davno osmišljene stereotipe i predrasude prema Romima u cjelosti, a koja se prožima i u daljim filmskim ostvarenjima novijeg doba. A preko Roma je najlakše prikazati bijedu društva.

„Jedan od zapisa koji je 1910. godine zapisao književnik Edhem Mulabdić govori o tome na veoma dobar način.

„Šta bi bilo da ih nema? Ko bi drugi bio predmet poruge bogatijem svijetu: na koga bi padale sumnje za odvedene konje, ko bi bio ona ponižena skupina ljudi, koji nose na sebi biljeg zaostalosti u moralnom i intelektualnom pogledu, da nije njih, Cigana? Za sve to oni, čini se, kao da su stvoreni. U našim krajevima naći ćeš dosta naših ljudi i porodica, da su siromašnije od kog ciganskog doma; ali naš se svijet neće narugati čijoj slabosti, čijoj materijalnoj i intelektualnoj poniženosti, a Ciganinu se narugati gotovo da je zabava i nije nikakav grijeh. Ta on se već sklonio na to, nit se umije razljutiti ni potražiti zaštite kao građanin; ako ti i odgovori što, tobože uvrijeđen, to se opet izvrgne u šalu, da se ogradi veći smijeh. Je li ukraden konj, traži najprije u Cigana, pa onda istom u onih kojih ima dosta, da su i Cigane natkrilili u tom gadnom zanatu. E take su sreće Cigani kod nas, makar da ih je dobar dio marljiv k'o mrav, a miran k'o janje.“ (Tahirović-Sijerčić 2011)

2. „Skupljači perja“

Film Aleksandra Saše Petrovića „Skupljači perja“ (1967)²⁰ smatra se najznačajnijim i najpoznatijim filmom crnog talasa i jugoslovenske kinematografije uopšte.²¹ Ovakvi filmovi unijeli su u svoj sadržaj mnogo filmskih noviteta ali i prikaz egzotičnih i u isto vrijeme problematičnih etničkih grupa.

Koristeći se specifičnostima života jedne grupe Roma, Petrović je u filmu koristio motiv ljubavne drame, a u koncept radnje utkao je i vlastitu dimenziju viđenja ljubavi u okviru tradicije i mentaliteta ove grupe. Vrlo bitno je reći da ovaj film nije, poput filmova tog vremena, služio kao propaganda dobrog i raskošnog života u samoupravnom socijalizmu. Naprotiv, film pokazuje teško stanje u kojem su živjeli Romi u vojvođanskim selima tih godina, govori o kompleksnim temama međuetničkih odnosa u multikulturalnom socijalističkom društvu tog vremena, o različitostima etničkih grupa u Vojvodini – Roma, Srba, Slovaka, Mađara i drugih, o mentalitetu i kulturi življenja skupljača perja i njihovim međusobnim odnosima u romskoj zajednici i u zajednici sa drugima s posebnom pažnjom na njihovu tradiciju, običaje, jezik, kulturu življenja, ljubav i muziku. Muziku za film izabrao je Aleksandar Saša Petrović, a pjesme „Đelem, đelem“²² kao osnovna muzička tema i „Kerda Mile bari škoda“²³ su tradicionalne romske pjesme koje i dan danas opčinjavaju svojom melodijom i navode na uživanje one koji ih slušaju a posebno one u kafani.

Osnovna ideja ovog rada je memorijalizacija uloga Romkinja na Balkanu u okviru već postojećih stereotipa i predrasuda o Romima i Romkinjama a preko nasilja u porodici. Tvrdnja koju zastupam u ovom radu je da se predrasude o Romima i Romkinjama i tradicionalno i generacijski nastavljaju prema već ustaljenom šablonu kako u svakodnevnom životu tako i u umjetnosti koju

20 <https://www.youtube.com/watch?v=YAKseO8dZRk> (Posjećeno 23.1.2017.)

21 Filmovi nastali između 1960. i 1972. godine kreirani su za potrebe državne ideologije i pripadaju takozvanom „novom“ ili „crnom“ filmu. Nakon što se publika zasitila prikazivanja kolektivnog junaštva, tražila je filmove sa savremenijom tematikom, a u tim filmovima su u prvi plan dolazile individualno obojene priče.

22 Tradicionalna romska pjesma u prijevodu znači „Išao sam išao“ Žarka Jovanovića koju u filmu pjeva Olivera Vučo, a obrađeni tekst i muzika usvojeni su kao romska himna od strane Prvog romskog kongresa u Londonu 1971. godine.

23 Tradicionalna romska pjesma u prijevodu znači „Napravio je Mile veliku nesreću / grešku.“

kreiraju moćni, i da se memorijalizacija ženskih uloga na Balkanu u filmu postiže samo uz istovremenu memorijalizaciju muških uloga a čiji se likovi ponavljaju u šablonu dominacije moći, nasilnika i kulturnog prepoznavanja balkanskog tipa muškarca. Kulturni i tradicionalni tabui, kao i nasljeđe naroda sa Balkana, a samim tim i Roma, u kontekstu rodni uloga vrši memoralizaciju ženskih uloga u šablonu ugnjetenih, omalovažavanih, potlačenih, silovanih ali istovremeno i lojalnih i odanih, spremnih na žrtvovanje kroz opraštanje i zaborav.

U socijalističkom društvu, u vremenu kada je i kreiran ovaj film, u socijalnom zajedništvu žene su ipak zadržale svoju tradicionalnu ulogu, a njihovo iskustvo je ostalo u sjeni dominantnog maskulinog pogleda, u sjeni političkog i kulturnog života društva. Baranović smatra „da je socijalizam u osnovi zadržao autoritarne obrasce moći patrijarhalnog kulturnog nasljeđa i proširio tradicionalnu diobu obiteljskih uloga na društvo“ bez obzira na nacionalnu i etničku pripadnost (2000:28). Čuvajući socijalnu viziju i ideju zajedništva, žene su mahom zadržale svoju tradicionalnu ulogu potlačenih, omalovažavanih, ali i pouzdanih i lojalnih. Politika je krojila kulturu i tržište kulture, a jugoslavenski političari su spremno posegnuli za tradicionalnim nacionalnim repertoarom rodni simbola i uloga umjesto republikanskog kulturnog modela nacionalne integracije. U skladu s tim, već utemeljeni tradicionalni problemi rodni uloga prepuni predrasuda i stereotipa o ženama uopće izborne „[e]mancipatorske vrijednote (...) samo pridodane korpusu postojećih tradicijskih vjerovanja (o prirodnom) mjestu žene u kulturi, a tradicijom definirane *ženske* vrednote, i na njima zasnovane društvene uloge, uklopljene su bez osporavanja u proces provođenja socijalističke revolucije” (Lydia Sklevicky 1996, 57). U skladu s tim i shodno socijalno političkom i kulturnom životu društva tog perioda, žena je ostala u sjeni filma u kojoj je ona pretvorena u šablonski i površinski „simbolički i erotski znak s agonalnim potencijalom za oblikovanje intimnih i povijesnih drama nacija“ (Jambrešić, Kirin 1999:77).

2.1. Radnja filma

Radnja filma je složena i razučena i bazira se na životu nekoliko porodica Roma skupljača perja u jednom selu na sjeveru Vojvodine. Pažnja gledalaca je usmjerena koliko prema osnovnom dramskom toku toliko i prema atmosferi

i psihologiji i muških i ženskih likova i kao takva omogućuje memorijalizaciju rodni uloga. Bora, glavni lik, kojeg vozi taksi, poziva u taksi djevojku Tisu. Njen očuh Mirta glavni je Borin konkurent u perjarskom poslu. Pored sukoba o podjeli teritorije na kojoj rade sa perjem, obojica već oženjeni, do smrti se bore za Tisinu ljubav koja je jednom pastorka a drugom tajna ljubav. Muško rivalstvo zasnovano na ekonomskom dobitku, ali i u ljubavnom životu i željama, uzrok je sukoba koji dovodi do nasilja, silovanja i ubistva.

Problem nasilja nad djecom i ženama, problem ugovorene i rane udaje i ženidbe očitovan je kroz prikaz scene Tisine prve braćne noći sa dvanaestogodišnjim dječakom, kojeg ona odbija smatrajući ga djetetom a ne muškarcem. Nakon pokušaja silovanja njenog očuha Mirte i nemoći njene majke da je zaštiti, Tisa odlazi kod pjevačice Lenče, koja pjeva u lokalnoj kafani. Lenče je savjetuje da ode u Beograd i da pokuša da ostvari svoj san kafanske pjevačice. Isprepadana, nesigurna i usamljena Tisa nije spremna za odlazak i prepušta se Bori, koji je odvodi pred popa Pavla da ih crkveno vjenča. Bježeći od nasilja jednog muškarca, Tisa pronalazi spas i zaštitu kod drugog fizički jačeg muškarca Bore, te zasniva brak sa njim znajući da je on oženjen i da ima ženu i djecu u kući.

Bora potom odvodi Tisu kući i tu njih dvoje žive zajedno za Borinom majkom, prvom ženom i njihovom djecom. I dok je Bora na putu, Tisa zavedena boljim životom i pričama prve Borine žene, odlazi u Beograd da pronade Lenčetovog sina, koji po Lenčetovim riječima, odlično živi od pjevanja u Beogradu. Ispostavlja se da je njen sin invalid koji jedva sastavlja kraj s krajem pjevajući po haustorima i proseći po ulicama. Razočarana u život u Beogradu, Tisa je odlučila da se vrati u selo. Na putu prema selu, Tisa stopira, i biva silovana od strane dvojice vozača kamiona, Mađara. Silovanu, pretučenu i onesviještenu izbacili su je iz hladnjače pored puta u blizini njenog sela gdje je pronalazi lokalni Rom koji je na kolicima odvozi njenom očuhu. Nakon povratka sa puta Bora saznaje da Tisa nije u njegovoj kući i da je ponovo kod njenog očuha. Obračun dvojice muškaraca se odigrava na vašaru gdje Bora biva ranjen nožem od strane Mirte. Njihova borba noževima nastavlja se u perjaniku, gdje muškarci s noževima podignutim u rukama zaranjaju u gomilu perja. Iz perja prvo izlazi Bora, a potom i Mirta umrljan krvlju i držeći se za grudi. Bora baca Mirtu u zaleđeno jezerce i nestaje bez traga. Na kraju filma prikazana je istraga o ubistvu Mirte. Policija saznaje

da je Bora ubio Mirtu, ali niko od mještana ne daje informaciju o Bori. Policija ispituje i Tisu što navodi na činjenicu da je Bora pobjegao sam.

Lojalnost romske zajednice, a uz to neprimjetno naglašena lojalnost žena, u ovom slučaju Borine prve žene i Tise prema nasilniku i ubici, nije rijetka pojava kod ugnjetenih i onih koji žive bez zaštite i zajednice i društva. Prikaz nemoći vlasti, odnosno policije po pitanju nasilja, kriminala i ubistva, očita je. Vidljivost problema nasilja u porodici, zajednici i društvu, u „Skupljačima perja“ prikazana je na slučaju Roma i Romkinja. Međutim, problemi nasilja su zajednički kako za Rome tako i za pripadnike drugih etničkih grupa i za pripadnike većinskih naroda koji žive u istim ili sličnim ekonomskim i socijalnim uslovima kao i Romi, u siromaštvu.

3. Memorializacija likova - memorijalizacija rodni uloga

Memorijalizacija likova i drastična izraženost njihovih rodni identiteta ostaje u svojoj punoj funkciji rodni uloga. Kad govorimo o memorijalizaciji neizostavno je ne spomenuti sjećanje, zaborav, savjest i kulturu pamćenja. Kultura pamćenja sjedinjuje aktivnosti unutar različitih sociokulturnih područja i temelji se na sposobnosti pojedinih (etničkih, socijalnih, moralnih) zajednica da aktivno oblikuju pluralizam spoznajnih i moralnih konsenzusa u društvu (Oexle 1995).

Kultura pamćenja o romskom jeziku u filmu „Skupljači perja“ dodatno obogaćuje film i vrijedan je pomena i pažnje. Likovi prvenstveno govore romski, ali se također može čuti srpski, mađarski i slovački. Za prijevod filma na romski jezik zaslužan je romolog Rade Uhlik²⁴. Memorijalizacija romskog jezika, odnosno dijalekta romskog jezika koji se govori u ovom filmu,

24 Jedan od najistaknutijih lingvista koji je poznao sve romske dijalekte bivše Jugoslavije i jedan od najvećih prijatelja Roma na našim prostorima, koji je posebnu pažnju posvetio gurbetskom dijalektu Roma koji su živjeli u BiH u Sarajevu i Prijedoru, je romolog Rade Uhlik. Rođen je 1.02.1899. u Sarajevu a umro je 12.06.1991. u Sarajevu. Iza sebe je ostavio više od 43 vrijedna djela iz gramatike romskog jezika, sakupljenih romskih priča, pjesama kao i srpsko-hrvatski-romsko-bosanski rječnik. Prvu zbirku pjesama objavio je 1937. godine u Prijedoru pod nazivom „Romane gilja“ /“Romske pjesme“. Prvi rječnik je napisao još davne 1947. godine pod nazivom „Srpskohrvatsko-ciganski rečnik: Romane alava“. Drugi Uhlikov „Srpskohrvatsko-Romsko-Engleski rječnik-Romengo alavari“ objavljen je 1983. godine. Sva tri izdanja je objavila izdavačka kuća *Svjetlost* iz Sarajeva. Njegova djela su sačuvana u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine.

predstavlja dio historije jezika romskog naroda. Ne samo memorijalizacija jezika, nego i memorijalizacija muzike u filmu zauzima bitno mjesto u historiji jezika i kulture Roma. Romske pjesme dio su muzičke tradicije ili su proistekle iz nje, bile su i ostale instrument za promociju romske kulture. A bez poznavanja romske kulture i njene različitosti, nije moguće shvatiti ni tradiciju, običaje i navike Roma (Tahirović – Sijerčić 2016).

Kada govorimo o sjećanju²⁵ ili na romskom jeziku „hačaripe” neizostavno je govoriti i o zaboravu²⁶ ili na romskom jeziku „bistardipe”. „Sjećanje” stavlja do znanja da je u pitanju „svijest čovjeka o sebi u realnom svijetu” (Djurić 2008, 125-6) koja mu nalaže da na pribran način ukazuje poštovanje u počast ljudima i bićima koji su prisutni svojom odsutnošću. Silovanje koje se prožima kroz prikaze „crnog” filma specifično je za žene na filmu i njihove uloge, pa tako i za romsku ženu – Romkinju. U slučaju filma „Skupljači perja” krivica silovanja je postavljena po navici i šablonu na ženu - Romkinju, a krivica joj se pripisuje zbog toga što je sama napustila svoje mjesto boravka i što je sjela u tuđe auto. Pitanje krivice je pitanje savjesti, a savjest je unutrašnje znanje ili svijest, koja omogućava moralno prosuđivanje čovjeka. To je unutrašnji glas čovjeka, nepotkupljivi svjedok njegovih djela, koji ga opominje i obavezuje da preispituje samog sebe i svijet u kojem živi i djeluje (Oexle 1995). Postavlja se pitanje koliko zaista savjesti i morala ima u ljudima koji produciraju takve slike, koliko su ti ljudi svjesni o svom znanju o drugima, koliko oni zaista preispituju sebe i druge o tome kakvu sliku o drugima stvaraju, koliko i kako utiču na memorijalizaciju preko muških i ženskih likova, odnosno uloga koje im oni dodjeljuju, koliko produbljuju predrasude i stereotipe o drugima, itd. Naravno, sve u svrhu politike.

Tradicionalni problemi rodni uloga nisu zaobišli nijednu zajednicu pa tako ni romsku. Tradicionalne i vjekovne predrasude i stereotipi prema Romima i Romkinjama (Tahirović – Sijerčić 2012), te njihova prezentacija i tumačenja preko filma bili su dobra podloga očuvanja i opstanka istih, tako da je film,

25 Riječ „sjećanje” u jeziku Roma stavlja do znanja da je to „savjet čovjekao sebi u realnom svijetu”.

26 Riječ „zaborav” ima etimološko porijeklo u staroindijskim riječima koje označavaju „ponovnu smrt”. Romska izreka „Bistardo e manušestar thaj e Devlestar!” – „Zaboravljeni i od čovjeka i od Boga!” – označava najstrašniju sudbinu koju može da doživi jedan čovjek.

kao jedan od instrumenata politike, na najbolji način radio na memorijalizaciji rodni uloga i njihovim očuvanjem. Kao posljedica toga film „Skupljači perja“ režisera Aleksandra Saše Petrovića, snimljenog 1967. godine sve više podsjeća na dokumentarni film, iako takva pojava nikada nije smjela nadvladati centralnu (glavnu) priču ili pretvoriti film u predavanje o životu, tradiciji, običajima i navikama Roma. Naravno, takva generalizacija i kategorizacija Roma kao naroda drugog reda od strane većinskih, pa i drugih manjinskih naroda, a po modelu već uspostavljenih negativnih predrasuda i stereotipa, dovode do isključenosti Roma i Romkinja iz društva, a njihove osobine se smatraju nepromjenljivim i neopravdano se pripisuju svim pripadnicima romske zajednice (Tahirović-Sijerčić 2012). Vidljivost jednog naroda prezentovana u filmu preko slike i karaktera muških i ženskih subjekata iz jednog naroda potpomažu memorijalizaciju njihovih likova kroz od drugih im određenih osobina, a koje negativno utiču na prosperitet i emancipaciju prezentovanog naroda u datom društvu.

4. Memorijalizacija ženskih uloga u filmu

U svojoj tradicionalnoj i/ili egzibicionističkoj ulozi žene su prisutne u filmovima i svojom pojavom omogućuju snažan vizuelni i erotski učinak, tako da se može reći da one određuju gledanost istih. Žene, prije svega funkcionišu, kao objekt želje za muški pogled koji dovodi do problema ne samo žene kao gledateljke nego kao i lika u filmu. Muški pogled projektuje svoju fantaziju na žensku figuru koja je stilizovana u skladu s predrasudama.

Laura Mulway u *Vizuelno zadovoljstvo i narativni film* (1974) prvi put u istoriji feminističke kritike filma govori o osnovnim problemima feminističke estetike filma, o filmskoj naraciji koja služi dominantnima i njihovim zahtjevima, njihovim potrebama u manipulisanju vizuelnog zadovoljstva.

U tom smislu određivanja gledanosti na osnovu vizuelnog i erotskog u *Skupljačima perja* pojavljuju se likovi dviju žena: mlade Tise i egzotične pjevačice Lenče. I jedna i druga, uprkos različitostima njihove ženske privlačnosti, privlače muške poglede kao seksualni objekt koji su lajtmotiv erotskog spektakla u ovom filmu. Film je skladno kombinovao spektakl romskog načina života muškaraca i naraciju. Da bi taj muški spektakl bio bolje naglašen i prepoznatljiv, prisustvo

žene je neophodan element u normalnom narativnom filmu. U drugom kontrastu se pokazuje tradicionalna žena – Romkinja, Borina prva žena, koja je bijena i omalovažavana do krajnosti da joj u kuću dovodi još jednu ženu. Budd Boetticher kojeg citira Mulway (1974) u *Vizuelno zadovoljstvo i narativni film*, ističe da je: "Važno (...) ono što junakinja provocira, ili pre svega šta ona reprezentuje. Ona je ta, ili ljubav ili strah koje ona izaziva u junaku, ili briga koju on oseća za nju, koja čini da on deluje na način na koji deluje. Po sebi, žena nema ni najmanjeg značaja." Poimanje žena junakinja filma ne zavisi o njihovoj nacionalnoj i etničkoj pripadnosti, jeziku i kulturi, iako se u ovom radu osvrćem posebno na slučaj Romkinja junakinja filma, niti o kvalitetu izvođenja uloga u kontekstu scenarija, nego zavisi od uloge koju ona ima u odnosu na ulogu junaka filma, ili, bolje rečeno, muških uloga u filmu. Jednostavno rečeno, značaj ženskih uloga je uslovljen samo preko značaja muških uloga.

Kako navodi Mulway (1974), pojam zadovoljstva gledanja u filmu kroz zadovoljstvo gledanja druge osobe kao erotskog objekta u kojem, „[t] radicionalno, izložena žena je funkcionisala na dva nivoa: kao erotski objekt za junake priče koja se odvija na ekranu, i kao erotski objekt za posmatrače u auditorijumu, sa tenzijom koja se pomjera između pogleda sa obje strane ekrana." Luce Irigaray²⁷ (2000) fokusira se na pre – ocenjivanje ženskog tijela kao poprišta otpora dominantnoj patrijarhalnoj ideologiji. Meta njene kritike je psihoanaliza, ne zbog zatvaranja žena u biologiju, nego zbog konceptualizovanja simboličkog (jezika) na dominantno muški način gdje se svijet usredsređuje na „muškarca” kao subjekta i gdje je svako drugi je marginalizovan ili učinjen objektom za njegovu upotrebu. Dileme ženskih identiteta u okvirima biološke ili socijalne uvjetovanosti, kao i pitanje drugosti, stvara potrebu za borbom za oslobađanje žena od „eksproprijacije” u okviru patrijarhalne kulture (Ibid.).

Patrijarhalni sistem vrijednosti u romskim zajednicama gdje se običajna prava postavljaju iznad formalnih zakona usložnjava položaj Romkinja, a muškarcima daje ogromnu moć. Naviknute na pokornost, potčinjenost, obezličavanje, koje je u izvjesnom smislu kao njihovo oboljevanje (Gilbert i

27 Irigaray Luce (1932.) jedna je od najznačajnijih predstavnica feminističke teorije. Njena su istraživanja preplet filozofskog, psihoanalitičkog, socioološkog i lingvističkog pristupa, a njene najuticajnije knjige su „Spekulum druge žene” (1974.), Ogledalo druge žene (1975.) i „Pol koji nije jedan” (1977.).

Gubar 1996), produvljava njihovu tešku situaciju a posebno u situacijama u kojima pojedini muškarci ili cijele zajednice osjećaju prijetnju Drugih. U tim situacijama, u nemogućnosti zastupanja sebe i svog interesa u široj društvenoj zajednici, jako je važno istaknuti razliku između biološke uvjetovanosti muškarca i žene te pojma maskulinizacije kao ideološkog projekta koji i samim muškarcima stoji na putu onda kad od njih zahtijeva ispunjavanje uvjeta koje ni sami ne žele ili nisu u stanju ispuniti. Sva sržba se opet istresa na pokorne i potčinjene u užoj zajednici a najčešće u porodici.

Vrlo često se kreiraju „izmišljene tradicije“ (Tahirović – Sijerčić 2017:25) posebno kod Roma, a najčešće osmišljene od strane muškaraca kako Roma tako i onih kreativnih –pisci, filmađije i dr. – te na taj način ne samo što kreiraju tradicije za svoju potrebu, nego kreiraju i identitet Drugosti Drugog (Tahirović-Sijerčić 2016:20), koji se konstruira kao ona/onaj koji je drukčiji u toj zajednici: studentica/student, glumica/glumac, spisateljica/pisac, profesorica/profesor itd. Prema Luce Irigaray (Irigaray 2000) odricanje od želje za posjedovanjem drugosti, u odnosu na prepoznavanje drugog kao drugosti, omogućuje prelazak u novu fazu historije u odnosu na relaciju među spolovima, ali i prepoznavanje pitanja rasa, generacija i tradicije. U slučaju žena na filmu, a posebno Romkinja, to prepoznavanje pitanja spolova, rasa, generacije i tradicije je više nego očito uz tačno određene predispozicije i muških i ženskih likova koje moraju ispoštovati to predrasudno tradicionalno romsko. Ženski identiteti su već konstruisani, pa i romski, oko toga šta bi ona trebala da bude, kako da izgleda, kako da se ponaša i da razmišlja, i šta može i smije ili ne može ili ne smije da radi.

5. Memorijalizacija ženskih likova preko muških likova

Memorijalizacija ženskih likova u slučaju filma *Skupljači perja* uspostavljena je kroz pjevačicu i njenu pjesmu i kroz njenu egzotičnu pojavu u crnilu ruralnog života, zatim kroz ženu koja je mlada, nezaštićena i silovana, i kroz ženu koja je pokorna i omalovažavana i tučena od strane muža. Memorijalizacija ženskih uloga izvršena je preko memorijalizacije muške uloge.

Preko lika Bore prepoznavamo i lik Tise koji je složeniji nego što pretpostavljamo. Njegova strast prema Tisi je iskonska, u tolikoj mjeri da je čak

spreman odreći se i romskih običaja koji su vezani i za uspostavljanja brakova na romski način. Tradicionalni brak između Roma, sklopljen u romskoj zajednici, je punovažan i ne zasniva se na zakonskim propisima koje određuju ne – Romi i neromska zajednica i njihovi zakoni o stupanju u brak. Bora je odlučio da će ići u crkvu da bi njegovo stupanje u brak sa Tisom bilo blagoslovljeno i važeće. Na taj način on pokazuje neizmjernu ljubav prema Tisi. On je opsjednut ljubavlju prema njoj i želi da je zarobi u vlastitoj strasti. U ovom kontekstu osobina i karakteristika, Bora je čovjek koji voli ženu.

S druge strane, Bora je i agresivni mačo muškarac, nasilnik, u stanju da bude okrutan, neprilagodljiv i težak za pregovaranje kada je u pitanju posao, i ubojica. U scenama nasilja upoznajemo Borinu prvu suprugu. Čak i Lenče, koja je erotski simbol u filmu, zavodnica, i simbol pjesme, nije isključena iz dometa nasilja. Na svakom koraku vidimo više aspekata Borinog lika i karaktera: nasilnik i nježan otac. Nježno i s ljubavlju uzima jedno od svoje djece iz ruku njegove supruge prije nego što je istuče, a poslije tuče sretan u igri sa svojom djecom kod kuće. Svaka scena u kojoj je prikazan Bora vezana je za jednu od žena. Ženski likovi u filmu su u diskursu sa predrasudama o Romkinjama i njihovom ljubavnom životu, slobodi komuniciranja, o odnosu prema smrti, o odnosu prema muškarcu. U liku Tise, Lenče kao i Borine prve žene, očituje se toplina i razumijevanje romske žene naspram hladne i bezdušne časne sestre, koja odbija da krsti ili čak da sahrani mrtvo novorođenče do trenutka kad joj Bora zaprijeti da će prekinuti poslovanje s njom.

Prikazi siromašnih i bijednih materijalnih uvjeta ove romske grupe i njene egzistencije su realistični i ne sadrže sentimentalnost. Petrović se bavi osobinama romskih likova prvenstveno prema već ustaljenom šablonu predrasuda i stereotipa o Romima i Romkinjama u socijalističkom društvu. Međutim, istina je ta da čovjek, koji gleda na život očima podjednako otvorenim prema bilo kojem čovjeku i ženi u bilo kojem društvu i u bilo kojem vremenu u kojem živi, može u karakterima ovih romskih likova prepoznati karaktere likova onih koji nisu svojsveni samo Romima nego i predstavnicima bilo koje rase ili religije (Milovanović 2001).

6. Zaključak

I dan – danas Romi su ogromnom broju ljudi sinonim za kriminal, prljavštinu i druge negativnosti. Isti ljudi su u stanju gledajući film, biti iskreno dirnuti romskim životom i njihovom bajkovitom vitalnošću, a termin Ciganin u isto vrijeme koristiti kao ultimativnu uvredu. A upravo ta vitalnost, prihvatanje života onakvog kakav jest, življenje od danas do sutra, hedonizam i veselje drugi su pol klasičnih pogleda na Rome. Otud i neprestana igra privlačnosti i odbojnosti koju spram Roma ljudi osjećaju u životu i umjetnosti. (Bazdulj 2012)

Predrasude i stereotipi o Romima u svim sferama života, pa tako i u umjetnosti, i dalje se nastavljaju i razvijaju za potrebe proizvodnje egzotičnih tema o narodu koji je kako najbrojnija tako i najugroženija i najgeneralizovanija nacionalna manjina u Evropi. Predrasude, stereotipi, marginalizacija, diskriminacija, nasilje i rasizam ostaju permanentni pratioci i svjedoci Roma. Bez obzira na nacionalnu i etničku pripadnost, kulturu i jezik memorijalizacija ženske uloge moguća je samo uz memorijalizaciju dominantne muške uloge. U filmu *Skupljači perja* memorijalizacija ostaje u svojoj punoj funkciji rodних uloga prema šablonu patrijarhata i dominacije moći u krugu ugnjetavanih, omalovažavanih, i istovremeno odanih i spremnih na oprost i zaborav.

ABSTRACT:

The categorization of male and female roles in the film “The Collectors of Feathers” (1967) enables the continuation of stereotypes and discrimination, by the model of already established prejudices and stereotypes, towards Roma and Romani women, to emphasize their otherness in society and the otherness of the other in the Roma community. The film’s fabular enables a critique of identities and gender roles as well as of the memorialisation of women’s roles found in dialogue of Romani studies with the feminist theory. The film “The Collectors of Feathers” by Aleksandar Saša Petrović confirms violence and promotes a traditionally represented generalization of the way of life, tradition, customs and habits of Roma people through the case of a group of Roma in Vojvodina.

Key words: memorijalizacija, žena, Roma, Romkinje, nasilje, film, tradicija, kolekcionari perja, drugačijost

Film

1. Petrović, Aleksandar. 1967. *Skupljači Perja*. Beograd.

Literatura

Acković, Dragoljub. *Nacija smo a ne Cigani*. Beograd: Rrominterpress, 2001.

Acković, Dragoljub. 2003. *Antologija poezije Roma u Srbiji i Crnoj Gori*. Beograd: Rrominterpress, 2003.

Baranović, Branislava. „Slika“ žene u udžbenicima književnosti. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2000.

Cahn, Claude. „Nexus, domestic violence, Romani courts and recognition“ & Roma rights records. European Roma Right Centre, 2008 and 2011.

Đerić, Gordana. „Stereotip i studije o Balkanu“, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, 2011.

Đurić, Rajko & Miletić, Antun. *Istorija Holocausta Roma*. Beograd: Politika, 2008.

Đurić, Rajko. *Istorija romske književnosti*. Vršac: Vetrokaz, 2010.

Đurić, Rajko. *Seobe Roma, Krugovi pakla i venac sreće*. Beograd: BARD-FIN, Banja Luka: ROMANOV, 2014.

Jennifer Erickson, Oregon Univerzitet, Refleksije na rad na terenu sa Romkinjama: rasa, klasa i feminizam u Bosni i Hercegovini, (Reflections on fieldwork with Romani women: race, class and feminism in Bosnia and Herzegovina, 2003.

Galić, Nenad, Petković, Aleksandra, *Priručnik za primjenu principa jednakosti i ravnopravnosti polova u lokalnoj zajednici*, Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske uz podršku „Mreže graditelja zajednica BiH“ i SNV – Holandske razvojne organizacije, 2007.

Hrgović, Maja, *Romkinje u mašineriji mržnje, straha i poniženja*, Novi list, Zagreb, 2007.

Irigaray, Luce, *Democracy begins between two*, Translated by Kirsteen Anderson, London: The Athlone Press, 2000.

Kreisky, Eva. *Problematici maskuliniteti*. Beč, 2006.

- Medica Zenica, *Nismo naučile, tako smo živjele/ How we live*, Zenica, 2001.
- Puhalo, Srđan. *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Fridrich Ebert Stiftung, 2009.
- Sklevicky, Lydia. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka, 1996.
- Tahirović – Sijerčić, Hedina. *Rodni identiteti u književnosti romskih autorica na prostorima bivše Jugoslavije/ E genderikane identiteta andi literatura savi xamosaren e romane autorke andi nekanutni Jugoslavija*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2016.
- Tahirović – Sijerčić, Hedina. „Pitanje rodnog identiteta u poeziji autorice Bronislave Wajs Papusze: Narodno stvarstvo kod Roma i stereotipi prema Romima.” U Tahirović-Sijerčić, Hedina. U *Rodni identiteti u književnosti romskih autorica na prostorima bivše Jugoslavije/ E genderikane identiteta andi literatura savi xamosaren e romane autorke andi nekanutni Jugoslavija*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, 2016, 125-142.
- Tahirović – Sijerčić, Hedina. „Stereotipi i Edukacija. - Politike identiteta – slučaj kod Roma.” U *Zbornik radova, Svjetski dan romskog jezika, 03-05. Studenog 2011, Zagreb, Hrvatska*. Zagreb: Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj “Kali Sara“, 2012, 13- 26.
- Tahirović-Sijerčić, Hedina and Cynthia Levine-Rasky, eds. *A Romani Women's Anthology: Spectrum of the Blue Water*. Toronto: Inanna Publications and Education Inc., 2017.
- Todorova, Marija. Beograd: *Imaginarni Balkan*. Biblioteka XX vijek, 2006.

Elektronski izvori

Časopisi, izvještaji i dokumenti

- Bazdulj, Muharem. Arhiva Dani 258. (24. maj 2012) <http://www.bhdani.com/arhiva/258/t25810.shtml> 258. <http://archive.is/Jr38X> (Posjećeno 28.05.2018.)
- Gilbert, Sandra, M & Gubar, Suzan. „Zaraza u rečenici: žena pisac i strepnja od autorstva“. *Ženske studije* 5/6. BIBLID 0354-6942:2/5/6: 1996, 112-137.
- Jambrešić, Kirin, Renata. „Rodni aspekti socijalističke politike pamćenja Drugog svjetskog rata.” U *Kultura sjećanja:1945*.Zagreb: Biblioteka Srednji put. (13. knjiga), 2009, 59-82.

- Heinschick, F. Moses i Michael Teichmann. "Kris." Graz: Rombaze, 2008. Web. (Preuzeto u decembru 2016.)
- Majstorović, Danijela, *Između patrijarhata i emancipacije*, Ka manifestu feminističkih istraživanja i politika na razmeđu postsocijalizma, poslijeraća i „tranzicije“, <http://arhiva.pulsdemokratije.net/index.php?id=1153&l=bs> (Preuzeto, 23.02.2012.)
- Mulvey, Laura. 1974. *Vizuelno zadovoljstvo i narativni film*. Ženske Studije, časopis za feminističku teoriju br. 8-9, Beograd: Centar za ženske studije, 1997. <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-8-9/212-vizuelno-zadovoljstvo-i-narativni-film> (Preuzeto 28.05. 2018)
- Milovanović, Goran. „Uloga žene u jugoslovenskom filmu.” Pro Femina br. 25-26. 2001, 197 – 208. COBISS.SR-ID 95994124
- Oeksl -Oexle, Otto G. *Memorie als Kultur*. Herausgegeben von Otto Gerhard Oexle. Göttingen: Vandenhoeck – Ruprecht, 1995, 9-78. <http://www.mgh-bibliothek.de/dokumente/a/a119817.pdf> (Preuzeto 12.10.2014.)
- Petrić, Aleksandra, Idžaković, Fedra, Vidović, Gordana, Radovanović, Mara, Šehić, Diana, *Alternativni izvještaj o implementaciji CEDAW konvencije i ženskim ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini*, 2010. http://www.rightsforall.ba/bos/dw/alternativni_izvjestaj.pdf (Preuzeto u junu 2017.)
- Silverman, Kaja. „Istorijska trauma i muška subjektivnost“. U: Ženske studije, časopis za feminističku teoriju br. 8-9, Centar za ženske studije, 1997. <http://www.zenskestudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-8-9/210-istorijska-trauma-i-muska-subjektivnost> (Preuzeto 30.05.2018)
- Tahirović-Sijerčić, Hedina. „Priče koje plaše pripovjedače“. U *Romska književnost* (2), 2011. <http://www.zurnal.info/novost/953/romska-knjizevnost-2-price-koje-plase-pripovjedace->
- Tahirović-Sijerčić, Hedina. *Položaj Roma u Bosni i Hercegovini*. Posavina broj 008, 2009.
- Tahirović-Sijerčić, Hedina. "Riječi od lišća." U *Romska književnost* (1). Sarajevo: Zurnal.info, 2011. <http://www.zurnal.info/novost/910/romska-knjizevnost-1-rijeci-od-lisca->

Simić-Žerajić, Neda. “Prof. dr. Ugo Vlasisavljević: Čekić podstiče rasnu mržnju, bruka za akademsku zajednicu“, Glas srpske “Novosti“, 2011.

Izvještaj o nasilju nad bosanskohercegovačkim Romkinjama, predstavnice nevladinih romskih organizacija Banja Luka, Tuzla, Kakanj, Sarajevo, Srebrenica, Visoko, Zenica, Prnjavor, Vitez, Ključ, 2010.

Izvještaj o nasilju u porodici nad Romkinjama Bosne i Hercegovine, 2011.

Izvještaj za univerzalni periodični pregled Bosna i Hercegovina. Kuća ljudskih prava i Neformalna koalicija NVO, 2009.

Jasmina Zlatarević

POINTILISTIČKA REKONSTRUKCIJA STVARNOSTI - PROBLEM ISTOVREMENOSTI RAZLIČITIH VIDOVA UMJETNOSTI

SAŽETAK

Članak *Pointilistička rekonstrukcija stvarnosti – problem istovremenosti različitih vidova umjetnosti* predstavlja osebujni prikaz stvaralaštva jednog perioda u razvoju umjetnosti, upućujući na srodne pointilističke doživljaje u slikarstvu i književnosti impresionizma. Riječ je o činjenici da autor stupa u neraskidiv, blizak odnos sa umjetnošću, gdje nije važno sredstvo kojim se on služi, već mu je jedino mjerilo – subjektivna interpretacija spontanog umjetničkog doživljaja.

U umjetničkom okruženju koje ne uvažava tradicionalan način razmjere, materiju, masu, ali mu je važna svjetlost, promjena perspektive, zrak – impresionističko slikarstvo nalazi svoje sigurno utočište. U traganju za savršenim impresionističkim proporcijama, slikar se odriče ustaljenih umjetničkih predodžbi i spontano se hvata u koštac sa promjenljivom stvarnošću. S obzirom na to da impresionističko slikarstvo ima izražajna sredstva pomoću kojih oblikuje predmet svog interesovanja, pokušava se dokučiti koji su jezički izrazi ekvivalentni likovnoj umjetnosti. Cilj je porediti kako izgleda prolazni, površni, momentalni utisak, kad ga slikar prenese na platno, a pjesnik uobliči u stih, crticu, pripovijetku ili neku drugu kraću literarnu formu, karakterističnu za taj period.

Ova se rasprava, između ostalog, bavi i mogućnošću kako njemački impresionizam osloboditi njegovih francuskih „okova“, odnosno kako francuskom uzoru oduzeti ponešto od njegovog aureola umjetničkog predvodnika epohe.

Ključne riječi: poredbeni prikaz, književno – slikarska metamorfoza teksta, impresionistički umjetnički postulat, tehnike umjetničkog oblikovanja teksta;

1. Narativni slikarski siže u okviru impresionističkog hronotopa

Iako je francuski impresionizam ostavio snažan pečat u historiji slikarstva i o njemu se mnogo pisalo i raspravljalo, isto to se ne može ustvrditi za njemački impresionizam.

Impresionizam u Njemačkoj se ponajprije ne može nazvati klasičnim, jer nema njemačke inačice pariških salona umjetnosti. Ovi se umjetnici ne mogu „podičiti“ ni svojom barbizonskom školom¹, iako je ova škola impresionistička samo u svom nedjeljivom i istančanom osjećaju za prirodu.

Naravno da se onda kod rasvjetljavanja pojma *njemački impresionizam* nailazi na poteškoće. Kritičari ga naime dosljedno vezuju za njegov francuski uzor. Ovdje, međutim, valja izbjeći tu dilemu i pozabaviti se istinskom njemačkom impresionističkom tradicijom.

Sedmi od ukupno osam tomova edicije *Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland*² prestižnog izdavača „Prestel“ nosi naziv *Vom Biedermeier zum Impressionismus*.

Radi se o opsežnoj istoriji umjetnosti 19. vijeka, naročito umjetnosti njemačkog 19. vijeka. Izdavač ove edicije Hubertus Kohle napisao je u uvodnom dijelu, kako je dugo vremena upravo njemačko 19. stoljeće smatrano umjetnički dekadentnim, nazadnim, premalo originalnim. Čitava je edicija rezultat napora velikog broja autora koji su obrađivali različite umjetničke fenomene u spomenutom vremenskom rasponu.

Tako je autor Andreas Kreul, u prilogu koji se odnosi na pejzažno slikarstvo, zabilježio da je, ako posmatramo uporedno, njemački impresionizam u odnosu na francuski nedvojbeno manje radikaln u odabiru i miješanju boja. Ne odriče se posve formi, ne zanemaruje ni tradiciju, ima doticaja sa predmetom slikanja, siže i su uglavnom prepoznatljivi. Svojim izdefinisanim, doduše nešto tamnijim i

1 „Barbizonska škola“ je pojam kojim se označava pravac u francuskom pejzažnom slikarstvu, nazvan po istoimenom selu u šumi Fontainebleaua, gdje je u periodu od 1840. do 1870 bila smještena slikarska kolonija.

2 *Geschichte der bildenden Kunst. Vom Biedermeier zum Impressionismus*. Herausgegeben von Hubertus Kohle. München, Berlin, London, New York: Prestel; München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2008.

manje upadljivim bojama, odustaje od površnog i prividnog, tražeći ipak dubinu i pozadinu u svom izrazu.³

Praktično, za godinu osnivanja njemačkog impresionističkog pokreta u slikarstvu može se uzeti 1892. godina, kad je na inicijativu Waltera Leistikowa, oformljena „*Gruppe der Elf*“.

Neposredan povod zbog čega je ova grupa osnovana, je odluka žirija na velikoj berlinskoj izložbi da odbije izložiti Leistikowu sliku *Grünwaldsee*, kao što je to svojedobno doživio i Gustave Courbet u Parizu.⁴

Grupi su pored Leistikowa pripadali i Corinth, Liebermann, Ury, Slevogt, Kollwitz, Zille, Balushek i ona zapravo 1898. prerasta u Berlinsku secesiju. Već te iste godine Max Liebermann otvara prvu izložbu umjetnika Berlinske secesije.⁵

U osnovi njemačkog impresionizma nije nikakav programski koncept - štaviše novo je slikarstvo više jedinstvo, skup različitih umjetničkih shvatanja okupljenih na jednom mjestu. Slikari su međusobno povezani istim životnim svjetonazorom. Svi su oni početne slikarske impulse nalazili u svojim studijskim boravcima u Parizu ili su nadahnuće potražili u izlošcima francuskih impresionista koji su potkraj stoljeća imali svoje stalno mjesto u nacionalnoj galeriji u Berlinu.

S druge strane, pišući o *nježnoj revoluciji u umjetnosti* autor Jutta Hülsewig-Johnen u monografiji *Der deutsche Impressionismus* u prilogu *Sonnenlicht und Gemütlichkeit*⁶ razjašnjava zašto njemački impresionizam skoro dvije decenije kasni za istovjetnim pokretom u Francuskoj. Dugo vrijeme „inkubacije“

3 Uporedi: nav.dj., prilog Andreasa Kreula: *Deutsche Landschaftsmalerei im 19. Jahrhundert*, str. 356-358.

4 Gustave Courbet (1819-1877) se smatra istinskim pretečom impresionizma. Naime, 1855. galerije su u povodu velike svjetske izložbe u Parizu odbile izložiti tri njegove slike od četrnaest, koliko ih je ukupno ponudio ovaj slikar. Courbet je slikao neustrašivo, snažno i bez zadržke, kao da u jurišu osvaja sliku. Po prvi se put u slikarstvu jasno osjetilo ispuštanje, ciljano je predstavljan samo fragment, kako bi se na taj način sugestivno dala naslutiti jedna cjelina. Mali broj kritičara koji su se udostojili posjetiti Courbetovu izložbu, nazvali su je apsurdom lošeg ukusa.

5 Uporedi, n.d., str. 356.

6 *Der deutsche Impressionismus*, herausgegeben von Jutta Hülsewig-Johnen und Thomas Kellein. Bonn: DuMont Buchverlag, 2009. Str. 12.

impresionizma dovodi se u vezu sa političkim prilikama koje su u to vrijeme vladale u Njemačkoj. Nakon pruske pobjede nad Francuskom i osnivanjem njemačkog carstva 1871. bilo je, naime otežano brzo prihvatanje novog francuskog poimanja umjetnosti.

2. Im Werke wird der Künstler, im Künstler die Zeit gesucht⁷...

Književna teorija recepcije nas je temeljno poučila, da je prisustvo interpretatora/ čitaoca odlučujuće u recepciji umjetničkog djela. Konstruktivno učešće implicitnog interpretatora omogućava širenje fokusa interesovanja, odnosno estetičke spoznaje. Imaginacija interpretatora je posebno aktivna ondje gdje u tekstu nastaju praznine, gdje se radnja ili scene često mijenjanju, ako je kraj neizvjestan ili je tekst otvoren, bez pravog završetka.⁸

Upravo će impresionizam sa svojom pointilističkom tehnikom, tehnikom nedorečenosti, ciljanim ispuštanjem ili skraćivanjem biti plodno tlo za ovakva književno – teorijska razmatranja. S druge, pak strane Mihail Bahtin upozorava da se svaki umjetnički siže, posebno narativni tekst, može smjestiti u odgovarajuću prostorno – vremensku konstelaciju. Umjetnički hronotop, bilo u književnosti, slikarstvu, arhitekturi ili muzici predstavlja polazište sa kojeg je moguće protumačiti vrijeme u kojem je nastalo djelo, kao i prostor iz kojeg su obilježja određene umjetničke epohe prepoznatljiva.

Svoj hronotop imaju i njemački slikari impresionizma. Svoje su narativne slikarske sižee materijalizirali u sklopu jedne opće predstave o impresionizmu. Zahvaljujući primjeni hronotopa, dobili smo sliku, model cjelokupne kulturne epohe tog perioda. U slikarskim ostvarenjima ponajprije trojice njemačkih slikara – Maxa Slevogta, Lovisa Corinthia i Maxa Liebermanna umjetnički sižei u impresionističkom rasporedu stvari dobijaju svoju potvrdu.

Mada su „teret“ njemačkog impresionizma na svojim plećima ponijela ponajviše ova trojica slikara, ovim se trolistom ipak ne iscrpljuje njemački impresionistički pokret. Postoji naime čitav niz slikara ovog podneblja koji

7 Naslovna rečenica uzeta je iz članka Hermanna Bahra *Malerisch*, objavljenog u *Studien zur Kritik der Moderne*. Hrsg. Von Claus Pias. Weimar: VDG, 2005.

8 Uporedi: Jeßing, Benedikt/Köhnen, Ralph: *Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft*. J.B.Metzler: Stuttgart, 2017, str. 243.

su se upravo temama koje prikazuju na svojim platnima, poistovjetili sa impresionističkom slikarskom tradicijom. Zahvaljujući motivima koje biraju na svojim platnima, moguće ih je svrstati u određene tematske kategorije.

Samim razjašnjavanjem motiva, kao i njihovim klasifikovanjem u određene podgrupe, opsežno se bavio autorski dvojac Jutta Hülsewig – Johnen i Thomas Kellein u pomenutoj publikaciji *Der deutsche Impressionismus*.⁹

Privatni život pojedinca, umirujuća građanska idila u osami radne sobe ili vrta, impresionističke su teme kojima su se uz Slevogta, Corintha i Liebermanna okretali i Gotthard Kuehl, Curt Hermann, Maria Slavona.

Govori li se pak o njemačkom impresionizmu – pojašnjavaju autori Johnen i Kellein - uglavnom se misli na Berlin, prije svega na predvodnike i suosnivače Berlinske secesije, utemeljene 1898.¹⁰

Berlinska secesija je, naglašava Max Liebermann u svom govoru povodom otvorenja desete izložbe ovih autora, nastala zahvaljujući borbenom duhu njenih osnivača. Pa iako su posve lični razlozi uvjetovali nastanak ove avangardne grupe umjetnika, ona bi već odavno nestala u bujici vremena, da njena pojava na umjetničkoj sceni nije bila neophodna.¹¹

Bavarska prijestolnica München je, međutim, u tom impresionističkom okruženju nepravedno zanemarena, jer je upravo ovaj grad bio polazna stanica sa koje su krenuli mnogi umjetnici. Većina slikara je ili studirala ili boravila ovdje, te naposljetku bila povezana sa Minhenskom secesijom¹², osnovanom 1892.

9 Publikacija *Der deutsche Impressionismus*, prati izložbu pod istim nazivom, postavljenu u periodu od 22.11.2009-28.02.2010. u umjetničkom paviljonu njemačkog grada Bielefelda.

10 *Berlinska secesija* je pored one nastale u Münchenu 1892. i one nastale u Dresdenu 1894., zapravo naziv za specifična udruženja umjetnika koja su nastajala u zadnjoj dekadi 19. stoljeća i predstavljala svojevrсни obračun napredno orijentiranih nekonvencionalnih, kreativnih umjetnika sa reakcionarnim snagama tadašnjeg kulturnog i javnog života. Nastajala su iz čvrstog uvjerenja u napredak, u novu generaciju onih koji stvaraju umjetnost, kao i onih koji uživaju u njoj.

Uporedi: *Der deutsche Impressionismus*. Hrsg. Von Jutta Hülsewig-Johnen und Thomas Kellein, str. 87.

11 Uporedi: Max Liebermann: *Gesammelte Schriften*. Hamburg: Tredition Verlag. Str. 156.

12 U spomenutoj umjetničkoj monografiji, u prilogu koji potpisuje autorica Birgit Jooss, München se čak karakteriše kao izvoriste njemačkog impresionizma. Uporedi: nav.dj., str. 51 (*München als Ursprungsort des deutschen Impressionismus. Zwischen Akademie und Secession – Moderne Kunst aus Süddeutschland*).

Iz ove grupe umjetnika izdvaja se u prvom redu Fritz von Uhde. Upravo je ovaj slikar relativno rano napravio zaokret od salonskog slikarstva ka slikanju pod vedrim nebom.

Kad je 1883. na umjetničkoj izložbi u Münchenu bilo izloženo njegovo platno „*Bayerische Trommler*“, likovni kritičari tog vremena nisu štedjeli autora. Sliku su okarakterisali neumjetničkom, pravim produktom trivijalnog naturalizma. Posebnom estetskom provokacijom smatrane su svijetle boje, penetrantna plava i crvena boja uniformi vojnika, usred zelenila proljetnog pejzaža. I sam autor je ovu sliku smatrao prelaznom fazom u svom umjetničkom stvaranju i zapravo se distancirao od klasičnog impresionističkog načina slikanja stvarnosti:

*„Ich wollte nicht bloß Naturstudien geben, ich suchte Inhalt, sonst sind, dachte ich, ja die Bilder langweilig. Die Impressionisten wollen nur eine neue Formel. Ich suche so etwas wie Seele“.*¹³

rekao je autor 1908. godine u odgovoru na pitanje jednog kritičara. I ako je igdje moguće podvući crtu razgraničenja između francuskog i njemačkog impresionizma, to je ovdje i na ovaj način učinio Fritz von Uhde. Moderno, urbano okruženje velegrada, kao mjesto industrijalizacije i tehnike su na isto tako moderan i neuobičajen način izraženi jezikom slike. Katedrale, mostovi, ulice, parkovi - omiljene su teme kojima se bavio Lesser Ury. Umjetnik je slikao Berlin ne samo na sunčevu svjetlu, već i noću obasjanog umjetnim plinskim osvjetljenjem. Iste je poticaje nalazio i Max Slevogt. Obojica su naslikali i čuvenu berlinsku ulicu *Unter den Linden*. Ury ju je slikao noću, na kiši, Slevogt okićenu zastavama, u vrijeme neke vojne parade.

Hermann Pleuer pak, kao i nekada William Turner¹⁴, uzima svijet željeznica za svoje umjetničke teme. Slika parne lokomotive, prugu, vozove na željezničkoj

13 Jutta Hülsewig-Johnen und Thomas (Hrsg): *n.d.* str. 7.

14 William Turner (1775 – 1851). Po prvi put na slikarskom platnu nema uobičajene realnosti. Prezentacija njegove likovne umjetnosti nije više ugodna za oko, jer Turner svoje slikarske inspiracije nalazi u vlažnoj izmaglici i olovnim tonovima pare, koja se uzdižu iznad krajolika. Slikar se upušta i u smione slikarske poduhvate – s obzirom na vrijeme u kom živi, jer se okušava u dvostrukom savladavanju problema svjetlosti. Slika, naime, izlazak sunca dok bjesni nevrijeme. Ljepotu nalazi u razjapljenoj čeljusti zahuktale lokomotive obavijene parom. Vidljivi, realni svijet, slikar „rastače“ u šarolikoj, neuhvatljivoj „kupki“ boja.

stanici u Stuttgartu kao simbol nezaustavljive modernizacije i osavremenjavanja životnog okruženja.

Neuobičajenim pejzažima oduzeta je svaka idiličnost. U momentu kretanja željezničke kompozicije, u fokusu slike nije sama crna lokomotiva, već oblak bijele pare. Umjetnik uglavnom slika sa dvije, najviše tri boje – crna, prljavobijela, narandžasta – ali propuštajući određenu količinu svjetlosti uspijeva dobiti različite tonove. Raspored svjetlosti je, međutim, takav, da je sam predmet slikanja neprepoznatljiv ili u pozadini, a snop svjetlosti je usmjeren na određeni detalj, izrazito važan u impresionističkom rasporedu vrijednosti.

Javne gradske površine, pivnice na otvorenom, zoološki vrtovi, parkovi koji mame na šetnju – ističu u prvi plan jednu od najomiljenijih temu impresionizma: slobodno vrijeme. Upravo su se ovdje Albert Weisgerber, Konrad von Kardorff, Jakob Nussbaum, uz Liebermanna, Slevogta i Corintha intenzivnim bojama, refleksijama svjetlosti i efektima sjenčenja najviše približili francuskim pretečama impresionizma.

Slikari uzimaju svoje moderne rasklopive štafelaje, boje u tubama, odlučno napuštaju tamne tonove akademskog slikarstva i sele u prirodu. Pritom francuski impresionisti nipošto nisu uzor njemačkim, jer impresionizam ne dolazi direktno iz Pariza u Berlin. Naprotiv, on pravi obilaznicu preko Münchena i Holandije. Na tragu naturalista, slikara iz Barbizona, kao i haške škole u Holandiji, njemački impresionizam ipak je uspio naći i utrti sopstvene staze. Paul Baum, Christian Rohlf, Hermann Pleuer, Walter Leistikow, Wilhelm Trübner, Otto Reiniger, Max Beckmann, Karl Hagemeister i brojni drugi ostavili su neprocjenjiv doprinos u njemačkom pejzažnom slikarstvu impresionizma.

Dok je francuski impresionizam opijen mirisima i blagom klimom Mediterana, najčešće za svoje teme birao osunčane predjele i nudio pejzaže nepregledne mirne morske površine, dotle se njemački impresionizam morao zadovoljiti onim što ima pred sobom: prohladnu i vjetrovitu obalu Sjevernog i Baltičkog mora.

Uzburkano more, kamenita morska obala, tmurni oblaci koji najavljuju nevrijeme, motivi su kojima su se okretali Otto Scholderer, Albert Weißgerber, rani Max Beckmann. S njima je i Max Liebermann, koji posebno Holandiju smatra svojim slikarskim zavičajem. Njegovom umjetničkom oku jednako su

zanimljivi i motivi holandskih sela, kao i motiv jahača, slučajnih posjetitelja plaže, razuzdanih kupača.

I, konačno, posljednja skupina motiva gdje se posebno iskazao njemački impresionizam su motivi seoskih predjela. Njemački se impresionisti, međutim, ne zadovoljavaju samo površnim slikanjem seoskih pejzaža i prirodnih ljepota sela. Njihovo je umjetničko oko više usmjereno na čovjeka koji živi i radi na selu. Tako slikari kao što su Thomas Herbst, Heinrich von Zügel, Robert Sterl slikaju radnu svakodnevnicu na selu, počev od neumornih žetelaca do radnika u kamenolomu. Nisu to surove i realistične scene u slikarskom maniru Adolpha von Menzela, niti je to odraz socijalne kritike tog vremena, više kao traganje za praiskonskim, neiskvarenim, istinskim, iako površnim, umjetničkim prikazom stvarnosti.

Ukratko, iako su se Slevogt, Liebermann, Corinth, Ury, von Uhde i drugi možda i ugledali na svoje francuske kolege, prave umjetničke poticaje nalazili su ipak s ove strane Rheine.

3. Transformacija književnih tekstova u slikovni zapis

Kako pak, jezično protumačiti jedan slikovni zapis ili od književnog izraza napraviti sliku je potpuno individualni postupak. Perspektiva i jednog i drugog umjetničkog predloška doživljava svoju transformaciju. Nudi novu, komparativnu perspektivu u razjašnjenju, interpretator/čitalac je aktivni učesnik u proces razumijevanja tekstovnog ili likovnog sadržaja.

Primjerice, u svojoj drami „*Anatol*“ Arthur Schnitzler suvereno vlada slikarskim vokabularom, utišanom i umjerenom impresionističkom paletom tumači svoj lični vizuelni utisak, transformiše sliku u tekst, tekst u sliku. Oba su umjetnička zapisa potpuno izjednačeni:

„Ja ... Ich brauchte damals zufällig diese Dekoration...
Mit ihrer Anspruchslosigkeit und Milde ich brauchte
Diese Landstraße mit den trivialen Pappeln diese Wiesen
Da drüben, mit ihren lauen Grün ... die nahen Hügel, die
Im Abendrot verschwimmen...“¹⁵

(Schnitzler 1993: 125)

15 Arthur Schnitzler: *Anatol*. Dramen 1889-1891. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag

Slika je ovdje, zahvaljujući pomno odabranim nositeljima značenja – strukturalistički preciznim – ogoljena, u svojoj biti jasna:

Dekoration, Anspruchslosigkeit, Milde, Landstraße mit trivialen Pappeln, Wiesen mit lauem Grün, nahe Hügel, Abendrot – jezični je materijal kojim nas autor u potpunoj rascjepkanosti svojih impresionističkih veduta premješta u određeni pejzaž.

I sam je autor jednom svojom rečenicom pokušao razriješiti ovu dvojbu. On naime tvrdi: „*Ich bin immer nur für die Stichwörter da gewesen.*“¹⁶ „Prevede“ li se ovaj literarni zaključak na jezik slike, njime nam autor očito odašilje ponešto umotanu, pa ipak prepoznatljivu poruku. Onaj osnovni otisak, nastao kao posljedica obilatog impresionističkog nanošenja boje je samo prvi korak u stvaranju slikarskog odnosno književnog artefakta. Kakva će doista biti unutrašnja struktura umjetničke kompozicije, u kojem će se smjeru ta osnovna „mrlja“ naposljetku razliti, ovisi o brojnim činiocima, ponajprije – načinu na koji se, sezanovski rečeno, traga za istinom u određenom umjetničkom predlošku

4. Problem istovremenosti različitih vidova umjetnosti

Komplementarne metode u književnosti i slikarstvu impresionizma

Valja se opet vratiti osnovnom cilju ovog rada, raščlaniti likovne sižee Liebermanna, Corintha, Slevogta i drugih, suočiti ih sa komplementarnim književnim varijantama.

Nužno je u iscrpnoj analizi slikarske tehnike ovih autora naći ono šta je primjenjivo na umjetnost literarnog izraza iste stilske epohe, pronaći jedinstven impresionistički hronotop.¹⁷

Baveći se slikarskim opusom Liebermanna, lako je uočiti da je njega posebno privlačila draž kretnje. Brojne su njegove slike nastale u formi pokreta.

16 N.d., str. 125.

17 Uporednim fenomenima u književnosti i slikarstvu bavio se i autorski dvojac Hamann/Hermand u poglavlju svoje knjige o impresionizmu koje nosi naziv *Stilprinzipien - die Kategorie der Gegebenheit*. N.d., str. 206-245.

Ponajprije se ima dojam da se motiv nalazi u fazi „lažnog“ mirovanja i samo čeka na određeni impuls, kako bi se pokrenuo.

U teško razmrsivom tkanju slikarskih linija, u nizu razbacanih pokreta, ipak je ona osnovna kretnja prepoznatljiva i slikar je kani predstaviti kao posebnu draž, jedinstvenu samo u tom momentu.

Takve su slike *Reitender Junge am Strande* (1903), *Badende Knaben* (1899), *Pferderennen in den Cascinen* (1909), *Polospieler im Jansenpark* (1903).

Upravo se, slikajući konje u trku, Liebermann opredijelio za one motive, koji su zapravo po svojoj osobenosti daleko od statičnosti. Površnim povlačenjem kista – jer je pozadina gotovo neprepoznatljiva, predstavljena nizom zgusnutih mrlja – on motivima daje različit prioritete. Ali je u fokusu svakako pokret, bilo konja, bilo džokeja, podignuta ruka, trenutačni zamah, savijene prednje noge konja, koji u punom trku pokušava da preskoči prepreku. Radi se jednostavno o momentalnoj impresiji koju slikar nije ovjekovječio da bi joj dodijelio aureol kultnog. Upravo suprotno – već u sljedećem trenutku se stiče utisak da motiv izlazi iz zadanih okvira, mijenja oblik u novom rasporedu boja i novom okruženju.

Max Slevogt je iste godine naslikao svoj „*Trabrennen*“. U naletu slikarske zaigranosti Slevogt se opredjeljuje za takvu dozu površnosti da su i džokej i konji predstavljeni samo u naznakama, kao nejasni dio apstraktne cjeline, u kojoj opet dominira isključivo pokret.

Corinth pak, svojim uljima na platnu, kao što su *Im Korsett* (1910.), ili *Mädchen im Waldbach* (1913.), jednako bira trenutak zaustavljen u vremenu. Iako je osnovno polazište u jednom momentu, pomnim proučavanjem Corinthove umjetnosti ipak se može zaključiti da je prvi utisak prevaziđen. Slikareva je namjera ovdje nešto izmijenjena. Naznačiti koketno, vrckavo, usmjeriti svjetlost na jedan detalj važan u impresionističkom rasporedu boja opet u konačnici dovodi do površnog, pa ipak rafiniranog utiska.

Nisu samo slikari „hvatali“ pokret gotovo u fazi njegova nastanka. Iako su pjesme ranog Hofmannsthala šematski razrađene, sa tačno raspoređenim rimama i dužinom stiha, njihov je sadržaj zapravo beskonačan slijed impresija. One klize, vraćaju se, susreću, sudaraju i – osnovni njihov pokretač je – kretnja.

U pjesmi *Vorfrühling* glavni je „protagonista“, naime, dašak proljetnog vjetra. Onaj koji struji kroz pro hladne aleje, koji se upliće u kosu, strese cvijet

akacija, dodiruje usne u osmijehu, klizi kroz flautu poput jecaja, ćutke preleti praznom sobom.¹⁸

I koliko god bio nejasan i nepojmljiv uobičajenom promatraču, ovakav pokret je lako naći u impresionističkoj „obradi“ stvarnosti – bilo slikarskoj, bilo pjesničkoj.

Opisujući način na koji se kreće dašak vjetra, u procesu njegova „oslikavanja“ autor se služi cijelim spektrom glagola: *laufen, wiegen, schmiegen, niederschütteln, berühren, durchspüren, gleiten, vorbeifliegen, treiben, kommen, löschen*.

Hermannu Pleueru pak – uočili smo – stalna su slikarska inspiracija bili željeznički kolodvori. Fasciniran tehnikom, crtao je i slikao lokomotive, vodeći računa o svakom detalju. Zahuktale lokomotive i vagone na željezničkim tračnicama velikih gradova smještao je u nejasna prirodna okruženja, čas jače, čas slabije izložene svjetlosti. Iako su tehnika, moderno i urbano okruženje bili pokretač njegove inspiracije, Pleuerevim slikama vladaju svjetlost i boja, kontrast svijetlog i tamnog.

I kao što se željezničke kompozicije glasaju, katkad dužim, katkad kraćim zvučnim signalima, svoje „krpice“ motiva slikar raspoređuje površno. Savršeno mu uspijeva, iako je riječ o slici, dočarati i zvuk koji proizvod lokomotiva u pokretu. Obično ih utišanim odabirom boja raspoređuje u ogoljeli pejzaž, uglavnom bira momente kad noć smjenjuje dan, jer mu takav raspored svjetlosti daje cjelovit optički podražaj.

Čini se da je jednak motiv našao i Richard Dehmel. Dehmelova željeznička kompozicija spontano nudi svjež, momentalne utiske, prenosi duh iste atmosfere.

Doduše, ne koristi se odabranim diskretnim tonovima boja - potpuno nekarakteristično za Dehmela koji voli nizati jezične slike – već mnoštvom ozvučenih glagola. Svakim se novim glagolom pojačava utisak i kao da se Pleuerevoj slici daje njen konačan impresionistički pečat:

*„Es rollt und rüttelt und stampft und staucht
und dröhnt und rasselt und keucht und faucht;*

18 Uporedi: Hugo von Hofmannsthal: *Ausgewählte Werke in zwei Bänden. Gedichte und Dramen*. Band I. Wien: Lizenzausgabe mit Genehmigung des S. Fischer Verlags, Frankfurt am Main, für die Buchgemeinschaft Donauland. Kremayr & Scheriau, 1957, str. 10.

*durch wirbelnde Dunkel in rasendem Flug
stürmt weiter und weiter der eiserne Zug“.¹⁹*
(Dehmel 1915: 146)

5. Tačke dodira i razgraničenja u postulatima dvaju umjetničkih izraza

Impresionizam – kako u slikarstvu, tako i u književnosti - za svoje teme nije birao prošlost već neposrednu stvarnost.

Jedinstvena potreba za umjetnošću koja izbjegava opterećujuću stvarnost, uglavnom biva lišena određenog socijalnog podtona, dovodi do formiranja impresionističkog izraza u umjetnosti.

Situacije koje su odisale spontanošću, pejzaži u kojima se oslikavala trenutačna promjena raspoloženja prirode, zahtijevale su nov način slikanja – brz i jezgrovit, poput kratkih zabilješki – crtica, koje su u stanju vjerodostojno prenijeti bit trenutka.

Upravo je to tačka gdje se dodiruju potezi slikarskog kista i pera književnika u ovom stilskom okruženju, gdje se podudaraju postulati dvaju umjetničkih izraza.

Sličan su stil, naime, slijedili i mnogi pisci tog doba koji su u svojoj umjetnosti riječi tražili čisti utisak – impresiju, bez umetanja ikakvih misaonih cjelina, bez aktiviranja našeg predznanja o eventualnim uzročno – posljedičnim vezama. Pjesnik, naime poput slikara koji razlije svoje boje – razlije svoju misao, podastre je čitaocu bez ikakve druge primisli. Misao je obično „obojena“ obiljem opisnih pridjeva, katkad suviše smjelih, katkad uobičajenih, da se i nehotice čitaocu učas stvori vizija onog što pjesnik opisuje.

„*Wolken jagten am Monde vorbei. Das Meer tanzte*“, opisuje čudljivu igru valova Baltičkog mora Thomas Mann u svojoj noveli *Tonio Kröger*.²⁰ U odsjaju

19 Richard Dehmel: *Aber die Liebe. Zwei Folgen Gedichte von Richard Dehmel*. Berlin: S. Fischer Verlag.

20 Thomas Mann: *Tonio Kröger*. U: *Die Erzählungen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1997. Str. 314.

blijedog, treperavo – oskudnog svjetla, što ga nudi mjesec na morskoj površini, „izranja“ izraz koji – zanemarimo li donekle pjesničku metaforičnost – po svojoj semantičkoj teksturi zapravo ne može biti istinit. U njemačkom vokabularu nema glagola *vorbeijagen*. Perspektiva se međutim može i okrenuti, pa zamisliti da se radi o trenutačnom odrazu pažljivog posmatranja putnika u vozu, ili na brodu, kao u Mannovoj noveli. Slika oblaka koji hitro zaobilaze mjesec, putnikova je subjektivna procjena, površni utisak kojem je on izložen pažljivo posmatrajući prirodu. U tom se slučaju očito radi o vrlo uspjeljoj impresionističkoj formulaciji.

„*Das Mädchen klirrte mit einem Teebrett voll Gläsern zur Tür herein*“, još je jedna rečenica iz iste novele. U želji da zabilježi jedan kratkotrajni akustični utisak, autor „skraćuje“ glagol i umjesto formulacije *klirrend hereinkommen*, dobija kraći, jednostavniji jezički sklop – „*hereinklirren*“. Thomas Mann je očito otkrio kvalitetnu tehniku kojom je pjesnički jezik približio impresionističkoj umjetničkoj teoriji.

Potpuno istim postupkom se služio i Rilke u svom najopsežnijem, ujedno i najvažnijem proznom tekstu *Zapisi Maltea Lauridsa Briggea*.²¹ Autor izbacuje sve ono što mu se čini suvišnim, ne opterećuje tekst uobičajenim sufiksним kombinacijama. I on uzima zvučnu „posuđenicu“ iz prirode, maštovito miješajući čulne sfere:

„*Irgendwo klirrt eine Scheibe herunter,
ich höre ihre großen Scherben lachen,
die kleinen Splitter kichern*“.
(Rilke: 1997, str. 8))

Slika, pak, kojom Max Dauthenday u skici *Doppelleben* u zbirci „*Ultra violett*“ potcrtava svoju sinestezijsku predodžbu i gdje nije jasno radi li se o prolaznom utisku koji je u prirodi uočio pjesnik, ili je to izraz iznikao iz nutrine pjesničkog bića, izgleda ovako:

„*Ein Möwenschrei. Hoch unter der Sonne,
Fällt bleich in das warme Schweigen*“.
(Dauthenday: 1990, str.78)

21 Rilke, Rainer, Maria: *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*. Reclam Verlag. Stuttgart, 1997.

Odgovor se u ovom slučaju mora tražiti isključivo u kontekstu. Za jedno izolovano promatranje nije dovoljan impresionistički okvir, jer se ovdje nedvojbeno izraz mora posmatrati i sa pozicija ekspresionizma.

Bečki boem i jedan od onih pjesnika čija je književnost nastajala u inspirativnom ambijentu kulturnih bečkih kafana, Peter Altenberg, čiju je književnost Thomas Mann slikovito nazvao „*Liebe auf den ersten Laut*“, u svojoj skici „*Herbstabend*“, iz čuvene zbirke „*Wie ich es sehe*“ iz 1896.godine, jednim melanholičnim tonom, žaleći zbog odlaska ljeta, napisao: „*Die Wellen des Sees pritscheln leise an den Ufersteinen*“. Upravo bi se oko glagola „*pritscheln*“ mogli sporiti jezičari, da se ne zna impresionistička pozadina upotrebe ovakvih formulacija. Ovaj izmišljeni glagol je u sebi sažeo i povezao značenje dvaju glagola: *plätschern* i *pritschen* – sve sa jednim ciljem: jezički skratiti, a vizuelno proširiti sliku odbijanja talasa o kamenje na obali jezera.

Hermann Bahr je u jednom kritičkom osvrtu povodom izlaska Altenbergove knjige „*Wie ich es sehe*“ iste te godine u bečkom časopisu „*Die Zeit*“ izrekao možda i najljepši impresionistički sud o književnom stvaralaštvu ovog umjetnika:

„... es hat durch und durch einen eigenen Ton. Diese Stimme haben wir noch nie vernommen; hier spricht jemand, den wir nie vergessen werden. In seinem Munde wird jedes Wort neu und lebt auf;“²²

(Lensing: 2009, str.89)

Otto Stoessl pak istim tim povodom u jednom književnom magazinu tog vremena vrlo nadahnuto prepričava najnoviji Altenbergov književni uradak. Opisuje ga kao djelo prepuno mudre štedljivosti naspram raskošne punoće i obilja riječi, kao slikara koji naslikavši jednu razgranatu krošnju nariše zapravo cijelo proljeće.²³

Sam Peter Altenberg svoje literarne skice naziva ekstraktima života:

„*Denn sind meine kleinen Sachen Dichtungen?! Keineswegs.*“

22 Peter Altenberg: *Die Selbsterfindung eines Dichters. Briefe und Dokumente 1892-1896*. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Leo A. Lensing. Göttingen: 2009, str. 89.

23 Uporedi, n.d., str. 98.

*Es sind Extrakte! Extrakte des Lebens“.*²⁴

(Schweiger: 1977, str. 10),

Raspravljajući o slikarskom opusu Lovisa Corintha, utvrdili smo da je i on svoje slikarske skice „odjenuo“ u jednaku odoru.

Spomenuta Corinthova teoretska razmatranja, njegov traktat o slikarstvu pod nazivom „*Das Erlernen der Malerei*“, polazi od Liebermannove uzrečice: „*Zeichnen ist Auslassen*“, gdje autor Corinth potom upotpunjuje impresionističku definiciju slikarstva, navodeći da je to zapravo umjetnost ispuštanja: *Es soll Extrakt des Ganzen gezogen werden*“.²⁵ Corinthovog se postulata drži očito u svojim književnim radovima i Altenberg, što je još jedna zanimljiva paralela između slikovnog i književnog izraza impresionista.

ZUSAMMENFASSUNG

Visuelle Kunst vermittelt eine Information gleich präzise, wie die sprachliche Deskription. Jede künstlerische Vorlage kann einer umfangreichen Interpretation unterzogen werden, mit Worten oder mit Farben, oder durch ganz andere Verfahren künstlerischer Darstellung. Grundsätzlich bedient sich dieser Artikel vor allem der Nachweise, die er aus den malerischen Ansätzen des Impressionismus erbringen konnte, indem man versucht, den deutschen Impressionismus vom französischen abzugrenzen, und ihn mit verwandten Erscheinungen in der Literatur zu vergleichen.

Es handelt sich um eine unspezifische *Text in Bild- und Bild in Text-Metamorphose*, wo der gemeinsame Nenner wichtig ist – ein oberflächlicher Ausschnitt aus der Wirklichkeit, bearbeitet durch einen schnellen Pinselzug oder eine zerfetzte literarische Tätigkeit, kohärenz- und fabellos, ohne logische Reihenfolge.

Es ist im impressionistischen Umfeld sehr wichtig nachvollzuziehen, was Liebermann, Corinth, Pleuer, Slevogt gemeinsam mit Schnitzler, Dehmel, Hofmannsthal, Altenberg haben. Im Rahmen der gleichen Stilprinzipien

24 Peter Altenberg: *Das große Peter Altenberg Buch*. Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Werner J. Schweiger. Paul Zsolnay Verlag. Wien – Hamburg, 1977. Str. 10.

25 Lovis Corinth: *Das Erlernen der Malerei*, str. 55.

erscheint besonders interessant zu erwähnen, welche komplementäre Methoden in der impressionistischen Literatur und in der Malerei vorzufinden sind, welche sprachliche Ausdrucksmittel als Äquivalent der malerischen Techniken zu bezeichnen sind.

Letztendlich, wenn man die Postulate von zwei Kunstarten vergleichen möchte, bedeutet das nicht nur eine Herausforderung für den Interpreten, sondern auch eine origineller Beitrag der Tradition der literarischen Germanistik bei uns.

Literatura

Altenberg, Peter: *Sonnenuntergang im Prater*. Fünfundzwanzig Prosastücke. Auswahl und Nachwort Hans-Dieter Schäfer. Stuttgart: Philipp Reclam jun.: 2006.

Bahr, Hermann: *Studien zur Kritik der Moderne*. Hrsg. von Claus Pias. Weimar: Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften, 2005.

Corinth, Lovis: *Das Erlernen der Maleirei. Ein Handbuch*. Herausgegeben von Yvonne Schwarzer. Witten: Ars momentum Kunstverlag, 2009.

Corinth, Lovis: *Ein Fest der Malerei*. Herausgegeben von Agnes Husslein-Arco und Stephan Kojan. München, Prestel Verlag, 2009.

Das große Peter Altenberg Buch. Herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Werner J. Schweiger. Wien, Hamburg: Paul Zsolnay Verlag, 1977. 1. und 2. Teil.

Dauthenday, Max: *Ultra Violet. Einsame Poesien*. Berlin: Edition Sirene, 1990.

Dehmel, Richard: *Hundert ausgewählte Gedichte*. Berlin: S. Fischer Verlag, 1922.

Der deutsche Impressionismus. Herausgegeben von Jutta Hülsewig-Johnen und Thomas Kellein. Köln: DuMont Buchverlag, 2009.

Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland. Vom Biedermeier zum Impressionismus. Herausgegeben von Hubertus Kohle. München, Berlin, London, New York: Prestel Verlag, 2008.

Hamann, Richard; Hermand, Jost: *Impressionismus*. Zweite unveränderte Auflage. Berlin: Akademie-Verlag, 1966.

- Hoffmannsthal, von Hugo: *Ausgewählte Werke in zwei Bänden. Gedichte und Dramen. Band 1.* Wien: Lizenzausgabe mit Genehmigung des S. Fischer Verlages, Frankfurt am Main, für die Buchgemeinschaft Donauland. Kremayr & Scheriau. 1957.
- Jeßing, Benedikt/Köhnen, Ralph: *Einführung in die Neuere deutsche Literaturwissenschaft.* 4.Auflage. Stuttgart: J.B.Metzler Verlag, 2017.
- Lexikon des Impressionismus.* Hrsg: Maurice Se'rullaz Somogy. Paris: Aus dem Französischen übertragen von Peter Kamnitzer/Lizenzausgabe für Bertelsmannverlag 1977.
- Liebermann, Max: *Gesammelte Schriften.* Hamburg: Tredition Verlag.
- Mann, Thomas: *Die Erzählungen.* Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag, 1997.
- Platte, Hans: *Deutsche Impressionisten.* Bertelsmann Kunstverlag. Gütersloh, Berlin, München, Wien, 1971.
- Rilke, Rainer, Maria: *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge.* Reclam Verlag. Stuttgart, 1997.
- Schnitzler, Arthur, *Anatol.* Dramen 1889-1891. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2000.
- Wirth, Irmgard: *Berliner Maler: Menzel, Liebermann, Slevogt, Corinth in Briefen, Vorträgen und Notizen.* Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz, 1964.
- Weyers, Sigrid: Pfalzgalerie Kaiserslautern. *Der deutsche Impressionismus am Beispiel Max Slevogt.* Studienarbeit. München: GRIN – Verlag für akademische Texte, 2007.

Aida Džih-Šator

HISTORIOGRAFSKA METAFIKCIJA U ROMANU ŽENSKA FRANCUSKOG PORUČNIKA

SAŽETAK:

U radu se bavimo pitanjem historiografske metafikcije u romanu *Ženska francuskog poručnika*, britanskog autora Johna Fowlesa. Roman je objavljen 1969. godine i od tada glasi za jedno od najbitnijih djela britanskog postmodernizma, prije svega zbog postupka metafikcije kojeg autor koristi u svom romanu, ali i prisustva specifičnog tipa metafikcije koji se bavi tretmanom prošlosti i historiografije, odnosno historiografske metafikcije. Historiografska metafikcija polazi od teze nemogućnosti potpunog poznavanja prošlosti iz sadašnje perspektive, tako da je cilj romana te žanrovske određenosti dovoditi u pitanje zapisane historijske činjenice, velike historijske priče kao i način njihovog predstavljanja u književnosti. U radu ćemo istražiti i dati pregled svih postupaka kojima se Fowles služi u svom književnom iskazu da bi postigao taj cilj.

Ključne riječi: historiografska metafikcija, Fowles, *Ženska francuskog poručnika*.

Roman *Ženska francuskog poručnika* se smatra jednim od najvažnijih djela britanske historiografske metafikcije. Fowles kombinuje historijske i književne izvore o viktorijanskom periodu Engleske, koje propituje i dovodi u sumnju, te ogoljava proces pretvaranja historije u fikciju tj. u zaokruženi historijski narativ. Na taj način roman je po svojoj prirodi historiografska metafikcija, jer istražuje historiju sa izrazito kritičke pozicije. Historiografska metafikcija istražuje načine predstavljanja historije i stvarnosti i dovodi u pitanje mogućnost njihovog apsolutno pouzdanog predstavljanja što je upravo veoma izražena karakteristika romana *Ženska francuskog poručnika*.

Fowlesov roman *Ženska francuskog poručnika* se može nazvati historijskim romanom zbog vremena radnje u romanu, te zbog naratora koji se čini kao historičar, zbog njegovih upadica i komentara na račun historije, ali i isječaka iz historijskih dokumenata koji čine narativ. Koliko god je pozicija Fowlesovog naratora bitna kao metafikcijski element u romanu, toliko je ona također bitna i sa aspekta historiografske metafikcije. Upravo putem naratora i njegove specifične vremenske pozicije ostvaruje se jedan dio ciljeva historiografske metafikcije, a to je naglašavanje činjenica da se o prošlim događajima priča iz pozicije sadašnjosti. Historijski period viktorijske Engleske je veoma precizno opisan pri čemu se, na primjer, spominje Marxov *Kapital*: „...iako se samo šest meseci posle tog martovskog dana 1867. u Hamburgu pojavila prva knjiga Kapitala“. (Fowles; 1999:14) Međutim, zbog vremenske razlike od sto godina koja odvaja naratora i vrijeme događanja u romanu, a koju narator ističe svojim modernim gledištem na prošle događaje, roman ne može biti historijski, jer bi u tom slučaju čitalac bio samo uveden u svijet jednog historijskog perioda. Na taj način Fowles istražuje vezu historije i fikcije čime roman postaje djelo historiografske metafikcije. Pomoću tog duplog položaja, ali i duplog kodiranja, pa možda čak možemo reći i hibridnog naratora koji predstavlja neki prelazni tip naratora, Fowles se pozicionira i unutar i van historijskog konteksta, te koristi formu historijskog romana, ali je istovremeno i kritikuje. Korištenjem metafikcijskih tehnika, Fowles nas podsjeća da je historija samo konstrukt koji nam je prenesen putem teksta. Takvom historiografskom metafikcijom čitalac se stalno podsjeća da historiografija nije isto što i stvarni prošli događaji, nego da je ona narativ ili još jedna velika priča koja se bazira na dokumentima i drugim tekstovima, a u koju zbog toga treba sumnjati, dovesti u pitanje, kao i sve druge velike priče.

Autor historiografske metafikcije čitaocu u isto vrijeme predstavlja određene historijske momente i kao realistički oslikanu stvarnost, ali i kao diskurzivne, narativizirane konstrukte, što je osobina koju Hutcheonova naziva postupkom duplog kodiranja. Historiografska metafikcija naročito problematizira status teksta kao izvora znanja o prošlosti, pa se tako dovodi u pitanje da li je tekst, u stvari, deskriptivan, činjeničan ili fikcionalan. Historiografska metafikcija propituje i dovodi u pitanje i historijske dokumente i fikciju na taj način što

koristi realističke reference i postmodernističku autorefleksivnost. U Ženskoj francuskog poručnika koherentnost narativa koji stvara iluziju viktorijanske historijske stvarnosti se konstanto kroz roman prekida specifičnim intruzivnim glasom naratora, tako da se iluzija stvarnosti historije paralelno i stvara i rastvara. Drugim riječima, Fowles gradi fikcionalni svijet jednog historijskog perioda, ali ga u isto vrijeme i dekonstruira, jer stalno podsjeća na njegovu narativnu prirodu.

Historiografska metafikcija služi kao postmodernistički metod pristupanja prošlosti tako što prošlost ne gleda i ne shvata kroz vizuru tzv. nepobitnih činjenica uvrštenih u zvanični historijski narativ, nego je upravo vidi kao određen narativ, dakle određenu priču o prošlosti konstruiranu selektivnim odabirom podataka o prošlosti dostupnih uglavnom putem tekstova o datom periodu. Iz toga proizlazi shvatanje da verzija prošlosti koja se nama prenosi ili komunicira kao zvanična historija ili veliki historijski narativ ne zauzima neku posebnu i privilegovanu poziciju. Suprotno tradicionalnim shvatanjima, zvanična historiografija se u postmodernizmu ne smatra objektivnim izvorom informacija, nego subjektivnim i pristrasnim narativnim konstruktom, u skladu s poststrukturalističkim teorijama Derride i Foucaulta prema kojima se naše ukupno percipiranje stvarnosti odvija unutar i putem jezičkih struktura. Drugim riječima, tek kroz jezik, tekst ili narativ mi stvaramo smisao o svijetu. Hutcheonova zaključuje da većina kritičkih radova o postmodernizmu smatra da je narativ, bilo da se radi o historiji, književnosti ili teoriji, uvijek u fokusu, a historiografska metafikcija sadrži u svom domenu sva tri pomenuta polja. Dakle, prema Hutcheonovoj, postmoderno tumačenje kako prošlosti, tako i književnosti počiva na shvatanju da su i historiografija i književnost diskursi putem kojih spoznajemo prošlost tj. obje donekle sadrže pouzdane informacije o prošlosti, ali su, također, istovremeno obje distorzija i zamagljivanje činjenica tj. obje su fiktivni konstrukti, te u nekoj mjeri sadrže subjektivno preuređene informacije o prošlosti. Historiografska metafikcija zato relativizira pojam istinitog predstavljanja, jer prema Hutcheon ona pomaže da odbacimo attribute kao što su istinito i lažno koji samo mogu postojati u množini, a nikada kao jedna Istina. (Hutcheon, 109)

Historiografska metafikcija polazi od teze nemogućnosti potpunog poznavanja prošlosti iz sadašnje perspektive, tako da je cilj romana te žanrovske određenosti dovoditi u pitanje zapisane historijske činjenice, velike historijske priče kao i način njihovog predstavljanja u književnosti. Fowles istražuje historiju, historiografiju i fikciju u romanu s izrazito kritičkim tonom i uglom gledanja na sve navedene pojave. Roman *Ženska francuskog poručnika* ima formu historijskog romana koju autor preuzima s namjerom da kritički preispita taj žanr, odnosno pojavu stvaranja historijskog narativa. Značajan aspekt ovog procesa je vremenska distanca, odnosno autorova je namjera da navede čitaoca da se zapita na koji način vrijeme u kojem mi živimo utječe na naš način razumijevanja prošlosti. U vezi s tim, Fowlesov narator ima važnu ulogu, jer on ima uvid u historiju i iznutra i izvana, te se može reći da narator postaje utjelovljenje postmodernističkog postupka duplog kodiranja. Hutcheonova vidi postupak duplog kodiranja kao temeljnu odliku historiografske metafikcije, jer taj podžanr postmoderne književnosti istovremeno gradi vjerodostojnu sliku prošlosti i ruši je demistificirajući ponuđenu sliku kao narativ. Na taj način Fowles poziva čitaoca da kritički razmišlja o porijeklu i načinu konstruiranja zvaničnih historiografskih verzija prošlosti, te da uvidi suštinsku sličnost između historiografskih i književnih narativa.

Historiografska metafikcija naglašava činjenicu da o prošlim događajima priča iz pozicije sadašnjosti i to naglašava korištenjem anahronizama. Da bi razbio iluziju vjerodostojnosti i podsjetio čitaoca da je to što čitaju fikcionalizirano tumačenje historije, Fowles također koristi tehniku kreativnih anahronizama, kako to ističe i McHale:

The French Lieutenant's Woman practices another form of self-flaunting creative anachronism in its allusions to various twentieth-century referents in a nineteenth century context. Thus the Cobb at Lyme is compared to a Henry Moore sculpture, a servant's dandyish taste to that of a 1969s mode; the landscape near nineteenth-century Lyme is described anachronistically as viewed from the air; a Victorian evening at home is characterized in terms of the absence of cinema and television; and so on. But this is, so to speak, innocent anachronism: it does not penetrate the fictional world, but remains at the level of the narrator's discourse, and the narrator, being our contemporary, is perfectly justified in making

such allusions. Fowles, in other words, is here foregrounding the temporal distance between the act of narration and the objects narrated... (McHale; 93-94)

McHale, dakle, primjere anahronizama kod Fowlesa smatra blažim primjerima te vrste, jer ostaju na nivou diskursa naratora, a primjer Sare kao anahronizma prvo navodi, pa zatim odbacuje i objašnjava je kao progresivnu, a ne anahronističnu, jer je i sam autor u knjizi objašnjava, na neki način, kao preteču moderne žene. Međutim, to ne umanjuje činjenicu da Sara jeste lik koji je po svim svojim osobinama izvan ili ispred svog vremena, te kao takav čitaoca neminovno podsjeća na temporalni disbalans unutar romana, tako da bismo ga ipak mogli posmatrati kao primjer anahronizma koji probija naratorov nivo diskursa. Ovoj tvrdnji ide u prilog i činjenica, odnosno Fowlesovo objavljivanje činjenice, da je lik Sare utemeljen na stvarnoj osobi. Naime, Fowles bilježi u „Bilješkama o nedovršenom romanu“/“Notes on an Unfinished Novel“ da je pisanje romana *Ženska francuskog poručnika* proizašlo iz neobične situacije kada je pisca zaokupila pojava tajanstvene žene koja nepokretno stoji na kraju mola i gleda prema moru. (161-162) Na taj način Sara koja u knjizi postoji u 1867. godini može biti shvaćena kao materijalizacija Fowlesove misteriozne žene iz dvadesetog stoljeća. Kada je posmatramo kao Fowlesovu inspiraciju, ona zapravo postaje oличење preplitanja sadašnjosti i viktorijanske prošlosti, te kao takva, primjer anahronizma.

Sljedeći aspekt historiografske metafikcije je naglašavanje nemogućnosti potpunog poznavanja prošlosti iz sadašnje perspektive, tako da je cilj romana te žanrovske određenosti dovesti u pitanje pouzdanost zvaničnog historijskog narativa ili tzv. historijskih činjenica. Fowles tokom cijelog romana dekonstruiše klišeiziranu sliku viktorijanske Engleske koju je čitalac do tog momenta mogao stvoriti na osnovu tradicionalnih historijskih izvora i to postiže putem epigrafa i fusnota, ali i putem otvorene naratorove kritike. Fowles želi da diskredituje zvanične historijske dokumente, dakle tekstove koji potiču iz tog perioda i bilježe njegove događaje. Tako cijelo tridesetpeto poglavlje relativizira predodžbu viktorijanaca o sebi i svom dobu iz perspektive dvadesetog stoljeća:

Sa čime se suočavamo u devetnaestom veku? To je doba u kojem je žena svetinja; a u kojem ste trinaestogodišnju devojčicu mogli da kupite za

nekoliko funti – za nekoliko šilinga, ako ste je hteli na sat-dva samo. U kojem je podignuto više crkava nego tokom cele prethodne istorije ove zemlje; a u kojem je od šezdeset kuća u Londonu jedna bila bordel (u naše doba odnos bi bio jedna na šest hiljada). U kojem se svetost braka (i čednost pre braka) veličala sa svake propovedaonice, u svakom novinskom uvodniku i javnoj izjavi; a u kojem nikad – ili takoreći nikad do tada – nije bilo toliko važnih javnih ličnosti od budućeg kralja naniže, čiji bi privatni život bio tako skandalozan. (193)

Fowles razobličava dvoličnost viktorijanskog morala i veliki narativ o engleskom carstvu kao moralnom i civilizacijskom kompasu tako što direktno ukazuje na razliku između izgrađenih narativa o određenim segmentima društva i njihovog stvarnog stanja. Sličan obrazac se nastavlja kroz cijelo poglavlje. Autor također koristi i fusnote koje potvrđuju njegove stavove i dodatno ilustriraju disparitet između zvaničnog narativa o viktorijanskom dobu i alternativnog pristupa koji se bavi naličjem velikog narativa. Dakle, Fowles isprepliće dva vremenska perioda sa razmakom od sto godina i pri tome ogoljava proces i konvencije pisanja historiografije i tradicionalnog historiografskog romana uz izraženo prisustvo ironijske parodije putem koje kritikuje historiografsku i književnu obradu viktorijanskog doba. Na taj način se kod čitaoca stvara novo shvatanje i historije i pisanja o historiji, ali i pisanja fikcije.

Autorefleksivni romani zahtijevaju od čitaoca da učestvuje u procesu stvaranja fikcije, ali ga u isto vrijeme i distanciraju od romana kao produkta tog procesa putem njegove izražene tekstualne samosvjesnosti. Isti postupak se dešava i po pitanju historije unutar historiografske metafikcije. Čitalac može uživati u slikama prošlosti koje autor vješto stvara u romanu, ali je on u isto vrijeme svjestan njihove konstruirane, fiktivne prirode. Fowles koristi formu historijskog i viktorijanskog romana da bi mogao iznutra kritizirati obje te forme, odnosno on kritizira samu pretpostavku da se i stvarnost i historija kao prošla stvarnost mogu sasvim istinito i pouzdano predstaviti. Na taj način roman *Ženska francuskog poručnika* posmatramo kao metafiktionalnu parodiju ili ironijsku parodiju, zato što ona, kako smatra Waugh, otkriva kako je određeni set sadržaja bio izražen u određenom setu konvencija koje su čitaoci prepoznali

kao 'književnost', te nadalje ironijska parodija razmatra koju važnost oni još mogu imati za čitaoce smještene u drugačijem momentu historije" (Waugh; 1984:67) Parodija je veoma snažno metafiktivno oruđe, jer ona sama po sebi podrazumijeva samosvjestan proces i kao takva „upravo naglašava artificijelnu prirodu teksta“ (Nemec; 1993:116) što je zadatak metafiktivnog romana. „Budući, naime, da „parazitira“ na tuđem tekstu, parodija je nužno „derivat“, metatekst, slika tuđeg znaka/predloška u zakrivljenom ogledalu. Ona, osim toga, dovodi do direktne konfrontacije estetičkog svijeta (svijeta umjetnosti) i svijeta znakova izvan umjetnosti.“ (Ibid.) Od samog početka razvoja modernog romana počevši sa Servantesovim *Don Quijoteom*, parodija čini dio njegovog identiteta i bitno utiče na njegov razvoj. Ona podrazumijeva svojevrstu tehniku koja daje prostor za obnovu romana, za „preoblikovanje prototeksta, dopisivanje, izobličavanje, pretvaranje jedne konvencije u drugu, ponavljanje nekog literarnog obrasca s distancom“. (Ibid.) O parodiji Linda Hutcheon piše sljedeće:

*What I mean by „parody“ here is not the ridiculing imitation of the standard theories and definitions that are rooted in eighteenth-century theories of wit. The collective weight of parodic practice suggests a redefinition of parody as repetition with critical distance that allows ironic signaling of difference at the very heart of similarity. In historiographic metafiction, in film, in painting, in music, and in architecture, this parody paradoxically enacts both change and cultural continuity: the Greek prefix para can mean both 'counter' or 'against' AND 'near' or 'beside'. (Hutcheon; *Politics of Postmodernism*, 185-186)*

Hutcheonova naglašava vremensku distancu koja nam omogućava ironičan pogled na historiju. Intertekstualna parodija u historiografskoj metafikciji nudi osjećaj prisustva prošlosti, ali i svjesnost da je ta prošlost prisutna samo kroz tekstove i u dijelovima, pa bilo da je to kroz književne ili historijske tekstove. Ona čitaocu nudi osjećaj sumnje u sve druge historijske i književno-historijske tekstove i „činjenice“ koje su u njima izložene.

Putem ironije Fowles također vrši dekonstrukciju kategorije viktorijanskog romana budući da je roman *Ženska francuskog poručnika* konstruisan po ugledu na viktorijanski model romana. Charles Smithson predstavlja klasični

prototip viktorijanskog čestitog i poštovanog čovjeka, Ernestina, naravno, kako joj pokazuje i samo ime koje priziva Wildeovu dramu *Važno je zvati se Ernest*/ *The Importance of Being Ernest* (1899) i temu viktorijanskog braka, iskreni i čestiti ‘anđeo kuće’, savršeno utjelovljenje viktorijanskog rodnog stereotipa, dok Sarah Woodroff predstavlja nemoralnu ženu koja se ispriječi na Charlesovom i Ernestininom putu ka sreći. Sporedni likovi, dijalozi, razvoj priče i sveznajući narator su također preuzeti iz viktorijanskog realističkog modela romana. Međutim, kao i u slučaju historije, viktorijanski realizam je ovdje podriven i protkan snažnim ironijskim otklonom i metafikcionalnošću. Kao što nas autor stalno podsjeća da je historija tek još jedna ljudska konstrukcija, tako nam isto govori da je i književnost konstrukt ljudske mašte. Govoreći o Ernestini u petom poglavlju, narator se u jednom momentu osvrće na važnu osobinu metafikijskog romana tj. na sklonost ka ironiji i samoironiji:

Ernestina je zacijelo imala jaču volju nego što je iko oko nje uzimao u obzir—i više nego što je ono doba uzimalo u obzir. No, srećom, gajila je sasvim dolično poštovanje prema pravilima društvenog ophođenja; a sa Čarlsom je delila—što nije bila najmanja stvar koja ih je u početku privukla jedno drugome—osjećaj za samoironiju. Bez toga i bez smisla za humor, ona bi bila odvratno razmaženo derište; a iskupljivalo ju je, sigurno, to što se često tako i obraćala sebi („Ti odvratno razmaženo derište“). (Fowles; 1999:25)

U navedenom odlomku teško je ne primjetiti analogiju između Ernestinine samoironije i metafikijskog romana, odnosno između njenog ‘poštivanja pravila društvenog ophođenja’ sa poštivanjem književnih konvencija realizma i čini se da je autorovo poređenje svjesno. Ovaj postupak je tipičan za metafikciju pa se karakterizacija nerijetko pretvara u metafiktivni komentar o strategijama pisanja.

Sve inovacije koje Fowles uvodi u roman *Ženska francuskog poručnika* on to čini koristeći stil viktorijanskog romana što mu, u stvari, omogućava da secira i istraži pitanja kao što su licemjerni moral viktorijanskog društva, njegove književne konvencije i tradicionalno poimanje historiografije kao objektivne nauke. Putem ironije i metafikcije Fowles stvara distancu između

naratora i likova, između čitalaca i likova, te između čitalaca i naratora, a ta distanca je autoru potrebna kako bi nanovo stvorio ili ironijski posjetio razdoblje viktorijanske Engleske, tj. postigao reviziju viktorijanizma.

Upravo putem parodije i ironije Fowles kritikuje viktorijanski koncept ženske čestitosti i inače predstavljanje ženske seksualnosti u viktorijanskim romanima. Na taj način Fowles putem historiografske metafikcije dekonstruiše viktorijanske rodne stereotipe, patrocentrični svjetonazor i dvostruke standarde po pitanju rodova.

Gubitak ženske nevinosti prije braka koji je bio razlog razvrgavanju zaruka ili braka u viktorijanskom periodu što je npr. oslikano kod Thomasa Hardyja u *Tessi iz porodice D'Urberville/Tess of the d'Ubervilles* (1891), Fowles preuzima kao motiv, ali ga potpuno obrće, jer je razlog razvrgavanju veze između Charlesa i Sarah, ironično, to što je Sarah u stvari djevica. Tu, naravno, ne trebamo zanemariti razlog Sarinog prikrivanja te činjenice, jer je on bitan u kontekstu dekonstrukcije ženskog viktorijanskog lika općenito—Sarah se na taj način buni protiv viktorijanskog ideala ženstvenosti i manjka slobode, a trebamo spomenuti i da je Charles razočaran tim saznanjem, jer je pred njegovim očima urušena stereotipna predodžba tj. još jedan patrijarhalni kalup u koji je viktorijansko društvo smještalo ženu—lik pale, ali naivne bespomoćne žene koja treba muškarčevu pomoć. Fowles, dakle, putem historiografske metafikcije dekonstruiše rodnu ulogu žene i tradicionalna očekivanja patrijarhalnog društva po pitanju njene čestitosti i slobode, ali on također parodira i način na koji je rodna uloga žene oslikana u viktorijanskoj književnosti, dakle Fowles parodira lik žene u viktorijanskom romanu. Tako se čestita glavna junakinja prepuna vrlina zamjenjuje likom posrnule žene, a tragični završeci koji su čekali jednu takvu nemoralnu ženu, zamjenjuju se sretnim završetkom, jer u oba ponuđena završetka romana Sara trijumfuje svojom slobodom i pobjedom nad muškom dominacijom. S druge strane treba istaći i autorovu prikrivenu ironiju u ovom slučaju, jer Sara u stvari samo hini posrnulost, te možda zbog toga i biva nagrađena sretnim završetkom što možemo shvatiti i kao autorovo podrugivanje postmodernom čitaocu, jer u tom slučaju Sara onda više ne dobija tradicionalno 'neočekivani' kraj, nego upravo tradicionalno očekivani završetak, kao nagradu za čuvanje čestitosti za glavnog junaka. Ovakvim postupkom

Fowles kritikuje dvadeseto stoljeće, odnosno ruga se savremenom čitaocu zbog njegove sklonosti da sve što je staro posmatra kao staromodno, a sve što je novo smatra progresivnim. U svakom slučaju, Fowles prožima ironiju i parodiju kroz roman na veoma kompleksan i slojevit način, a uvijek s ciljem razobličavanja ustaljenih stereotipa, tradicionalnih konvencija i čitaočevih očekivanja.

Fowles kao pisac dvadesetog stoljeća ima poziciju distance u odnosu na viktorijansku Englesku devetnaestog stoljeća, ali i na roman realizma, te on kao postmoderni, kritički pisac ne propušta priliku da u svom samosvjesnom, metafiktivnom romanu parodira i jedno i drugo. Međutim, na nivou historiografske metafikcije, roman se fokusira na razobličavanje ne samo standardnih predodžbi o viktorijanskom dobu, nego i stereotipa na kojima se temeljio zvanični viktorijanski svjetonazor.

Narator kroz cijelo djelo nastoji da podsjeti čitaoce na elemente parodije u romanu.

...the Victorian parodic elements [...] are dutifully pointed out by the modern narrator himself. [...] If he can be accused of playing literary games, the reader is at least carefully taught the rules. Even the characters' thought patterns provide a mise en abyme of the novelist's creative process.
(Hutcheon; 1885:59)

U djelu *Forma viktorijanske fikcije: Thackeray, Dickens, Trollope, George Eliot, Meredith and Hardy* (*The Form of Victorian Fiction: Thackeray, Dickens, Trollope, George Eliot, Meredith and Hardy*, 1968), Miller opisuje važne karakteristike viktorijanskog romana i kaže da u viktorijanskom romanu likovi identitet grade na osnovu poređenja s drugima tj. s društvenom normom, te da integritet sebstva svake osobe ne zavisi od posezanja za duboko zakopanim sebstvom unutar uma, a putem meditiranja u osamljenosti. Kada ovakvu definiciju poredimo sa romanom *Ženska francuskog poručnika*, možemo vidjeti na koji način on predstavlja metafikcijsku parodiju. Naime, bez pomoći Sarah, Charles ne bi nikada sam spoznao sebe, odnosno saznao svoju 'istinu'. On bi možda razmišljao o njenom pronalaženju, ali je sam ne bi pronašao pošto je „struktura društva nevidljiva onima koji ne propitujući žive stopljeni u njoj isto kao što su i osnove sebstva nevidljive nekome ko može svoj identitet uzeti zdravo za gotovo“ (Miller;

1968:94) Charles je predstavljen kao konformistički lik koji je na svojevrstan način slijep i zatvoren u svome vremenu i on se mora povući u sebe, odvojiti od društva, da bi spoznao pravu istinu i svoj odnos sa Sarom koja je po svemu sudeći ključni lik u njegovoj metamorfozi. Fowles suprotstavlja tradicionalni književni proces filozofskom, odnosno onom koji podstiče meditiranje u osamljenosti, što je karakteristika koju Miller ne vezuje za viktorijanski roman. Dakle, roman nije uokviren u jedan određen žanr, nego je upravo satkan od mnoštva mogućnosti koje pruža jedino romaneskna samosvjesnost. Žanrovi historijskog i viktorijanskog romana su samo parodirani tj. prvo su dekonstruisani, a zatim rekonstruisani, putem metafiktivnog postupka. Pisci devetnaestog stoljeća bavili su se pisanjem historijskog romana i to kroz vizuru klasičnog realizma, spajajući historijski roman i viktorijanski roman. Fowles naglašava tu vezu i čitaocu nudi višestruku kritiku tako što dekonstruiše i kritikuje viktorijanski roman, ali i viktorijanski historijski roman kao poseban žanr, te, općenito, mogućnost istinski vjernog predstavljanja historije.

Zaključak

Budući da roman *Ženska* francuskog poručnika istražuje načine predstavljanja historije i stvarnosti i dovodi u pitanje mogućnost njihovog apsolutno pouzdanog predstavljanja svrstavamo ga u kategoriju romana historiografske metafikcije. Fowles kombinuje historijske i književne izvore o viktorijanskom periodu Engleske, koje propituje i dovodi u sumnju, te ogoljava proces pretvaranja historije u fikciju tj. u zaokruženi historijski narativ. Detaljnom analizom romana ustanovili smo da su tehnike koje Fowles koristi da bi postigao cilj jednog romana historiografske metafikcije: anahronizmi, parodija, ironija, vješto korištenje epigrafa i fusnota, te otvoreno problematiziranje odnosa između historije, fikcije i stvarnosti, i to putem naratora koji se kao i u slučaju metafikcije, izdvaja kao najbitniji segment.

HISTORIOGRAPHIC METAFICTION IN *THE FRENCH LIEUTENANT'S WOMAN*

SUMMARY:

This paper deals with the question of historiographic metafiction in *The French Lieutenant's Woman*. The novel was published in 1969 and has since been considered as one of the most important works of British postmodernism, primarily because of the literary technique of metafiction that the author uses in his novel, but also because of the presence of a specific type of metafiction that deals with the treatment of past and historiography, or historiographic metafiction. Historiographic metafiction starts with the premise that it is impossible to fully grasp the past from the present perspective, so the goal of the novel of this genre is to question the recorded historical facts, the great historical stories, and the way they are presented in literature. In this paper we will research and give an overview of all the techniques that Fowles uses in order to achieve this goal.

LITERATURA:

Primarna literatura:

Fowles, John, *Ženska francuskog poručnika*, Zepter Book World, Beograd, 1999.

Sekundarna literatura:

Fowles, John, 'Notes on an Unfinished Novel', in *The novel today: contemporary writers on modern fiction*, Fontana, 1990.

Hutcheon, Linda, „Historiographic Metafiction, Parody and the Intertextuality of Fiction“, <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/10252/1/TSpace0167.pdf?q=historiographic-metafiction>, preuzeto 5. 1. 2016.

Hutcheon, Linda, *The Poetics of Postmodernism*, Routledge, 1988.

Hutcheon, Linda, *The Politics of Postmodernism*. New York: Routledge, 1989.

Hutcheon, Linda: *Poetika postmodernizma: istorija, teorija, fikcija*, Svetovi, Novi Sad, 1996.

- McChale, Brian, *Postmodernis Fiction*, Routledge, London, 2001.
- Miller, Joseph Hillis, *The Form of Victorian Fiction: Thackeray, Dickens, Trollope, George Eliot, Meredith and Hardy*, University of Notre Dame Press, 1968
- Nemec, Krešimir, „Autoreferencijalnost i romaneskna samosvijest“, u *Intertekstualnost & autoreferencijalnost*, Zavod za znanost i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1993.
- Waugh, Patricia, *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, London: Routledge, 1988.

Anela Alijašević, Sandina Herić

DIE ZERRISSENHEIT DES INNEREN ICHS IM ROMAN MALINA VON INGEBORG BACHMANN

ZUSAMMENFASSUNG

In der Arbeit wird die vielfältige innerliche Zerrissenheit des inneren Ichs der Hauptprotagonistin, deren Namen wir nicht kennen, analysiert. Besonders betont wird die emotionale Zerrissenheit, die Seelenlage und der innere Konflikt der Ich – Erzählerin. Thematisiert wird auch das Alter Ego in Bezug auf die Titelfigur Malina, der für den Verstand steht und das zerrissene Ich, das die Leidenschaft, Emotionalität, Hysterie und den Wahn symbolisiert.

Schlüsselwörter: Zerrissenheit, innerer Konflikt, Alter Ego, Krankheit, Albträume, Abhängigkeit, Trennung, Liebe

Zerrissenheit, Alter Ego, der innere Konflikt sind nur wenige von den Charakteristiken der Ich – Erzählerin, die durch den Roman saturieren. Der innere Konflikt der Protagonistin entsteht anlässlich der Trennung von Ivan und als Erinnerung schildert Ingeborg Bachmann die Bewältigung dieser Schmerzerfahrungen. (Will 2014: 57) *Malina* zeigt das Verlangen nach Vollkommenheit als dessen Scheitern, zeigt die Liebe im Prozess ihrer Zerstörung, führt den Versuch der Vervollkommung im Verfahren von deren Dekonstruktion vor, zeigt die Einlösung der Utopie als Tod, als »Mord«. Der Roman entfaltet die paradoxe Spannung von Utopie und Realität in einer Sprache, die zugleich Ausdruck der Spannung ist und die Bedingungen des Scheiterns aller Utopie mitteilt. Er entwirft, pointiert gesprochene, jene Utopie der Liebe, die er selber zerstört. (Schnell 2003: 985)

Die von Haushofer in wesentlichen Ansätzen konstatierte Ortlosigkeit des weiblichen Subjekts und die daraus resultierende Erfahrung der Disparatheit bilden das zentrale Strukturmerkmal des Romans Malina: die Aufspaltung in ein namenloses weibliches Ich und in ein männliches Alter ego als Figuration der (vermeintlich) souveränen männlichen Subjektposition. Vor dem Hintergrund des psychosozialen Unverbrechens am weiblichen Geschlecht, der mit den spezifischen Mitteln des literarischen Traums dargestellten symbolischen Kastration im Namen des Vaters, zeichnet Bachmann den Versuch eines im Grunde schon zerstörten weiblichen Ichs nach, gewissermaßen postum als begehrendes Subjekt anerkannt zu werden. (Morrien 1996: 227)

Die Struktur des Romans ist sehr kompliziert. Im Roman mangelt es an chronologischer Handlung. Der Roman ist aus inneren Monologen komponiert, die auch wie ihre Seele zerrissen sind. Ihre innere Zerrissenheit wird oftmals in Gedichtform dargestellt:

*Ich denke an Ivan.
Ich denke an die Liebe.
An die Injektionen von Wirklichkeit.
An ihr Vorhalten, so wenige Stunden nur.
An die nächste, die stärkere Injektion.
Ich denke in der Stille.
Ich denke, daß es spät ist.
Es ist unheilbar. Und es ist zu spät.
Aber ich überlebe und denke.
Und ich denke es wird nicht Ivan sein.
Was immer auch kommt, es wird etwas anderes sein.
Ich lebe in Ivan.
Ich überlebe nicht Ivan.
(Bachmann 1980:44)*

Die Struktur des Romans ist ebenfalls aus Dialogen, Briefen (die nicht abgeschickt worden sind), und telefonischen Gesprächen aufgebaut:

*Hallo. Hallo?
Ich, wer den sonst*

*Ja, natürlich, verzeih
Wie es mir? Und dir?
Weiß ich nicht. Heute Abend?*
(Bachmann 1980: 37)

Weiterhin ist der Roman aus Reflexionen, Märchen (Die Geheimnisse der Prinzessin von Kagran) und Albträumen aufgebaut und ist aus der Ich-Perspektive geschrieben.

*Es war einmal eine Prinzessin von Chagre oder von Chageran, aus einem
Geschlecht, das sich in späteren Zeiten Kagran* nannte.*
(Bachmann 1980: 62)

Der Aufbau des Romans gliedert sich in drei Kapiteln und zwar- erstes Kapitel: Glückliche mit Ivan, zweites Kapitel: Der dritte Mann und drittes Kapitel: Von letzten Dingen. Am Anfang bekommt der Leser den Eindruck, dass es sich um eine Dreieck-Liebesgeschichte handelt. Eine Frau und zwei Männer. Schon am Anfang, im Vorkapitel, sieht es aus, als ob es sich um ein Theaterstück handelt. Da die Figurenaufzählung am Anfang geschildert ist, bekommt man den Eindruck, dass es sich um ein klassisches Drama handelt.

Obwohl der Roman grundsätzlich das innerliche Drama der Hauptprotagonistin schildert, die in Wien mit Malina lebt, gehört ihre Liebe jedoch Ivan, der in der Nachbarschaft wohnt. Geschildert wird eine Geschichte von zwei unterschiedlichen Welten in der die Ich-Erzählerin lebt. Die eine Welt ist Ivan und die andere Malina.

Ivan und Ich: die konvergierende Welt.
Malina und ich, weil wir eins sind: die divergierende Welt.
(Bachmann 1980: 125)

In diesem Zitat meldet sich die Zerrissenheit der Ich-Erzählerin und sie ist sich dessen bewusst. Die Ich-Erzählerin ist eine gesplante Persönlichkeit, die sich in einem Kampf mit sich selbst befindet und das Schlachtfeld nicht verlässt. Obwohl sie sich dessen bewusst ist, dass das innerliche Feuer sie direkt in den Abgrund lenkt, rennt sie trotzdem in ihr eigenes Unglück.

Die namenlose Erzählerin ist innerlich zerrissen und in dieser Zerrissenheit existieren zwei Männer. Ihr Inneres besteht aus einem Mann, der fest auf dem Boden steht – Malina. Er ist da, um sie aufzuklären, um ihr den Weg zu zeigen. Malina erscheint als ihr Retter- z.B. in der Szene als sie die Schlaftabletten genommen hat.

Aber Malina kommt nach einer Weile aus seinem Zimmer zurück und kommt durch das Dunkle zu mir. Er knippt das Licht an, und ich erschrecke wieder, er nimmt die kleine Blechbüchse mit den Schlaftabletten, es macht mich zornig, aber ich sage nichts, ich sage heute überhaupt nichts mehr. Malina sagt: Du hast schon drei genommen, ich glaube, das genügt. Wir fangen zu streiten an, ich sehe es kommen, daß wir aneinandergeraten. Ich sage: Nein, erst eineinhalb, du siehst doch, daß die eine halbiert ist. Malina sagt: Ich habe sie heute morgen gezählt, es fehlen drei. [...] Ich bitte Malina: Gib mir noch eine, ich brauche sie wirklich! Malina sagt endgültig: Du bekommst keine mehr. Wir gehen schlafen.

(Bachmann 1980: 325)

Noch am Anfang der Handlung, im ersten Kapitel – *Glücklich mit Ivan* bekommt der Leser die Information und den Einblick in das Alkoholproblem und die Zigarettensucht. Schon vom Beginn an hat der Leser ein klares Bild, dass es sich hierbei um eine emotional – instabile Person handelt.

Wieder geraucht und wieder getrunken, die Zigaretten gezählt, die Gläser, und noch zwei Zigaretten zugelassen für heute, weil zwischen heute und Montag drei Tage sind, ohne Ivan. Sechzig Zigaretten später aber ist Ivan zurück in Wien[...].

(Bachmann 1980: 27)

Die Erzählerin deutet klar hin, dass es sich um eine unruhige Person handelt. Durch den ganzen Roman fädelt sich das Bild des psychischen Zustands der Protagonistin und ihre Seelenunruhe, Alkohol, Zigaretten und Tablettenabhängigkeit.

Und der Zweite ist Ivan – ihre leidenschaftliche Liebe. Die Zerrissenheit strebt in diesem Vulkan der Gefühle, in dem das Innere zerstört ist. Ihre Beziehung zu Malina ist schwer aufzufassen.

Meine Beziehung zu Malina hat jahrelang aus mißlichen Begegnungen, den größten Mißverständnissen und einigen dummen Phantastereien bestanden- ich will damit sagen, aus viel größeren Mißverständnissen als die zu anderen Menschen. Ich war allerdings von Anfang an unter ihn gestellt, und ich muß früh gewußt haben, daß er mir zum Verhängnis werden müsse, daß Malinas Platz schon von Malina besetzt war, ehe er sich in meinem Leben einstellte. (Bachmann 1980: 15)

Es wird die Frage gestellt, inwieweit Malina die reale Figur im Roman stellt. Ist Malina tatsächlich eine reales Lebewesen, der Mitbewohner der Ich-Erzählerin, oder nur ein Teil der Persönlichkeit der Erzählerin. Ist Malina die Stimme der Vernunft, die helle Seite und der männliche Teil ihres Ichs oder ihr Lebenspartner?!

An den Beispielen von Dialogen, die die beiden führen, bekommt man ein klares Bild eines Monologs, eines inneren Monologs der einen Person.

Malina: Ich bin vielleicht älter als du.

Ich: Gewiß nicht, das weiß ich. Du bist nach mir gekommen, du kannst nicht vor mir dagewesen

sein, du bist überhaupt erst denkbar nach mir. (Bachmann 1980: 247)

Ingeborg Bachmann hat in ihrem Roman immer wieder offen oder versteckt signalisiert, dass der Leser bei Malina keinem Mißverständnis aufsitzen soll. Ein deutlicher Hinweis, dass man Malina als Teil der Ich – Figur verstehen kann, findet sich in einer vom übrigen Text abgesetzten Stelle: » Malina und ich, weil wir eins sind: die divergierende Welt.« Die Ich-Erzählerin fragt sich selbst: » Bin ich eine Frau oder etwas Dimorphes? Bin ich nicht ganz eine Frau, was bin ich überhaupt?« Malina will die Frau von ihren Nöten befreien, indem er ihre geistigen Kräfte mobilisiert. Er ist in den Gesprächen ein »aufrichtender« Partner und zugleich ein gestrenger Lehrmeister, der sie, fragend, erklärend, antwortend in eine Schule des Denkens einführt. (Forster/ Riegel 1990:135)

Die Anmerkung von alter Ego meldet sich auch in diesem Teil:

Ich: (con fuoco) Ich hasse dich.

Malina: Sprichst du zu mir, hast du etwas gesagt?

Ich: (forte) Herr von Malina, Euer Gnaden, Magnifizenz!

(crescendo) Eure Herrlichkeit und Allmächtigkeit, ich hasse Sie!

(fortissimo) Tausch mich meinetwegen um, tauschen wir ab, Euer Ehren!

(tutto il clavicembalo) Ich hasse dich!

(perdendo le forze, dolente) Bitte, behalt mich doch.*

Ich habe dich nie gehaßt.

Malina: Ich glaube dir kein einziges Wort, ich glaub dir nur alle Worte zusammen.

Ich: (dolente) Verlaß mich nicht! (cantabile assai)*

Bachmann (1980: 332)

Genau an dieser Stelle, in diesem Dialog, wahrscheinlich im Monolog mit sich selbst deutet die Erzählerin darauf hin, dass sie nicht ohne etwas leben kann, was sie zerstört. Sie will, dass die eine Seite geht und die andere bleibt, aber ohne das Zerrstörerische kann sie nicht leben. Das Zerrstörerische kommt auch in den zerrissenen Briefen vor. Die Briefe z.B., die sie als eine Unbekannte geschrieben hat und an den Herrn Präsident versenden wollte, hat sie hysterisch zerrissen und in den Papierkorb weggeschmissen.

Die zerrissenen Briefe liegen im Papierkorb, kunstvoll durcheinandergebracht und vermischt mit zerknüllten Einladungen zu einer Ausstellung, zu einem Empfang, zu einem Vortrag, vermischt mit leeren Zigarettenschachteln, überstäubt von Asche und Zigarettentstummeln.

Bachmann (1980: 108)

Sie allein ist zerrissen, ihr Leben ist zerrissen, alles in ihrem Leben ist durcheinander und vermischt wie die Papiere, die sie weggeworfen hat. Ihre Seele ist leer, wie die Zigarettenschachtel. Sie raucht unaufhörlich, trinkt ständig, führt obsessive Telefonate, wartet hysterisch auf die Anrufe, das Telefon ist immer dabei und in der Nähe, läuft immer hin und her ohne ein bestimmtes Ziel. Ihr komplettes Leben ist von Störungen aufgebaut. Konstant befindet sie sich in Ruinen, ohne Kompass. Das Alter Ego meldet sich auch in der Situation, als sie mit Malina über Männer redet.

Natürlich haben mich immer Männer interessiert, aber eben deswegen, man muß sie ja nicht gleich mögen, die meisten habe ich überhaupt nicht gemocht, nur fasziniert haben sie mich immer[...]

Bachmann (1980:271)

Nach Morrien (1998: 77) ist das ICH in Malina weiblich, titel- und formgebend ist aber die männliche Gegenfigur bzw. das männliche Alter ego. [...] Weilte Bachmann noch unter den Lebenden, so hätte sie hierzu vermutlich einiges zu sagen: Schließlich ist ihr Figurenensemble in Malina ein früher Beleg dafür, dass der mit der geschlechtlichen Differenzierung entstehende Riß durch das einzelne Individuum geht, dass die Kontroverse um männliche und weibliche Zuschreibungen nicht nur ein intersubjektiver Konflikt ist, sondern sich im Innern des Subjekts abspielt.

Morrien befasst sich sehr nah mit der Doppelgängerkonstellation in Bachmanns Roman *Malina*. Sie ist der Meinung, dass die Verlagerung der Geschlechtsdifferenz in das innere eines Individuums anhand der Doppelgängerkonstellation weibliches Ich – Malina zweifellos ein entscheidender inovativer Kunstgriff Bachmanns ist, durch den die Problematik der weiblichen Autorposition in einem neuen Licht erscheint.

Die Autorin habe dabei die Perspektive eines weiblichen Ich in den Mittelpunkt gerückt, das sich in der Position des ausgeschlossenen Anderen der Vernunft befindet. Die anfängliche Ruhe und Gelassenheit Malinas werden von der Ich – Figur selbst als Resultat eines Abspaltungsprozesses entlarvt. (Morrien 1998: 85)

Unter anderem war sie eine unglückliche Frau.

Zu verstehen ist freilich, dass eine unglückliche Frau gelegentlich gezwungen ist, ihr weibliches Minus als ein Plus der Literatur zuzuschlagen, unverständlich bleibt aber, dass sie darin gleich so weit geht, ihr Unglück auch noch in Szenen zu setzen, um es dann literarisch auszukosten. [...] Einige Kritikerinnen und Kritiker gingen noch weiter, indem sie Malina als Geschichte einer Krankheit, einer Neurose bezeichneten [...]. Malina ist kein Roman, sondern die selbstbeobachtende Notierung einer fortschreitenden Neurose. (Vgl. Ewering 1992:32-33)

Die Ich-Erzählerin schildert uns ihren inneren und dunklen Zustand. Eine schöne Seite ihrer Seele erfahren wir durch das Märchen *Prinzessin von Kagan*, dass sie uns innerhalb des Romans erzählt.

Malina sind die Bekenntnisse einer schönen Seele, die uns erzählt, sie sei die nach zweitausend Jahren wiedergekehrte Prinzessin von Kagan. (Ewering 1992:33)

Im zweiten Kapitel- Der dritte Mann ist die Darstellung von Träumen, bzw. Albträumen vorgeführt.

Die Kammer ist groß und dunkel, nein, ein Saal ist es, mit schmutzigen Wänden, es könnte im Hohenstaufenschloß in Apulien sein. Denn es gibt keine Fenster und keine Türen. Mein Vater hat mich eingeschlossen, und ich will ihn fragen, was er vorhat mit mir, aber es fehlt mir wieder der Mut, ihn zu fragen, und ich schaue mich noch einmal um [...] Mein Vater nimmt ruhig einen ersten Schlauch von der Wand ab, ich sehe ein rundes Loch[...] Ich bin in der Gaskammer, das ist sie, die größte Gaskammer der Welt, und ich bin allein darin.

(Bachmann 1980: 174)

Malina erscheint als eine Gestalt, die sie aus den Albträumen aufweckt. *Malina soll alles wissen. Aber ich bestimme: Es sind die Träume von heute nacht.*

(Bachmann 1980: 173)

Die Traum inhalte deuten darauf hin, dass die Frau therapeutischer Hilfe bedarf. (Forster / Riegel 1990: 130) Malina erweist sich als ein Retter aus dem Albträumen und als Gesprächspartner. Malina versucht mit ihr ins Gespräch zu kommen, sie aus ihrer Hysterie und ihrer innerlichen Zerrissenheit rauszuholen. Er ist da um ihr chaotisches Leben und ihren inneren Zustand wieder in Ordnung zu bringen. Malina soll ihre kataklysmische Lage, in der sie sich befindet erleichtern. Er ist da, um sie aus ihrem Wahnsinn herauszuholen und sie im Wachzustand zu halten.

Malina: Steh auf, bewege dich, geh auf und ab mit mir, tief durchatmen, tief. Ich: Ich kann nicht, bitte verzeih mir, und ich kann nicht mehr schlafen, wenn das so weitergeht.

(Bachmann 1980: 183)

Die Angstanfälle der Ich- Erzählerin haben offenbar mit ihrer dunklen Geschichte zu tun; in ihren Träumen kehren, verzerrt und verstärkt schreckliche Erlebnisse wieder. Solche Träume stehen im Mittelpunkt des zweiten Kapitels, dessen Titel *Der dritte Mann* auf die synthetische Figur eines Vater-Tyrannen hinweist. In den Träumen des Ichs werden die Eltern zu einer grotesk-monströsen Allegorie der Herrschaft: Der Vater demütigt die Tochter

und vergreift sich sogar an ihr; die Mutter lässt es geschehen. (Forster/Riegel 1990:134)

Mein Vater hat diesmal auch das Gesicht meiner Mutter, ich weiß nie genau, wann er mein Vater und wann er meine Mutter ist, dann verdichtet sich der Verdacht, und ich weiß, daß er keiner von beiden ist, sondern etwas Drittes[...].

(Bachmann 1980: 232)

Die Figur des Vaters dringt auch ins Unbewusste ein. In den Träumen der Ich-Erzählerin ist er eine symbolische Figur, die für alles Männliche, für die patriarchalisch orientierte Gesellschaft steht, die die Existenz der Frau zerstört. Der Vater ist der Vertreter einer kriegerischen Gesellschaft, der nationalsozialistischen Gesellschaft im Dritten Reich, dessen Herrschaft das ganze Leben der Frau prägt. Er ist die erste männliche Person im Leben einer Frau, die sie mit der patriarchalischen Ordnung vertraut macht. Seine Gewalttätigkeit wird ihr schon in der Kindheit eingeflößt. Der Gewalttätigkeit des Vaters folgt später die der Geliebten, die nicht nur Bachmanns Leben sondern auch das Leben ihrer weiblichen Hauptpersonen stark beeinflussen wird. In Bachmanns Werk gilt nicht immer die Gestalt des Vaters als der Hauptschuldige einer gescheiterten Beziehung. Der Mann, sei es der Ehemann oder der Geliebte, ist oft ein Vertreter des Naziregimes, des Faschismus, im allgemeinen der Unterdrückung, wie z.B. der Vater der Autorin. Ingeborg Bachmann beschreibt die Beziehung Mann-Frau wie ein Dilemma, eine hoffnungslose Beziehung, in der die Partner eingeschränkte Rollen übernehmen müssen, weil die bestehende Gesellschaftsordnung keine Freiheit für ihre Bürger sichert. Bachmanns Hauptpersonen sind meistens Frauen, die zum Objekt ihrer Männer reduziert sind. Die Frau ist ein Opfer des Mannes, das ihrem Schicksal ausgeliefert ist. Sie bleibt von dem Mann abhängig, bis sie ihre weibliche Seite verliert. (Kaiter 2016:3)

Die Ich-Erzählerin ist innerlich zerrissen. Ihre Existenz ist von dem Konflikt zwischen dem Männlichen und dem Weiblichen bedroht. Sie steht vor zwei Arten von Herrschaften, die sie gleichsetzt. In der Kindheit spürt sie die Herrschaft des Vaters über die Familie und später ist sie mit der Herrschaft des Mannes über die Frau konfrontiert. Im geschichtlichen Kontext des Faschismus wird der Vater zum KZ-Schlächter und Tochtermörder überhöht, der seine

Tochter vergewaltigt, gefoltert und seelisch ermordet hat. (Kaiter 2016: 5)

Das, was offensichtlich im Roman ist und was das Innenleben der Erzählerin betrifft, ist das chaotische Leben. Es gibt keine Ordnung in jedweder Sphäre ihres Lebens.

Von Malina erwartet die Ich-Erzählerin eine Hilfe. Seine Vernunft und Macht sollen ihr helfen, ihre Vergangenheit, ihre weibliche Natur zu erkennen. (Kaiter 2016: 6)

Dem Ich ist in Malina der Weg zu jeder Erkenntnis verhindert, weil es nicht bereit ist, mit Malina Hand in Hand zu funktionieren. Das Bewusstsein über seine eigene Identität bleibt ihm darum noch schwieriger erreichbar, zumal es sich ständig und unbewusst verdrängt. „Du wirst dort so sehr du sein, dass du dein Ich aufgeben kannst, sagt Malina dem Ich in einem der letzten Dialoge, bevor das Ich in einem Riss in der Mauer verschwindet, sich auflöst, weil das Nichts tatsächlich zu nichts werden muss. (Čiković 2016: 29-30)

Die innere Zerrissenheit hat die Erzählerin komplett verzehrt und geschafft, dass sie in der eigenen Zerrissenheit verschwindet.

Nein, gibt es nicht.

Hier ist keine Frau.

Ich sage doch, hier war nie jemand dieses Namens.

Es gibt sonst niemand hier.

(Bachmann 1980:338)

Dass Sie, die Ich-Erzählerin auf zwei Teile abgesegelt ist, deutet folgender Satz aus dem Roman hin:

Ich habe in Ivan gelebt und ich sterbe in Malina.

(Bachmann 1980:336)

Das, was sie mit Ivan hatte, ist zerstört. Das, was war, gibt es nicht mehr. Das, was sie mit Malina hat, stirbt.

Es ist eine sehr alte, eine sehr starke Wand, aus der niemand fallen kann, die niemand aufbrechen kann, aus der nie mehr etwas laut werden kann.

(Bachmann 1980: 338)

Sie stirbt in Malina, verschwindet für immer. Verschwindet in der Wand und kommt niemals zurück.

Schlussfolgerung

Der Roman analysiert die vielfältige Zerrissenheit seiner Hauptprotagonistin. Es geht um die Zerrissenheit, welche die Gegenwart der Hauptprotagonistin bedingt und ihre Vergangenheit, den Faschismus mitbringt. Die Geschichte betrifft das chaotische Innenleben der Protagonistin. Ingeborg Bachmanns Roman *Malina* thematisiert die Abhängigkeit einer Schriftstellerin im Österreich der Nachkriegszeit.

Die Hauptproblematik und das große Thema im Roman *Malina* ist das innerliche Drama, bzw. die innerliche Zerrissenheit der Ich-Erzählerin, deren Namen wir nicht wissen. Es handelt sich um eine namenlose Person. Durch Beispiele werden die innerliche Unruhe und Zerrissenheit anhand der Zitate und Ausschnitte aus dem Roman vorgestellt und interpretiert. In dieser Arbeit wird auch die Problematik des Alter Egos im Bezug auf *Malina* thematisiert. Ihr Verhältnis durchsetzt sich dauernd durch ständige Konflikte. Dementsprechend, zeigt die Autorin, dass sich die Hauptprotagonistin dessen bewusst ist und charakterisiert die namenlose Figur als eine gespaltene Persönlichkeit, die sich in einem Kampf mit sich selbst befindet. Der Roman handelt von einer emotional-instabilen Person und infolge dessen fädelt sich durch den ganzen Roman das Bild des psychischen Zustands der Protagonistin.

Im Anschluss daran, wird festgestellt, dass die leidenschaftliche Liebe die Ursache für diesen Zustand ist. Bachmann entlarvt ein ungeordnetes Leben. Ein Leben, welches die Konflikte zwischen dem Weiblichen und Männlichen aufklärt.

RASTRGANOST MONOLOŠKE SVIJESTI U ROMANU MALINA INGEBORG BACHMANN

SAŽETAK

U radu je analiziran višestruki unutarnji poremećaj unutarnjeg ega glavne protagonistice čije ime ne znamo. Naglasak je stavljen na emocionalni nemir, stanje uma i unutarnji sukob pripovjedača. Raspravlja se također i alter ego u smislu naslovnog lika Malina, koji predstavlja razuman i rastrgan ego što se zalaže ujedno za strast, emocije, histeriju i zabludu.

Literatura

- Bachmann, Ingeborg (1980): *Malina*. Roman, Mit einem Kommentar von Monika Albrecht und Dirk Göttsche, Frankfurt/M.: Suhrkamp.
- Čiković, Marin (2016): *Postfeministische Lektüren von Werken Ingeborg Bachmanns und Elfriede Jelineks und ihre Implementierung im Literaturunterricht.*, Diplomski rad, Zagreb
- Ewering, Căcilia (1992): *Frauenliebe und-literatur (Un)gelebte (Vor)Bilder bei Ingeborg Bachmann, Johanna Moosdorf und Christa Reinig*, Verl. Die Blaue Eule, Essen
- Forster, H. / Riegel, P. (1990): *Deutsche literaturgeschichte Literaturgeschichte*, Band 12, Gegenwart 1968-1990, Dtv, München
- Kaiter, Olga (2016): *Das Verhängnis der Mann-Fraubeziehung in Ingeborg Bachmanns Roman Malina*: Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş
- Morrien, Rita (1998): *Stimmen aus einem Geisterreich - Ingeborg Bachmanns 'Malina'*. In: *Freiburger FrauenStudien*, 2, 77-93. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-326964>
- Morrien, Rita (1996): *Weibliches Textbegehren bei Ingeborg Bachman, Marlen Haushofer und Unica.*, Königshausen & Neumann Verlag, Würzburg
- Schnell, Ralf (2003) : *Geschichte der deutschsprachigen Literatur seit 1945*, 2., überarbeitete und erweiterte Auflage, J.B. Metzler Verlag, Stuttgart-Weimar.
- Will, Betina (2014): *Gesellschaftliche Gewalt und Geschlechterverhältnis in der Prosa Ingeborg Bachmanns: Die Fremddefinition von weiblichkeit oder 'Der Zwang und die Unmöglichkeit für Frauen eins zu sein '*, Hamburg.

METODIKA
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi

Jelena Bitunjac Lovrić

INFORMACIJSKO – KOMUNIKACIJSKA TEHNOLOGIJA U NASTAVI STRANIH JEZIKA

SAŽETAK

U tradicionalnoj metodi učenja nastavnik je imao glavnu ulogu i bio u središtu nastavnog procesa, a učenici su imali ulogu pasivnih slušatelja. Cilj suvremene nastave stranih jezika je razvoj komunikacijske i interkulturalne kompetencije učenika te autonomnog učenja. Upravo pravilan odabir suvremene informacijsko komunikacijske tehnologije (IKT) može utjecati na motiviranost učenika i pridonijeti kvaliteti nastavnog sata. U radu se razmatra zastupljenost i mogućnost korištenja IKT-a u nastavi stranih jezika.

Ključne riječi: učenje stranih jezika, web alati, internet, motivacija učenika

1. Uvod

Živimo u vremenu brzog razvoja komunikacijske i informacijske tehnologije. Tehnologija je prisutna u svim sferama naših života pa tako i u nastavi. Stoga je neophodno i poželjno držati korak s razvojem tehnologije i iskoristiti mogućnosti koje nam pruža kako bismo poboljšali kvalitetu nastave. Tradicionalni obrazovni sustav, pojavom novih tehnologija, podložen je promjeni, jer suvremeni mediji daju raznovrsne mogućnosti u kvaliteti nastave i postaju novi nastavni alati u procesu obrazovanja na svim razinama. Prema Velički i Velički (2015) tzv. net – generacija, odnosno generacija rođena i odrasla u ovom stoljeću pod snažnim utjecajem digitalnih medija, razvija i posjeduje karakteristike koje se bitno razlikuju od starijih generacija.

Uloge učitelja i nastavnika stalno se mijenjaju, novi mediji neprestano pronalaze svoj put u učionicu, a multikulturalnost i višejezičnost postali su

dio svake prosječne učionice. Kako bi pripremili buduće nastavnike za njihovu složenu profesiju, obrazovanje nastavnika mora pružiti opsežne mogućnosti učenja (Benitt i Legutke, 2012).

Rončević (2008) također naglašava važnost povećanja kompetencija nastavnika kao jedan od glavnih faktora koji direktno utječu na rezultate učenika, a Kostović – Vranješ i Bulić (2013) smatraju da se učenike upoznavanjem s informacijsko – komunikacijskim tehnologijama (IKT) u isto vrijeme priprema za život u modernom društvu.

U radu se razmatra zastupljenost i mogućnost korištenja IKT – a u nastavi stranih jezika. IKT je definitivno pronašla mjesto u modernoj učionici. Učenici pokazuju veću razinu zainteresiranosti i motivacije, lakše usvajaju nova znanja, bolje pamte nove sadržaje i s većim samopouzdanjem koriste naučene sadržaje u autentičnim i novim situacijama. Navedeno potvrđuju rezultati različitih istraživanja opisanih u tekstu kao i anketa koju je provela autorica rada.

2. Povijesni razvoj nastave stranih jezika

U tradicionalnoj metodi učenja nastavnik je imao glavnu ulogu i bio u središtu nastavnog procesa, a učenici su imali ulogu pasivnih slušatelja. Učionice su bile opremljene pločom i kredom i to je bila sva oprema koju je nastavnik koristio tijekom nastave. Učenici su gramatiku i vokabular stranog jezika učili iz dostupnog udžbenika, a glavna metoda učenja bila je po sistemu takozvanih *drill* vježbi čija je osnovna ideja više puta ponavljati slične zadatke i vježbe. Krajnji cilj je da učenici napamet nauče zadane riječi, fraze i rečenice.

Razvojem tehnologije osamdesetih godina dvadesetog stoljeća uvode se audiokazeta i audiolaboratoriji u kojima su učenici bili izloženi sadržaju stranog jezika, te se očekivalo da će to unaprijediti učenje. Učenici su lakše usvajali nove riječi i poboljšali su izgovor. Međutim, iako je audiolingvalna metoda poboljšala učenje stranog jezika, nije dala očekivane rezultate zbog manjka komunikacije među učenicima koji su bili izloženi samo slušanju.

Početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća mijenja se uloga nastavnika jer predavačku nastavu zamjenjuje aktivnim uključivanjem učenika u nastavni proces gdje učenik postaje aktivni sudionik u procesu učenja stranih

jezika, čime dolazi do razvoja komunikacijske didaktike u nastavi stranih jezika (Warschauer i Meskill, 2000). Mirosavljević i Maratović Tolić (2014) tvrde da se naglasak kod ovakvog pristupa stavlja na razvijanje što bolje sposobnosti komuniciranja.

Upravo zbog potrebe komuniciranja, važnu su ulogu imale autentične situacije koje traže komunikaciju (Beatty, 2003). Učenje postaje proces istraživanja i korištenja naučenog te daljnje nadogradnje znanja. Po prvi put se naglasak stavlja na vertikalnu i horizontalnu interakciju, odnosno interakciju između nastavnika i učenika te učenika među sobom. Frontalni oblik nastave, kod kojeg nastavnik predaje a učenici slušaju, nadopunjuje sustav rada u paru ili skupinama.

Zadnja dva desetljeća obilježili su brojni tehnološki noviteti koji su, također, utjecali na nastavu, učenje i podučavanje. Digitalni mediji nisu samo utjecali na okolinu u kojoj učenik samo uči strani jezik, nego i na ulogu učitelja u obrazovnom procesu. Nastavnik zapravo preuzima ulogu moderatora i svojim savjetima za vrijeme nastave potiče učenike na samostalni rad. Rješavanje na klasičan način može dovesti do monotonije, pa se upotrebom IKT – a može potaknuti kreativnost i prije svega podići motivacija učenika u radu. Prema Krügeru (2004) se samo aktivnim sudjelovanjem u nastavi može usvojiti novo znanje.

3. Prednosti korištenja tehnologije u nastavi

Izumom World Wide Weba (www), odnosno interneta, znanje nam je postalo dostupno odmah i bilo gdje. Kako bismo što lakše i brže koristili mogućnosti koje nam pruža internet, razne tvrtke su proizvele računala, tablete i pametne telefone, te nam tako omogućili pristup informacijama na globalnoj mreži. Znanje je udaljeno od nas onoliko koliko nam je dostupna mreža i još klik ili dva. Sadržaj prikupljenih informacija lako se pohranjuje i distribuira putem društvenih mreža i raznih aplikacija o kojima ćemo detaljnije kasnije u tekstu.

Prilikom učenja stranog jezika potrebno je svladati četiri jezične vještine: govor i pisanje koje spadaju u aktivne te slušanje i čitanje koje spadaju u pasivne govorne vještine (Warschauer i Meskill, 2000). Zahvaljujući razvoju suvremenih

tehnologija u nastavi, sve četiri vještine mogu se kvalitetnije vježbati, obrađivati i usavršavati. Više autora je prepoznalo prednosti korištenja IKT – a u praksi, pa tako Moursund i sur. (2006) ističu kako nastavnici IKT često koriste u ponavljanju nastavnog sadržaja čime na zanimljiv način utječu na razvoj inteligencije i kognitivnih vještina, ali i podižu samopouzdanje i osjećaj kompetencije učenika. Učenici mogu i samostalno putem IKT – a stupiti u kontakt s vršnjacima čiji jezik uče i na taj način usavršiti svoje poznavanje stranog jezika istovremeno šireći znanja o kulturi i običajima naroda čiji jezik usvajaju.

Upotreba digitalnih medija obogaćuje i doprinosi kvaliteti nastave jer se pomoću digitalnih medija nekad može bolje usvojiti znanje nego u tradicionalnoj nastavi (Moser, 2001). Podučavanje pomoću suvremenih interaktivnih medija podiglo je kvalitetu nastave u odnosu na tradicionalne metode obrazovanja.

Prijenos znanja slikom, animacijom i zvukom je brži i lakši u odnosu na tradicionalne metode. Zbog djelovanja na više osjetila istovremeno, učenici su duže koncentrirani te usvajanje pojmova potiče učenikovu aktivnost (Nadrljanski i sur., 2007).

Pokazalo se da suvremeni mediji povećavaju intrinzičnu motivaciju kod učenika prilikom učenja stranog jezika (Kitching i Wheeler, 2013), a razni web alati potiču razvoj kreativnosti i motiviraju učenike da aktivnije sudjeluju u nastavi. Korištenje multimedijalnih sadržaja na način da se učenicima projiciraju kraći filmovi ili glazbeni spotovi pokazalo je da učenici puno brže uče nove izraze i na taj način obogaćuju svoj vokabular. Budući su učenici danas stalno okruženi digitalnim medijima, bolje reaguju na podražaje koje vide i čuju. Filmovi koji se koriste u nastavi stranog jezika sadrže zanimljive i motivirajuće teme (npr. državni praznici, narodni običaji, aktualne vijesti...) koje učenike potiču na razmišljanje i diskusiju (Sass, 2007).

Sve prethodno navedeno doprinosi razvoju već spomenutih četiriju jezičnih vještina. Pri tome ne treba zanemariti ulogu nastavnika koja je i dalje neophodna, dapače, izuzetno i zahtjevnija jer iziskuje veću pripremu nastavnika za nastavni proces. Nastavnik treba osmisliti sve sadržaje i potrebne materijale, pisane ili digitalne, kojima će učenike uključiti u aktivno i samostalno

sudjelovanje koristeći istraživački pristup u svladavanju predviđenih nastavnih sadržaja. Također, nastavnik je tu kako bi dao upute učenicima na koji način kvalitetno i ispravno iskoristiti potencijal autentičnog (izvornog) materijala.

Poznato „zlatno pravilo“ češkog pedagoga Jana Amosa Komenskog kaže da nastavnik treba težiti da se maksimalno angažira što više učenikovih osjetila, najčešće sluh i vid. Moderna tehnologija nam upravo to i omogućuje.

Autentičnost i aktualnost jezičnih materijala mogu utjecati na motivaciju i time daju na važnosti medija u nastavi, te utječu na bolje memoriranje informacija (Koch i Neckel, 2001). Često nailazimo na izreku „*Zapamtimo 10% onoga što pročitamo, 20% onoga što čujemo, 30% onoga što vidimo, 50% onoga što vidimo i čujemo, 80% onoga što izgovorimo i napišemo, 90% onoga što izgovorimo i učinimo*” koja nije znanstveno utemeljena, ali se teško oteti dojmu da nije istinita.

4. Korištenje IKT-a u razredu

Razne su metode kojima nastavnik može privući pažnju učenika i pozitivno utjecati na razvoj jezičnih vještina. Neke od najpopularnijih tehnologija koje se koriste u nastavi stranih jezika su:

- Komunikacijski alat skype (<https://www.skype.com/en/>) pomaže razvijanju vještina govora i slušanja.
- Gledanje kraćih filmova ili spotova na youtube-u (<https://www.youtube.com/>) koristi razvoju slušanja i ujedno širi znanje učenika o određenoj temi, poboljšava izgovor, olakšava usvajanje novog vokabulara, te daje uvid u mimiku i geste specifične za kulturu jezika koji uče.
- e-mail komunikacijom, odnosno razmjenom informacija ili stavova o aktualnim, učenicima zanimljivim temama razvijaju se vještine pisanja i čitanja.

U nastavi uvelike pomažu dostupni web alati kao:

- Kahoot! (<https://kahoot.com/>) je alat koji se koristi prilikom izrade kvizova, igrice, diskusija i upitnika. Za korištenje ovog alata učionica treba biti opremljena računalom, projektorom i imati internetsku

vezu. Nastavnik pripremi pitanja i projicira ih pomoću projektor na ploču, a učenici odgovaraju na svojim pametnim telefonima. Učenik koji točno i brže odgovori na pitanje dobiva više bodova. Učenici dobiju povratnu informaciju o točnosti svojih odgovora i poretku na ljestvici u realnom vremenu čime se potiče natjecateljski duh. Alat se može koristiti u svakom dijelu nastavnog sata, kako za ponavljanje tako i za uvježbavanje novog gradiva. U svakom slučaju, usvajanje znanja na ovaj način je bitno zanimljivije u odnosu na tradicionalne metode. Alat ne podržava dugotrajno praćenje rezultata učenika.

- Padlet (<https://padlet.com/>) je virtualni zid za objavljivanje učeničkih radova. Na zid se mogu učitavati dokumenti, slike, obavijesti itd. Objavljeni dokumenti mogu biti dostupni svim učenicima odnosno korisnicima. Korištenje alata je jednostavno i ne traži visoku razinu informatičke pismenosti. Dostupan je na različitim uređajima.
- Popplet (<http://popplet.com/>) je također vrsta multimedijalnog zida pomoću kojeg učenici kreiraju mentalne mape. Na ovaj način se učenika potiče na samostalni rad čime utječemo na podizanje samopouzdanja učenika i kreativnosti. Nastavnik dobije povratnu informaciju je li gradivo dobro usvojeno, odnosno koje dijelove gradiva treba dodatno pojasniti.
- Plickers (<http://plickers.com/>) je alat pomoću kojeg lako i učenicima na zanimljiv način možemo napraviti provjeru znanja. Za razliku od Kahoot! rezultati se automatski prikupljaju i analiziraju. Prije početka igre nastavnik treba skinuti besplatnu aplikaciju. Za svakog učenika u razredu nastavnik u bazi podataka definira koja kartica pripada kojem učeniku. Svaki učenik dobije svoju jedinstvenu karticu koja izgledom podsjeća na QR kodove. Nakon što nastavnik postavi pitanje, učenik podiže svoju karticu i odabirom položaja kartice definira svoj odgovor. Nastavnik pomoću kamere pametnog telefona skenira kartice i tako očitava sve odgovore. Rezultati se automatski memoriraju i arhiviraju u web aplikaciji. Za razliku od ostalih aplikacija, za korištenje Plickersa učenici ne trebaju imati nikakvu opremu.

Anketa koju je Džambaski (2015) provela na uzorku od 223 nastavnika njemačkog jezika čak 68% učenika je izrazilo želju učestalijeg korištenja medija u nastavi, a 82% nastavnika je primijetilo veću aktivnost tijekom nastave, 70% veću pozornost, 62% veće zanimanje za sadržaje, 60% bolju koncentriranost, 52% brže svladavanje sadržaja i 42% dugotrajnije pamćenje sadržaja.

Jokić (2017) je provela istraživanje u Prvoj riječkoj hrvatskoj gimnaziji tijekom nastavne godine 2016./2017. u sedam razrednih odjela na uzorku od 183 učenika. Učenici su odgovarali na pitanja koja su se odnosila na korištenje digitalnih aplikacija i alata u nastavi stranog jezika. Čak 97% učenika smatra učenje zabavnim, 91% smatra da im digitalne aplikacije i alati pomažu u brzem svladavanju gradiva, 89% učenika digitalne alate smatra korisnim, 79% smatra da se korištenjem aplikacija prisile ponoviti gradivo i 77% aplikacije koristi samostalno kod kuće.

Istraživanja vezana za uporabu IKT – a koja su provedena u Europskoj Uniji i UNESCO – u ističu neke od prednosti primjene IKT-a na obrazovanje. 86% europskih nastavnika smatra da se upotrebom računala i interneta na nastavi postiže bolja motiviranost i veća pažnja učenika, IKT pozitivno utječe na uspjeh učenika u školi, vidljiva je i povezanost ostvarivanja boljih rezultata korištenjem kvalitetnije IKT opreme. Nadalje, učenici se smatraju odgovornijima za vlastito učenje te upotrebom IKT – a učenici koriste više osjetila čime se postižu bolji rezultati u učenju. (Kralj, 2008.)

5. Istraživački postupak

Anketa je sprovedena na uzorku od 35 učenika jezične gimnazije u Kaštel Novom gdje autorica predaje njemački jezik te koristi navedene alate u nastavi. Anketni upitnik podijeljen učenicima u listopadu 2018./2019. nastavne godine imao je šest pitanja, tablica 1.

Tablica 1. Anketni upitnik o korištenju web alata u nastavi

tvrdnja/ocjena	1	2	3	4	5
Sat na kojem koristimo web alate je zabavniji i dinamičniji.	0.00%	0.00%	0.00%	17.14%	82.86%
Web alati su korisni u svladavanju novog gradiva.	0.00%	0.00%	8.57%	14.29%	77.14%
Korištenje web alata čini ponavljanje gradiva zanimljivijim.	0.00%	0.00%	5.71%	8.57%	85.71%
Web alati se jednostavno koriste.	0.00%	0.00%	0.00%	14.29%	85.71%
Korištenje web alata potiče moju motivaciju na satu.	0.00%	0.00%	0.00%	20.00%	80.00%
Želim češće koristiti web alate prilikom učenja stranog jezika.	94% učenika je odgovorilo potvrdno.				

Na prvih pet pitanja učenici su zaokruživanjem ponuđenih brojeva od 1 do 5 iskazali stupanj slaganja s ponuđenom tvrdnjom (1 – uopće se ne slažem, 2 – većinom se ne slažem, 3 – ne mogu procijeniti, 4 – većinom se slažem i 5 – u potpunosti se slažem). Na šesto pitanje učenici su odgovorili zaokruživanjem DA ili NE odgovora.

Rezultati ankete pokazuju da 86% učenika smatra da su web alati jednostavni za korištenje, isti postotak učenika (86%) smatra da je ponavljanje gradiva korištenjem web alata zanimljivije, 83% ih smatra da je nastava zanimljivija i dinamičnija kad se koriste web alati, 80% se smatra motiviranijim za rad, 77% učenika smatra da im web alati pomažu u svladavanju novog gradiva, a čak 94% želi češće koristiti web alate.

6. Zaključak

Rezultati dosadašnjih istraživanja, kao i rezultati ankete sprovedene od strane autorice, pokazali su kako korištenje tehnologije uvelike pomaže u podizanju kvalitete nastave. Rezultati istraživanja provedenih među nastavnicima i

učenicima pokazuju pozitivan utjecaj primjene IKT – a u nastavi stranih jezika. Učenici imaju dojam da kroz zabavu i njima moderan i pristupačan način usvajaju gradivo i utvrđuju već naučeno. Rezultati dobiveni na uzorku od 35 učenika srednje škole i činjenica da razvoj tehnologije utječe na sve segmente života jasno pokazuju kako se i nastava u učionici mora prilagoditi modernom dobu. Učenici očito lakše i kvalitetnije usvajaju informacije dobivene preko ekrana jer prema sprovedenoj anketi čak 94% učenika želi češće koristiti web alate u nastavi. Međutim, treba naglasiti da nove tehnologije ne mogu zamijeniti nastavnika, ali svakako mogu pomoći u svladavanju gradiva, razbijanju rutine, pridonose motiviranosti, kreativnosti, potiču znatiželju učenika i upućuju ih na samostalno učenje, sve sa ciljem poboljšanja kvalitete nastavnog sata, što za krajnji rezultat ima napredak učenika. Kod ovakvog načina održavanja nastave, problem se može pojaviti onog trenutka kada nastavnik nema adekvatno informatičko obrazovanje ili učionice nisu primjereno informatički opremljene, odnosno kada ne postoji kvalitetan pristup internetu. Stoga je potrebno ulagati u informatičko obrazovanje nastavnika i informatičku opremljenost učionica kako bi tehnološka dostignuća maksimalno iskoristili za podizanje kvalitete nastave.

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

ABSTRACT

In the traditional learning method the teacher played the central part and was the focus of the teaching process, and the students had the role of passive listeners. The goal of contemporary foreign language classes is to develop intercultural communication competence in pupils and foster autonomous learning. The right choice of contemporary ICT (information and communications technology) can greatly affect student motivation and contribute to the quality of class time. This paper discusses the presence and the possibility of adopting ICT in foreign language class time.

Key words: foreign language learning, web tools, Internet, student motivation

Literatura

- Beatty, K. (2003): „Teaching and Researching: Computer-Assisted Language Learning“. London: *Longman*.
- Benitt, N., Legutke, M.K. (2012): „Tasks in Action (Research): Insights into a Blended-Learning Teacher Education Program“. U: Herrmann, I. (2015) „Neue Medien im Fremdsprachenunterricht“, Fakultät für Erziehungswissenschaften Institut für Erziehungswissenschaft.
- Džambaski, I. (2015): „Digitale Medien im Fremdsprachenunterricht“; Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za germanistiku, nastavnički smjer.
- Jokić, A. (2017): „Upotreba digitalnih alata i aplikacija u nastavi engleskog jezika“. https://radovi2017.cuc.carnet.hr/modules/request.php?module=oc_program&action=view.php&id=187&type=4&a=preuzeto: 8. 10. 2018.
- Kitching, L. & Wheeler, S. (2013). „Playing games: Do games console have a positive impact on girl's learning outcome and motivation.“ *European Journal of Open, Distance and e-Learning*, 16(2).
- Koch, H., Neckel, H. (2001): „Unterrichten mit Internet & Co. – Methodenhandbuch für die Sekundarstufe I und II“ *Berlin, Cornelsen Verlag Schriptor GmbH & co. KG*.
- Kostović-Vranješ, V., Bulić, M. (2013): „Izobraževanje za zdrav in trajnostni svet“, *Okoljsko izobraževanje za 21. Stoletje. Duh*, M. (ur.). Univerza v Mariboru Pedagoška fakulteta, RIS Dvorec Rakičan, Slovenia.
- Kralj, L. (2008): „Utjecaj obrazovnih tehnologija na poučavanje“. Edupoint VIII: 1-8 <http://edupoint.carnet.hr/casopis/65/clanci/1.html/> preuzeto: 8. 10. 2018.
- Krüger, R. (2004): „Lerntheorien und ihre Auswirkung auf e-Learning-Systeme.“ Mannheim: Fakultät für Mathematik und Informatik Universität Mannheim https://pi4.informatik.uni-mannheim.de/pi4.data/content/courses/2003-ws/cscl_seminar/Lerntheorien.pdf preuzeto: 8. 10. 2018.
- Mirosavljević, E., Maratović Tolić, A. (2014): „Dostupnost izvornog materijala – poticaj za uvođenje novih metoda podučavanja i veću motiviranost nastavnika i učenika u nastavnom procesu učenja stranog jezika“, *Collected papers of Šibenik College*, No. 3-4/2014.

- Moser, H. (2001). „Internet – Lernen: Nutzungsdefizite und Chancen.“ U: *Pädagogisches Forum*, Dezember 14.
- Moursund, D. (2006): *Introduction to Using game sin Education: A Giude for teacher and Parent*.
- Nadrljanski, M., Nadrljanski, Đ. i Bilić , M. (2007): „Digitalni mediji u obrazovanju“, *The Future of Information Sciences (INFuture2007): Digital Information and Heritage*, zbornik radova, Seljan, Sanja; Stančić, Hrvoje (ur.).
- Rončević, A. (2008): „Uvjerjenja učitelja o multimedijima i ishodi učenja kod učenika“. *Pedagogija i društvo znanja*, Cindrić, M., Domović, V. i Matijević, M. (ur.).
- Sass, A. (2007): „Filme in Unterricht-Sehen(d) lernen“. U: *Fremdsprache Deutsch*, 36.
- Velički, D., Velički V. (2015): „Characteristics and particularities of educating the net – generation“. *The 2015 WEI Internatonal Academic Conference Proceedings*, Prag, 2167-3179.
- Warschauer M., Meskill C. (2000): „Technology and Second Language Teaching“, U: *Handbook of undergraduate second language education*, Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- <http://e-laboratorij.carnet.hr/padlet-kolaboracija-na-dohvat-ruke/> preuzeto: 8. 10. 2018.
- <http://e-laboratorij.carnet.hr/kahoot-game-based-sustav-za-odgovaranje-i-kvizove/> preuzeto: 8. 10. 2018.
- <http://e-laboratorij.carnet.hr/plickers/> preuzeto: 8. 10. 2018.
- <http://e-laboratorij.carnet.hr/popplet-organizirajte-ideje-informacije-umne-mape/> preuzeto: 8. 10. 2018.

Iris Memić-Fišić

INTERAKCIJA I KOMUNIKACIJA U PROCESU PODUČAVANJA STRANOG JEZIKA NA DALJINU

SAŽETAK:

Društvo današnjice karakteriše sve intenzivnija i sveobuhvatnija primjena informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Rezultat toga su značajne promjene u načinu komuniciranja, razmjenu informacija, sticanju znanja, poslovanju, kao i u ostalim sferama života. U skladu sa tim, mijenjaju se potrebe i zahtjevi u obrazovanju. Imajući u vidu potrebu za nužnom transformacijom obrazovnih sistema u skladu sa zahtjevima savremenog društva koje karakteriše eksponencijalni rast količine informacija i znanja i dinamičan razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija, elektronsko obrazovanje predstavlja koncept vrijedan pažnje i razmatranja. U odnosu na tradicionalni sistem obrazovanja, podučavanje stranog jezika na daljinu u određenim aspektima ima značajne prednosti, a u pojedinim limitirajuće elemente. Ono što se u većini istraživanja ističe kao najveći nedostatak jeste izostanak direktne komunikacije i interakcije između učesnika u procesu podučavanja. Zahvaljujući intenzivnom razvoju i primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija, ovaj potencijalni nedostatak se sve uspješnije kompenzira.

Ključne riječi: obrazovanje na daljinu, podučavanje stranog jezika, interakcija, komunikacija

1. Uvod

Elektronsko obrazovanje, ili kako se često naziva, obrazovanje ili učenje na daljinu, je tip obrazovanja koji podrazumijeva rad u okruženju gdje su nastavnik i student razdvojeni vremenski i/ili prostorno. Ovaj oblik obrazovanja počiva na primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija za izradu, pohranjivanje,

isporuku i distribuciju obrazovnih sadržaja i interakciju između učesnika u procesu obrazovanja. Elektronsko obrazovanje se razvijalo uporedo sa razvojem tehnologije, od faze u kojoj su se štampani materijali putem pošte prosljeđivali studentima za individualni rad, do internet – baziranih kurseva koji omogućavaju studentima međusobnu, kao i interakciju sa nastavnicima u stvarnom vremenu. Mogućnosti koje pruža koncept obrazovanja na daljinu su mnogobrojne i raznovrsne i konstantno se povećavaju i unapređuju, uporedo sa razvojem tehnologija na kojima ovaj koncept počiva. Istraživanja (Holec 1981, Little 1991, Benson 2001, White 2003, Faramazi et al. 2015) su pokazala da informacijske i komunikacijske tehnologije imaju značajan potencijal da unaprijede različite aspekte obrazovnog sistema. Primjena ovih tehnologija povećava efikasnost i kvalitet obrazovnog procesa, omogućava razvijanje vještina u skladu sa zahtjevima savremenog društva, i realizaciju koncepta cjeloživotnog učenja. Iako obrazovanje na daljinu nudi brojne prednosti, ovakav model obrazovanja nije odgovarajući za svakoga. Jedna od najznačajnijih specifičnosti i potencijalnih problema u obrazovanju na daljinu jeste problem izolovanosti i održavanja incijalne motivacije kod studenata, bez redovnog održavanja *face-to-face* časova i bez interakcije koja podrazumijeva direktni kontakt između nastavnika i studenata.

Kada je riječ o podučavanju stranog jezika u sistemu elektronskog obrazovanja, upravo izostanak direktnog kontakta i interakcije između nastavnika i studenata izaziva veliku dozu skepticizma o tome da li je moguće adekvatno razviti jezičke kompetencije u okviru ovog sistema. Međutim, sve intenzivnija integracija informacijskih i komunikacijskih tehnologija u obrazovanje radikalno mijenja način podučavanja stranog jezika i motivira edukatore da definiraju nove modele i strategije za podučavanje. Kako bi se na najbolji način iskoristile prednosti koje savremene tehnologije mogu pružiti u procesu podučavanja i učenja stranog jezika, nastavnici trebaju biti svjesni toga da se njihova uloga mijenja u odnosu na tradicionalni sistem i da oni sve više postaju oni koji usmjeravaju studente kroz proces učenja. Usmjeravanje podrazumijeva planiranje, organiziranje, interakciju sa studentima i pružanje podrške u procesu učenja, kao i osmišljavanje strategija podučavanja kako bi se maksimalno iskoristile prednosti elektronskog obrazovanja.

2. Interakcija u procesu podučavanja stranog jezika na daljinu

Postoji veliki broj studija i istraživanja koje se odnose na ulogu interakcije u procesu obrazovanja. Interakcija se smatra definirajućom i kritičnom komponentom obrazovnog procesa (Anderson, 2003). Ovaj termin se koristi da opiše različite tipove razmjene informacija između učesnika i objekata u procesu podučavanja i učenja. Interakcija ima veliki broj funkcija u obrazovnom sistemu. Prema Simsu (1999), neke od ovih funkcija su omogućavanje adaptacije programa na osnovu ulaznih informacija od studenata, omogućavanje različitih oblika učešća i komunikacije u procesu podučavanja i učenja, i omogućavanje smislenog učenja. Prema Lipmanu (1991), Wengeru (2001) i drugim teoretičarima koji fokus stavljaju na kritičnu ulogu zajednice u učenju, interakcija je fundamentalna za kreiranje zajednica učenja. Interakcija između učesnika u obrazovnom procesu stvara emocionalno okruženje i mogućnost za kreiranje personalnih relacija koje potiču motivaciju za učenje, što u krajnjoj liniji rezultira osjećajem zadovoljstva i dobrim uspjehom.

Generalno govoreći, jedan od najvažnijih elemenata u procesu učenja jezika je interakcija (Brown 2001, Richards&Rodgers 2001, Yero 2002). Interakcija ima svoju društvenu i individualnu komponentu. Bates (1997) kaže da „individualna interakcija podrazumijeva interakciju onoga ko uči sa materijalom za učenje, a društvena podrazumijeva interakciju između dvoje ili više ljudi o materijalu za učenje“. Obje vrste interakcije su veoma značajne u procesu učenja, a posebno u procesu učenja jezika, zbog toga što je svaki jezik sam po sebi sredstvo za komunikaciju. Može se reći da je interakcija u isto vrijeme sredstvo i cilj u procesu učenja jezika.

Činjenica da obrazovanje na daljinu omogućava studentima da studiraju bez direktnog kontakta sa nastavnikom, ne bi trebala umanjiti značaj i obim interakcije između nastavnika i studenata. Rapidni razvoj tehnologije je u velikoj mjeri obogatio sadržaj i obim interakcije, čak se pojavio i novi termin koji označava uticaj tehnologije na interakciju – tehnološka interakcija. I ova vrsta interakcije takođe može biti individualna ili društvena. U okviru ovakve interakcije, tehnologija se shvata kao sredstvo koje ljudi koriste da bi ostvarili komunikaciju. Razvoj interneta 1990 – ih godina, u fokus je stavio tzv. mrežno

– podržano podučavanje jezika korištenjem socio –kognitivnih pristupa. Ovaj koncept podrazumijeva prelaz sa interakcije između studenata i računara na interakciju među studentima putem računara (Kern&Warschauer 2000). Interakcija putem računara može biti verbalna, vizuelna, pisana, ili se može javiti kao kombinacija navedenih formi.

Razvoj učenja na daljinu kroz generacije je doveo do unaprjeđenja obima i kvalitete interakcije među učesnicima u ovom obliku obrazovanja. U prvoj generaciji, komunikacija koja se odvijala putem poštanske korespondencije je predstavljala jedini kontakt između nastavnika i studenata. Interakcija, u pravom smislu te riječi, nije postojala do prelaska u drugu generaciju. Iako je interakcija u ovom periodu bila još uvijek ograničena, postala je aktivnija i raznovrsnija. Primjena telefona je omogućila direktnu i neposrednu interakciju, bez obzira na nedostatak vizuelnog aspekta. Zahvaljući primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija, obim interakcije u trećoj i četvrtoj generaciji je proširen sa inicijalne interakcije između nastavnika i studenata, na interakciju među studentima i interakciju između studenata i izvornih govornika stranog jezika. U četvrtoj generaciji, interakcija je dostigla nivo tzv. *real-time* komunikacije, tj. komunikacije koja se odvija u stvarnom vremenu, slično onoj koja se odvija u *face – to – face* komunikaciji. Dvosmjerna komunikacija je u ovoj fazi zamijenjena interakcijom koja se može odvijati u n – pravcu. Peta generacija sistema učenja na daljinu će pružiti veliki broj mogućnosti za različite vidove interakcije koja može biti strukturirana, označena i memorisana u bazu podataka, kako bi se ti podaci kasnije mogli upotrijebiti u svrhu razjašnjavanja pitanja na principu primjene sistema automatskog odgovaranja. Tzv. inteligentni, fleksibilni model podučavanja koji će se primjenjivati u petoj generaciji obrazovanja na daljinu će u značajnoj mjeri unaprijediti i racionalizirati sistem pružanja podrške i pomoći studentima, upravo kroz primjenu sistema automatskog odgovaranja.

3. Računarski podržana komunikacija

Bez obzira na to koliko atraktivan i interesantan može biti način učenja koji počiva na savremenim tehnologijama, većina ljudi ima potrebu za ostvarivanjem direktnog individualnog ili grupnog kontakta sa edukatorom. Mnogi tradicionalisti smatraju neposredni kontakt između nastavnika i

studenata jedinom legitimnom formom prenošenja znanja i učenja. Međutim, kako nove tehnologije postaju sve prisutnije u procesu obrazovanja, postavlja se pitanje o efikasnosti tradicionalnih pedagoških metoda. Učenje na daljinu pruža mogućnosti za nove oblike interakcije koji značajno mogu inovirati tradicionalne oblike obrazovanja. Nedostatak neposrednog kontakta između nastavnika i studenata u sistemu učenja na daljinu se može uspješno nadoknaditi primjenom računarski podržane komunikacije koja na određeni način čak pruža i prednosti u odnosu na tradicionalni sistem obrazovanja (Warschauer 1998, Lamy & Goodfellow 1999, Strambi&Bouvet 2003).

Klasični oblik nastave najčešće podrazumijeva veliki broj studenata usljed čega se veći dio interakcije koja se ostvaruje u takvom sistemu odnosi na jednosmjerno prenošenje znanja sa nastavnika na studente. U tradicionalnom okruženju jedan nastavnik ne može ostvariti kvalitetnu i dovoljnu interakciju i komunikaciju sa svim studentima. Računarski podržana komunikacija, sa druge strane, može obezbijediti bolju dvosmjernu interakciju između nastavnika i studenata i između samih studenata. *Face – to – face* komunikacija je relativno neizbalansirana na način da određeni pojedinci dominiraju u odnosu na ostale, dok računarski podržana komunikacija omogućava izbalansirano učešće u komunikaciji (Sproull&Kiesler, 1991). Ovakva vrsta komunikacije pruža mogućnosti za grupni rad bez potrebe za prostornom i vremenskom blizinom. Prednosti računarski podržane komunikacije se ne ogledaju samo u kontekstu interakcije, nego i u kontekstu motivacije i prevazilaženja problema percipiranja učenja na daljinu kao apersonalnog iskustva.

Računarski podržana komunikacija se smatra jednim od ključnih elemenata u razvoju sistema učenja na daljinu zbog toga što je omogućila sljedeće:

- brzi prenos povratnih informacija od nastavnika koje se mogu memorisati na različitim medijima i koristiti po potrebi
- podršku u radu – studenti mogu međusobno sarađivati direktno ili indirektno, dijeleći iskustva, poglede, razmišljanja, probleme i reakcije
- osjećaj pripadnosti zajednici učenja, što je umanjilo osjećaj izolovanosti
- učenje iz pitanja i odgovora drugih učesnika u procesu učenja
- pristup ranijim diskusijama, koje su dostupne za dodatni pregled i analizu

Jedan od faktora koji pozitivno utiču na stepen angažovanosti studenata u procesu učenja stranog jezika na daljinu je činjenica da su oslobođeni od pritiska *face – to – face* komunikacije, oni ne vide jedni druge, što im pomaže da se opuste i da aktivnije koriste strani jezik. Studenti u sistemu učenja stranog jezika na daljinu su također, na određeni način, rasterećeni pritiska i straha od mogućeg pravljenja grešaka. Mnogi istraživači (Beauvois 1994,1996, 1999, Kivela 1996, Warschauer 1996a, Meunier 1998, Skinner&Austin 1999) se slažu da se putem tekst – bazirane računarski podržane komunikacije stvara okruženje u kojem studenti osjećaju manji stepen nelagode i tjeskobe nego u *face – to – face* komunikaciji. Računarski podržana komunikacija u tekstualnom obliku stavlja naglasak na lingvističke forme, potiče zajednički rad na korekciji grešaka koje nastaju u procesu pisanja i omogućava bolje usvajanje novih riječi (Baturay et al. 2009). Poza (2005) tvrdi da postoji snažna veza između osjećaja tjeskobe i rizika koji se preuzima učešćem u verbalnoj komunikaciji na stranom jeziku i da će u okruženju u kojem je moguće fokusirati se više na jezik i njegovo značenje, nego na strah od grešaka i negativne ocjene, osjećaj tjeskobe kod studenata biti manji i moći će češće i otvorenije učestvovati u komunikaciji. Tokom vremena, studenti u sistemu učenja na daljinu se upoznaju kroz komunikaciju u tzv. virtuelnom prostoru. Kada student ima neko pitanje ili dilemu, to će podijeliti sa nastavnikom ili ostalim studentima putem foruma ili na druge načine. Nasuprot tome, studenti u klasičnoj učionici su najčešće mnogo više suzdržani i pokazuju veći stepen oklijevanja da podijele neko pitanje ili dilemu pred ostalim studentima, posebno koristeći strani jezik. Osim toga, studije takođe pokazuju da studenti osjećaju znatno manji strah od negativne evaluacije u *online* komunikaciji (Kelm 1992, Chun 1994, Beauvois 1996, Kivela 1996). U klasičnom nastavnom okruženju, nastavnici stranog jezika uvijek nailaze na poteškoće u nastojanju da svakog pojedinog studenta potaknu da uzme učešća u verbalnim aktivnostima. Tzv. afektivni filter, termin koji označava negativno emocionalno okruženje koje nastaje kao rezultat izraženog osjećaja tjeskobe i nesigurnosti u procesu učenja stranog jezika, je u znatnoj mjeri smanjen u računarski podržanoj komunikaciji. Osim toga, pojedinci sa određenim nedostacima i svi oni koji bi se teško, iz bilo kojeg razloga, uključili u govorne aktivnosti u procesu učenja jezika, zahvaljujući računarski podržanoj komunikaciji, pokazuju puno veći interes za učešće u interakciji. Tzv. paralingvističke karakteristike prisutne u *face – to –*

face verbalnoj komunikaciji se u sistemu podučavanja na daljinu kompenziraju specijalnim simbolima, tzv. *emoticonima* koji su pokazatelji određenog stanja (osmijeh, nezadovoljstvo itd.), a intonacija glasa se predstavlja upotrebom velikih slova, podvlačenjem određenih dijelova teksta, upotrebom uzvičnika i drugih simbola (Kern 1995). Bitno je istaknuti da je u ovom procesu uloga nastavnika kao posrednika u ostvarivanju komunikacije veoma značajna, zbog toga što usljed nemogućnosti korištenja govora tijela i znakova karakterističnih za kontekst učenja sa direktnim kontaktom, nastavnici moraju učiniti veći napor da stimuliraju i održe diskusije i da pomognu grupi da razvije osjećaj zajednice.

Među ostalim prednostima računarski podržane komunikacije, Strambi i Bouvet (2003) ističu da studenti imaju više vremena za razmišljanje i imaju jednostavan pristup referentnim materijalima, što unaprjeđuje razumijevanje i omogućava planiranje i nadziranje ulaznih informacija. Različita istraživanja o računarski podržanoj komunikaciji ukazuju na to da, kada se komunikacija odvija *online*, stepen učešća studenata se povećava (Bolke 2003), uloga nastavnika kao diseminatora znanja se mijenja u ulogu moderatora (Heift 2007), a učešće među studentima je izjednačeno u smislu da nijedan student ne dominira (Warschauer 1996b). Warchauer (1997) tvrdi da računarski podržana komunikacija omogućava studentima da se epistemološki angažuju u procesu produkcije jezika na način da su greške koje se javljaju u ovakvom obliku komunikacije otvorenije za povratne informacije i ispravke. Još jedna od prednosti računarski podržane komunikacije je u tome što studenti mogu učestvovati u procesu komunikacije onda kada imaju vremena, tj. kada im odgovara. Nisu ograničeni rasporedom kao što je to slučaj u klasičnom sistemu, nego mogu izabrati kada, gdje i koliko dugo će učestvovati u *online* komunikaciji. Ovakva geografska i vremenska fleksibilnost je jedna od najvećih prednosti sistema obrazovanja na daljinu u odnosu na klasični sistem. S obzirom na to da su studenti koji se odlučuju za sistem obrazovanja na daljinu uglavnom zaposleni ili opterećeni drugim obavezama osim studiranja, ovakva ušteda vremena je od velikog značaja, ali samostalnost koji pruža ovakav pristup informacijama je čak i važnija komponenta. (Boyle 1994, Singhal 1997).

Računarski podržana komunikacija može biti sinhrona, u okviru koje studenti i nastavnici učestvuju u ovom procesu u isto vrijeme, ili asinhrona, u okviru koje se ne odvija direktna i istovremena razmjena informacija.

3.1 . Sinhrona komunikacija

Sinhrona komunikacija podrazumijeva razmjenu ideja i informacija sa jednim ili više učesnika u „realnom vremenu“. Sinhroni oblici komunikacije omogućavaju trenutačne reakcije i odgovore od nastavnika, a stvaraju i uslove za momentalnu razmjenu informacija među studentima. Ovakav oblik komunikacije može biti motivirajući zbog toga jer smanjuje osjećaj izolovanosti kod studenata. Simultani rad omogućava realizovanje aktivnosti saradnje i formiranje zajednice studenata. Kada je riječ o podučavanju uz primjenu sinhrona komunikacije, mnoge tradicionalne nastavne metode se mogu primijeniti. Ključni faktor za efektivno podučavanje uz primjenu sinhrona komunikacije je interakcija između studenata. Mason (1998) tvrdi da „interakcija u realnom vremenu pruža mogućnost prenosa intonacije i nijansi u izražavanju čime se doprinosi u razvijanju kohezije grupe i osjećaja pripadnosti zajednici učenja“. Učešće na času, bez obzira na to da li se radi o tradicionalnom ili *online* okruženju, unaprjeđuje proces učenja za studenta (Conrad&Donaldson 2012). Ukoliko student nije u mogućnosti da bude prisutan *online* za vrijeme predavanja u sinhronom okruženju, predavanja se mogu snimiti i time omogućiti pristup predavanjima studentima koji su propustili predavanja. Iako u tom slučaju nije moguće ostvariti direktnu interakciju, studentima je na ovaj način obezbijeđen pristup sadržaju predavanja.

Online okruženje, u kojem se primjenjuje verbalna sinhrona komunikacija, ima značajan potencijal u učenju stranih jezika. Istraživanja su pokazala da karakteristike ovog okruženja mogu pozitivno utjecati na razvijanje komunikacijske vještine na ciljnom jeziku (Levy&Kennedy 2004, Wang, 2004, 2006). *Online* okruženje u kojem se primjenjuje sinhrona komunikacija u pismenoj formi je okruženje u kojem se razmjena napisanih poruka izvršava u stvarnom vremenu. U porukama koje se razmjenjuju ostaju netaknute sve jezičke i tipografske greške koje se naprave. Zbog toga se može reći da ovaj oblik komuniciranja sliči interakciji u učioničkom okruženju po tome što poruke u pisanoj formi mogu biti podjednako lingvistički neuredne kao i u interakciji uživo. Osim toga, za one koji uče strani jezik, sinhroni oblik komunikacije ima potencijalne prednosti u tome što se mora raditi na postizanju međusobnog razumijevanja i ukoliko se određeni sadržaj ne razumije, komunikacija se mora

korigovati. Kao i u komunikaciji u klasičnom okruženju, učesnici u sinhronoj komunikaciji se moraju potruditi da bi razumjeli jedni druge. Ovaj oblik aktivnog angažovanja u komunikaciji se smatra ključnim elementom u usvajanju stranog jezika (Blake 2000, Doughty&Long 2003). Istraživanja primjene sinhronne komunikacije u pisanom obliku u učenju stranog jezika su pokazala da studenti posvećuju više pažnje leksičkoj produkciji i razumijevanju nego u direktnom razgovoru (Pellettieri 2000, Smith 2003, Meskill&Anthony 2005). Prednost ovakvog oblika komunikacije je u tome što studentima ostavlja više vremena da razmisle o svojim odgovorima, što vodi većoj preciznosti u njihovoj jezičkoj produkciji (Smith 2004). Važno je naglasiti i razlike između komunikacije u klasičnom okruženju i sinhronne komunikacije u pismenoj formi. Usljed velikog broja korisnika, koji mogu istovremeno pisati i objavljivati poruke, može biti teško upravljati *online* komunikacijom. Sekvence konverzacije nisu linearne kao što je slučaj sa asinhronom komunikacijom. Međutim, činjenica da studenti u današnje vrijeme imaju dobro razvijene vještine korištenja digitalne komunikacije olakšava problem upravljanja sinhronom komunikacijom. Ovaj oblik tzv. multimodalne pismenosti, koji omogućava povezivanje razdvojenih poruka u smislenu cjelinu, smatra se korisnom lingvističkom vještinom, posebno u procesu učenja stranog jezika.

Osnovni primjeri sinhronne komunikacije u sistemu učenja na daljinu su tzv. *chat* komunikacija, audio i video konferencije.

3.1.1. "Chat" komunikacija

Chat je primjer sinhronne komunikacije koja se odvija u *online* okruženju, a u koju se učesnici uključuju spontano ili prema unaprijed utvrđenom rasporedu. Ovaj vid komunikacije zahtijeva da su učesnici u komunikaciji u isto vrijeme *online*, čime se formira određena vrsta virtuelne zajednice. Ovaj vid komunikacije se može realizovati u tekstualnoj ili govornoj formi. U slučaju *chat* komunikacije u tekstualnoj formi, tekst koji učesnik u komunikaciji piše odmah se prikazuje na ekranu drugih učesnika u toj komunikaciji koji odgovaraju na pročitane poruke. Kada se ova vrsta komunikacije koristi u procesu učenja stranog jezika, studenti mogu biti pod pritiskom zbog toga jer se od njih zahtijeva da relativno brzo

čitaju poruke koje primaju, kao i da brzo odgovaraju na iste, što im ne ostavlja mnogo vremena za provjeru ispravnosti napisanog teksta.

Postoje različite vrste *chata* s obzirom na temu:

- „slobodni“ *chat* – nije određena tema razgovora i ne postoji moderator – može se koristiti kao vježba za razvijanje jezičkih vještina
- *chat* u vezi sa određenim zadatkom ili projektom
- informativni *chat* (nastavnik – studenti, studenti – studenti, odgovara se na pitanja i vrši se diseminacija informacija)
- simulacijski *chat* – za razvijanje određenih vještina, npr. telefonske konverzacije

Chat sesije su prilika za studente da dobiju potrebna objašnjenja, odgovore na pitanja, da razmijene mišljenja i da postepeno izgrade relaciju sa drugim učesnicima u ovom sistemu tj. da osjećaju pripadnost zajednici za učenje. Učešće u *chat* interakciji doprinosi razvoju vještina pisanja i govora u većoj mjeri nego u tipičnom okruženju u učionici. To je prvenstveno iz razloga što se na taj način može obezbijediti veći nivo interakcije nego u okviru klasične nastave, što se u ovakav vid komunikacije može uključiti veliki broj studenata istovremeno i zbog toga što studenti mogu izabrati teme o kojima žele diskutovati. U tradicionalnom okruženju može se desiti da student u toku časa kaže samo nekoliko riječi, dok su u *online* okruženju studenti prinuđeni da aktivno učestvuju u *chat* sesijama. Zahvaljući primjeni interaktivne tehnologije, studenti mogu razgovarati sa svojim nastavnicima u “virtuelnoj formi”, mogu slušati snimljene sesije onoliko puta koliko je potrebno da u potpunosti razumiju jezik i da razviju odgovarajuće vještine. *Chat* komunikacija (u tekstualnoj ili govornoj formi) povećava stepen upotrebe jezika i njegove kompleksnosti (Golonka et al. 2014). Određene studije pokazuju da *chat* komunikacija može unaprijediti sposobnost zapažanja (u nastojanju da produciraju određene izlazne informacije, studenti bolje zapažaju ono što ne znaju ili što znaju djelimično) i stavlja fokus na formu (jezički koncept koji se odnosi na strukturnu/sintaksičku dimenziju jezika u cilju nadopunjavanja rada na razumijevanju i produkciji jezika putem komunikacijske interakcije) (Skehan 2003).

3.1.2. Audio i video konferencija

Audiokonferencija je primjer sinhronne komunikacije u okviru koje ljudi koji komuniciraju moraju biti prisutni *online* u isto vrijeme, a komunikacija se odvija u audioformatu. Slično kao i audiokonferencija, videokonferencija omogućava ljudima da komuniciraju direktno, u stvarnom vremenu i da pri tome vide jedni druge. Postoje određeni oblici videokonferencija u kojima i nastavnici i studenti mogu kreirati, pregledati i ažurirati informacije *online* u stvarnom vremenu dok učestvuju u lekciji ili diskusiji. Sadržaj je moguće sačuvati i upotrijebiti u nekoj od budućih aktivnosti. Ovakav tip komunikacije omogućava emulaciju predavanja u učionici. Studenti koji se nalaze na različitim lokacijama mogu aktivno učestvovati i sarađivati sa nastavnikom i drugim studentima u izradi i modifikovanju informacija. Izostanak direktne interakcije između nastavnika i studenta u procesu učenja jezika na daljinu može rezultirati slabim napretkom u razvijanju vještine govora. Smatra se da je videokonferencija jedan od načina na koji se može prevazići taj problem. Ovaj vid sinhronne komunikacije može unaprijediti verbalnu i vizeulnu komunikaciju, kao i usvajanje znanja (Chun&Plass, 2000). Wang (2006) tvrdi da primjena videokonferencijskog sistema ima potencijal da unaprijedi proces usvajanja stranog jezika. Primjena video konferencije može pomoći studentima da prevladaju osjećaj izolovanosti i može značajno doprinijeti formiranju zajednice među studentima (Bloomfield 2000; Hampel&Hauck 2004). Hampel i Hauck (2004) su analizirali efikasnost audio i video konferencija u programima učenja stranog jezika, uzimajući u obzir neke od najvećih izazova u sistemu učenja na daljinu: npr. dizajn programa, podrška za studente i obuka za nastavnike. Rezultati studije su pokazali pozitivne efekte korištenja audio i video konferencije koje stvaraju uslove za formiranje fleksibilnog i interaktivnog okruženja. Primjena audio i video konferencije omogućava određene aktivnosti koje najčešće nisu prisutne u klasičnom okruženju za podučavanje, npr. arhiviranje predavanja i diskusija.

3.2. Asinhrona komunikacija

Asinhrona komunikacija je tip komunikacije u kojem se razmjena informacija ne odvija direktno i istovremeno. Prednost asinhronne komunikacije je u tome što ljudi koji komuniciraju ne moraju biti prisutni *online* u isto vrijeme, što

je ujedno i suština ovog vida komunikacije. Asinhrona komunikacija pruža prednost pristupa nastavnim materijalima bez vremenskih ograničenja, što znači da studenti mogu koristiti nastavne materijale neograničen broj puta, u vremenu kada to njima odgovara. Ova osnovna karakteristika asinhronog pristupa pruža mogućnost rješavanja potencijalnih problema u procesu učenja, zbog toga što studenti mogu napraviti reviziju problematičnih dijelova onoliko puta koliko im je potrebno (Muppala&Kong 2007, McKinney, Chester, Buntine, Hammond&Atkinson 2011). Fleksibilnost u pogledu vremena korištenja je najznačajnija prednost asinhronog načina podučavanja na daljinu. Student ima više vremena za razmišljanje i analiziranje prije pisanja odgovora i moguće je ponovno vraćanje na diskusiju, s obzirom na to da je ista u pisanoj formi. Ovo je veoma značajno u kontekstu učenja stranog jezika, s obzirom na to da je vrijeme jedan od odlučujućih faktora u procesu razumijevanja i procesiranja jezičkih i govornih formi. Što se tiče nastavnika, oni mogu iskoristiti vrijeme za razvijanje i konstruiranje odgovarajućih strategija podučavanja u odgovoru na poruke studenata. Kada je riječ o asinhronoj komunikaciji, nastavnik treba izabrati nastavne metode koje će obezbijediti dovoljan stepen interakcije za studente kako bi zadržali pažnju na zadacima koji će ih potaknuti na samostalno istraživanje. Zadaci rješavanja problema, zadaci koji zahtijevaju rad u grupi i diskusije koje vode studenti su neke od aktivnosti koje se uspješno realizuju u asinhronom okruženju (Smaldino et al, 2015).

U okruženju u kojem se primjenjuje verbalna asinhrona komunikacija, pojedinci i grupe prave i objavljuju snimljene audioporuke koje mogu imati popratne vizuelne i tekstualne informacije. Ove popratne informacije mogu imati različite funkcije u izvođenju zadatka: dupliciranje verbalnih poruka, web linkovi, sažetak, naglašavanje, izražavanje emocija, pojašnjavanje, dodatni komentari na određenu temu itd. Asinhrona komunikacija ima određene prednosti u odnosu na sinhronu, a one se ogledaju u tome što u asinhronom obliku komuniciranja, učesnici imaju vremena da razmisle o ulaznim informacijama i da napišu ili daju određeni komentar. Ova karakteristika ima poseban značaj u procesu podučavanja i učenja stranog jezika, zbog toga što je vrijeme jedna od glavnih odrednica razumijevanja ulaznih informacija i produciranja smislenog odgovora na jeziku koji se uči. Dakle, oni koji uče strani jezik u ovakvom

okruženju, imaju vremena da ponovo preslušaju snimljene poruke, da pristupe pomoćnim resursima, i da na osnovu toga razumiju i planiraju svoje odgovore. U formiranju odgovora, ponovo imaju neograničeno vrijeme da vježbaju, snime ili revidiraju svoje postove. Na isti način, nastavnici imaju vremena da prilagode svoj stil podučavanja odgovorima studenata. Nastavnici i studenti također mogu glasovno popratiti određene modalitete kako bi skrenuli pažnju na određene lingvističke i intonacijske karakteristike.

Asinhrona komunikacija u pismenoj formi je najpopularniji i najčešće korišten oblik ostvarivanja interakcije u *online* okruženjima. Još od 1980 – ih, nastavnici koriste ovaj oblik komunikacije na različite načine, za objavljivanje nastavnih materijala, izvođenje aktivnosti učenja, studentske zadatke i komunikaciju sa studentima između direktnih susreta. Sredinom 1990 – ih godina, oblici asinhrona komunikacije u pismenoj formi su postali dovoljno sofisticirani da su nastavnici kompletne predmete realizovali koristeći ovaj vid komunikacije. Osnovne prednosti ovakvog vida komuniciranja u odnosu na klasično okruženje su: fleksibilnost u pogledu vremena i mjesta i osjećaj rada u zajednici koji je dodatno naglašen činjenicom da ovakav oblik komunikacije omogućava svim studentima da u jednakoj mjeri učestvuju u radu.

Asinhroni sistemi imaju i druge praktične vrijednosti, prvenstveno zbog toga što ne podrazumijevaju velike materijalne troškove za instituciju niti za pojedinca i nisu ograničeni na određene rasporede, vrijeme i mjesto.

Osim osnovnog oblika asinhrona komunikacije koji se koristi za objavljivanje nastavnih sadržaja, u obrazovanju na daljinu se primjenjuju i drugi oblici ovog tipa komunikacije, a najčešće elektronska pošta, distribucijske liste i forumi za diskusiju.

3.2.1. Elektronska pošta

Elektronska pošta predstavlja modalitet za primanje, slanje, memorisanje, prosljeđivanje i kreiranje poruka primjenom sistema elektronske komunikacije. (Vrabie 2014). Komunikacija putem elektronske pošte se može odvijati između nastavnika i studenata i između samih studenata. Uglavnom se koristi za razmjenu informacija u cilju rješavanja određenih dilema, odgovaranja na pitanja

ili za prosljeđivanje zadaća koje se najčešće šalju u prilogu elektronskoj pošti. Prednost korištenja ovog tipa komunikacije za učenje stranog jezika ogleda se u činjenici da se komunikacija može odvijati na stranom jeziku, što studentima pruža mogućnost za dodatnu vježbu i predstavlja svojevrsni obavezujući mehanizam za razvijanje vještine pismenog izražavanja na stranom jeziku.

Tri najvažnije karakteristike elektronske pošte za nastavnika stranog jezika su:

- mogućnost slanja poruka jednom ili više studenata u isto vrijeme
- mogućnost modifikovanja i korištenja teksta elektronskih poruka u drugim dokumentima i programima
- mogućnost razmjene poruka bez vremenskih ograničenja

Mnoge aktivnosti koje se izvode u tradicionalnom okruženju učionice mogu se jednostavno realizovati korištenjem elektronske pošte i čak mogu biti i produktivnije zahvaljujući ovom mediju. Komunikacija putem elektronske pošte smanjuje negativne efekte socijalnog konteksta kao što su pol, hendikep, akcent, status, kao i neverbalne elemente koji mogu djelovati inhibirajuće; omogućava individuama da budu aktivni onda kada im to odgovara; ohrabruje ljude da izraze svoje mišljenje umjesto da se slažu sa mišljenjem većine i mijenja šablon diskursa u kojem dominira uloga nastavnika (Warschauer 1997).

Najjednostavniji način integrisanja elektronske pošte u proces učenja je kroz razmjenu zadataka za domaću zadaću. Kao što je ranije istaknuto, osim teksta, putem elektronske pošte je moguće razmjenjivati slike, audio ili video dokumente. Elektronska pošta se može iskoristiti i za zadatke grupnog rada. Ovaj tip komunikacije se može primijeniti za prosljeđivanje informacija studentima o velikom broju sadržaja korisnih u procesu učenja stranog jezika: filmovima, novinskim člancima, web stranicama i sl.

3.2.2. Distribucijske liste

Distribucijske liste predstavljaju sistem koji omogućava grupi ljudi sa zajedničkim interesom da se priključe i da učestvuju u organizovanoj diskusiji koja se odvija putem elektronske pošte. Kada se uspostavi ovakav sistem, korisnici mogu slati

elektronsku poštu na adresu sistema i svi članovi sistema dobiju poslanu poštu. Postoje dva tipa ovakvog sistema: ranije uspostavljeni i sistemi koje namjenski kreiraju nastavnici i studenti.

3.2.3. Forum

Forum predstavlja virtuelno okruženje u kojem ljudi sa istim ili sličnim interesima razmjenjuju informacije i komuniciraju jedni sa drugima. Korištenje foruma u nastavi stranog jezika može biti korisno sa aspekta razvijanja vještine pisanja i razmjene informacija koje se najčešće odnose na praktična iskustva članova foruma u procesu učenja stranog jezika ili drugim aktivnostima za koje oni pokazuju zajednički interes. Potrebno je istaknuti poseban značaj foruma za diskusiju u cilju stvaranja virtuelne zajednice za učenje. Interakcija putem foruma ima svoje specifičnosti u odnosu na interakciju koja se ostvaruje u *face – to – face* okruženju. Npr. interakcija sa studentima u *online* forumu za diskusiju se odvija relativno sporo u poređenju sa interakcijom koja se odvija u *face – to – face* okruženju, što ima svoje prednosti i nedostatke. Naravno, potrebno je istaknuti da postoji i kvalitativna razlika između komunikacije koja se odvija u klasičnom sistemu i asinhrono komunikacije u pisanoj formi, koja se odvija putem foruma. Računarski podržana komunikacija u pisanoj formi je po svojoj strukturi preciznija u odnosu na spontani i manje strukturiran oralni diskurs koji se javlja u *face – to – face* komunikaciji.

Kao što je Garrison (1997) istaknuo: „Reflektivan i eksplicitan karakter pisane riječi je disciplinirana i stroga forma razmišljanja i komuniciranja [...] i pruža vrijeme za razmišljanje o onome što je napisano, čime se onima koji uče pomaže da razviju veze među idejama i da izgrade koherentne strukture znanja“. Studenti imaju vremena da razmisle o onome što će napisati kao i o sadržaju koji pročitaju. Međutim, mogu se javiti problemi kao što su veliki broj postova ili nemogućnost održavanja smislene diskusije. Kvalitet interakcije putem foruma u velikoj mjeri zavisi od učešća nastavnika u istoj. Studenti se potiču i od njih se na određeni način zahtijeva da komuniciraju putem različitih grupa za diskusiju, koje se formiraju tematski tj. prema različitim nastavnim oblastima, kao i za neformalnu socijalnu interakciju.

Kada se radi o primjeni foruma, jedan od osnovnih zadataka jeste osigurati da se realiziraju usmjerene i odgovarajuće diskusije kroz koje se ostvaruju ciljevi učenja. Nastavnici odgovaraju na pitanja studenata i ovi odgovori su često veoma kompleksni i njihov cilj jeste da se unaprijedi kvalitet interakcije. Pisanje ovakvih odgovora, logično, iziskuje mnogo vremena. Prednost ovog oblika komunikacije je u tome što se interakcija odvija na tzv. jedan – na – više osnovi, što znači da svi studenti mogu imati koristi od datih odgovora, ne samo onaj student koji je postavio inicijalno pitanje. Osim toga, studenti često pišu komentare na odgovore nastavnika ili na pitanja drugih studenata, čime se komunikacija proširuje i unaprjeđuje. Značaj doprinosa studenata u unaprjeđenju kvaliteta komunikacije se posebno ogleda u slučajevima kada studenti daju primjere primjene određenih sadržaja u različitim kulturološkim kontekstima. Ovakav vid interakcije se može odvijati i u klasičnom sistemu, ali razlika je u tome što se u tom slučaju komunikacija ne zapisuje. Nema sumnje da su mnogi komentari koji su postavljeni na forumima, veoma značajni i korisni u procesu učenja. Memorisanjem ovakvih zapisa u bazu podataka, kreira se bogat izvor resursa za pretraživanje prema ključnoj riječi, tj. kreira se ranije pomenuti sistem automatskog odgovaranja. Kada student postavi upit, algoritam za pretraživanje traži odgovarajući zapis u bazi podataka poredeći novi upit sa ranije memorisanim upitima. Ukoliko se nađe odgovarajući zapis, šalje se personalizirani odgovor na postavljeno pitanje bez intervencije nastavnika. Ukoliko se ne pronađe odgovarajući zapis u bazi podataka, među ranije odgovorenim pitanjima, upit se automatski usmjerava kompetentnom nastavniku koji piše adekvatan odgovor, a isti se potom memoriše u bazu podataka. Ovaj odgovor se, po potrebi, može poslati svim studentima, grupi studenata ili pojedinim studentima. Ovakav sistem ima prednost u tome što pruža određeni vid neposredne pedagoške podrške studentima, uz minimalne troškove.

Prethodno navedeni oblici računarski podržane komunikacije se mogu kombinovati shodno postavljenim pedagoškim ciljevima, uzimajući u obzir specifičnosti procesa podučavanja, kao i učesnika u tom procesu.

4. Zaključak

Usljed nužne transformacije obrazovnih sistema u skladu sa zahtjevima savremenog društva koje karakteriše eksponencijalni rast količine informacija i znanja i dinamičan razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija, elektronsko obrazovanje predstavlja koncept vrijedan pažnje i razmatranja. Uzimajući u obzir značaj razvoja kompetencija u poznavanju stranih jezika i primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija tj. u današnjem društvu obavezne informatičke ili elektronske pismenosti, koncept učenja i podučavanja stranog jezika u okviru sistema za obrazovanje na daljinu još više dobija na vrijednosti i predstavlja atraktivnu alternativu tradicionalnom sistemu obrazovanja, kao koncept koji pruža mogućnosti za usvajanje znanja i razvijanje jezičkih vještina u sistemu koji implicira primjenu, a samim tim i upoznavanje savremenih tehnologija. Odgovori na pitanja da li se i koliko efikasno strani jezik može učiti u okviru sistema obrazovanja na daljinu zavise od više različitih faktora. U odnosu na tradicionalni sistem obrazovanja, učenje stranog jezika u sistemu obrazovanja na daljinu u određenim aspektima ima značajne prednosti, a u pojedinim nedostatke ili limitirajuće elemente. Primjena savremenih tehnologija u obrazovanju značajno može doprinijeti razvijanju personaliziranog načina podučavanja, što je veoma važno za proces podučavanja stranog jezika koji obično karakteriše izražena heterogenost studenata i učenika, u smislu nivoa poznavanja jezika, stilova učenja, različitih prethodnih iskustava itd. Ono što se u većini istraživanja ističe kao najveći nedostatak u procesu podučavanja stranog jezika na daljinu jeste izostanak direktne komunikacije i interakcije između učesnika u procesu podučavanja. Zahvaljujući intenzivnom razvoju i primjeni savremenih tehnologija, ovaj potencijalni problem se sve uspješnije kompenzira. Računarski podržana komunikacija omogućava efikasnu interakciju između učesnika u procesu podučavanja, čime se gotovo u potpunosti približava klasičnom sistemu obrazovanja. Ovaj tip komunikacije ima značajan potencijal da inovira i unaprijedi proces podučavanja stranog jezika, a u isto vrijeme pruža mogućnosti za razvijanje vještina autonomnog rada i cjeloživotnog učenja koje su od iznimnog značaja u društvu današnjice.

INTERACTION AND COMMUNICATION IN SECOND LANGUAGE TEACHING IN A DISTANCE EDUCATION SYSTEM

SUMMARY

Due to the necessity of transforming education systems in accordance with requirements and needs of the modern society, characterized by constantly increasing quantity of information and dynamic development of information and communication technology, the concept of distance education should definitely be considered as an alternative to a traditional education system. Importance of foreign language competences and skills of using information and communication technology, makes the concept of second language teaching in a distance education system even more significant and attractive, since it provides opportunities to get knowledge and develop language skills in a system which implies the use of modern technology. The answer to the question about weather and how efficiently a second language can be taught and learned in a distance education system, depends on various factors. In comparison to a traditional education system, second language teaching in a distance education system, has some significant advantages as well as limiting elements. Application of modern technology in education can contribute to development of personalized teaching, what is very important in second language teaching, taking into consideration differences between learners, in terms of previously gained knowledge and competences, learning styles etc. One of the biggest limitations in a process of second language teaching in a distance education system, is the lack of face-to-face communication and interaction between educators and learners. Thanks to intensive development of information and communication technology, this problem can be successfully overcome. Computer mediated communication enables efficient interaction between educators and learners, creating almost identical environment for teaching and learning as in the traditional education system. Moreover, this type of communication has a significant potential to innovate and enhance a second language teaching process and, at the same time, to provide opportunities for developing skills for autonomous and life-long learning, which are considered to be of crucial importance in today's society.

Keywords: distance education, second language teaching, interaction, communication

Izvori i literatura:

- Anderson, T., Garrison, D. R. (1998): *Learning in a networked world: New roles and responsibilities*. In C. Gibson (Ed.). *Distance learners in higher education*. Madison, WI: Atwood Publishing.
- Anderson, T. (2003): *Modes of interaction in distance education: Recent developments and research questions*. In M. Moore & G. Anderson (Eds.). *Handbook of distance education*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Augar N., Raitman R, Zhou W. (2004): *Teaching and learning online with wikis*, School of Information Technology, Deakin University.
- Bates, F. (1997): *Sociopolitical ecology: Human systems and ecological fields*. New York: Plenum Press.
- Benson, P. (2001): *Teaching and Researching Autonomy in Language Learning*. Pearson Education Limited.
- Brown, H. D. (2001): *Teaching by principle an interactive approach to language pedagogy*. (2nd ed.), White Plains, NY: Pearson Education.
- Chester, A., Buntine, A., Hammond, K., Atkinson, L. (2011): *Podcasting in Education: Student Attitudes, Behavior and Self- Efficacy*. *Educational Technology & Society*, 14 (2).
- Chun, D. M., Plass, J. L. (2000): *Networked multimedia environments for second language acquisition*. In M. Warschauer & R. Kern (Eds.), *Network-Based Language Teaching: Concepts and Practice*, (151-170), New York: Cambridge University Press.
- Conrad, R.M., Donaldson, A. (2012): *Continuing to Engage the Online Learner: More Activities and Resources for Creative Instruction*, Jossey-Bass.
- Doughty, C. And Long M.H. (2001): *Optimal psycholinguistic environments for distance foreign language learning*. Paper presented at Distance Learning of the Less Commonly Taught Languages Conference.
- Faramazi S, Elekaei, A., Koosha, M. (2015): *New Insights into Distance Language Learning*, *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 2(8).

- Garrison, R (1997): *Computer conferencing: The post-industrial age of distance education*. Open Learning.
- Golonka et al. (2014): *Technologies for foreign language learning: a review of technology types and their effectiveness*, Computer Assisted Language Learning, 27 (1).
- Hampel, R. & Hauck, M. (2004): *Towards an effective use of audio conferencing in distance language courses*. Language Learning and Technology, 8(1).
- Holec, H. (1981): *Autonomy and foreign language learning*. Oxford: Pergamon.
- Kern, R., Warschauer, M. (2000): *Theory and practice of network-based language teaching*. In: Warschauer, M., Kern, R. (eds.) *Network-based language teaching: Concepts and practice*. New York: Cambridge University Press, (1-19).
- Kim S-K and Lim K (2010) A case study on the effects of microblogging as a learning activity to enhance ESL students' cultural knowledge and motivation to write in English. *Multimedia-assisted Language Learning* 13(3): 155–174.
- Kim S-K and Lim K (2010) A case study on the effects of microblogging as a learning activity to enhance ESL students' cultural knowledge and motivation to write in English. *Multimedia-assisted Language Learning* 13(3): 155–174.
- Lamb, B. (2004): *Wide open spaces, Ready or not*, Educause Review.
- Little, D. (1991): *Learner Autonomy. 1: Definitions, Issues and Problems*. Dublin: Authentik.
- Lipman, M. (1991): *Thinking in education*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mason, R. (1998): *Globalising Education, Trends and Applications*, London: Routledge.
- Meskill, C., Anthony, N. (2005): *Foreign language learning with CMC: Forms of online instructional discourse in a hybrid Russian Class*. *System*, 33(1).
- Moore, M.G. & Kearsley, G (1996): *Distance Education: A systems view*. New York: Wadsworth.
- Muppala, JK. & Kong, CK. (2007): *Podcasting and its use in enhancing course content*. *Computers and Advanced Technology in Education*.
- Pellettieri, J., (2000): *Negotiation in cyberspace: The role of chatting in the development of grammatical competence*. In M. Warschauer, R. Kern. (Eds.), *Network-based Language Teaching: Concepts and Practices*. New York: Cambridge University Press.

- Richards, J. C., Rodgers, T. S. (2001): *Approaches and Methods in Language Teaching*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sims, R. (1999): *Interactivity on stage: Strategies for learner-designer communication*, Australian Journal of Educational Technology, 15(3).
- Skehan, P. (2003): *Task-based instruction*, Language Teaching, 36.
- Smaldino, E. S., Lowther, L., D., Mims, C., Russell, D. J., (2015): *Instructional Technology and Media for Learning*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Smith, B. (2003): *Computer-mediated negotiated interaction: An expanded model*. *The Modern Language Journal*, 87(1).
- Smith, B. (2004): *Computer-mediated negotiated interaction and lexical acquisition*. *Studies in Second Language Acquisition*, 26.
- Vygotsky, L.S. (1978): *Mind and society: The development of higher mental processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wang, Y. (2004): *Distance language learning: Interactivity and fourth-generation Internet-based videoconferencing*. *CALICO Journal*, 21 (2).
- Wang, Y. (2006): *Negotiation of meaning in desktop videoconferencing-supported distance language learning*. *ReCALL*, 18 (1).
- Warschauer, M. (1997): *Computer-mediated collaborative learning: Theory and practice*. *Modern Language Journal*, 81.
- Warschauer, M. (1998): *Interaction, negotiation, and computer-mediated learning*. Paper presented at the Educational Technology in Language Learning: *Theoretical Considerations and Practical Applications*, Lyon, France.
- Wenger, E. (2001): *Supporting communities of practice: A survey of community-orientated technologies*.
- White, C. (2003): *Language learning in distance education*, Cambridge University Press
- Yero, J. (2002). *Teaching in Mind: How Teacher Thinking Shapes Education*, Hamilton, MT. MindFlight Publishing

Leila Begić, Zamir Mrkonjić, Mirza Sitarević, Samra Karagić

UTVRĐIVANJE RAZLIKA U JEZIČKIM SPOSOBNOSTIMA UČENIKA PRVIH RAZREDA REDOVNE OSNOVNE ŠKOLE U ODNOSU NA OBRAZOVNI NIVO RODITELJA

SAŽETAK

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi razlike u jezičkim sposobnostima učenika prvih razreda redovne osnovne škole u odnosu na obrazovni nivo roditelja. Uzorak ispitanika je sačinjavao ukupno 190 učenika prvih razreda redovnih osnovnih škola čiji se uzrast kretao od 72 do 89 mjeseci. Istraživanje se provodilo u osnovnoškolskim ustanovama na području općine Maglaj u Bosni i Hercegovini. Analizom dobijenih rezultata možemo zaključiti da obrazovni nivo roditelja nema utjecaja na razvijenost jezičkih sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola. Iako nije zabilježen direktni utjecaj, porodično okruženje i socioekonomski status roditelja, uključujući njihov nivo obrazovanja, predstavljaju bogat izvor djetetovih iskustava, te uveliko mogu poboljšati razvoj dječijeg usmenog i pismenog jezika.

Ključne riječi: jezičke sposobnosti, obrazovni nivo roditelja, djeca prvih razreda

Uvod

Jezik predstavlja organizovani sistem dogovorenih signala i uređenih pravila strukture koji se koriste kao sredstvo za komunikaciju. Izražava se receptivno i ekspresivno kroz čitanje, pisanje, slušanje i govor (Brandone, Salkind, Golinkoff i Hirsh – Pasek 2006). To je bogat, složen i prilagodljiv sistem, te predstavlja način kombinovanja glasova, riječi, znakova i rečenica s ciljem iskazivanja naših misli i razumjevanja drugih ljudi. Jezik predstavlja način na koji se kao

ljudi, socijaliziramo i učimo (Apel i Masterson 2004). Jezik se sastoji od pet sistema ili aspekata komunikacije: fonologije, semantike, sintakse, morfologije i pragmatike. Fonetika i fonologija izučavaju znanje glasovne strukture jezika. Znanje o sistemskim promjenama oblika pojedinih riječi istražuje morfologija. Znanje o prihvatljivom povezivanju i odgovarajućem poretku riječi u rečenici kao i njihovoj funkciji u cjelini rečenice proučava sintaksa. Semantika proučava značenje pojedinačnih riječi i njihovih uzajamnih značenjskih odnosa u tekstu i van njega (Riđanović 1998). Tokom prvih godina života, djeca prolaze kroz velike promjene u razvoju različitih domena, a ulazak u „formalni jezik“ predstavlja jedno je od najvećih dostignuća ranog razvoja (Tamis – LeMonda i Rodriguez 2009). U govoru djece od četiri do pet godina pojavljuju se složene semantičke i sintaksičke konstrukcije. Sa razvojem jezika dijete počinje da shvata različite vidove jezičke mnogoznačnosti. Pozitivni semantički razvoj je osnova za razumijevanje procesa usvajanja govora. Semantički razvoj prethodi sintaksičkoj realizaciji (Brković 2000). U petoj godini života nastavlja se aktivan razvoj djetetova govora. Usvajaju se načini tvorbe riječi: tvorba imenica, tvorba glagola pomoću prefiksa, komparacija pridjeva, proširuje se rječnik u kojem se pojavljuju imenice koje označavaju dijelove predmeta i sl. Dijete koristi ne samo jednostavne proširene rečenice, nego i nezavisno i zavisno složene rečenice, kao i uzročne i vremenske rečenice (Ivanovsky i Gadasin 2010). Djetetova razvijenost i zrelost različitih razvojnih aspekata poput kognicije, motorike, socijalnog razvoja, te govorno – jezičkog razvoja predstavljaju bitne faktore koji su povezani sa polaskom u školu. Učenje govornih i jezičkih vještina su od suštinske važnosti za obrazovni uspjeh učenika, a uspješnost usvajanja školskih znanja u velikoj mjeri ovisi o govorno – jezičkim sposobnostima (Begić, Duranović i Karagić 2016). Neki od optimalnih uvjeta za razvoj govora su skladni odnosi između djeteta i njegove okoline, dobri govorni modeli i mogućnost za sticanje što cjelovitijeg iskustva o svijetu u kojem dijete živi. Kako se u školi očekuje da dijete govori i književnim jezikom, uz dijelekat kojim se govori u kući potrebno je u starijem predškolskom periodu posvetiti pažnju i standardnom jeziku. Dobar govorni model u ovom razdoblju je osoba koja poznaje, koristi i prilagođava standardni jezik i dijalekt odgovarajućim situacijama (Zečić 2006). Brojni autori u različitim istraživanjima nastojali su utvrditi utjecaj varijabli koje opisuju socioekonomski

status na razvoj djeteta i njegovo funkcionisanje. Kvalitet porodice definiše se preko socioekonomskog statusa koji čine ekonomski položaj porodice, obrazovni status oca, majke ili oba roditelja, opremljenost stana stimulativnim i kulturnim sadržajima, te organizacija i strukturiranost kućnog života (Čudina – Obradović i Obradović 1995). Vončina (2013) objašnjava da je stepen obrazovanja drugi ključni element socioekonomskog statusa, te je povezan s visinom dohotka, radnim statusom i sl, a obrazovanje povećava društvene i psihološke resurse, uključujući i osjećaj kontrole nad vlastitim životom i sposobnost suočavanja sa životnim problemima.

Razlog velikog interesa istraživača za socioekonomski status jeste njegov utjecaj na opće funkcionisanje pojedinaca (Lupien, King, Meaney i McEwen 2000). Neka od istraživanja su pokazala da su djeca koja dolaze iz niskih socioekonomskih sredina i čije majke imaju nizak nivo obrazovanja izložena većem riziku od akademskog neuspjeha (Washington 2001, prema Martin 2006). Noack (2004) navodi da su obrazovaniji roditelji u većoj mogućnosti osigurati kvalitetnije obrazovanje, te pomagati djetetu u učenju. Također, obrazovaniji roditelji postavljaju veće zahtjeve pred dijete, prenose stavove o važnosti školovanja, te su više uključeni u proces obrazovanja svoje djece. Hoff (2003) ističe da obrazovaniji roditelji više razgovaraju sa svojom djecom, te primjenjuju složenije i različite jezičke strukture, što rezultira razvijenijim jezičkim i čitateljskim vještinama kod djeteta. Bez obzira na sve iznesene činjenice, moramo istaći da se kod većine djece razvoj jezika odvija bez poteškoća (Brandon, Salkind, Golinkoff i Hirsh – Pasek 2006). Jezičke vještine podupiru sve ljudske interakcije, a problemi s jezikom se prožimaju i imaju utjecaj na sposobnosti čitanja, pisanja i komuniciranja s drugima (Catts, Fey, Tomblin i Zhang 2002 prema Brandon, Salkind, Golinkoff i Hirsh – Pasek 2006).

Metode rada

Uzorak ispitanika

U ovom istraživanju ispitano je ukupno 190 učenika koja pohađaju prvi razred, oba spola, uzrasta od 72 mjeseca do 89 mjeseci (od 6 godina do 7 godina i 5 mjeseci). Istraživanje se provodilo u redovnim osnovnoškolskim ustanovama na području općine Maglaj.

Uzorak varijabli

Varijable koje su se koristile u ovom istraživanju možemo podijeliti u dvije grupe: anamnestičke varijable i varijable za ispitivanje jezičkih sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola.

Sociodemografske varijable

1. Obrazovni nivo majke (ONM): Nema obrazovanja (NO); Niža stručna sprema (NSS); Srednja stručna sprema (SSS); Viša i visoka stručna sprema (VŠS i VSS); Magistar i doktor nauka (MR i DR).
2. Obrazovni nivo oca (ONO): Nema obrazovanja (NO); Niža stručna sprema (NSS); Srednja stručna sprema (SSS); Viša i visoka stručna sprema (VŠS i VSS); Magistar i doktor nauka (MR i DR).

Varijable za ispitivanje jezičkih sposobnosti učenika

1. Razlikovanje riječi (RARI),
2. Fonemska analiza (FONAN),
3. Artikulacija glasova (ART),
4. Slikovni rječnik (SLRJ),
5. Relacijski rječnik (RELRJ),
6. Usmeni rječnik (UR),
7. Sintaksičko razumijevanje (SINRA),
8. Ponavljanje rečenica (PONRE),
9. Morfološko upotpunjavanje (MOUPO).

Način provođenja istraživanja i mjerni instrument

Odobrenja za provođenje istraživanja dobijena su od direktora ustanova u kojima se provodilo istraživanje, kao i od roditelja djece. Za ispitivanje jezičkih sposobnosti učenika koristio se „Test jezičkog razvoja“ (Test of language development- TOLDP4) koji je preveden i prilagođen bosanskom jeziku (Newcomer i Hammill 2008). U okviru jezičkih sposobnosti ispitivale su se sposobnosti na fonološkoj razini, semantičkoj razini, te sposobnosti u gramatičkoj strukturi jezika. Test se sastoji od ukupno 9 podtestova. Podtestovi: Slikovni rječnik, Relacijski rječnik, Usmeni rječnik, Sintaksičko razumijevanje, Ponavljanje rečenica i Morfološko upopunjavanje predstavljaju 6

glavnih podtestova. Također, postoje 3 dopunska podtesta (Razlikovanje riječi, Fonemska analiza i Artikulacija glasova). Tokom provođenja testiranja za 6 glavnih podtestova ispitano je ukupno 190 djece, odnosno cijeli uzorak. Prema propozicijama testa, dopunski testovi se ne koriste za ispitivanje djece starije od 7 godina. Iz tog razloga smo za provođenje ispitivanja dopunskih podtestova u uzorak uvrstili djecu uzrasta od 72 do 84 mjeseca, tj. ukupno 165 djece.

Podtestovi: Razlikovanje riječi, Fonemska analiza i Artikulacija glasova su se koristila za ispitivanje sposobnosti na fonološkoj razini. Podtest Razlikovanje riječi se sastoji od ukupno 28 zadataka, te nam služi za mjerenje dječije sposobnosti da uoči razlike između sličnih glasova. Podtest Fonemska analiza sa ukupno 22 zadatka mjeri sposobnost da se riječi podijele u manje fonemske jedinice, a podtest Artikulacija glasova kroz 25 zadataka mjeri djetetovu sposobnost da proizvodi glasove našeg jezika. Sposobnosti na semantičkoj razini su se ispitivale pomoću podtestova Slikovni rječnik, Relacijski rječnik i Usmeni rječnik. Semantički podtest Slikovni rječnik sa ukupno 34 zadatka pokazuje koliko ispitanik razumije značenje izgovorenih riječi. Semantički podtest Relacijski rječnik sa ukupno 34 zadatka nam pokazuje djetetovu sposobnost da razumije i govorno izrazi vezu između dvije izgovorene stimulacijske riječi. Podtest Usmeni rječnik sadrži ukupno 38 zadataka pomoću kojih se utvrđuje djetetova sposobnost da usmeno definiše pojam koji ispitivač izgovori. Sposobnosti u gramatičkoj strukturi jezika su se ispitivale pomoću podtestova Sintaksičko razumijevanje, Ponavljanje rečenica i Morfološko upotpunjavanje. Podtest Sintaksičko razumijevanje se sastoji od ukupno 30 zadataka pomoću kojih procjenjujemo djetetovu sposobnost da razumije značenje rečenice. Podtest Ponavljanje rečenica, od ukupno 36 zadataka, mjeri djetetovu sposobnost da ponavlja rečenice. Gramatički podtest Morfološko upotpunjavanje, sa ukupno 38 zadataka, procjenjuje djetetovu sposobnost prepoznavanja, razumijevanja i upotrebe zajedničkih morfoloških formi bosanskog jezika. Prema propozicijama testa, za sve podtestove važi da se testiranje prekida nakon 5 uzastopnih grešaka. Svi ispitanici su individualno ispitani navedenim mjernim instrumentom. Svakom učeniku su se prije početka ispitivanja svakog podtesta predstavile upute, te se provjerilo da li ispitanik razumije navedeno. Nakon toga se počelo sa testiranjem učenika. Opisni termini koji se odnose na nivo fonološke, semantičke i gramatičke razvijenosti su predstavljeni kao: veoma loše, loše, ispod

prosječne, prosječne, iznad prosječne, odlične i izvanredno odlične sposobnosti. Za prikupljanje podataka u vezi sa sociodemografskim varijablama koristio se „Upitnik za roditelje“ koji je konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Navedeni upitnik se proslijedio roditeljima djece koja su uključena u istraživanje. Naime, oba roditelja su popunili upitnik u kojem su se nalazila pitanja u vezi sa njihovim nivoom obrazovanja. U upitniku, roditelji su mogli označiti jedno od ponuđenih odgovora, i to: nema obrazovanja, niža stručna sprema, srednja stručna sprema, viša i visoka stručna sprema, te magistar i doktor nauka.

Statistička obrada podataka

Podaci su biti obrađeni pomoću statističkog programa SPSS 20,0. Statistička značajnost se uvažavala za $p < 0.05$. U statističkoj obradi podataka izračunati su osnovni statistički parametri: aritmetička sredina, standardna devijacija, minimalni i maksimalni rezultat i frekvencija rezultata. Za ispitivanje razlika u pojedinim varijablama koristila se jednofaktorska analiza varijanse.

Rezultati

Uzorak ispitanika obuhvatio je ukupno 190 učenika prvih razreda redovne osnovne škole čija je uzrast u prosjeku iznosila 79,6 mjeseci. Najmlađi ispitanik imao je 72 mjeseca, a najstariji ispitanik 89 mjeseci starosti.

Posmatrajući varijablu koja opisuje obrazovni nivo oca, 8,9% očeva je imalo nižu stručnu sprema, 87,4% srednju stručnu sprema, te 3,7% višu i visoku stručnu sprema. Niti jedan otac nije bio bez obrazovanja, niti je ijedan otac imao najviše obrazovanje (magistar i doktor nauka) (tabela 1).

Tabela 1. Distribucija frekvencije obrazovnog nivoa očeva učenika prvih razreda osnovnih škola

Varijable	Frekvencija	Validni procenat
Niža stručna sprema	17	8,9
Srednja stručna sprema	166	87,4
Viša i visoka stručna sprema	7	3,7
Ukupno	190	100

Tabela 2. prikazuje varijablu koja opisuje obrazovni nivo majki, pri čemu je 20,5% majki sa nižom stručnom spremom, 75,8% sa srednjom stručnom spremom, te 3,7% sa višom i visokom stručnom spremom. Niti jedna majka u uzorku nije bila bez obrazovanja, ali isto tako nije bilo niti jedne majke koja je imala najviši stepen obrazovanja.

Tabela 2. Distribucija frekvencije obrazovnog nivoa majki učenika prvih razreda osnovnih škola

Varijable	Frekvencija	Validni procenat
Niža stručna sprema	39	20,5
Srednja stručna sprema	144	75,8
Viša i visoka stručna sprema	7	3,7
Ukupno	190	100

Osnovni statistički pokazatelji varijabli koje opisuju jezičke sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola prikazani su u tabeli 3. Rezultati pokazuju da su učenici na varijabli „Razlikovanje rječnika“ pokazali odlične sposobnosti. Na varijablama „Artikulacija glasova“ i „Slikovni rječnik“ učenici su pokazali rezultat između prosječnih i iznad prosječnih sposobnosti. Na varijablama „Fonološka analiza“, „Relacijski rječnik“, „Usmeni rječnik“, „Ponavljjanje rečenica“, „Sintaksičko razumijevanje“ i „Morfološko upotpunjavanje“ učenici prvih razreda osnovnih škola su pokazali prosječne sposobnosti.

Tabela 3. Osnovni statistički pokazatelji varijabli koje opisuju jezičke sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola

Varijable	N	Min	Max	$\bar{X}$	SD
RARI	165	1	6	5,31	1,135
FONAN	165	3	5	4,02	0,441
ART	165	1	7	4,62	0,920
SLR	190	4	7	4,55	0,655
REL RJ	190	1	7	4,27	0,704
UR	190	1	6	4,02	0,430

LEILA BEGIĆ, ZAMIR MRKONJIĆ, MIRZA SITAREVIĆ, SAMRA KARAGIĆ: UTVRĐIVANJE RAZLIKA
U JEZIČKIM SPOSOBNOSTIMA UČENIKA PRVIH RAZREDA REDOVNE OSNOVNE ŠKOLE U
ODNOSU NA OBRAZOVNI NIVO RODITELJA

PNRE	190	3	7	4,05	0,402
SINRA	190	2	6	3,98	0,563
MOUPO	190	3	6	4,12	0,461

Legenda: Razlikovanje riječi (RARI); Fonemska analiza (FONAN); Artikulacija glasova (ART); Slikovni rječnik (SLRJ); Relacijski rječnik (RELRJ); Usmeni rječnik (UR); Ponavljanje rečenica (PONRE); Sintaksičko razumijevanje (SINRA); Morfološko upotpunjavanje (MOUPO).

Za utvrđivanje statističke značajnosti razlika aritmetičkih sredina varijabli koje opisuju fonološku sposobnost u odnosu na obrazovni nivo očeva korištena je jednofaktorska analiza varijanse na razini značajnosti od 5%. Analizom rezultata jednofaktorske analize varijanse prikazanih u tabeli 4. možemo zaključiti da ne postoje statistički značajne razlike u fonološkoj sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola u odnosu na obrazovni nivo očeva.

Tabela 4. Rezultati jednofaktorske analize varijanse fonološke sposobnosti učenika u odnosu na obrazovni nivo očeva

Varijable	Izvor varijabiliteta	Zbir kvadrata odstupanja	Df	Prosječno kvadratno odstupanje	F omjer	p
	Između grupa	5,039	2	2,520	1,979	0,141
RARI	Unutar grupa	206,197	162	1,273		
	Ukupno	211,867	164			
	Između grupa	0,143	2	0,072		
FONAN	Unutar grupa	29,251	162	0,181	0,396	0,674
	Ukupno	29,394	164			
	Između grupa	1,358	2	0,679		
ART	Unutar grupa	137,345	162	0,848	0,801	0,451
	Ukupno	138,703	164			

Legenda: Razlikovanje riječi (RARI); Fonemska analiza (FONAN); Artikulacija glasova (ART)

Tabele 5. i 6. prikazuju rezultate jednofaktorske analize varijanse koji objašnjavaju da ne postoje statistički značajne razlike u semantičkoj i gramatičkoj sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola u odnosu na obrazovni nivo očeva.

Tabela 5. Rezultati jednofaktorske analize varijanse semantičke sposobnosti učenika u odnosu na obrazovni nivo očeva

Varijable	Izvor varijabiliteta	Zbir kvadrata odstupanja	Df	Prosječno kvadratno odstupanje	F omjer	p
	Između grupa	0,509	2	0,255	0,592	0,554
SLR	Unutar grupa	80,464	187	0,433		
	Ukupno	80,974	189			
	Između grupa	2,809	2	1,495		
REL RJ	Unutar grupa	90,959	186	0,489	2,888	0,058
	Ukupno	93,768	189			
	Između grupa	1,619	2	0,810		
UR	Unutar grupa	56,323	187	0,301	2,688	0,071
	Ukupno	57,942	189			

Legenda: Slikovni rječnik (SLR); Relacijski rječnik (REL RJ); Usmeni rječnik (UR)

Tabela 6. Rezultati jednofaktorske analize varijanse sposobnosti u gramatičkoj strukturi jezika učenika u odnosu na obrazovni nivo očeva

Varijable	Izvor varijabiliteta	Zbir kvadrata odstupanja	Df	Prosječno kvadratno odstupanje	F omjer	p
	Između grupa	0,259	2	0,130	0,362	0,697
SINRA	Unutar grupa	66,983	187	0,358		
	Ukupno	67,242	189			
	Između grupa	0,538	2	0,269		
PNRE	Unutar grupa	30,036	187	0,161	1,647	0,190
	Ukupno	30,574	189			
	Između grupa	0,148	2	0,074		
MOUPO	Unutar grupa	41,726	187	0,223	0,331	0,719
	Ukupno	41,874	189			

Legenda: Sintaksičko razumijevanje (SINRA); Ponavljanje rečenica (PONRE); Morfološko upotpunjavanje (MOUPO)

Tabele 7, 8 i 9 prikazuju rezultate jednofaktorske analize varijanse koji objašnjavaju da ne postoje statistički značajne razlike u fonološkoj i semantičkoj sposobnosti, kao ni sposobnosti u gramatičkoj strukturi jezika učenika prvih razreda osnovnih škola u odnosu na obrazovni nivo majki.

Tabela 7. Rezultati jednofaktorske analize varijanse fonološke sposobnosti *učenika* u odnosu na obrazovni nivo majki

Varijable	Izvor varijabiliteta	Zbir kvadrata odstupanja	Df	Prosječno kvadratno odstupanje	F omjer	p
	Između grupa	0,807	2	0,403	0,311	0,733
RARI	Unutar grupa	210,430	162	1,299		
	Ukupno	211,236	164			
	Između grupa	0,889	2	0,445		
FONAN	Unutar grupa	28,504	162	0,176	2,528	0,083
	Ukupno	29,394	164			
	Između grupa	2,240	2	1,120		
ART	Unutar grupa	136,463	162	0,842	1,330	0,267
	Ukupno	138,703	164			

Legenda: Razlikovanje riječi (RARI); Fonemska analiza (FONAN); Artikulacija glasova (ART)

Tabela 8. Rezultati jednofaktorske analize varijanse semantičke sposobnosti *učenika* u odnosu na obrazovni nivo majki

Varijable	Izvor varijabiliteta	Zbir kvadrata odstupanja	Df	Prosječno kvadratno odstupanje	F omjer	p
	Između grupa	0,012	2	0,006	0,13	0,987
SLR	Unutar grupa	80,665	187	0,434		
	Ukupno	80,974	189			
	Između grupa	0,707	2	0,354		
RELJR	Unutar grupa	93,037	187	0,498	0,711	0,493
	Ukupno	93,768	189			
	Između grupa	0,066	2	0,033		
UR	Unutar grupa	57,859	186	0,309	0,107	0,899
	Ukupno	57,942	189			

Legenda: Slikovni rječnik (SLRJ); Relacijski rječnik (RELJR); Usmeni rječnik (UR)

Tabela 9. Rezultati jednofaktorske analize varijanse sposobnosti u gramatičkoj strukturi jezika učenika u odnosu na obrazovni nivo majki

Varijable	Izvor varijabiliteta	Zbir kvadrata odstupanja	Df	Prosječno kvadratno odstupanje	F omjer	p
	Između grupa	0,415	2	0,208	0,581	0,560
SINRA	Unutar grupa	66,827	187	0,357		
	Ukupno	67,242	189			
	Između grupa	0,411	2	0,205		
PNRE	Unutar grupa	30,163	187	0,161	1,274	0,282
	Ukupno	30,574	189			
	Između grupa	0,578	2	0,289		
MOUPO	Unutar grupa	41,295	187	0,221	1,309	0,273
	Ukupno	41,874	189			

Legenda: Sintaksičko razumijevanje (SINRA); Ponavljanje rečenica (PONRE); Morfološko upotpunjavanje (MOUPO)

Diskusija

Veoma je teško dati precizan odgovor na pitanje šta šestogodišnje dijete koje polazi u školu jezički zna i može. Da bismo utvrdili jezičke norme potrebno je dobiti odgovor na brojna pitanja. Koja su obilježja jezika šestogodišnjaka? Koliko dijete razumije jezik kojim se služe odrasli u njegovom okruženju? Koliki je djetetov prosječni rječnik? Da li dijete razumije značenje apstraktnih riječi i kojih? Koje gramatičke strukture dijete razumije? Koje gramatičke strukture dijete upotrebljava, a s kojima ima poteškoća? Kod šestogodišnjaka se na primjer može desiti da još nije usvojena deklinacija svih imenica muškog roda, itd. (Kuvač i Cvikić 2003, prema Cvikić, Jelaska, Kuvač i Novak Milić 2004). Također, neki šestogodišnjaci ne razumiju značenje svih prijedloga (Lukšić i sar. 1997, prema Cvikić, Jelaska, Kuvač i Novak Milić 2004). Neka djeca imaju poteškoće da se „izdignu“ iznad konkretne razine značenja riječi i u tom slučaju ne razumiju značenje frazema (Kuvač i Vancas 2003, prema Cvikić, Jelaska, Kuvač i Novak Milić 2004).

Osnovni statistički pokazatelji varijabli koje opisuju jezičke sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola u ovom istraživanju ukazuju na to da su učenici na varijabli „Razlikovanje rječnika“ pokazali odlične sposobnosti. Na varijablama „Artikulacija glasova“ i „Slikovni rječnik“ učenici su pokazali rezultat između prosječnih i iznad prosječnih sposobnosti. Na varijablama „Fonološka analiza“, „Relacijski rječnik“, „Usmeni rječnik“, „Ponavljanje rečenica“, „Sintaksičko razumijevanje“ i „Morfološko upotpunjavanje“ učenici prvih razreda osnovnih škola su pokazali prosječne sposobnosti. Pored navedenog, rezultati ovog istraživanja su pokazali da obrazovni nivo roditelja, niti oca, niti majke, ne utječe na razvijenost jezičkih sposobnosti učenika prvih razreda osnovnih škola. Mnoga istraživanja ističu važnost roditelja i njihovog obrazovanja na govorne i jezičke sposobnosti njihove djece. Pinker (1994) je proveo istraživanje čiji su rezultati pokazali da socioekonomski status roditelja, nivo obrazovanja roditelja, te uvjeti u kojima dijete živi imaju veliki utjecaj na veličinu i raznovrsnost dječijeg leksikona. Međutim, navedeni faktori nisu pokazali utjecaj na nivo razvijenosti gramatičkih sposobnosti, ni u pogledu morfologije ni u pogledu sintakse. Navedena istraživanja se slažu sa rezultatima koji su dobijeni u ovom istraživanju. Razvoj dječijeg govora se ubrzava pozitivnim verbalnim utjecajem odraslih osoba, posebno od strane roditelja (Mashburn, Justice, Jason, Downer i Pianta 2009). Analizom dostupne literature možemo zaključiti da su provedena brojna istraživanja koja su nastojala utvrditi utjecaj različitih socioekonomskih varijabli na jezički razvoj djece. Najčešće se ispitivalo ekonomsko stanje porodice, broj članova u porodici, redoslijed rođenja djece, kao i obrazovanje roditelja. Kada je u pitanju povezanost jezičkih karakteristika i porodice, mlađa djeca sa ograničenim edukativnim i materijalnim poticajima koja su često nastala kao posljedica ograničenih finansijskih sredstava, najvjerovatnije će pokazati određene nedostatke u razvoju pismenosti i sposobnosti računanja polaskom u školu, u odnosu na djecu koja su savladala takve vještine. Djeca iz porodica sa nižim ekonomskim statusom su manje izložena raznovrsnom rječniku, u odnosu na djecu iz porodica sa višim ekonomskim statusom. Djeca iz porodica sa višim ekonomskim statusom imaju veći vokabular što doprinosi boljem akademskom statusu (Caroll 2013). Autori Tamis – LeMonda i Rodriguez (2009) proveli su istraživanje prilikom čega su utvrdili da poređenjem sa starijim

majkama, mlađe majke pokazuju nižu razinu verbalne stimulacije, manju raznovrsnost i kompleksnost riječi. Majke sa nižim obrazovanjem rijetko čitaju svojoj djeci i pokazuju manje sofisticiraniji rječnik i manje pismene sposobnosti koje utječu na količinu i kvalitet verbalne interakcije sa djetetom. Obrazovanje roditelja se također odražava i na porodične prihode. Siromaštvo i trajno siromaštvo su povezani sa manje stimulativnom okolinom, te roditelji koji žive u siromaštvu imaju djecu kod kojih postoji rizik za kognitivnim, akademskim i socioemocionalnim poteškoćama (Tamis – LeMonda i Rodriguez 2009). Djeca koja žive u siromaštvu su osjetljivija na loše uspjehe u školi u odnosu na djecu koja potiču iz porodica srednjih i visokih klasa. Ona su podložnija lošoj kvaliteti obrazovanja i nižem kognitivnom, socijalnom i akademskom razvoju (Goelman i Pence 1998, Pianta i sar. 2002, prema Krzewina 2012). Porodično okruženje koje ujedno predstavlja i izvor djetetovih iskustava može poboljšati razvoj usmenog i pismenog jezika (Crain 2004, Senechal, Lefevre, Thomas i Daley 1998, Powell 2004, prema Ferkonja – Peklaj i Marjanović – Umek 2011). Dostupnost materijala za učenje kod kuće, zajedničko čitanje knjiga i pristup poticajnim materijalima izvan kuće igraju važnu ulogu u razvoju pismenosti djeteta i jezičkih postignuća (Dearing i Tylor 2007, prema Ferkonja – Peklaj i Marjanović – Umek 2011). Rezultati istraživanja koje su provele Ferkonja – Peklaj i Marjanović – Umek (2011) su pokazali da su djeca čije su majke imale viši stepen obrazovanja postigla veći nivo na jezičkoj razvojnoj skali. Također, ta je grupa djece pokazala veću sposobnost jezičkog izražavanja u testiranoj situaciji tako što su dosljednije prepričavali priče prema slikovnici. Njihov spontani jezik ocijenjen je kao viši od strane predškolskih odgajatelja. Međutim, obrazovanje majke nije imalo značajnu uzajamnu vezu s dječjim jezičkim razumijevanjem koji je ocijenjen u testiranoj situaciji ili s procjenom majke o dječjem spontanom ili prirodnom jeziku. Obrazovanje roditelja nije imalo značajnu uzajamnu vezu s bilo kojim procjenama jezika djeteta, što su pokazali i rezultati ovog istraživanja.

U svakom slučaju, bez obzira na dobijene rezultate, bitno je istaći da okruženje (socijalno, ekonomsko, obrazovno i sl.) ima značajnu ulogu u osiguravanju djetetovog jezičkog iskustva. Svako novo iskustvo osigurava usvajanje novog znanja, odnosno znanja kako prilagoditi jezik trenutnoj situaciji i kako postići komunikacijsku kompetenciju (Cvikić, Jelaska, Kuvač i Novak Milić

2004). Profesionalci koji se bave odgojem, obrazovanjem i rehabilitacijom djece u razvojnom periodu trebaju edukovati i stimulirati roditelje da u komunikaciji sa djecom koriste duže i složenije rečenice upotrebljavajući opise osjećaja, problemski jezik, postavljajući više otvorenih pitanja, te koristeći igre poput igre riječima sa posebnom pažnjom usmjerenom na pravilno izgovaranje prilikom interakcije, komunikacije i igranja. Također preporučuju da okruženje u kojem borave djeca u što većoj mjeri bude ispunjeno različitim štivom za čitanje, te da im se od najranijih dana što više čita. To je najbolji način za poticanje pravilnog govorno – jezičkog razvoja kod djece (Smajlović, Begić i Karagić 2017).

Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi razlike u jezičkim sposobnostima učenika prvih razreda redovne osnovne škole u odnosu na obrazovni nivo roditelja. Rezultati su pokazali da obrazovni nivo roditelja nema utjecaja na razlike u jezičkim sposobnostima učenika prvih razreda osnovnih škola. Jedna od poteškoća, koja moguće ima i utjecaj na same rezultate ovog istraživanja, jeste činjenica da u uzorku nije zabilježen niti jedan primjer graničnih vrijednosti varijable koja opisuje nivo obrazovanja očeva i majki. Naime, u uzorku nije bio niti jedan roditelj bez obrazovanja, ali niti jedan roditelj sa najvišim obrazovanjem koji podrazumjeva magistra ili doktora nauka. Međutim, zabilježen je dominantan broj srednje vrijednosti ove varijable. Samim tim nije obrađen utjecaj krajnjih planiranih vrijednosti date varijable. Smatramo da je dobijeni rezultat ovog istraživanja, koji ukazuje na to da nivo obrazovanja roditelja nema utjecaja na jezičke sposobnosti djece, rezultat, između ostalog, i nemogućnosti sagledavanja eventualnih jezičkih sposobnosti djece neobrazovanih i djece iznad visoko obrazovanih roditelja. Unatoč dobijenim rezultatima u ovom istraživanju, neophodno je istaći da, shodno rezultatima drugih provedenih istraživanja, roditelji predstavljaju najvažniji model po kojem njihova djeca uče i razvijaju se. Poticanje govora i jezika djeteta u smislu stvaranja adekvatnih porodičnih i socijalnih okruženja, pružanju kvalitetnih jezičkih sadržaja, omogućavanju upotrebe kreativnih jezičkih igara i sticanje zajedničkih iskustava roditelja i djece će omogućiti bogat izvor djetetovih iskustava, te će poboljšati dječiji razvoj

usmenog i pismenog jezika. Svako provedeno istraživanje i prikaz dobijenih rezultata o jezičkom razvoju i jezičkim odstupanjima u djece predstavlja veoma važan resurs i osigurava dobru bazu podataka za sva buduća istraživanja.

DETERMINATION OF DIFFERENCES IN LANGUAGE ABILITIES OF FIRST YEAR STUDENTS IN REGULAR ELEMENTARY SCHOOLS DEPENDING ON PARENTS EDUCATIONAL LEVEL

SUMMARY

Aim of this research was to determine the differences in language abilities of first year students in regular elementary schools depending on parents educational level. A sample of respondents consisted of 190 first year students in elementary schools, ages between 72 and 89 months. The research was conducted in elementary schools in the area of municipality Maglaj in Bosnia and Herzegovina. Based on results of this research we can conclude that the parents educational level has no impact on the development of the language abilities of first year students in regular elementary schools. Although it has no direct influence, family environment and socioeconomic status of parents, including their level of education, presents a wealth source of child's experiences and can greatly improve the development of oral and written students language.

Key words: language abilities, parents educational level, first year students

Literatura

- Apel, K, Masterson, J. (2004): *Jezik i govor od rođenja do šeste godine*, Ostvarenje, Lekenik.
- Begić, L, Duranović, M, Karagić, S. (2016): „Differences in language skills first grade students in relation to the length of attending kindergarten“, *Human Journal of interdisciplinary studies* 6 (2): 8-14.
- Brandone, AC, Salkind, SJ, Golinkoff, RM, Hirsh – Pasek, KB, George, G. (2006): Language development. U: Minke, KM. (2006) (Ur). *Children's needs III:*

- Development, prevention, and intervention* (Ur). National Association of School Psychologists, Washington, DC, US, 499-514.
- Brković, AD. (2000): *Razvojna psihologija*, Učiteljski fakultet, Univerziteta u Užicama, Užice.
- Carroll, CJ. (2013): *The Effects of Parental Literacy Involvement and Child Reading Interest on the Development of Emergent Literacy Skills*, Dissertation, University of Wisconsin Milwaukee, Milwaukee, Preuzeto 08.10.2018. sa: <http://dc.uwm.edu/etd>.
- Cvikić, L, Jelaska, Z, Kuvač, J, Novak Milić, J. (2004): *Jezičak*, Preuzeto 25.07.2016. sa: www.cool-school.net/forum/download.php.
- Čudina – Obradović, M, Obradović, J. (1995): „Utjecaj bračnog emocionalnog sklada roditelja na školski uspjeh i ponašanje djece“, *Društvena istraživanja* 4 (4-5): 627-639.
- Ferkonja – Peklaj, U, Marjanović – Umek, LJ. (2011): „Obiteljska pismenost i obrazovanje roditelja u odnosu na različite mjere jezičnih sposobnosti djeteta“, *Savremena psihologija* 14 (1): 57-73.
- Hoff, E. (2003): „The specificity of environmental influence: Socioeconomic status affects early vocabulary development via maternal speech“, *Child Development* 74(5): 1368-1778.
- Ivanovsky, O, Gadasin, I. (2010): *Vesela škola s logopedom*, Planet Zoe, Buševac.
- Krzewina, JM. (2012): *Effect of Preschool Classroom Quality on Social and Language Development*, Dissertations, University of Wisconsin Milwaukee, Milwaukee, Preuzeto: 09.10.2018.sa:<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1032.5240&rep=rep1&type=pdf>.
- Lupien, SJ, King, S, Meaney, MJ, McEwen, BS. (2000): „Child’s stress hormone levels correlate with mother’s socioeconomic status and depressive state“, *Society of Biological Psychiatry* 48(10): 976-980.
- Martin, NR. (2006): *The role of the home literacy environment in the development of early literacy skills and school readiness in kindergarten children from low socioeconomic and minority families*, Graduate theses dissertations, USA, College of Education, University of South Florida, preuzeto 10.10.2018. sa: <http://scholarcommons.usf.edu/etd/2616>

- Mashburn, AJ, Justice, LM, Downer, JT, Pianta, RC. (2009): „Peer Effects on Preschool Children’s Language Development“, *Child Development* 80: 686-702.
- Newcomer, PL, Hammill, DD. (2008): *Test of language development*, Pro-ed, Austin, Texas.
- Noack, P. (2004): „The family context of preadolescents’ orientations toward education: Effects of maternal orientations and behavior“, *Journal of Educational Psychology* 96(4): 714–722.
- Pinker, S. (1994): *The language instinct*, W. Morrow and Co., New York, Preuzeto 09.10.2018. sa: [https://monoskop.org/images/2/20/Pinker_Steven_The_language_instinct_1995.Pdf](https://monoskop.org/images/2/20/Pinker_Sтивен_The_language_instinct_1995.Pdf).
- Ridanović, M. (1998): *Jezik i njegova struktura*, TKP Šahinšpašić, Sarajevo.
- Smajlović, S, Begić, L, Karagić, S. (2017): „Razlike u jezičkim sposobnostima učenika prvih razreda u odnosu na spol“, *VIII Međunarodna naučno-stručna konferencija Unapređenje kvalitete života djece i mladih*, Tuzla, 391-398.
- Tamis – LeMonda, CS, Rodriguez, ET. (2009): Parents Role in Fostering Childrens Learning and Language Development, *Encyclopedia on Early Childhood Development*, *Encyclopedia of the Centre of Excellence for Early Childhood Development (CEECD)*, New York University, USA, Preuzeto 01.10.2018. sa: <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/textes-experts/en/622/parents-role-in-fostering-young-childrens-learning-and-language-development.pdf>.
- Vončina, L. (2013): *Nezaposlenost kao izravan ili neizravan čimbenik rizika za zdravlje*, *Doktorska disertacija*, Split, Medicinski fakultet, Sveučilišta u Splitu.
- Zečić, S, Mujkanović, E, Devolli, A. (2010): *Logopedija*, Connectum, Sarajevo.

*KOMUNIKOLOGIJA I
NOVINARSTVO
RASPRAVE I ČLANCI
Naučni i stručni tekstovi*

Sanela Kuko

INTERKULTURALNI KONFLIKT U TURIZMU I ODNOSI S JAVNOSTIMA

(Prevazilaženje religijskih kulturnih barijera na primjeru turista arapskog porijekla u Mostaru, Čapljini i Međugorju)

SAŽETAK

Turizam s jedne strane omogućava da se kroz interakciju s različitim kulturama spoznaju i vlastite vrijednosti i posebnosti. Kada su dvije strane uskraćene za informacije o Drugom, imamo osnovu za nerazumijevanje i stvaranje predrasuda i stereotipa koji predstavljaju ozbiljne barijere u komunikaciji i percepciji Drugog. Odnosi s javnostima igraju značajnu ulogu u jačanju komunikacije na destinaciji s ciljem prevazilaženja kulturnih barijera i sprečavanja interkulturalnih konflikata.

Jedna od kulturnih barijera koja je posebno osjetljiva jeste religijska. U ovom radu se na konkretnom primjeru pokazuje koliko je važna kvalitetna interkulturalna komunikacija u turizmu i kakva je u uloga odnosa s javnostima u tom kontekstu.

Ključne riječi: interkulturalna komunikacija, religijske kulturne barijere, turizam, odnosi s javnostima, etika u turizmu

„Svaki „sukob“ dviju kultura je „suočenje“ simbola različitih kultura.“

F. Vreg

Uvod

Savremeni turizam je neodvojiv od interkulturalnog dijaloga¹ jer se unutar jednog geografskog prostora u određenom vremenu susreću različite kulture.

1 „Neki autori (F. Ronneberger, 1988, 1-7) smatraju da je interkulturalno komuniciranje svako susretanje kultura, bez obzira na državne granice.“ Vreg, France, *Demokratsko komuniciranje*, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1991, str. 278

Dakle, turizam između ostalog podrazumijeva i interakciju kultura² koje, usljed različitih poimanja svijeta, različitih vrijednosti i uvjerenja, mogu doći u konfliktne situacije ili odnos nerazumijevanja. Tako autor Tubbs navodi da „*pripadnici različitih kultura jedan isti postupak često tumače na različite načine, što dovodi do toga da se ponašaju različito i ne uspevaju da predvide reakciju onog drugog.*“³

Osim toga, za bolje razumijevanje među ljudima neophodna je dobra informiranost, odnosno znanje o drugoj kulturi i prihvatanje različitosti koja se očituje u načinu ponašanja, te uvjerenjima i vrijednostima koje osoba (do)nosi iz svoje kulture.

Interkulturi dijalog u turizmu

Sama činjenica da se u turizmu u jednom trenutku na određenom prostoru susreću dvije ili više kultura bez obzira na nivo njihovih povezanosti ili sličnosti, stvara pretpostavku za moguće konfliktne situacije. U tom susretu u kontakt dolaze kulture koje imaju različite vrijednosne sisteme, klasne, socijalne, rasne, religijske i sl. zbog čega je važno uspostaviti kvalitetnu komunikaciju. „*Verovatnoća za uspostavljanje delotvorne komunikacije određna je, između ostalog, time koliko o nekoj kulturi sudimo na osnovu sopstvenih vrednosti i da li uspevamo da uzmemo u obzir neke druge kulturne norme.*“ (Tubbs 2013: 416)

Interkulturalni konflikt nastaje između ljudi koji u interkulturalni komunikacijski odnos unose „*referentne okvire svojih vlastitih kultura*“ (Vreg 1991: 283), a što predstavlja sistem ideja i vrijednosti jedne kulture po kojima je ona prepoznatljiva. Kulturne barijere u turizmu tiču se, dakle, različitog sistema vrijednosti, svjetonazora, uvjerenja, ponašanja i generalno stila života.⁴

2 „*Pod pojmom kultura podrazumeva se način života jednog društva ili uže društvene grupe, sadržaj interakcija u kojima njeni članovi ostvaruju svoje osnovne egzistencijalne potrebe, kao što su: komunikacija, način ishrane, oblačenje, stanovanje, porodični život, religija, zabava, umetnost, moć i vlast.*“ Avramović, Zoran, *Kultura*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2008, str. 11

3 Tubbs, Stewart, *Komunikacija, principi i konteksti*, Beograd, Clio, 2013, str. 415

4 „*Inskip (1991) suggests that these differences include: basic value and logic system, religious beliefs, traditions, customs, lifestyles, behavioural patterns, dress codes, sense of time budgeting and attitudes towards strangers.*“ Fletcher, John, Fyall, Alan, Gilbert, David, Wannahill, Stephen, *Tourism principles and practice*, (peto izdanje), Velika Britanija, Pearson, 2013. str. 205.

Koliko god turizam s jedne strane omogućavao da se kroz interakciju s različitim kulturama spoznaju i vlastite vrijednosti i posebnosti, da se prošire svjetonazori i obogate iskustva, s druge strane, on stvara i potrebu lokalnog stanovništva da iskaže i pokaže svoju posebnost, svoje vrijednosti, način života, da ga učiniti dominantnijim kako bi svoj sociokulturni utjecaj učinio snažnijim u odnosu na kulturu Drugoga.

Rezultat ovakvog odnosa može biti povećan interes lokalne zajednice za vlastitu kulturu, promoviranje te kulture, isticanje njenih simbola, kao pozitivna strana ovog odnosa, ali i osjećaj nezadovoljstva usljed zanemarivanja ili ignorisanja kulturnog identiteta lokalne zajednice od strane turista ili nepravilnog upravljanja destinacijom.

„Odbrambeni mehanizmi pokreću procese zaštite (čak i jačanja) referentnog odnosa prema svojim primarnim i sekundarnim grupama; očuvanje vlastitog identiteta zahtijeva vjernost političkim, ekonomskim, kulturnim, vjerskim, edukativnim, naučnim i drugim institucijama svog naroda i državne zajednice.“ (Vreg 1991: 284)

Vreg smatra da se konflikti osjećaju kao prijetnja vlastitom kulturnom identitetu⁵ koji je opet zbir simbola jedne društvene zajednice koja im daje značenja na osnovu kojih se razlikuje od drugih zajednica. Autor Avramović ističe da se kulturni identitet ispoljava u tri oblika: kao svakodnevni, stvaralački i historijsko – politički. Osim toga, percepcija kulturnog identiteta je subjektivna i zavisi od svakog pojedinca koji je pripadnik jedne zajednice.

Vlastita percepcija svijeta, kao i igranje socijalnih uloga u kontekstu susreta kultura, imaju vrlo važnu ulogu u nastanku i razvoju interkulturnog konflikta. *„Religija je jedan oblik pogleda na svijet, odnosno jedno shvatanje smisla života.“* (Avramović 2008: 65) Ona također podržava određene oblike ponašanja, kao i stvaranje svijesti o pripadnosti i identitetu.

5 *„Svaki je kolektivni identitet stoga društveni konstrukt, koji se ne odnosi ni na što drugo negoli na projekciju nekog imaginarnog ili zbiljskog zajedništva. Pripadnici kolektiva su pojedinci s njihovim sociokulturnim podrijetlom i posve određenom tradicijom. Ona je određena simboličkim i ritualnim opetovanjem načina djelovanja, odnosa sa životnom okolinom, orijentacijom u prostoru i vremenu i kolektivnim oblicima imaginacije i sjećanja. Kolektivni su identiteti uvijek komunikacijski konstrukt.“* Paić, Žarko, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*, Antibarbarus, Zagreb, 2005., str. 98

Nepoznavanje običaja, tradicija i općenito kulture Drugog dovodi do otežanog interkulturalnog komuniciranja u turizmu. Kada su dvije strane uskraćene za informacije o Drugom, imamo osnovu za nerazumijevanje i stvaranje predrasuda i stereotipa koji predstavljaju ozbiljne barijere u komunikaciji i percepciji Drugog. U tom smislu, stava smo da značajnu ulogu treba da imaju odnosi s javnostima⁶ na turističkoj destinaciji.

Odnosi s javnostima i interkulturalni konflikt u turizmu

Odnosi s javnostima u turizmu treba da pomognu prije svega uspostavljanje međusobnog razumijevanja između različitih kultura, naroda, nacija koje dolaze u kontakt na destinaciji, a zatim i u razrješavanju konflikta između dviju ili više kultura kada do nesporazuma dođe. Sve ovo, naravno, nije moguće dok god se odnosi s javnostima posmatraju kao jednosmjerna komunikacija i dio marketinške strategije. Zapravo su odnosi s javnostima najčešće shvaćeni tek kao odnosi s medijima ili publicitet⁷, pa se često i koriste radi stvaranja pozitivnog publiciteta onda kada se pojavi negativni. U praksi, to je već prilično kasno. Upravljanje publicitetom zahtijeva planiranje i kontinuiranu komunikaciju s medijima jer djelotvorni odnosi s medijima „započinju prije nego nastupi kriza“ (Tomić 2016: 485).

Preduvjet je naravno da organizacija ima zaposlene na poslovima odnosa s javnostima. „*Za uspješno komuniciranje je važno da komunikator i primalac poznaju i prihvataju vrijednosti, poglede, vjerovanja i sisteme ponašanja jednog od drugoga.*“ (Vreg 1991: 282)

6 „Odnosi s javnošću su zasebna funkcija upravljanja koja pomaže u uspostavljanju i održavanju uzajamne komunikacije, razumijevanja, prihvaćanja i suradnje između organizacije i njenih javnosti; oni uključuju upravljanje problemima ili temama, pomažu upravi da bude stalno informirana o javnom mnijenju te da djeluje sukladno njemu, definiraju i ističu odgovornost uprave u službi javnog interesa, pomažu upravi da ide u korak s promjenama i korisno ih primjenjuje, služe kao „radarska mreža“ i predviđaju buduće trendove, koriste istraživanje te valjanu i etičku komunikaciju kao svoje glavno oruđe.“ Cuttlipe, M. Scott, at. Al, *Odnosi s javnošću*, Mate, Zagreb, 2003, str. 4, prema: dr. Rex. F. Harlow

7 „Publicitet je informacija iz nekog vanjskog izvora koju mediji koriste jer ima vrijednost vijesti. To je nekontrolirana metoda medijskog plasiranja poruke, budući da izvor informacije ne plaća za njeno plasiranje.“ Isto, str. 10

Manjak informacija i nepoznavanje Drugog (verbalni i neverbalni kodovi, sistem vrijednosti, svjetonazor i sl.) jačaju stereotipe i predrasude i potencijalno vode ka interkulturalnom konfliktu.

Osim medija, značajnu ulogu u promoviranju interkulturalnog dijaloga imaju turističke zajednice, agencije, ministarstva turizma, hotelijeri, generalno, ljudi zaposleni u sektoru turizma, koji imaju zadaću da turiste pravovremeno i pravilno informišu ne samo o turističkim potencijalima destinacije, već i o običajima, načinu života, te općenito kulturi područja koje posjećuju turisti.

Istovremeno, zaposleni u turizmu su dužni da lokalno stanovništvo informišu o specifičnostima kulture turista koji posjećuju destinaciju, posebno onda kada se kulturna naslijeđa turista i lokalnog stanovništva razlikuju. Edukacija i znanje o Drugom tako postaje ključ izbjegavanja interkulturalnih konflikata u turizmu. Na taj način se mogu mijenjati uvriježene predrasude i stereotipi koji često stvaraju konflikte u međunarodnom turizmu, navedimo neke: rasizam, religijska netrpeljivost, nacionalne predrasude, političke, predrasude vezane uz seksualnu orijentaciju i dr. Ovakve kulturne barijere pogađaju i turiste i lokalno stanovništvo, posebno tamo gdje su zajednice tradicionalne, zatvorene, zbog čega neredo prihvataju promjene, drugačija shvatanja i sisteme vrijednosti. Tome nasuprot stoje savremene tendencije u turizmu koje ističu naglašenu potrebu turista za interakcijom sa lokalnim stanovništvom, te sve veći broj individualiziranih putovanja.

Da bismo, dakle, savremenog turistu smjestili u autentično kulturno okruženje, neophodno je prethodno iskomunicirati tradicionalne i kulturne vrijednosti sredine u koju dolazi, ali i, s druge strane, u lokalnoj zajednici prezentirati i pojasniti kulturne vrijednosti zemlje ili podneblja iz kojeg dolazi turista pronalazeći zajednički okvir u kojem se te dvije kulture prožimaju. Na ovaj način bi se osiguralo bolje međukulturalno razumijevanje i poštovanje između ljudi, ali i podstakla interkulturalna razmjena, uzimajući u obzir činjenicu da i u kontaktu i susretu s Drugim razaznajemo i vrijednosti vlastite kulture.

Analizirajući interkulturalne konflikte nemoguće je ne referirati se na iskustva rata u BiH i međunacionalne sukobe. Koliko nam vlastiti etnocentrični stavovi ometaju percepciju drugih kultura, pitanje je kojim bi se posebno trebalo pozabaviti i to kroz opsežniju analizu koja prevazilazi okvire ovog

naučnog rada. Sigurno je da bi takva analiza koristila i sektoru turizma u razradi strategije interkulturalne komunikacije, te nesumnjivo ukazala na značaj sektora obrazovanja u interkulturalnom dijalogu, što je opet u direktnoj vezi sa obrazovnim politikama u Bosni i Hercegovini.

Opći etički kodeks u turizmu dotiče se i gore navedenog i nalaže etično postupanje u skladu sa ljudskim pravima. Zbog toga smo istražili web stranice turističke zajednice Hercegovačko-neretvanskog kantona (HNK)⁸, Ministarstva trgovine, turizma i zaštite okoliša HNK⁹, analizirali *Strategiju razvoja turizma HNK* i *Zakon o turističkoj djelatnosti HNK* tragajući za odgovorom da li se *Opći etički kodeks u turizmu* spominje u ovim dokumentima i na stranicama, odnosno da li su određeni njegovi postulati uvršteni na drugi način.

Opći etički kodeks u turizmu i njegova dostupnost javnosti

U turizmu se poseban naglasak stavlja na etičnost i poštivanje osnovnih ljudskih prava.¹⁰

Autor Tubbs navodi da su naučnici došli do zaključka da postoje tri univerzalna osnovna etička principa: poštovanje ljudskog dostojanstva, istinoljubivost i nenasilje. Ova tri principa možemo naći i u temelju velikih svjetskih religija.

Svjetska turistička organizacija je vodeća međunarodna organizacija na području turizma i putovanja i ne bavi se samo promocijom turizma već podstiče i interkulturalni dijalog. Njen osnovni dokument je *Opći etički kodeks u turizmu*¹¹ usvojen 1999. godine od strane Globalne skupštine Ujedinjenih naroda. U tom dokumentu se, između ostalog, navodi važnost poštivanja različitosti nacija, očuvanje prirodnog i kulturnog naslijeđa, kao i poštivanje lokalnog stanovništva.

8 <http://www.hercegovina.ba/index.php/bs/>

9 <http://mtto-hnz-k.ba/>

10 „Prvi počeci zaštite ljudskih prava i borbe protiv diskriminacije, a time i prihvatanja „Drugih“ zapravo leže u Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i temeljnim slobodama iz 1950.“ Jelinčić, Daniela Angelina, Gulišija, Deana, Bekić, Janko, *Kultura, turizam, interkulturalizam*, Institut za međunarodne odnose, Meandarmedia, Zagreb 2010, str. 38

11 <http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/bosniacroatian.pdf> (preuzeto 22.2.2018. u 12 h)

U prvom članu navedenog kodeksa navodi se i:

- „(2) *Turističke aktivnosti trebale bi biti vođene sukladno osobnostima i tradicijom regije i zemalja domaćina, a sukladno njihovim zakonima, navikama i običajima;*
- (3) *Predstavnici lokalnih zajednica, s jedne strane, i lokalni stručnjaci, s druge strane, trebali bi međusobno surađivati i poštivati turiste koji ih posjećuju, i upoznati njihov način života, ukuse i očekivanja; obrazovanje i obuka koji se pružaju stručnjacima, trebaju doprinijeti gostoljubivoj dobrodošlici;*
- (6) *Turisti i posjetitelji imaju odgovornost da se upoznaju, čak i prije svog polaska, s karakteristikama zemalja koje se pripremaju posjetiti“* (Opći etički kodeks u turizmu 1999: 2, 3)

Nažalost, ovaj kodeks nije obavezujući za zemlje, već je sačinjen više kao preporuka koju je poželjno usvojiti i primijenjivati. Odgovornost je, dakle, na zemljama. Tim tragom smo analizirali *Zakon o turističkoj djelatnosti*¹² Ministarstva trgovine, turizma i zaštite okoliša Hercegovačko – neretvanskog kantona (u tekstu: HNK). U članu 5 ovog zakona navodi se da je neophodno obavljati „*poslovanje u skladu s poslovnim običajima u turizmu*“ pri čemu „poslovni običaji“ nisu precizirani i jasno definirani. Također, web stranica *Turističke zajednice HNK* u naslovnoj rubrici *Publikacije* ne sadrži dokumente kao što su: *Opći etički kodeks u turizmu*, *Zakon o turizmu HNK*, *Opća deklaracija o ljudskim pravima*.

Nadalje, u *Strategiji razvoja turizma HNK (2011 – 2021)*¹³ ističe se kulturološka raznolikost ovog kantona, jak kulturno – historijski identitet regije i tradicionalne vrijednosti. Istovremeno se u SWOT analizi kao interne slabosti između ostalih navode: loš imidž BiH i HNK, manjak stručnog kadra za razvoj i upravljanje destinacijom, kao i slaba komunikacija među interesnim grupama.¹⁴ I u ovom dokumentu se odnosi s javnostima navode kao dio

12 <http://mtto-hnz-k.ba/wp-content/uploads/2016/09/Zakon-o-turisti%C4%8Dkoj-djelatnost.pdf> preuzeto 22.2.2018. u 12.30h

13 <http://mtto-hnz-k.ba/wp-content/uploads/2016/02/Strategija-razvoja-turizma-HNK.pdf> preuzeto 22.2.2018. u 12.30 h

14 <http://mtto-hnz-k.ba/wp-content/uploads/2016/02/Strategija-razvoja-turizma-HNK.pdf> str. 30

marketing djelovanja s ciljem unapređenja komuniciranja koje prema Strategiji obuhvata: „oglašavanje, info – aktivnosti, odnose s javnošću i PR – kompanije“.¹⁵ (U dokumentu se dalje vidi da se misli na PR kampanje).

Info – aktivnosti, vidimo iz dokumenta, podrazumijevaju i povećanu informiranost putem web – stranice i izradu promotivnih materijala koji će se distribuirati turistima na svim posjećenijim mjestima na destinaciji Hercegovačko – neretvanskog kantona. PR aktivnosti se u istom dokumentu odnose isključivo na odnose s medijima (vidjeti str. 69 Strategije). Nadalje, u Analizi interesnih grupa za realizaciju Strategije u kontekstu razvoja turizma HNK građani su navedeni kao oni čiji je „*utjecaj na realizaciju projekata vrlo mali*“¹⁶.

S druge strane, teorija iz oblasti odnosa s javnostima ukazuje na to da su građani, tj. lokalna zajednica jedna od pet najvažnijih ciljanih javnosti u turizmu.

U turizmu je posebno važno poznavati specifičnosti „kulturnih simbola“ svih religija i uvažavati njihove kodekse ponašanja. S druge strane, jednako je važno upoznati turiste sa kodeksom ponašanja lokalnog stanovništva, njihovom kulturom (koja podrazumijeva i religijska shvatanja), kako bi se izbjegli mogući interkulturalni konflikti. Ovdje značajnu ulogu imaju turistička zajednica i turistističke agencije, turoperator i hotelijeri.

Tako se u članu 6 (*Obaveze učesnika u razvoju turizma*) *Općeg etičkog kodeksa u turizmu* navodi: „(3) Turistički stručnjaci trebaju doprinijeti kulturnom i duhovnom zadovoljenju turista i omogućiti im, tijekom njihovih putovanja, ispovijedanje njihove vjere“.

Naravno, poštovanje ove odredbe uključuje komunikaciju s turistima, bolju informiranost o tome gdje i kako mogu obaviti molitvu i zadovoljiti svoje duhovne potrebe.

15 <http://mtto-hnz-k.ba/wp-content/uploads/2016/02/Strategija-razvoja-turizma-HNK.pdf> str. 65

16 Isto, str. 81

Odnosi s medijima i interkulturalni dijalog

Jedna od kulturnih barijera koja je posebno osjetljiva jeste religijska. U razvoju destinacije i izgradnji njenog imidža, kao i razrješavanju interkulturalnog konflikta, značajna je i podrška medija koja se ogleda u razmjeni informacija o kulturama turista, kao i istinito i uravnoteženo izvještavanje o interkulturalnim konfliktima. Nažalost, često su takvi izvještaji senzacionalistički i podstiču očuvanje uvriježenih ili nastalih predrasuda i stereotipa.

Masovni mediji kada govore o kulturi radije stvaraju generalne predodžbe o nekom ili nečemu, pa tako imamo uopštenu sliku kulture muslimana ili kulture kršćana, evropske kulture, kulture Istoka, kulture Mediterana, ljudi arapskog porijekla itd. Ovakav, tzv. meta-koncept ne doprinosi boljem razumijevanju između ljudi i njihovih kultura.

Kultura se često koristi kao instrument u političkim i ekonomskim krizama, a religijom se manipuliše u dnevno – političke svrhe. Tako je islam danas na globalnom planu predstavljen kao izvor kriza u svijetu s tragičnim ishodima, a muslimani najčešće okarakterisani kao „teroristi“.

Mediji učestvuju u izgradnji našeg identiteta, pa je značajno pitanje: kakav je identitet posredovan medijima u javnost. Šta to pošiljalac poruke govori o sebi dok govori o Drugome, kako mediji to prenose i, u konačnici, kako primatelj poruke to razumijeva. Ključ u razumijevanju simbola je interpretacija. Od značenja koja kao individue dajemo simbolima kulture, zavisi i naše ponašanje. Značenja, pak, najčešće jesu subjektivna i zavise od konteksta (društvenih, političkih, ekonomskih i dr. okolnosti).

U ovom radu će biti analizirana interpretacija „simbola kulture“ Drugog na primjeru razumijevanja potrebe čovjeka za komunikacijom s Bogom u slučaju klanjanja turista u javnom prostoru u Mostaru i na Kravicama (Čapljina) od prije dvije godine, te publicitet koji su ovi događaji izazvali kao i reakcije nadležnih u sektoru turizma. Da je tema aktuelna i da će se o njoj i dalje govoriti, govori podatak da je grupa turista klanjala u Međugorju u martu mjesecu ove godine.¹⁷ Molitva (namaz) je obavljena iza crkve na parking u i intervenirala je policija.

17 <https://www.vecernji.ba/vijesti/arapi-klanjali-namaz-iza-crkve-u-me-ugorju-1237795> preuzeto 30.5.2018.

Utjecaj medija na stvaranje predodžbe – Drugi, ja, destinacija

„Bît multi-, inter-, ili transkulturnog obrazovanja upravo je u razbijanju etnocentrističkih predodžbi i stereotipa te u dekonstrukciji nacionalnih mitova i dogmi.“

Jelinčić, Daniela Angelina

U spomenutim slučajevima riječ je o turistima u čijoj je kulturi prakticiranje vjere i u javnom prostoru. Međutim, mediji su ove događaje predstavili senzacionalistički i stereotipno, što se vidi iz izlistanih naslova na slici 1. Pri tome, nije se razmišljalo o tome kakav će utjecaj imati tekstovi na javno mnijenje i predodžbu o turistima iz određenih zemalja. Podsjetit ćemo da je jedna od bitnih uloga medija u društvu obrazovna, kao i da je dužnost novinara da štiti ljudska prava, pri čemu u pravima ne bi trebalo biti privilegovanih kategorija, u ovom kontekstu: domaći – stranci. U medijskim izvještajima ne nalazimo nikada izjavu druge strane, tj. turista, od kojih bismo mogli saznati da li su informirani gdje se nalaze bogomolje u kojima mogu obaviti molitvu, da li imaju turističkog vodiča koji ih može uputiti, kakve informacije imaju o kulturi zemlje u kojoj borave i td.

Snimak koji je neko od građana postavio na *YouTube* kanalu kako dvije žene klanjaju u tržnom centru u Mostaru podstakao je medije na prenošenje ove ali i sličnih vijesti.

Podsjetimo i da je turistička destinacija prepoznatljiva i po medijskim objavama koje utječu na njenu sliku (image) u javnosti, te općenito na promociju destinacijskih vrijednosti i osobenosti. Medijska priča je istovremeno priča o nama koji jesmo ili nismo, koji želimo ili ne želimo biti to što o sebi predočavamo svijetu.

Pregledom tekstova objavljenih na web – portalima u BiH i zemljama u regionu¹⁸ dolazimo do zaključka da je reakcija javnosti na klanjanje žena u

18 <http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Mostar-Dvije-zene-vrsile-vjerski-obred-u-trznom-centru-VIDEO/380705> (preuzeto 22.2.2018. u 14h, tekst kakvog je prenijela većina medija)

tržnom centru opisana najčešće sljedećim riječima: šok, iznenađenje, zatečenost, uznemirenost, pa su i naslovi senzacionalistički, objavljeni na naslovnim stranama u rubrikama: *Novosti, Vijesti*.

Također, neki portali su, kako se vidi iz slike 1, prenijeli informaciju kako *Arap* u Bosni i Hercegovini „klanjaju gdje god im je volja“.

Slika br. 1 Prikaz naslova u medijima

Komentar jedne osobe koji se čuje na snimku glasi: „Da se neće raznijeti“ i rezultat je stereotipne globalne medijske slike muslimana iza koje stoji politički konflikt na međunarodnom planu.

Web portal *Slobodna Dalmacija* (Hrvatska) prenio je (31.8.2016.) tekst o istom događaju u rubrici *Novosti, BiH*, nadnaslova *Nemir u susjedstvu*, naslova: *Muslimani u Hercegovini klanjaju gdje god se nađu: „Neće se sad valjda raznijeti?!“*¹⁹

Iako je naslov pretenciozan i navodi na krive zaključke, u tekstu je dato mišljenje nekoliko građana Mostara i mostarskog muftije Salema ef. Dedovića, pa je jasno da je kriva percepcija rezultat manjka informacija, različitih kulturoloških obrazaca, različitih svjetonazora, ali i globalne medijske slike muslimana kao terorista. Na kraju je izdvojena informacija kao jedan vid *edukacije* čitatelja o namazu i vremenu klanjanja.

Mostarski muftija Salem ef. Dedović istakao je da turistima nedostaju informacije o unutrašnjim odnosima u BiH, kao i da bi u „*vjerskoj zajednici bili sretni da imaju kontakt s hotelijerima po ovom pitanju*“²⁰ s ciljem da turisti imaju informaciju gdje mogu obaviti molitvu. Bio je to povod za razgovor s mostarskim muftijom kako bismo dobili odgovore šta je urađeno na planu komunikacije o Drugom unutar (bosansko)hercegovačkog prostora dvije godine nakon tih događaja.

*„Kako je nužna dobra informisanost lokalnog domaćeg stanovništva o kulturama ljudi koji dolaze u posjetu našoj zemlji, isto tako je važno da se turisti valjano educiraju o zemlji u koju dolaze. Nalazimo da tu postoje nedostaci i da agencije, odnosno sve strukture koje rade sa turistima nedovoljno čine da se predstavi zemlja, njene kulture, narodi i religije koje u njoj egzistiraju, a dakako i društveno – politički kontekst zemlje. U cjelini bi to bilo od velike koristi i umnogome bi relaksiralo nesporazume koji su se javili u određenim slučajevima, koji su bili ispolitizirani i zloupotrijebljeni, kako je inače lahko to uraditi u jednoj višekulturnoj i viševjerskoj, a krhkoj društveno-državnoj strukturi zemlji kakva je naša.“*²¹

19 <https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/bih/clanak/id/326889/muslimani-u-hercegovini-klanjaju-gdje-god-se-nau-nece-se-sad-valjda-raznijeti> (preuzeto 22.2.2018. u 14.35)

20 Isto

21 Salem ef. Dedović, mostarski muftija, intervju obavljen 30.3.2018. godine u Mostaru

Ovdje je bitno naglasiti važnost odnosa s javnostima i strategije komuniciranja, pri čemu uočavamo nedostatke u poimanju odnosa s javnostima u strateškom dokumentu razvoja turizma Hercegovačko – neretvanskog kantona i nedostatak kadrova u sektoru turizma koji će odgovoriti na izazove interkulturalnog dijaloga.

Turizam je vrlo osjetljiva industrija; svaki događaj i iskustvo na destinaciji reflektira se na emocije ne samo turista već i lokalnog stanovništva koje je u kontaktu sa turistima. To se dijelom odražava na percepciju destinacije i stvaranje imidža zemlje, jer će turista svoje doživljaje ponijeti i prenijeti dalje u svojoj ili nekoj drugoj zemlji.

Iz ugla medija, svaka „neobičnost“ je privlačna jer donosi čitanost i gledanost. Tim povodom smo razgovarali i sa Semirom Temimom, zamjenikom direktora Turističke zajednice Hercegovačko-neretvanskog kantona²² koji je istakao: *„Dosta turista iz arapskih zemalja dolazi individualno, ne obraćaju se agencijama i nemaju prave informacije o kulturi BiH. Oni moguće je imaju i pogrešan uvid gdje dolaze.“*

Temim smatra da je odgovornost na ministarstvima turizma na svim razinama, turističkim zajednicama i agencijama da rade na informiranju turista i lokalnog stanovništva, te istakao problem nemanja zakona o turističkim zajednicama na nivou Federacije i nekih kantona, što dodatno otežava. Također je naveo i pitanje poštivanja zakonskih odredbi o tome ko može obavljati posao turističkog vodiča *„jer imamo ljude koji u privatnim aranžmanima vode turiste, daju im polovične ponekad i pogrešne informacije, neki ih prevoze svojim kombijima na destinacije i to naplate, a da ih nisu kvalitetno obavjestili o zemlji, kulturi, narodima i religijama koje postoje na ovim prostorima.“* Iz ovog je jasno da je na destinaciji važno poštivanje i provođenje zakonskih odredbi i pravovremeno sankcionisanje onih koji ne poštuju zakone, jer ovakvi momenti mogu dalje produbljivati jaz i stvarati nesporazume u odnosima turisti – lokalno stanovništvo.

„Navike i običaji, kultura tih turista koji dolaze iz arapskih, sve više i azijskih zemalja, nešto je na što se moramo pripremati ozbiljnije. Njihovi običaji su znatno drugačiji od naših. Važno je da i oni dobiju pravovremene

22 Intervju, Semir Temim, zamjenik direktora Turističke zajednice HNK, obavljen 29.5.2018. godine u Mostaru

informacije u ambasadama i zemljama iz kojih dolaze, da se upoznaju sa kulturom BiH. Agencije koje šalju turiste u našu zemlju treba da ih informišu gdje dolaze, a mi također u našoj zemlji da se informišemo o njihovim običajima“, istakao je Temim.

Koliko god na destinaciji bili poželjni turisti iz svih dijelova svijeta, ukoliko društvo i njegove strukture ostaju gluhe i nijeme na kulturne barijere, stereotipe, interkulturalne konfliktne situacije, zanemaruju komunikaciju s ciljanim javnostima, turizam će možda trenutno proizvesti željene ekonomske i privredne pokazatelje, ali će ta uloga slabiti ukoliko ne bude temeljena na humanističkim vrijednostima. U tom kontekstu veoma je važna uloga medija, pridržavanje etičkog kodeksa, te informiranje koje će prije svega biti objektivno, kritičko, s namjerom da izazove pozitivne promjene, edukativno tamo gdje je to potrebno, uz puno uvažavanje ljudskih prava.

Zaključak s preporukama

Na osnovu navedenog istraživanja i analize, predložiti ćemo smjernice za bolje razumijevanje kultura u sektoru turizma.

Bilo bi korisno i za turiste i lokalno stanovništvo istaknuti specifičnosti onih kultura s kojima kulturološki nismo u doticaju ili ne dijelimo iste vrijednosti, obrasce ponašanja i sl. Na web – stranici turističke zajednice HNK nedostaju informacije o različitim kulturama onih turista koji posjećuju ovaj kanton. Osim toga, dobro vođenim odnosima s javnostima lokalnoj zajednici bi bile prezentirane specifičnosti kultura putem različitih komunikacijskih alata, dok bi odnosi s javnostima s hotelijerima i turističkim agencijama uključivale saopštenja i info sastanke kojim bi se dale upute na šta da se skrene pažnja turistima prilikom posjeta HNK.

Jasno je da će usljed loše komunikacije, te manjka stručnog kadra za razvoj turizma i podsticaj interkulturalnom dijalogu, kulturne barijere nastaviti stvarati konfliktne situacije, što će rezultirati negativnim publicitetom koji se odražava i na imidž destinacije. Zbog toga je veća odgovornost na ministarstvu turizma i turističkoj zajednici HNK kao i agencijama, da, ne samo promoviraju

destinaciju, već i podižu opću informiranost stanovništva, posebno tamo gdje potencijalno mogu nastati nesporazumi, nerazumijevanje u susretu dviju različitih kultura.

Istovremeno, potrebno je veću pažnju posvetiti kvalitetnom informiranju turista o običajima i kultunom identitetu područja koje se posjećuje kako bi se podsticalo uzajamno uvažavanje, jer je savremeni turizam sve više usmjeren ka direktnom kontaktku turista i lokalnog stanovništva. Nažalost, u upravljanju turističkom destinacijom interkulturalna komunikacija je često zanemarena, a kultura (p)ostaje instrument političkog konflikta.

Također je važno uspostaviti dvosmjernu komunikaciju između vjerskih zajednica i turističkih agencija i zajednica kako bi se iskomunicirale pravovremene informacije koje će koristiti i turistima i lokalnoj zajednici o kulturama, običajima, mjestu za molitvu i td.

Neophodno je zakonom regulisati da komunikaciju o destinaciji i kulturi preuzimaju lokalni licencirani turistički vodiči na nivou HNK, što znači da dolaskom grupe oni i preuzimaju dalju komunikaciju i promociju, kao i kontrolisati rad vodiča kako bi se oni bez licence sankcionisali zbog štete koju nanose imidžu destinacije svojim neznanjem i neprofesionalnošću.

Zaključimo na kraju da komunikacija na destinaciji treba da korespondira sa imidžom multikulturalne i otvorene Bosne i Hercegovine kakva se u kampanjama i predstavlja. Ignorisanje multikulturalnosti je negiranje osobnog identiteta svakog pojedinca koji je rođen i živi u ovoj zemlji, pa je na prostoru Bosne i Hercegovine prvo potrebno vježbati sposobnost razumijevanja vlastitog identiteta, kao i razumijevanja da Drugi nikada ne uzima od onog što Jesam u kulturološkom smislu. Istovremeno, dajući Drugome mogućnost da živi svoj kulturni identitet, naša svijest o vlastitoj posebnosti i ljepoti kulture raste i razvija se. Tek tada kada ne budemo imali osjećaj „ugroženosti“, mi zaista i nećemo biti ugroženi Drugim. Naprotiv! To je putovanje na koje se svaki pojedinac bh društva treba otisnuti u pronalaženju sopstvenog identiteta.

INTERCULTURAL CONFLICT IN TOURISM AND PUBLIC RELATIONS

SUMMARY

Tourism, on the one hand, enables to understand our own values and particularities through interaction with different cultures. When the two sides are deprived of information about the Other, we have the basis for misunderstanding and creating prejudices and stereotypes that represent serious communication and perception barriers of the Other. Public relations play an important role in strengthening communication at the destination with the aim of overcoming cultural barriers and preventing intercultural conflicts.

One of the cultural barriers that is particularly sensitive is the religious one. In this paper, the concrete example demonstrates the importance of quality intercultural communication in tourism and what is the role of public relations in this context.

Key words: intercultural communication, religious cultural barriers, tourism, public relations, ethics in tourism

Literatura:

- Avramović, Zoran, *Kultura*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2008.
- Cuttlip, M. Scott, at. Al, *Odnosi s javnošću*, Mate, Zagreb, 2003.
- Fletcher, John, Fyall, Alan, Gilbert, David, Wannhill, Stephen, *Tourism principles and practice*, (peto izdanje), Velika Britanija, Pearson, 2013.
- Jelinčić, Daniela Angelina, Gulišija, Deana, Bekić, Janko, *Kultura, turizam, interkulturalizam*, Institut za međunarodne odnose, Meandarmedia, Zagreb 2010.
- Paić, Žarko, *Politika identiteta: kultura kao nova ideologija*, Antibarbarus, Zagreb, 2005.
- Tomić, Zoran, *Odnosi s javnošću, teorija i praksa*, Zagreb - Sarajevo, Synopsis, 2016.
- Tubbs, Stewart, *Komunikacija, principi i konteksti*, Beograd, Clio, 2013.

Vreg, France, *Demokratsko komuniciranje*, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1991.

Internet izvori:

Dokumenti:

<http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/bosniacroatian.pdf>

<http://mtto-hnz-k.ba/wp-content/uploads/2016/09/Zakon-o-turisti%C4%8Dkoj-djelatnost.pdf>

<http://mtto-hnz-k.ba/wp-content/uploads/2016/02/Strategija-razvoja-turizma-HNK.pdf>

Članci:

<http://www.hercegovina.ba/index.php/bs/>

<http://mtto-hnz-k.ba/>

<https://www.vecernji.ba/vijesti/arapi-klanjali-namaz-iza-crkve-u-me-ugorju-1237795>

<http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Mostar-Dvije-zene-vrsile-vjerski-obred-u-trznom-centru-VIDEO/380705>

<https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/bih/clanak/id/326889/muslimani-u-hercegovini-klanjaju-gdje-god-se-nau-nece-se-sad-valjda-raznijeti>

Intervjui:

1. Salem ef. Dedović, mostarski muftija, intervju obavljen 30.3.2018. godine u Mostaru
2. Semir Temim, zamjenik direktora Turističke zajednice HNK, intervju obavljen 29.5.2018. godine u Mostaru

Seid Masnica

VJERODOSTOJNOST MEDIJSKIH SADRŽAJA I NORMATIVI PRINTANIH MEDIJA U BIH

SAŽETAK

Percepcija o važnosti etičkih normi, evidentno apriornih svim interesima javnosti, u velikom broju slučajeva izmiče i podliježe pravilima senzacije, plasiranosti i prodaje informacija, a prvenstveno šteti kvaliteti komunikacije u bosanskohercegovačkom društvu. Sa regulatornog stanovišta novinarske prakse, BiH posjeduje solidan okvir u kojem relativno korektno djeluje nekoliko dnevnih listova, sedmičnjaka, magazina itd. S obzirom na povijesnu i političku aktualnost BiH, pojavu akulturalnosti, podijeljenosti ljudske svijesti i rascjepkanosti sveukupnog društva, kvalitet komunikacije u BiH je, generalno govoreći, ogledalo samoga društva - obezglavljenog, zaludenog prekobrojn timerologijama, trulog - na periferiji, ali i u samoj srži. Polazeći od Kodeksa za štampu u BiH, njegovih osnovnih odrednica i članova, jedna od osnovnih premisa koje su ovim kodeksom postulirane je činjenica da isti treba poslužiti kao osnova sistema samouređivanja koji će se smatrati moralno obavezujućim za novinare, urednike, vlasnike i izdavače novina itd.

Ključne riječi: autorsko pravo; diskriminacija; etika; identitet; informacija; interes; intervju; javnost; kodeks; komunikacija; krivično djelo; manipulacija.

Standardi novinarske prakse i kodeks za štampu

Medijska slika jedne države umnogome oslikava ukupno stanje tog društva. Analizom medijskih sadržaja do izražaja dolaze društvene, političke, socijalne i druge prilike određenog vremena. Nakon višedecenijskog jednopartijskog društveno – političkog sistema i medijskih cenzura, u poslijeratnom periodu

sloboda bosanskohercegovačke štampe doživjela je svoj procvat. No, pitanje je s koliko se uspjeha i odgovornosti bh mediji nose s tom slobodom. Printani mediji u BiH, najčešće zbog želje za velikim tiražem, ne odolijevaju tabloidizaciji, a evidentna je i medijska manipulacija s ciljem podržavanja političkih, etničkih, vjerskih i drugih elita. S ciljem unapređenja i zaštite novinarske profesije kroz unapređenje i zaštitu etičkih standarda u štampi, te kroz jačanje samoregulacije za štampane medije u Bosni i Hercegovini, osnovano je Vijeće za štampu BiH, a 29. aprila 1999. usvojen je Kodeks za štampu¹. Ovaj Kodeks je izveden iz postojećih evropskih standarda novinarske prakse i u suštini određuje osnove sistema samouređivanja. Kodeks se smatra moralno obavezujućim za novinare, urednike, vlasnike i izdavače novina i periodičnih izdanja. S tim u vezi, uzeta je jednomjesečna analiza tri dnevna lista u Bosni i Hercegovini, a u nastavku pokazat će da li se i u kojoj mjeri poštuju odredbe Kodeksa za štampu za samo mjesec dana analiziranja. Ova analiza će također utvrditi specifikume javnog komunikativnog diskursa pomenutih medija sa ciljnim recipijentskim korpusom – bh javnošću. Između interesa javnosti s jedne, i zaštite ljudskih prava sa druge strane – trenutak, javnost i trenutni društveni okvir odnose prevagu. U analizi su navedeni primjeri za oba ova slučaja u kojima naizgled preovladavaju potpuno oprečni interesi koji pak po svim ciljanim odlikama imaju jedno osnovno ishodište, a to je građanin, čovjek. Manipulacija kao proces ciljanog utjecanja na svijest javnosti radi ostvarivanja zacrtanih ideala, nije dostojna profesionalnog novinarstva niti bi smjela biti njegov atribut, ali je nažalost, izuzetno često odlika medijske kontrole ili, u duhu ove analize, nametnute ideologije određene strane.

Kodeks za štampu smatra se moralno obavezujućim za novinare, urednike, vlasnike i izdavače novina i periodičnih izdanja. Za ovo istraživanje uzet je uzorak od tri dnevne novine i to „Dnevni avaz“ koji važi za najutjecajniji medij na području FBiH, „Oslobođenje“, najstarije dnevne novine u BiH, te „Dnevni list“, prve dnevne novine pokrenute na hrvatskom jeziku u BiH sa sjedištem u Mostaru. Fokus analize je usmjeren ka analizi naslovne stranice koja predstavlja ključni segment lista i određuje njen sadržaj i usmjerenje. Posebna pažnja posvećena je analizi fotografija i njihovom odnosu naspram Kodeksa, te

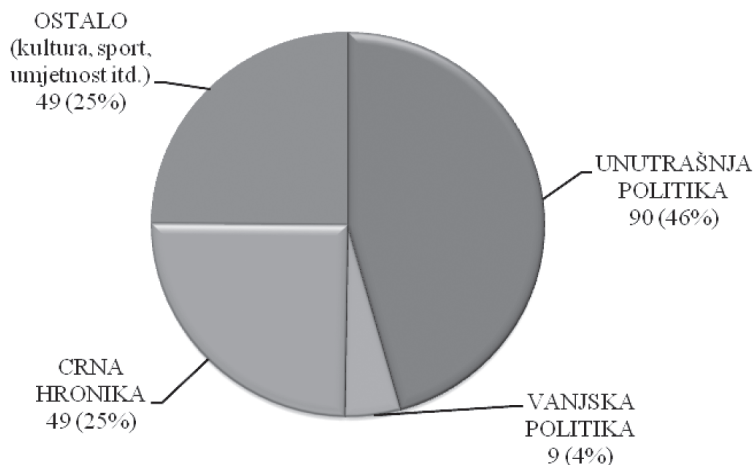
1 https://vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9

jezičkom izražavanju koje direktno može da utječe na ne/poštivanje odredaba Kodeksa.

Dnevni avaz

Dnevni avaz² je najutjecajniji dnevni list na području FBiH, te, kako sam tvrdi, najtiražniji bosanskohercegovački politički dnevnik. Njegov početak veže se za 1993. godinu. Fokus interesovanja Dnevnog avaza su bh političke teme, sa posebnim osvrtom na dešavanja u FBiH. Značajnu pažnju Dnevni avaz poklanja i rubrikama kao što su kultura, biznis, crna hronika, sport, vanjska politika... Dnevni avaz spada u jedan od najrazvijenijih medija u BiH sa širokom distributivnom mrežom, što mu omogućuje veliki uticaj iz čega proizilazi i velika odgovornost. Tokom 2018. godine Vijeće za štampu je zaprimilo deset žalbi na izdanja Dnevnog avaza, od kojih je utvrđeno samo jedno kršenje Kodeksa i to člana 4a (Ravnopravnost polova i poštivanje osobenosti), objavljenog u tekstu 12. 9. 2018 pod naslovom „Ko Bošnjacima podvaljuje gay okupljanje u srcu Sarajeva“. U ostalim slučajevima žalbe su vraćene zbog neispoštovane žalbene procedure, ili su pak sporazumno riješene. Dnevni avaz svoju distribuciju ima i van BiH tj. za područje bh dijasporu. Kvantitativna i kvalitativna analiza dnevnog lista „Dnevni avaz“ obuhvatila je izdanja iz mjeseca septembra i to u periodu od 1 do 30. 9. 2018. godine. Analiza ove dnevne novine fokusirana je na naslovne stranice, oslanjajući se na tri mjerne jedinice i to: naslov, fotografiju i jezičko izražavanje, i njihov odnos naspram Kodeksa za štampu. Cilj istraživanja je bio da se metodom analize sadržaja utvrdi da li ovaj dnevni list krši odredbe Kodeksa za štampu.

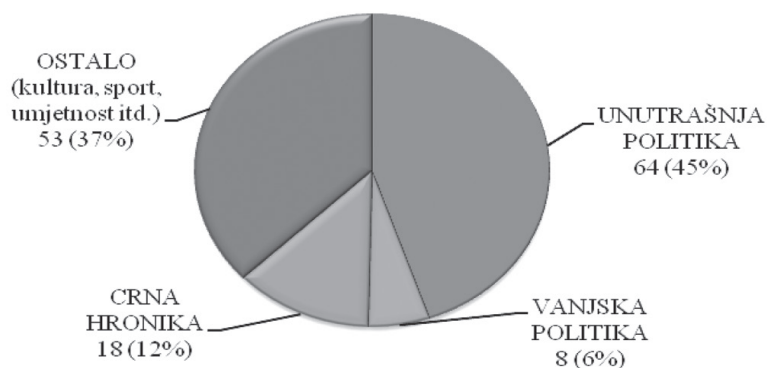
Frekvencija (brojna jedinica) naslova po tematskim ciljnim kategorijama analize

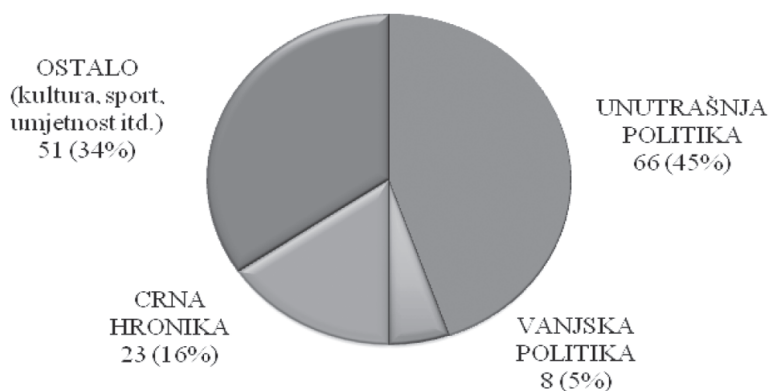
Analizirane naslovnice Dnevnog avaza ukazuju na to da su 155 naslova (99,22%), od ukupno 157, ilustrovana fotografijama, što jasno ukazuje da ove dnevne novine veliku pažnju posvećuju ovom segmentu. Fotografije su u direktnoj relaciji sa brojem naslova iz tematskih oblasti koje su analizirane u prvoj tabeli, te stoga imamo 41,56% fotografija za oblast ostalo, 36,47% za oblast unutrašnje politike, 18,03% za oblast crne hronike, te 3,92% za oblast vanjske politike. Analizirane fotografije su u najvećem dijelu neutralne tj. njihov zadatak je prvenstveno da ilustruju temu o kojoj se govori. Tako se u oblasti unutrašnje politike uglavnom mogu vidjeti fotografije političara koje članak direktno ili indirektno tretira. Crna hronika je ilustrovana slikama sa mjesta nesreće, objektima koji se direktno ili indirektno tretiraju itd. U oblasti „ostalo“ koja tretira sve ostale segmente, vidljive su fotografije date tematike tj. sporta ili sportiste, kulture, umjetnosti itd. Manji broj fotografija pojačava dojam članka. To se uglavnom odnosi na fotografije koje prikazuju krizne situacije, što je u slučaju ove analize u periodu od 01. do 30.9. bio napad na Siriju. Tu se mogu vidjeti slike unesrećenih, posebno djece. Ovo pitanje je posebno osjetljivo po tome što ove fotografije, s jedne strane mogu predstavljati kršenje samog Kodeksa (član 9. i član 11.), a s druge strane pravo javnosti da zna istinu (član 15.). Na osnovu analize izdanja „Dnevnog avaza“ utvrđeno je da ukupan broj

naslova (257) u 55 slučajeva krši Kodeks za štampu, što procentualno iznosi 21,40%.

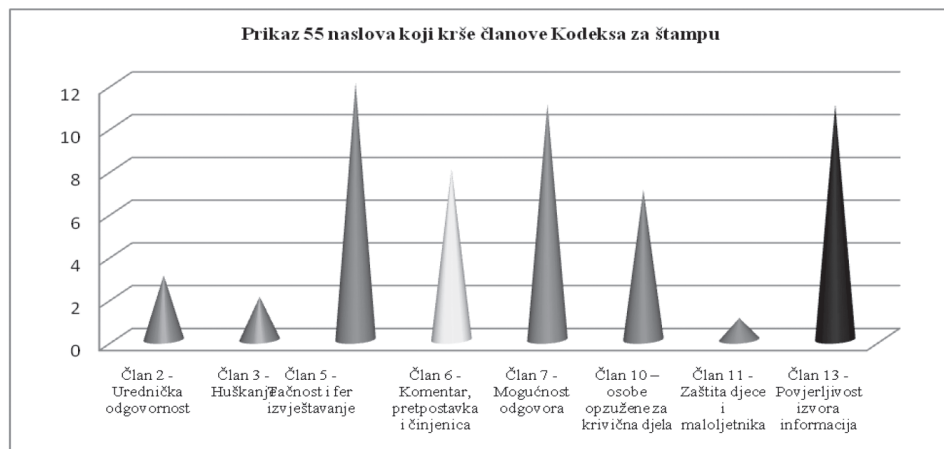
Frekvencija (broj) fotografija po tematskim ciljnim kategorijama analize

Frekvencija (brojna jedinica) ličnosti koje naslovi direktno ili indirektno tretiraju po tematskim ciljnim kategorijama analize

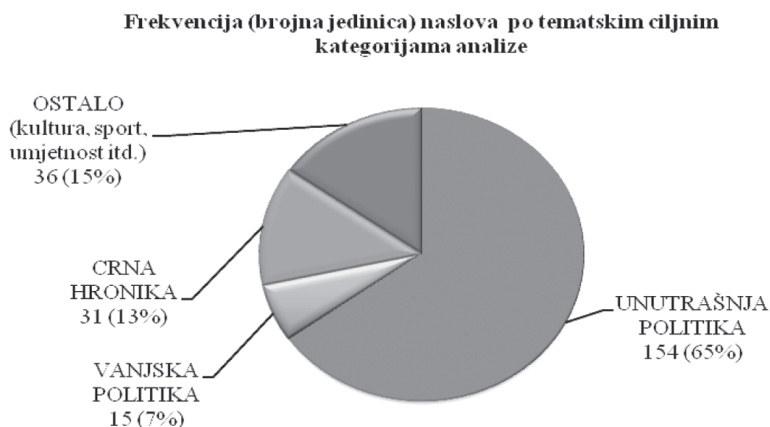
Analizom je također utvrđeno da se od ukupno šesnaest (16) članova Kodeksa krši čak osam tj. svaki drugi član ili procentualno izraženo, 50% članova Kodeksa.

Oslobođenje

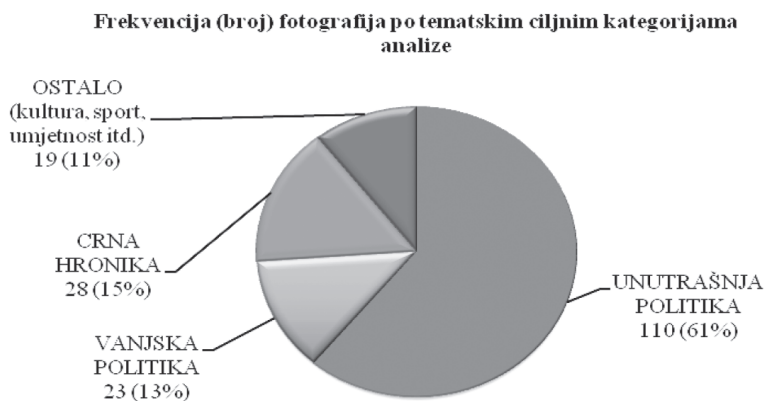
„Oslobođenje“³ je najstariji dnevni list na području Bosne i Hercegovine, i štampa se u Sarajevu. Prvi put novina je štampana 30. augusta 1943. u Donjoj Trnovi kod Ugljevika kao antinacističke novine. Dugo vremena „Oslobođenje“ je kreiralo društveno mišljenje u našoj zemlji, a rado je bilo čitano i van nje. Ratna dešavanja su dovela do toga da Oslobođenje ostane bez svoje infrastrukture i većeg dijela stručnog kadra što je umnogome doprinijelo krizi u ovom nekad najperspektivnijem bh dnevnom listu. Ova novina uvijek se bavila ozbiljnim društveno – političkim pitanjima u BiH. Nakon 1995. Oslobođenje je zapalo u veliku finansijsku krizu, što se godinama ogleda u uređivačkoj politici. Današnje Oslobođenje tretira društveno – politička kretanja, ali mnogo slabije nego ranije. I dalje je zadržalo veliki broj svoji čitalaca, kao i uređivačku politiku. Zapravo, od svog osnivanja ova novina je imala jasne stavove, pa čak i u ratu kada je sigurno bilo najteže. Današnja uređivačka politika je koncipirana na praćenju društveno-političkih kretanja u zemlji, a dijelom, koliko je to moguće, pokriva i region, kao i Evropu. Iz naslovnih strana može se vidjeti da su najviše zastupljeni tekstovi unutrašnje politike i dešavanja u BiH, dok je mnogo manje onih koji se odnose na druge aspekte, kao što su vanjska politika, sport i ostalo. List Oslobođenje

je nagrađivan više puta, tačnije 18. Među najznačajnijim nagradama su, između ostalog: Nagrada za ljudska prava „Saharov” i „Međunarodna nagrada za slobodu štampe” Udruženja turskih novinara 1995. godine. Septembra 1992. godine u zaglavlju lista „Oslobođenje” prvi put se pojavljuje: Bosanskohercegovački nezavisni dnevnik, a iste godine „Oslobođenje” je u Velikoj Britaniji proglašeno za list godine u svijetu. Želeći da istinu o ratu u Bosni i Hercegovini sazna cijeli svijet „Oslobođenje” već u aprilu 1993. godine izlazi iz opkoljenog Sarajeva i, prvo u Zagrebu, a potom u Ljubljani, počinje sa štampanjem sedmičnog „Oslobođenja” - Evropsko izdanje, koje se distribuira širom svijeta. U 1996. godini počinje realizacija još dva značajna poduhvata. Početkom aprila iz štampe izlazi prvi broj sedmične revije „Svijet”, a krajem marta na tržištu Evrope pojavljuje se dnevno izdanje „Oslobođenja” koje se štampa u Frankfurtu i izlazi i danas. Kvantitativna analiza pokazala je odstupanja od pokazatelja (naslov, fotografija i jezi), te je analizom 30 naslovnih stranica dnevnih novina „Oslobođenje”, tekstualno i shematski prikazano u kojoj mjeri se krši Kodeks za štampu u BiH u svih njegovih 16 odredbi.

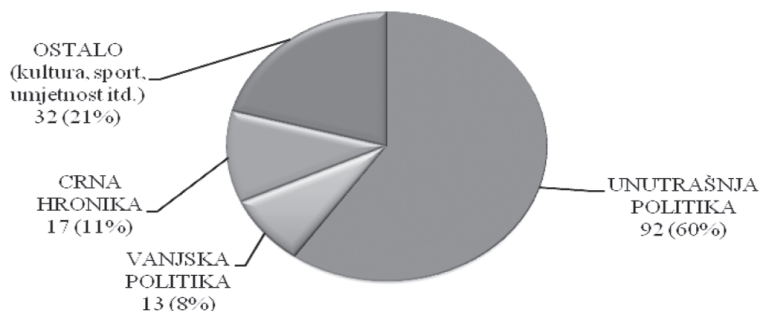
Činjenica je da Kodeks nema normativni karakter, već je tu kako bi samoregulirao ono što se piše u određenim novinama, u ovom slučaju dnevniku „Oslobođenje”. U vremenskom okviru od 30 dana analizom isto toliko naslovnih strana ustanovljeno je ukupno **116** naslova. Analizom, plasiranih na 30

naslovnica septembarskog izdanja, ukupno njih **77**, ili **35,64%** odstupilo je od **11** propisanih odredbi Kodeksa za štampu. U pet članova (član 8. - Krivo predstavljanje, član 12. - Reklamiranje i sponzoriranje, član 14. - Autorska prava, član 15. - Interes javnosti i član 16. - Žalbe), nije bilo odstupanja. Kada se radi o jezičkom izrazu, u analizi 116 naslova, mora se reći da u odnosu na druge postavljene parametre nije bilo većih odstupanja. Neke od primjera vidjet ćemo kasnije. Najviše puta prekršeni su član 6. - Komentar, pretpostavka i činjenica – 17 puta, dok su član 3. - Huškanje i član 13. - Povjerljivost izvora informacije prekršeni po 11 puta, s tim da u članu 3. imamo prekršaj i tri puta fotografijom i jednom jezičkim izrazom.

Analizirajući dnevne novine Oslobođenje za mjesec septembar, kroz gore već urađenu analizu, prikazani su tekstualno, ali i statistički izvedeni smjerovima u kojima se najviše odstupa od Kodeksa za štampu. Oslobođenje je od početka pa do danas zadržalo svoj vizuelni identitet. Naslov novina agresivno – crvene boje na bijeloj podlozi oduvijek je bio isti.

Frekvencija (brojna jedinica) ličnosti koje naslovi direktno ili indirektno tretiraju po tematskim ciljnim kategorijama analize

Tokom analize moglo se uočiti da novine i nemaju neki vrhunski dizajn, ali su ipak po svojim karakteristikama vrlo prepoznatljive. Na naslovnoj strani ovih dnevnih novina, osim tema unutrašnja i vanjska politika zastupljene su i druge oblasti, kao što su crna hronika, sport i kultura, ali i veliki broj reklama kojih je u ovih mjesec dana analize uočeno čak 19. Uglavnom su to reklame koje se odnose na izdanja Oslobođenja, kao što su Prilog, TV program, a ima i onih komercijalnih od kojih novine „žive“. Ova novina nema svoj „logo“, već se identificira po krupnim crvenim slovima. Dizajn novine je jednostavan, te ne postoji bilo kakav specifikum po kojem bi one nekome „upale u oči“. Lošem vizuelnom imidžu doprinose i fotografije, koje su uglavnom stare i fokusiraju se na krupne kadrove ličnosti koje prikazuju. Blijede fotografije sa umrtvljenim licima ispod kojih stoje naslovi, i ne baš ispisani krupnim slovima, zasigurno neće pobuditi interes čitatelja.

Dnevni list

„Dnevni list“⁴ je prva dnevna novina pokrenuta na hrvatskom jeziku na području Bosne i Hercegovine prije osam (8) godina, sa sjedištem u Mostaru, izdavačem iz Ljubuškog (National Holding d.o.o. Ljubuški), podružnim

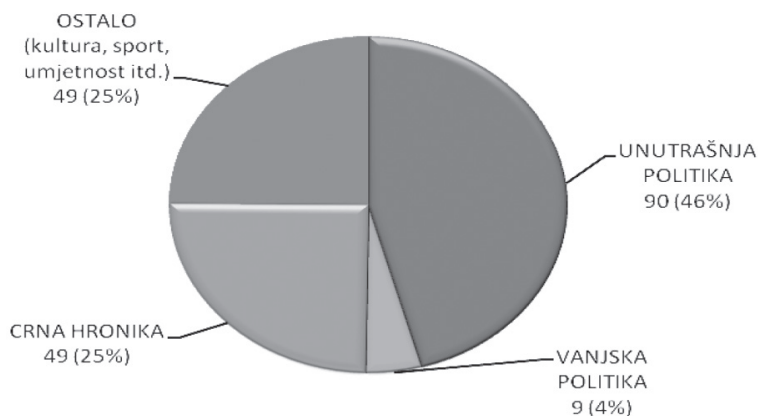
uredom u Sarajevu i dopisništvima u svim većim gradovima Bosne i Hercegovine. Pomenute odrednice indikativno ukazuju na „izvor“ ove novine u lokalizacijskom smislu, središte zapadnog dijela Hercegovine – najveću administrativnu jedinicu Mostar, ‚potpornu polugu novinskog mehanizma‘ u vidu spone sa još jednim gradom ove regije u njenom zapadnom dijelu – Ljubuškim posredstvom izdavačke kuće ovog glasila, ali i komplementirajuću vezu sa glavnim gradom države Bosne i Hercegovine - Sarajevom, putem operativne podružnice ovog glasila u pomenutom gradu kao i pokrivenost svih većih bosanskohercegovačkih gradskih sredina dopisničkom mrežom. Obogaćenost standardizirane konceptualne sheme novina koja uključuje obradu sadržaja iz ustaljenih rubrika poput *događaji, život (BiH), biznis, Mostar, crna hronika, svijet, kultura, koktel, sport, mali oglasi, osmrtnice, horoskop, tv program*, je ostvarena osiguravanjem komplementarnih dodataka dnevnim izdanjima ove novine u vidu specijaliziranih priloga kao što su *sport, zdravlje i stil, automobili, poslovni svijet, tv vodič, školski prilog, mali oglasi, politički prilog-danas*. Konceptualni uređivački okvir svjedoči o prioritiziranim domaćim vijestima i aktuelnostima, okrenutosti ka aktuelnim potrebama ciljnog recipijentskog tijela usljed činjenice da razgranata mreža elektronskih medija u Bosni i Hercegovini ima mogućnost pravovremene reakcije u diseminaciji vijesti koje se tiču šireg evropskog i svjetskog konteksta, jer iste često bivaju obznanjene tokom dana u kojem se dogode procesi i zbivanja o kojima te vijesti svjedoče, dok su štampani mediji često ograničeni vremenskim kontekstom u kojem mogu djelovati. Koncept stavljanja u prvi plan lokalnih vijesti regionalnog i šireg bosanskohercegovačkog društvenog značaja, „na štetu“ opsežnije mreže informacija iz svijeta, ima za cilj izbjegavanje plasiranja informacija koje bi gubile na blagovremenosti time što njihovu aktuelnost uspijevaju prije zadržati elektronski nego li štampani mediji. Navedeni pokazatelji ukazuju na pokrajinski, regionalni nivo glasila koji i semantičkom odrednicom njenog naziva – *dnevni list* – indicira kontinuiranu, aktuelnu, onu koja počiva na „dnevnoj bazi“ komunikacijsku orijentiranost ka tom regionalnom recipijentskom korpusu većinski obilježenog pripadnicima jednog, hrvatskog, od tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine, ali i evidentnu povezanost sa državnom prijestolnicom posredstvom spomenute

podružnice kao i cjelokupnom teritorijom putem dopisničke mreže u svim većim urbanim centrima.

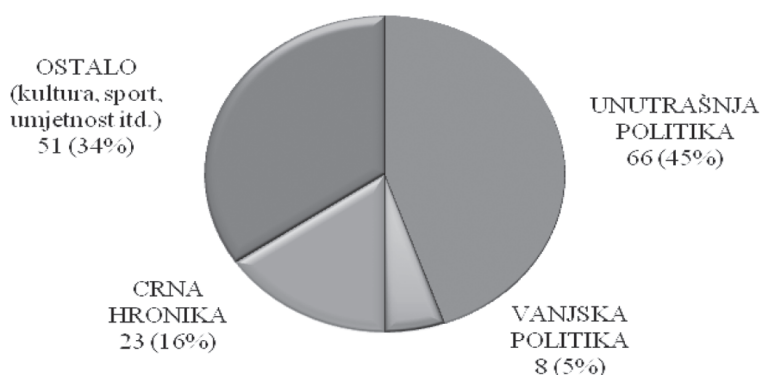
Na osnovu zvaničnih pokazatelja⁵ o registriranim primjerima kršenja odredaba *Kodeksa za štampu* putem tijela koje isključivo ima samo nadležnost da ukaže na propuste i kršenje pomenutog Kodeksa, *Vijeća za štampu*, bez regulatornih, normativno definiranih kompetencija u okviru zakonodavnog sistema Bosne i Hercegovine, može se istaknuti kako nije zabilježen nijedan primjer kršenja članova Kodeksa za štampu od strane „Dnevnog lista“ u septembru 2018. godine, što je vremenski okvir uzorkovanih izdanja ovog dnevnog glasila u svrhu provođenja kvantitativne i kvalitativne analize sadržaja naslovnice, sa aspekta tri postavljena *parametra* – naslovâ, fotografijâ i jezičkog izraza.

Na osnovu raspoloživih indikatora *Vijeća za štampu* o prijetodnim godinama djelovanja ovog medija, može se uočiti kako su bile rijetke reakcije *Vijeća za štampu* usmjerene ka ovoj dnevnoj novini po pitanjima mogućih i uočenih primjera kršenja propisanih odredaba spomenutog Kodeksa. Kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja dnevnog glasila „Dnevni list“ na osnovu uzorkovanog segmenta poruke - naslovnice spomenutog glasila i definiranih mjernih jedinica kvantitativne analize u okviru navedenog segmenta - naslovâ i fotografijâ kao i jedinice kvalitativne analize, jezičkog izraza, analizirane po njenoj usmjerenosti, obuhvatila je septembarska izdanja 2018. godine, čiji ukupan broj štampanih primjeraka odgovara ukupnom broju (30) kalendarskih dana spomenutog mjeseca. Izvedena kvantitativna analiza je rezultirala specifičnim pokazateljima relacija i specifikuma reprezentativnosti *definiranih jedinica* (naslova, fotografije i jezičkog izraza) uzorkovanog *segmenta poruke* dnevnog glasila - *naslovnice*, koji su pružili empirijski validnu osnovu za komplementarni stepen analize koji je u osnovi definiranih metoda istraživanja postavljene hipoteze – determiniranje primjera odstupanja od propisanih načela i principa *Kodeksa za štampu* na bazi analize sadržaja dnevnog glasila „Dnevni list“.

Frekvencija (brojna jedinica) naslova po tematskim ciljnim kategorijama analize

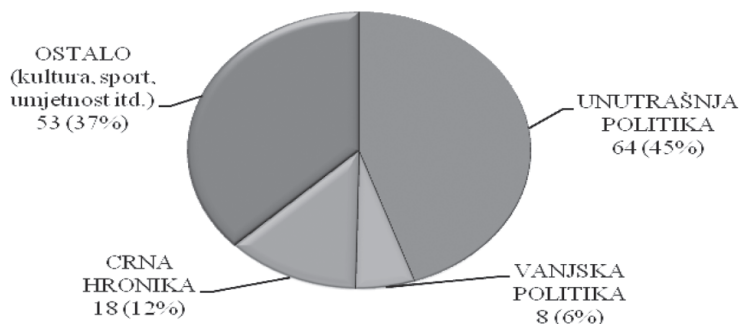
Frekvencija (brojna jedinica) ličnosti koje naslovi direktno ili indirektno tretiraju po tematskim ciljnim kategorijama analize

Predstavljena kvantitativna analiza postavljenih mjernih jedinica u okvirima uzorkovanih segmenata komunikativnih poruka septembarskih izdanja „Dnevnog lista“ omogućila je klasifikaciju dobivenih indikatora unutar svake od determiniranih ciljnih kategorija, nakon čega je bilo moguće pristupiti kvalitativnoj obradi dobivenih pokazatelja i uočenih specifikuma na osnovu ispitivanja mogućeg variranja *zavisnih varijabli* – naslova, fotografije i jezičkog izraza u odnosu na *nezavisne varijable* u okviru postavljene hipoteze ovog naučnog istraživanja – 16 determiniranih članova *Kodeksa za štampu*, od

kojih svaki propisuje određene principe i načela novinskog djelovanja u praksi štampanih medija u Bosni i Hercegovini.

Frekvencija (broj) fotografija po tematskim ciljnim kategorijama analize

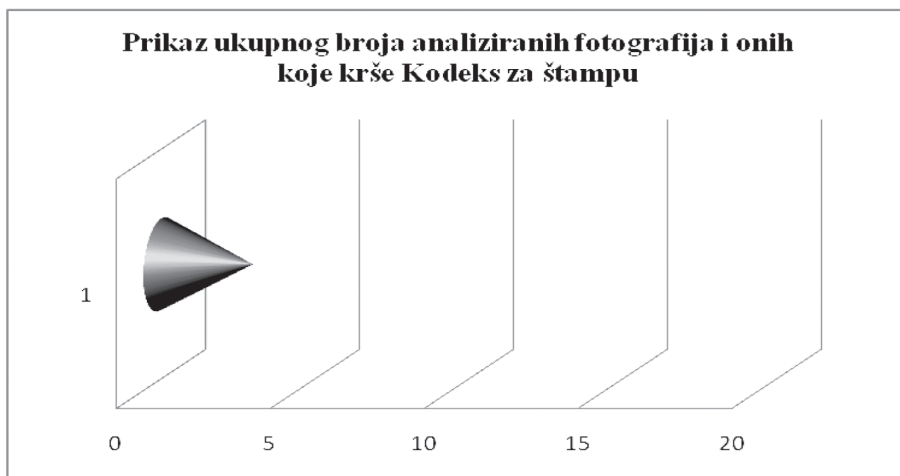

Na taj način utvrđeno je da je od ukupnog broja naslova (197) plasiranih na 30. analiziranih naslovnica septembarskih izdanja glasila „Dnevni list“, ukupno njih 96 ili 48,73 % odstupilo od odredaba propisanih u 13 od ukupno 16. članova *Kodeksa za štampu*, s obzirom na to da u 3 preostala slučaja (član 7. – *Mogućnost odgovora*, član 12 – *Reklamiranje i spozorisanje* i član 16. – *Žalbe*) nije zabilježena primjenjivost propisanih odredaba na analizirane parametre. Od ukupnog broja (16) propisanih članova *Kodeksa za štampu*, njih 13 ili 81,25% u odgovarajućem aspektu propisanih odredaba bilo prekršeno od strane indiciranog broja naslova i fotografija. Izvedenom sumarnom obradom utvrđenih kvantitativnih indikatora postavljene pretpostavke ovog znanstvenog istraživanja, utvrđeno je da najveći broj (25 ili 26,04%) naslova od ukupno 96 koliko ih krši odredbe *Kodeksa* ili 12,69% u odnosu na ukupan broj (197) analiziranih naslova, odstupa od načelâ i principâ dobre novinarske prakse propisanih članom 5. – *Tačno i fer izvještavanje*, čime je zapravo ukazano da je najveća frekvencija odstupanja analiziranih mjernih jedinica u okviru *segmenta poruke* – naslovnice. Značajan je i procent odstupanja od propisanih načela iz člana 6. – *Komentar, pretpostavka, činjenica*, i to u 18 ili 18,75% od ukupno 96 utvrđenih slučajeva kršenja *Kodeksa za štampu* ili 9,14% u odnosu na ukupan broj (197) analiziranih naslova, što ukazuje na nedostatak eksplicitnog razlikovanja komentara, pretpostavke i činjenice prilikom konstruisanja najavnih naslova dnevnih izdanja.

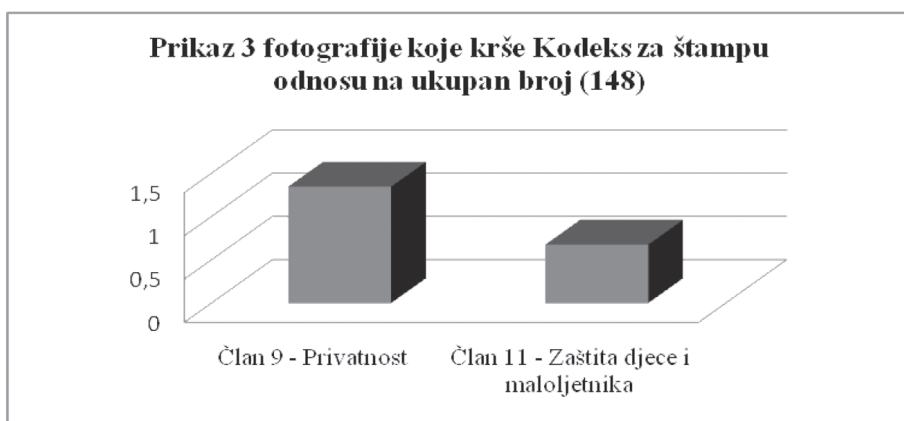
Prikaz ukupnog broja analiziranih naslova (197) i onih koji krše Kodeks za štampu (96 ili 48,73%)

Idejni koncept naslovnice dnevnog glasila „Dnevni list“ na osnovu uzorkovanih izdanja mjeseca septembra 2018. godine svjedoči o nekoliko bitnih indikatora osobnosti ovog posrednika u prijenosu masovnih komunikativnih sadržaja mnoštvu recipijenata – čitalačkoj populaciji Bosne i Hercegovine na dnevnoj osnovi.

Ta vremenska odrednica – *dnevna* – ukazuje na frekventnost diseminativne osnove koja nužno implicira aktuelnost i blagovremenost kao imperativ idejne izvedbenosti spomenutog glasila. Glavnina izdanja ovog dnevnog glasila bilježi standardni okvir logovnog identiteta novine, razvijen u crveno – bijelom koloritu – crvenih slova utisnutih o bijelu podlogu, uz prepoznatljiv i stalan slogan „za točku više“ i naznaku zvanične internetske adrese ovog glasila istaknute crnim slovima.

Umjesto zaključka: Rezultati istraživanja ukazali su na najčešća kršenja Kodeksa za štampu BiH, naravno sa aspekta dnevnih listova, gdje se indikativno pojavljuju članovi 6, 9. i 11. kao najviše kršeni. Evidentni su principi samoregulacije, objavljivanja isprika, demantija, ali i sudske pa i novčane represije. Prezentirani podaci proizašli iz analize uzorkovanih naslovnica sve tri dnevne novine – „Dnevni avaz“, „Dnevni list“ i „Oslobođenje“, za samo jedan mjesec, ukazuju kako značajan broj uočenih nedosljednosti u pogledu poštivanja spomenutih odredaba *Kodeksa za štampu* proizilazi iz unutrašnje – političkog tematskog opusa i kako su ličnosti tretirane naslovima, kao i fotografskim aspektom koji „pojačava“ značenjski segment poruke sadržane u naslovu, većinom usko vezane za taj aktuelni, unutrašnje – politički okvir u smislu izbora autoritetnih osoba iz domena političkih partija, različitih razina vlasti, koje su u slučaju dnevnih novina regionalne orijentiranosti, primjer „Dnevnog lista“, izvornog i fokusiranog na ciljane lokalitete pretežno hrvatskog populacionog

življa kao primarnog recipijentnog korpusa) primarno regionalne, ukoliko informacija od šireg upravnog, entitetskog ili državnog značaja ne reflektira izvjesnu korelacionu usmjerenost na tu izvornu razinu ovih novinskih glasila. Lokalne teme, prenos informacija sa lokalne na entitetsku razinu i „povlačenje linije razgraničenja“ između nacionalnih i državnih interesa javnosti, najčešći su sadržinski elementi komunikacije u spomenutim glasilima, što nije slučaj sa „Oslobođenjem“ i „Dnevnim avazom“ čiji informativno –komunikacijski opseg plasirane materije nije dominantno „omeđen“ regionalnim odrednicama unutar sveobuhvatnog bosanskohercegovačkog društvenog miljea. Pa ipak, najmanje je sadržaja vanjske politke. Indikativnim se čini da novine koje su regionalno ili entitetski primarno orijentirane, poput „Dnevnog lista“ i „Nezavisnih novina“ zapravo inkliniraju ka isključivo dnevno-političkim zbivanjima i međustranačkim odnosima, usmjeravajući fokus tekstova nerijetko i na tendenciozan pristup izvještavanju, koji u nekolicini uočenih slučajeva zalazi i u domen tabloidnog izvještavanja, što neumitno dovodi do upitnosti kvalitete i zastupljenosti općih etičkih normi dobre novinske prakse, nedostatka respektabilnosti spram tretiranih sadržaja u širem, bosanskohercegovačkom društvenom i komunikacijskom kontekstu kao i nemogućnosti diseminiranosti u te šire društvene i komunikacijske okvire ovakvih novinskih „glasova“. Pri izvođenju ovih završnih odrednica realizirane analize pomenutih glasila, nužno je spomenuti da je na primjeru uzorkovanih dnevnih novina jasno potvrđeno kako odlike razvojnog toka jedne zemlje i njenog društvenog konteksta su u velikoj mjeri one koje determiniraju i „kurs kretanja medijskih frekvencija“ te tako bilježe dijelom nedovoljno kritične, provjerljive i tačne informacije plasirane u javnost, opterećene dominantnim političkim strujanjima, često izvornog, primarnog novinskog konteksta, ovisnosti o izvorima finansiranja, osiromašenim dalekosežnijim, evropskim ili globalnim informacionim okvirima koji bi poslužili kao podloga za provjerljivost aktuelnosti, relevantnosti i demokratičnosti koncepcijske uređenosti dnevnih glasila. Javna komunikacija koja se reflektira i u izdanjima dnevnih listova nije demokratična u mjeri u kojoj bi to bilo potrebno za civilizacijski, a naročito demokratski razvoj bosanskohercegovačkog društva. Dnevni listovi evidentno svjedoče o prisutnoj jednostranosti, odnosno nepostojanju više izvora u vijestima i izvještajima o

aktuelnim događanjima. Također, mogući su i primjeri pristrasnosti u pristupu i načinu na koji su osobe i zbivanja koja su u fokusu novinskih vijesti tretirane, što dodatno vodi ka primjerima neobjektivnog izvještavanja, uz primjese senzacionalizma, netolerancije, predrasuda i stereotipa. Malo je kontinuiranog, održivog poštivanja općeprihvaćenih etičkih principa i zaštite profesionalnog integriteta novinarstva, pa tako najčešće izostaje viđenje druge ili drugih strana, tj. novinski sadržaji se zasnivaju na viđenju jedne strane dok se drugi izvori zanemaruju, ili minimiziraju. Primjetan je nedostatak pijeteta prema žrtvi kada se izvještava o nesrećama i ljudskim žrtvama, najčešće primjetan u fotografijama koje prikazuju u krupnom planu lica ili tijela žrtava, što niti je civilizirano, niti je profesionalno. Kao razlozi spomenutih pojava, mogu se pravdati manjkavostima adekvatnog znanja novinara, ne samo u smislu etičkih normi i pravila pomenutog Kodeksa kao i znanstvenih postulata novinske djelatnosti, već i onog generalnog, o komunikaciji, društvenim odnosima, ljudskim pravima, nedostaje kontinuirane prakse upražnjavanja čitanja pisane riječi, jer su upravo spomenute, uz sliku i govor osnovna sredstva, ne samo sporazumijevanja, već i rada novinara. Pored navedenog, spominju se i primjeri slučajeva gdje se novinari javljaju u ulozi „glasnogovornika“ pojedinih političkih partija, lidera i ideologija, čime ukazuju na mogući rizik njihove neskrivene favorizacije i pristrasnosti ka zagovornicima spomenutih ideologija. To ujedno govori o mogućem neprofesionalizmu i nedemokratičnosti njihovog novinarskog rada. S tim u vezi bitno je spomenuti iskazanu ocjenu kako u našem medijskom prostoru nedostaje i regulatorne, normativne uređenosti, po principima moderno i demokratski uređenih društava u kojima novinarske asocijacije novinarima dodjeljuju certifikate za bavljenje poslovima javne komunikacije u medijima. Ukoliko se dogodi odstupanje od pravila struke samim time od propisanog Kodeksa, spomenuto rezultira i gubitkom licence za rad. U usporedbi sa aktuelnim normativnim ustrojem novinske djelatnosti u Bosni i Hercegovini, jasno je kako spomenutog mehanizma nema u praksi, što doprinosi pojavi određenih novinskih radnika u stilu aktivnih “društveno-političkih radnika”, okvalificiranog kao recidiv tzv. režimskog novinarstva. Manipulacija jezičkim izričajem okvalificirana je kao još jedan vid neprofesionalizma, s tom razlikom što je istaknuto kako jezik diskreditacije, isključivosti, netolerancije,

mržnje ima dalekosežne i destruktivne posljedice po živote ljudi. Primjeri koji govore u prilog iznesenom stavu nađeni su u načinu na koji pripadnici bosanskohercegovačkih skupina doživljavaju jedni druge, kojim vokabularom se uzajamno kvalificiraju i iskazuju međusobnu netrpeljivost. Takav diskurs ne doprinosi razvitku tzv. intelektualne komunikacije već jačanju svojevrsne "kulture življenja" po principu animoziteta koji diskriminiraju individue na principima koji su osnovni postulati najzačajnijih međunarodnih konvencija i povelja o fundamentalnim pravima i slobodama ljudi, po principu rase, vjerske, nacionalne i svake druge odrednice.

AUTHENTICITY OF MEDIA CONTENT AND PRINT MEDIA STANDARDS IN BIH

SUMMARY

Perception of the importance of ethical standards, apparently arbitrary to all public interests, is greatly subjected to the rules of sensationalism, placement and trading of information, which mainly damages the quality of information in BiH society. From regulatory stance in lieu of practicing journalism, there is a quite adequate framework that guides several daily newspaper, weeklies, magazines etc. With regards to the history and political reality in BiH, rise of aculturality, divisiveness of human conscience and fragmentation of the overall society, quality of communication in BiH is, generally speaking, reflection of the society itself - headless, infatuated by overabundant ideologies, rotten at its bourn, but also its very core. From the Press Code of BiH, its foundational provisions, one of its basic premises that are instituted by this code is a fact that its meant to serve as a basis of a self-regulating system that would be considered morally obligatory for journalists, editors, owners, newspaper publishers etc.

Keywords: intellectual rights; discrimination; ethics; identity; information; interest; interview; public; code; communication; criminal offense; manipulation.

Literatura

Babić, D., Ekonomski pritisci na medije u BiH, Mediaplan institut, Sarajevo, 2005.

Đurović, S.,: Fokus – grupni intervju, Službeni glasnik Beograd, 2007.

Filipović, M.,: Metodologija znanosti i znanstvenog rada, Svjetlost, Sarajevo, 2004.

Petrović, G., Logika, Školska knjiga, Zagreb, 1977.

Stojak, R., Metoda analize sadržaja, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, DP „Gračar“ Tuzla, Sarajevo, 1990.

Šamić, M., Kako napisati naučno djelo, Svjetlost, Sarajevo, 2003.

Vujević, M., Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, Školska knjiga Zagreb, 2002.

Ostali izvori:

Kodeks Za Štampu i Online medije BiH: https://vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9

www.avaz.ba

www.oslobodjenje.ba

www.dnevni-list.ba

www.vza.ba

Seid Masnica
Amna Mehmedović

NOVI MEDIJI I TRADICIONALNO NOVINARSTVO

SAŽETAK

Već dugo vremena mediji nisu samo posrednici koji prenose neki sadržaj, već su zapravo оформili vlastitu socijalnu sredinu i postali dio našeg prirodno – umjetnog okruženja, te savremenog čovjeka stavljaju u centar jedne nove okoline, jedne nove stvarnosti u koju se integrira. Mediji su prijatelji, neprijatelji, voljeni, omraženi... ali činjenica je da upravo oni objedinjuju sve čovjekove potrebe za zabavom, relaksacijom, pružaju informacije bez kojih je danas nezamislivo živjeti, te imaju i obrazovnu funkciju. Mediji su postali naše ogledalo i obavezan dio svakodnevnog života. U eri masovnih medija / novih medija /, dobro poznavanje mogućnosti što ih pruža neki medij smatra se često ključem uspjeha u mnogim poslovima. Većina onoga što se događa u svijetu politike, privrede, umjetnosti, čak i religije povezano je sa raspoloživim medijima i zavisi o njima. Bitka koju vode za izazivanje pažnje je velika, pažnja se mora pridobiti, i to ne samo jednom, već se mora stalno održavati i dokazivati. U cilju razumijevanja današnjeg svijeta u kojem se nalazimo, nemoguće je ne biti uključen u medije i ne koristiti ih za razne svrhe: oni su istovremeno objekti i subjekti. Upravo posredstvom njih upoznajemo mnogo proizvoda i usluga o kojima inače nemamo spoznaje iz vlastitog korištenja, pružaju informacije o inovacijama i nedostacima za koje nemamo osobnih saznanja kao potrošači. Masovna komunikacija i masovni mediji dio su osobnog i poslovnog života danas. Moć nekih medija je teško mjerljiva, ali neupitno je da je velika. Upravo oni reflektiraju život oko nas koji čovjeka pogađa direktno ili indirektno.

Ključne riječi: autorsko pravo; diskriminacija; etika; identitet; internet; informacija; interes; javnost; komunikacija; manipulacija; televizija.

Masovni mediji – ogledalo društvene zajednice

Iako se masovni mediji vrlo često determiniraju kao prenosnici informacija, važno je naglasiti da su sadržajima koje objavljuju već odavno dobili konotaciju kreatora javnog mnijenja. Savremenog čovjeka stavljaju u centar jedne nove okoline, jedne nove stvarnosti u koju se integrira. Bez obzira na to da li masovne medije smatramo servisom za edukaciju, zabavu, informiranje ili pak manipulaciju evidentno je da svojim sadržajima kreiraju javnost po svojoj mjeri ili mjeri elita koje njima vladaju. U suštini, postali su dijelom života svakog čovjeka.

U eri masovnih medija / novih medija /, dobro poznavanje mogućnosti što ih pruža neki medij smatra se često ključem uspjeha u mnogim poslovima. Većina onoga što se događa u svijetu politike, privrede, umjetnosti, čak i religije, povezano je sa raspoloživim medijima i zavisi o njima. Denis McQuail tvrdi kako mediji „pomažu društvenom razvitku tako što: šire tehnološki know – how, ohrabruju individualnu promjenu i mobilnost, šire demokraciju – izborima, promoviraju zahtjeve potrošača, pomažu obrazovnu, zdravstvenu, populacijsku i svaku drugu kontrolu u društvu.“¹ Bitka koju vode za izazivanje pažnje je velika, pažnja se mora pridobiti, i to ne samo jednom, već se mora stalno održavati i dokazivati. Bez obzira na to koliko javnost želi da se distancira od određenih medijskih sadržaja, nemoguće je ne biti involviran u svakodnevna dešavanja i ne koristiti masovne medije i njihove sadržaje u različite svrhe. Upravo posredstvom njih upoznajemo mnogo proizvoda i usluga o kojima inače nemamo spoznaje iz vlastitog korištenja, pružaju informacije o inovacijama i nedostacima za koje nemamo osobnih saznanja kao potrošači. Masovna komunikacija i masovni mediji dio su osobnog i poslovnog života danas. Moć nekih medija je teško mjerljiva, ali neupitno je da je velika i snažna. „Masovni mediji nisu samo vijesti i informacije, nisu ni puka zabava, a nisu ni moćno sredstvo edukacije, već su sve to zajedno i još više od toga, oni su instrument kontrole društva od strane posebnih interesnih grupa, pojedinaca, institucija i države.“²

- 1 McQuail, D., Mass Communication Theory, fifth edition, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 2005, str. 491.
- 2 Nišić, V., Plavšić, D., Uloga medija u konstruisanju društvene stvarnosti, Fakultet političkih nauka Banja Luka, 2014, str. 72.

Upravo oni reflektiraju život oko nas koji čovjeka pogađa direktno ili indirektno. Danas je pristup medijima i onome što nam pružaju lakši no ikad. Njihov razvoj odvija se uporedo s razvojem tehnologije, a njihova moć se odražava u čovjekovoj promjeni svakodnevnih navika koje su oni prouzrokovali. Tako se javlja jedna ovisnost o informacijama koje nam pružaju i bez kojih ne bismo mogli naprijed, kako u društvenom, tako i u ekonomskom smislu. Ni masovni mediji nisu samo sprave kojima se možemo diviti kao jednom od vrhunaca ljudskih izuma, oni su dio nas, dio naše svakodnevne. Čovjek se toliko prilagodio novonastalim medijima da se stvorila neraskidiva spona međuzavisnosti. Sve je počelo sa štampom, zasada završava na internetu. No, pojavom svakog novog medija, oni prethodni ne gube na značaju. Svaki je poseban zbog načina na koji funkcionira i svaki obiluje svojim posebnostima. No, nije pogrešno reći da masovni mediji, konkretnije, televizija i sve više internet, imaju svojevrstan monopol po pitanju upotrebe. Drugim riječima, možda se može naći čovjek koji nema naviku čitati novine ili slušati radio, ali teško da će se u istom omjeru naći ljudi koji se ne služe televizijom ili internetom. Ne imati danas televizijski prijemnik shvaća se više znakom ekscentričnosti nego materijalne oskudice. Njihove prednosti su jasne – tehnologija je omogućila spajanje zvuka, slike i teksta čime čovjek zaista u punom smislu lakše doživljava stvarnost koju ona prenosi. Bez pretjeranog napora, brzina upijanja informacija nikad nije bila veća. U tom kontekstu radi se o iskrivljenoj stvarnosti koju svaka osoba treba da prihvati kao tačnu i ispravnu. „Uostalom, mnoge savremene rasprave o televiziji, temelje se na kritikama vezanim za odstupanje od stvarnosti i sputavanje čovjeka u okvire lažne stvarnosti koju je kreirala.“³ Rapidnim razvojem tehnologije i internet je postao platforma za takve rasprave i ostvario manipulativnu moć kao televizija. Svaki čovjek je svjestan virtualnog svijeta koje nam nudi.

Izazovi i mogućnosti online medija

Na glinenjoj pločici pronađenoj u starome Sumeru koja datira od prije pet hiljada godina piše: »Što nije zapisano, kao da se nije dogodilo«. *Otkako je nastala, isto*

3 https://nf.unmo.ba/resources/site1/General/Educa/educa_03.pdf, preuzeto 12.09.2018., 15:08h

se kaže i za televiziju - što na njoj nije prikazano, kao da se nije ni dogodilo. Prvi prijenos slike na daljinu zasigurno je predstavljao novu eru tehnologije. Danas ono što gledamo na televiziji nije više samo puki prijenos slike koji oduševljeno promatramo kao napredak ljudskih naučnih i tehnoloških postignuća. Ista ta slika nam je dodir sa svijetom jer se na tom malom ekranu konstruira stvarnost koja nas okružuje, koja nas upućuje u sva zbivanja i koja nas povezuje sa svijetom koji nam je dosad bio nedodirljiv. Ne bi bilo pogrešno reći da su masovni mediji zasigurno najveći kompenzatori čovjekove fizičke nemogućnosti da se spoji sa svim aktuelnim svjetskim zbivanjima. Činjenica je da pojava svakog novog medija izaziva nove nade i strahove u društvu. „Mediji kroz manifestnu namjeru da informišu društvo (pružajući ne samo informacije, već i određene vidove zabave), zapravo latentno konstruišu stvarnost prema svojim namjerama ili namjerama nekih, vidljivih ili skrivenih, društvenih subjekata, tako što manipulišu čovjekovim potrebama (sigurnost, zaštita, egzistencija, napredovanje, razvoj, takmičenje) i preko njih kontrolišu pojedince i grupe.“⁴

Podjednako kao i internet, za televiziju često navodimo i prednosti i nedostatke. Za televiziju se vrlo često kaže da je *“prozor u svijet”*, a jednako često da je *„loša“*, te da iskrivljuje istinu o onome što se događa u svijetu. To nas vraća na njenu moć. Činjenica je da joj je čovjek izložen gdje ona može imati manipulativnu sposobnost nad njegovim razmišljanjem i djelovanjem čime narušava jednim dijelom objektivno i realno prosuđivanje. No, isto tako mu predstavlja raspoloživo sredstvo putem kojeg dobiva uvid u neke životne segmente i zbivanja kojima sâm nije u mogućnosti svjedočiti. Urađen je veliki broj istraživanja i objavljen značajan broj studija o posljedicama koje televizija ostavlja na javnost. Prednost televizije ogleda se u njenoj prezentaciji. Televizija je masovni medij koji objedinjuje sliku, tekst, video sadržaje, atmosferu i sl. S druge strane, internet objedinjuje sve. To znači da putem interneta možemo ostvariti pristup televizijskim programima, radio stanicama, kao i ostvariti dvosmjernu komunikaciju putem socijalnih platformi, web portala, stranica i sl. Na navedenim platformama moguće je ispoljavati vlastite stavove i razmjenjivati ubjeđenja sa širokim auditorijem. Internet omogućuje dostupnost svim

4 Nišić, V., Plavšić, D., Uloga medija u konstruisanju društvene stvarnosti, Fakultet političkih nauka Banja Luka, 2014, str. 72-73.

medijima, te nudi i svoju autonomnost kao novi medij koji je čovjeku na usluzi. Internet je medij koji je uveo temeljne promjene na području komunikacija, zabave i trgovine. Kompanije su prepoznale njegove mogućnosti i nezamjenjivo ga koriste za komunikaciju sa poslovnim saradnicima, dobavljačima, potencijalnim i trenutnim klijentima. One preko interneta prodaju, naručuju, primaju narudžbe i takmiče se za proizvode. Osim kompanija, sve je veći broj osoba koje svakodnevno koriste internet kako za razmjenu informacija i poruka sa prijateljima bez obzira na teritorijalnu razdvojenost, tako za plaćanje računa, putovanja, internet – bankarstvo, kupovinu, igranje igrica, zabavu i edukaciju.

Ključne osobine koje medije na internetu odvajaju i čine drugačijim od svih drugih medija su: decentralizirana struktura, interaktivnost, nepregledna količina informacija, orijentiranost na korisnika. S televizijom je, ipak, drukčije. Ona ima centraliziranu strukturu, preglednu količinu informacija, isto tako je orijentirana na korisnika i u funkciji je interaktivnosti samo u manjem intenzitetu nego internet. Glavne nedostatke televizije kompenzira internet, a glavne nedostatke interneta, televizija. Rezultat svega toga – pristup informacijama nikad nije bio jeftiniji i brži. Teritorijalne i vremenske prepreke su u suštini prevaziđene. Internet – mreža danas je sasvim normalna pojava, samo je važno prihvatiti je i koristiti na adekvatan način.

Historijski pregled masovnih medija

Televizija je izum koji je nedvojbeno obilježio naše stoljeće zahvaljujući njenoj čudesnoj sposobnosti da u trenutku preskače vremenske i prostorne daljine.

Sama riječ "televizija", izvedena je od grčke osnovice *tele* (daleko) i latinske *visio* (vidjeti). Polazeći od tog prijevoda, čak se u hrvatskom standardnom jeziku za televiziju pokušala primijeniti riječ "dalekovidnica", ali ona, zasad, nije ušla u širu upotrebu. Televizija je masovni medij na čiji je razvoj utjecalo više izuma. Prvi tehnički izum kojim je i praktično pokazano da je moguće sliku pretvoriti u električni signal i prenijeti je na drugo mjesto patentirao je još 1884. mladi njemački naučnik Paul Nipkow. Riječ je o tzv. Nipkowljevom skenirajućem disku koji je predstavljao prvi polumehanički televizor. Osoba koja je značajno doprinijela prvom prijenosu slike jeste Giovanni "Casselli", i to 1862. godine. Praktične zasluge za ostvarivanje sistema za prenošenje slike

na daljinu pripadaju Škotu Johnu Logie Bairdu. Upravo on je 1923. ugledao prvu televizijsku sliku na *televisoru* koji je sam konstruirao od stare kutije za čaj. Ona je poslužila kao kućište za elektromotor koji je okretao ploču. Sama ploča bila je izrezana od stare kutije za šešir, a kao osovina služila je pleteća igla. U limenu kutiju smještene su projekcijske sijalice koje su bile međusobno povezane ljepilom i žicama.

Uz tako primitivnu napravu Baird je postigao uzbudljive rezultate. Bez ikakvog stepenovanja svjetosti i sjena, Baird je na televizijskom ekranu ugledao ruku pomoćnika i to kao siluetu. Kako bi ostvario unaprijed definirani cilj za dalje eksperimente, korištena je lutka

Stukey Bill koju je na ekranu ugledao 1. oktobra 1925. Ta ista lutka je danas kao simbol istraživanja i televizijskog otkrića izložena u londonskom Muzeju nauka. Prvu televizijsku kompaniju na svijetu osnovao je u junu 1926. pod nazivom *Television Limited*, a iste je godine predstavio "noćovizor", napravu koja je, upotrebljavajući infracrvene zrake, mogla snimati u zamračenom prostoru. 1928. je uspješno izveo pokus prijenosa slike iz Londona u New York te je predstavio i televiziju u boji koju je dobio tako da je na Nipkowljev disk postavio zeleni, crveni i plavi filter. Prvi televizijski program Baird je emitirao iz studija 2LO 30. septembra 1929. Osim Bairda, paralelno istraživanje u SAD radio je i Vladimir Zworykin koji je kreirao prvu elektronsku kameru, da bi 1930. godine Philo Farnsworth kreirao sistem elektronske televizije. I tako je sve krenulo. S vremenom se razvija sistem televizije u boji, a 1960 - ih lansiran je prvi komunikacijski satelit Telstar koji je prenosio televizijsku sliku, te satelit Early Bird koji je omogućio prvi direktni prijenos tv – programa preko Atlantika. Nakon razvoja tehnologije sasvim logičan nastavak bio je i razvoj digitalne televizije. U oktobru 1972. godine organizovana je demonstracija ARPANETA pod nazivom „*International Computer Communication Conference*“ čiji je osnivač bio Robert E. Kahn. Iste godine kreirana je i prezentirana elektronska pošta. Naredne godine, 1973. ARPANET je svoje djelovanje značajno proširio i na međunarodno tržište, odnosno povezao je londonski „*University College*“ i norveški „*Royal Radar Establishment*“. Iste godine formiran je program koji je istraživao međusobno povezivanje različitih mreža. Taj sistem mreža nazvan je „internet“. U periodu od 7 godina, konkretnije od 1974. do 1981. ARPANET je izašao iz vojnih okvira i korišten je u svakodnevnom životu. Britanska kraljica

Elizabetha 1976. godine šalje svoju prvu kraljevsku e –mail poruku. Zanimljiva činjenica jeste da su studenti Tom Truscotta, Jim Ellisa i Steve Bellovina kreirali prve USENET news – grupe koje su predstavljale platformu za diskusije o religiji, politici i drugim društvenim temama. Time je internet dobio jednu novu dimenziju jer se uvidjela njegova vrlo bitna funkcija omogućavanja komunikacije među ljudima iz raznih dijelova svijeta. Zuber ističe da osnovne karakteristike televizije predstavljaju: „brzina komuniciranja zvukom i slikom, sugestivnost i mogućnost identifikacije, dinamičnost slike i izolacija poruke u prostoru, kućna atmosfera prilikom primanja poruke, realističan prikaz proizvoda, ideja i usluga.“⁵

World Wide Web⁶ (WWW) je način povezivanja dokumenata, poput polaznih web – stranica na udaljenim kompjuterima. Bez obzira na vrstu kompjutera koja koriste, ljudi se s internet pretraživačima mogu povezati putem weba. Korisnik pokazuje i odabire svoj put od kompjutera do kompjutera na internetu. On je sredstvo za “navigaciju” po izvorima informacija na mreži. Ovo je “multimedijalni” pristup informacijama na internetu jer omogućava njihovo prikazivanje u grafičkom, zvučnom, tekstualnom i videoobliku.

WWW tehnologiju koriste i komercijalne organizacije za kreiranje ektraneta i intraneta. Ekstranet koristi web tehnologiju za poslovnu komunikaciju sa partnerima i klijentima, a intranet se koristi za internu komunikaciju u kompaniji. Internet pretraživač pojavio se 1993. godine. Internet, njegove platforme poput socijalnih mreža, portala, elektronske pošte, postaju jedno od osnovnih sredstava komunikacije. Navedene platforme za razliku od drugih medija omogućavaju povratnu informaciju odnosno feedback koji se definira kao „informacija data u sadašnjosti, o ponašanju u prošlosti, s ciljem unapređenja tog ponašanja u budućnosti.”⁷ Upravo zbog mogućnosti brže diseminacije i razmjene informacija te povratne sprege internet postaje sve češće korišten medij u društvene, poslovne i druge svrhe.

5 Zuber, Lj., Politički odnosi s javnošću u Republici Srpskoj, Filozofski fakultet Pale, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Comes grafika Banjaluka, Banja Luka, Pale, 2012, str.83.

6 Dodd, Z. Annabel, The Essential Guide to telecommunications, The second Edition by Annabel Z. Dodd, 2000.

7 Majstorović, P., Korektivna povratna informacija, www.bestpractice.hr, (preuzeto 13.09.2018, 18:30h)

Masovni mediji – indikatori demokratičnosti

Ono što je nedvojbeno značajno i što je zajedničko i internetu i televiziji, jeste to da se oboje temelje na slobodi primanja i širenja informacija. Raspon takve slobode danas je glavni indikator demokratičnosti neke zemlje. Sistem njihovog funkcioniranja je različit, a koje su prednosti i nedostaci tih razlika možemo sagledavati sa više različitih aspekata. Televizija je medij koji ima uređivačku politiku koja se dalje ogleda u programskim sadržajima koje nudi. Na osnovu takve sheme, možemo kazati da, za razliku od interneta, od televizije znamo šta možemo očekivati. Njom se upravlja iz jednog središta koji okuplja cjelokupan kadar radnika koji sudjeluju u stvaranju njenog programa. Upravo njen program nudi sistematsku organiziranost ponude – od informativnog do zabavnog dijela. Ukoliko pomno ne analiziramo djelovanje televizije, možemo kazati da je svrha njenog djelovanja plasiranje informacija, zabavnih i edukativnih sadržaja. Međutim, njena uloga je znatno ozbiljnija ukoliko u obzir uzmemo činjenicu da televizija dopire skoro do svake osobe u svijetu. U demokratskim zemljama tako ima funkciju očuvanja demokracije i kontrole onih koji su na vlasti. No, nije oduvijek bilo tako. Televizija je bila, i još uvijek je, sredstvo pomoću koje elite, politički i poslovni moćnici nastoje vladati svijetom. Čomski ističe da mediji imaju „presudnu ulogu u sistemu indoktrinacije, zajedno sa obrazovnim ustanovama. Kako je sistem indoktrinacije taj koji nas uči kako se treba ponašati i šta treba misliti, tako se stvari mogu uvidjeti ako pratimo medije i pokušamo shvatiti njihovu strukturu. Struktura medija je vrlo slična ostalim strukturama, čiji je cilj proizvodnja intelektualne i poslovne elite koja će podržavati interese moćnih grupa i pojedinaca.“⁸ Odnosno, kako ističe Bodrijar „mediji su trenutno monopol elita na vlasti koje ih „okreću“ sebi u korist.“⁹ Televizija je medij koji je najviše izložen različitim pritiscima, pogotovo kada govorimo o televizijama koje su u državnom vlasništvu. Uostalom, u ne tako davnoj historiji služila je kao glavno propagandno sredstvo kojim se manipuliralo ljudskom svijesti i prilagođavana je posebnim političkim i osobnim interesima. Sagledavajući realno, teško da se bilo koja moć može uporediti s onom koja ovladava ljudskom

8 Chomsky, N., *Mediji, propaganda i sistem*, Što čitaš?, Zagreb, 2002, str. 9.

9 Bodrijar, Ž., *Simulacija i zbilja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk- Hrvatsko sociološko društvo, 2001., str. 32.

svijesti. Odnosno, ovladati ljudskim stavovima i mišljenjima u suštini je osnovna moć koja se najlakše realizira i ostvaruje putem televizije. Za razliku od medija poput radija, televizije i štampe, internet predstavlja decentraliziranu mrežu, koja u svom opusu djelovanja nema središte iz kojeg se diseminiraju informacije. Internet jednako kao televizija ima demokratski element po tome što omogućava pristup svim sadržajima bez cenzure i omogućuje apsolutnu slobodu izražavanja. No, kada je riječ o očuvanju demokratije, televiziji možemo dodati notu subjektiviteta. Televizija pruža veću vjerodostojnost zbog čega i tu njenu funkciju ozbiljnije shvaćamo, što joj nedvojbeno daje prednost pred internetom uprkos njenim tehnološkim nedostacima u odnosu na internet. Prednost interneta je u tome što je danas dovoljno imati kompjuter da bi imali i internet i televiziju i radio. On ih objedinjuje i omogućava pristup svemu, ali kada govorimo o funkcioniranju televizije i interneta kao medija, razlika je itekako očita. Ono što čini neraskidivu poveznicu i interneta i televizije po pitanju upotrebe je to što danas oba medija većinom čine dio naše svakodnevice. Neophodnost interneta svaki dan sve je očitija i njegova upotreba je svakim danom sve veća. Njihova dostupnost raste, teško da će se danas naći kućanstvo koje nema tv prijemnik, a u zadnje vrijeme i kompjuter. No, razlog njihove upotrebe je ipak često različit i koliko god su ova dva medija slična i imaju istu svrhu, toliko su različita i pružaju nam razne mogućnosti korištenja. Najjednostavnije rečeno, televizija je masovni medij koji nudi pregled važnih ljudskih djelovanja, dok internet predstavlja komunikacijsku platformu na kojoj ljudi širom planete posredstvom WWW razmjenjuju informacije. Internetom se služimo u privatne i poslovne svrhe, televizija nam pak služi za zadovoljenje naše gladi za osnovnim novostima koje često utječu na našu svakodnevicu. Televizija utječe na misaoni proces, aktivira naš unutarnji nagon za djelovanjem i raspravama. Iako i televizija ima zabavnu konotaciju, internet je medij kod kojeg je ona u većoj mjeri izražena. Odnosno i televizija i internet ljude povezuju i edukuju bez obzira na to u kojem dijelu svijeta se nalaze. Internetom se zapravo više služimo ciljano: kada želimo pronaći konkretne informacije o nečemu što se dogodilo, o nečemu što nas interesira ili pak o poslovanju neke kompanije i slično. Koristimo se internetom gdje možemo pronaći sve to što nas konkretno zanima. Televizija nam ne pruža takve informacije o svemu jer je ograničena, kako vremenom, tako i količinom i prijenosom određenih informacija, te sadržajem koji nudi.

No, televizija je ta koja nesumnjivo prednjači u informativnom dijelu, jer nam omogućuje nešto što internetu još nije u potpunosti uvriježeno: to su istinite i sažete informacije o najvažnijim događajima u svijetu koji nesumnjivo mogu imati utjecaj na našu svakodnevicu. U tom kontekstu, vjerodostojnost televizije je znatno izraženija u odnosu na internet. „Vjerodostojnost je evaluacijska mjera koja posreduje norme očekivanih uloga i ispunjavanja uloga između pozicija proizvođača i potrošača, u svakom slučaju strukturalno osiguranih kroz medijski specificirane organizirane sustave.“¹⁰ Razlozi njene vjerodostojnosti leže u kadru novinara koji stoje iza tih informacija svojim istraživanjima i provjeravanjem njihove istinitosti, a okosnice na kojima ona počiva su profesionalni standardi i etika na kojima je utemeljena novinarska djelatnost. Još jedna od prednosti televizije jeste što ona nudi najvažnije, filtrirane informacije, dok internet zbog velike količine podataka teško iste može selektirati.

One se na internet često postavljaju naknadno i on nam u tom slučaju može poslužiti da detaljnije saznamo nešto o njima. Odnosno, kada je riječ o informativnoj funkciji, televizija je medij koji nam na jednostavan i brz način plasira najvažnije informacije. Nudi nam organizirani pregled onog najbitnijeg. Na internetu to može biti slučaj jedino ako smo dobro upućeni u svojevrstne sadržaje i način na koji se pojavljuju i funkcioniraju. Televizija je prozor u svijet – internet je prozor u svemir. Kroz internet nas vodi navigacijski sistem (www¹¹) kojim sami upravljamo i odlučujemo šta želimo gledati/saznati, a zahvaljujući zvuku, pokretnim slikama i grafici, internet je postao medij za oglašavanje i zabavu. Nudi nam mogućnost pretraživanja, bogate arhive iz svih životnih područja, nudi pristup svim medijima, autonomni program, te zabavu i relaksaciju. No, internet isto tako sve više razvija autonomni program, javljaju se internet radio stanice, internet televizijske stanice, no nije pogrešno reći da je to još u začetku jer njihova upotreba još nije dovoljno zaživjela.

Primjena televizije je po tom pitanju puno jednostavnija. Dovoljno je uključiti TV-prijemnik, odabrati kanal koji ćemo gledati i tu sve naše radnje

10 Bauer, A. T., Vjerodostojnost medija – društveni kapital medijskog društva, Sveučilišna knjižara, 2007., str. 23

11 WWW je 1989. godine kreirao Tim Berners-Lee, zaposlen u CERN-u, Europskom laboratoriju za kvantnu fiziku.

prestaju. Sve ostalo nam je servirano. No, isto tako internet je u službi televizije jer novinarima pruža bazu podataka i arhivu po kojoj mogu pretraživati važne informacije vezane uz neki događaj.¹² Velike i važne informacije su ustvari vrlo često udaljene tek samo jedan klik.

Internet i televizija – prednosti i nedostaci

Kada uzmemo u obzir dostupnost interneta i jeftin način na koji odašiljemo i primamo određene informacije te golem virtualni prostor koji nudi i koji nije pod ikakvom direktnom kontrolom, tada ne čudi ni opasnost koja mu prijeti. U prvom redu misli se na zloupotrebu pošiljaoca poruka, jer cenzuru na internetu gotovo da nije moguće realizirati, pa samim tim nije imun ni na laži, prevare i manipulacije. Kada je riječ o etici i moralnoj dimenziji, ona je pak mjerilo kojem se korisnik interneta teško može podrediti. Uz to, internet nudi zaštitu subjekta – korisnika koji nije vidljiv drugima, samo je jedan od milion pijuna u golemom virtuelnom svemiru. Internet – identitet je ono što naročito čini razliku između upotrebe televizije i interneta. Na internetu smo vidljivi korisnici kojima drugi mogu pristupati. Isto tako naša reakcija i komentar na određeni događaj mogu odmah svima biti vidljivi. Ono što nas razlikuje kao korisnika na internetu, za razliku od korisnika televizije, jeste identitet koji korisnici interneta stvaraju u internet zajednicama. Internet predstavlja platformu na kojoj se korisnici umjesto vlastitim identitetom predstavljaju pseudonimima. Time dobivaju veću dozu slobode izražavanja, a manju dozu odgovornosti za izrečeno. Navedene činjenice govore u prilog tome da se „lažni“ identitet teško može kontrolirati, čak i u situacijama koje pozivaju na govore mržnje, nasilja i sl. Prednost takve vrste interakcije može biti iskrenost, a nedostatak manipuliranje samim tim pojmom. To nesumnjivo može ljudima dati određenu dozu hrabrosti za plasiranje neumjesnih sadržaja na internet, a komunikacija među korisnicima pod takvim zaštićenim identitetom može isto tako rezultirati raznim opasnostima. Međutim, postavlja se pitanje da li priključivanje internetu i ostavljanje podataka ustvari predstavlja određenu vrstu samoidentifikacije. „Povezivanje

12 Američki Poynter Institut za novinarstvo objavio je na svom internet sajtu (<http://www.poynter.org>) listu online izvora i knjiga o savremenim medijima.

na internet, učestvovanje u komunikaciji putem interneta, neizbježno uključuje neku vrstu samoidentifikacije, uvijek sa nekom mogućnošću ulaženja u trag, ako ne direktno, onda indirektno od strane vlasti, organa gonjenja, posrednika (pružalaca internet usluga – ISP) ili nekog drugog fizičkog lica? Kao online građani mi doprinosimo sopstvenom nadzoru i učestvujemo u njemu.“¹³

Televizija je bar po tom pitanju zaštićena i ima svoja etička ograničenja kao i ona koja se nalaze u zakonskim okvirima po kojima mora poštovati načela objektivnosti, nečije osobnosti, ne smije podlegnuti uvredama, klevetama i sl. Mnogi će se možda složiti da je internet po tom pitanju u prednosti, s obzirom na to da je sloboda izražavanja gotovo apsolutna, no – ne smije se izostaviti činjenica da je upravo on omogućio npr. razvoj pedofilije. No, opet s druge strane gledajući, internet je oružje koje može služiti za takvu zloupotrebu, no jednako tako i za njeno suzbijanje. Dakle, to možemo staviti u okvir prednosti jednako kao i u okvir nedostatka. Mnogi korisnici interneta imaju više od jednog identiteta. Takvi nedostaci mogu se pripisati nedovoljno razrađenoj infrastrukturi identiteta, koja bi definirala pravila da jedna osoba različitim online zajednicama pristupa potvrđenim identitetom. Postojanje više identiteta ustvari povlači pitanje odgovornosti, etike i morala. To vuče negativne stavke za sobom. Naprimjer, sa iste IP adrese moguće je kreirati više profila na društvenim mrežama, različitim identitetima moguće je utjecati na neke procese glasanja, prodaje na aukcijama i sl. Isto je sa npr. govorom mržnje. *World Wide Web* je izuzetno efikasan medij za širenje mržnje budući da je jeftin, lak za korištenje i dostupan ogromnom broju ljudi koji su geografski udaljeni. Isuviše izražena demokratska karakteristika interneta da svako u bilo kojem trenutku može objaviti šta želi pokazuje da je istovremeno omogućio ekstremističkim i huškačkim grupama širenje govora mržnje koje vrlo često poziva na nasilje. Međutim, za novinare koji se interesiraju za ovakve grupe Web je često jedini izvor, budući da se one inače drže dobro skrivene od javnosti. S druge strane, važno je naglasiti da postoje i grupe koje prezentiraju demokratiju, osuđuju nasilje i sl. Dakle, može se zaključiti da bez obzira na to o kojoj sferi djelovanja da je riječ, internet nudi i prednosti i mane.

13 Vorhov, D., Sloboda izražavanja na internetu, Centar za razvoj interneta, Beograd, 2010., str. 76.

Kada govorimo o prednostima i nedostacima televizije, možda je to najbolje sagledati sa dva suprotstavljena aspekta koji se vežu uz taj medij i koji i danas potiču razne rasprave o televiziji. S jedne strane se predstavlja kao *“prozor u svijet”*, s druge strane kao *“prepreka koja nas odvaja od realnosti”*. Ona zaista jest *“prozor u svijet”* jer putem nje dobivamo informacije o svim važnim zbivanjima. Nezaobilazna je činjenica da spajanjem zvuka, slike i teksta obogaćuje percepciju i doživljaj stvarnosti koju prezentira. Ujedno omogućuje pristup svim oblicima znanja najširoj publici laika, jednako kao i internet, ali i svojom programskom strukturom i prezentacijom doprinosi boljem razumijevanju među različitim kulturama i narodima. Dakle, ima iznimno izraženu društvenu i kulturnu funkciju. Čak se shvaća i kao nadomjestak društvenih veza usamljenicima. Najveća kritika ide na račun toga što je čovjeka zarobila u okružje pseudostvarnosti, s obzirom na to da za stvarnost nudi zamjenske simbole, te što ga je zatrovala određenom propagandom koja ga koči u razumnom prosuđivanju. To proizlazi iz činjenice da su mediji pod stalnim pritiskom političkih moćnika koji žele posredstvom televizije utjecati na javnost u skladu sa svojim interesima. To je posebno kritizirao Noam Chomsky kada je objasnio kako je sve to rezultiralo apolitičnosti u društvu, a ljudi su postali *“zaglupljeno stado”* koje vjeruje jednom takvom manipulativnom sredstvu.¹⁴ Depersonalizirala je javnu komunikaciju, a komunikatori koji prenose informacije imaju prednost u odnosu na recipijenta. Tu prevaga ide na internet koji ima razvijeniji sistem dvosmjerne komunikacije i više je baziran na korisnike u tom smislu. Komunikacija na televiziji je s druge strane posredovana novinarima i njihovim poslodavcima. Dakle, poštuje se jedan hijerarhijski sistem zaposlenog kadra koji je pozitivan u smislu definiranja odgovornih subjekata kao i poštivanja radnih i profesionalnih standarda kojima su svi podređeni, ali to ne predstavlja apsolutnu ogradu njihovim posebnim interesima i utjecajima kojima su izloženi (profit, oglašivači, politika medija) i koji često utječu na izbor i prezentaciju informacija. Te ograde se uspješno danas razbijaju, jer televizija ima takvu moć da je nekim interesima to teško zanemariti. Uz to se veže njena manipulativna funkcija, jer kako se kaže: *“ono što nije objavljeno na televiziji, nije se ni dogodilo”*.

14 Chomsky, N., Mediji, propaganda i sistem, Što čitaš?, Zagreb, 2002. str. 19.

Umjesto zaključka

Koji od dva medija - internet ili televizija ima značajniji utjecaj? Ne može se sa sigurnošću navesti jedan. Oba su značajna na svoj način. S razvojem novih medijskih tehnologija, a time i širenjem medijske ponude, ponovno se postavlja vječito pitanje: Koliko to utječe na tradicionalne medije? Tako i internet potiče rasprave o budućnosti 'starih' medija. Pojedina istraživanja pokazuju da je televizija dominantniji medij u odnosu na internet, a druga da upravo internet ima važniju ulogu. To samo pokazuje koliko su to još uvijek "novi" mediji, posebno internet, i da prava istraživanja tek predstoje. Pojedini medij ispunjava neku funkciju bolje nego drugi, s tim da se često u tome preklapaju. Novi mediji utječu na već prihvaćene medije i dijelom ih mijenjaju, čime će se u budućnosti među njima morati stvoriti nova ravnoteža. Korištenje starih medija ne može ostati nedodirano od korištenja novih. Novi mediji stimuliraju razvoj postojećih. Potencijalni recipijent mora osvijestiti svoje potrebe i mogućnosti pojedinog medija. Upotreba interneta je još u vidljivom porastu. S obzirom na to da internet i televizija ipak zadovoljavaju različite potrebe, ne treba očekivati da će internet snažnije potisnuti televiziju kao medij. Osim toga, sve više se govori, a i u praksi provodi, integracija svih medija, pa tako i televizije u internet. Internet ispunjava racionalno – kognitivne funkcije za korisnika, a televizija i kognitivne i emocionalne. U posljednje vrijeme je i u službi nekih osobnih zanimacija, kao što je pisanje internet – dnevnika, poznatijih kao blogovi gdje ljudi slobodno pišu o svojim stavovima i/ili događanjima, na što je svako slobodan ostaviti komentar. Naravno, teško je razdvojiti informaciju, komunikaciju i zabavu u mediju kakav je internet jer se one isprepliću. To je možda jedan od faktora opsesije tim medijem. Internet je multifunkcionalan, uspijeva mu preskočiti strukturalne granice klasičnih medija.

Televizija i internet razlikuju se međusobno, ali kada ih upoređujemo s drugim medijima, što je u ovom radu i kazano, oni su bliže jedan drugom nego što su to ostali mediji. Koliko je televizija uočila značenje interneta, najbolje pokazuje činjenica što gotovo svaka televizijska stanica ima svoje web – stranice kojima želi skrenuti pažnju korisnika na mreži, ali ujedno i gledatelja na pojedine emisije i tako povećati gledanost. Navedene činjenice pokazuju da televiziju možemo okarakterizirati kao medij relaksacije, a internet kao medij velike količine informacija.

NEW MEDIA AND TRADITIONAL JOURNALISM

SUMMARY

For a long time, the media do not merely serve as conduits that are used to relay certain content; they have rather formed their own social environment and became part of our own natural-artificial milieu. The media place a modern man at the center of an entirely new environment and facilitate its integration. The media are friends and foes alike, loved but also despised... however, the fact remains that they are an epitome for all human requirements for entertainment, relaxation, they are providers of information without which a modern life would be unfathomable, and they also have a distinct educational role.

Media have become our reference point and an integral part of our everyday life. In the era of mass/new media, having a solid knowledge about possibilities that a certain medium presents, is often considered to be a key element to success in many business roles. Most of what happens in the world of politics, economy, arts, even religion, is closely tied to and dependent upon available media. A fight for provoking attention is immense, it has to be earned, and not only once, but it has to be continually maintained and justified. With the aim to understand the world we live in, it is impossible to stay unacquainted and dissociated from the media and refrain from their usage for various purposes: they are objects and subjects at the same time. It is through the media that we are informed about many products and services in a way that exceeds information we acquire through personal usage of those goods and services. They provide information about innovations and deficiencies that us, as consumers, have no knowledge of. Mass communication and mass media are intertwined with our personal and professional lives. Although it is difficult to assess the power of certain media, the fact remains that their role is immense. It is those very media that reflect the life around us which affects us directly or indirectly.

Keywords: New media (mass media), television, internet, information, public, communication.

Literatura:

- Alaburić V., Havkić E., i Marijan R.,: Zakon o javnom priopćavanju: komentar i praksa, Zagreb: VIV - inženjering, 2000.
- Bauer, A. Tomas, Vjerodostojnost medija – društveni kapital medijskog društva, Sveučilišna knjižara, 2007.
- Bodrijar, Ž., Simulacija i zbilja, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk- Hrvatsko sociološko društvo, 2001.
- Chomsky, N.: Mediji, propaganda i sistem, Što čitaš?, Zagreb, 2002.
- Dodd, Z. Annabel: The Essential Guide to telecommunications, 2000.
- Jantol, T., Politička Javnost, 2012.
- Letica, Z., Televizijsko novinarstvo, Disput, Zagreb, 2003.
- Matković, D., Televizija igračka našeg stoljeća, AGM, Zagreb, 1995.
- McQuail, D., Mass Communication Theory, fifth edition, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, 2005.
- Nišić, V., Plavšić, D., Uloga medija u konstruisanju društvene stvarnosti, Fakultet političkih nauka Banja Luka, 2014.
- Vorhov, D., Sloboda izražavanja na internetu, Centar za razvoj interneta, Beograd, 2010.

Ostali izvori:

- Majstorović, P., Korektivna povratna informacija, www.bestpractice.hr

ESEJISTIKA

Irfan Horozović

UMJETNOST ČITANJA

POETIKA DJETINJSTVA

Svjetiljka uspomena

Nigdje se početak i kraj ne dodiruju tako skladno kao kad je riječ o zavičajnim uspomenama.

Nakon izгона iz rodnog grada, iz biblioteke koju sam godinama gradio, iz zavičajnih predjela, počeo sam bilježiti sve ono što je tome prethodilo. Bilježio sam sudbine, susrete, tjeskobu, strah, bol, prevrtljivost, ostrvljenost, infernalno i oniričko rušenje i uništavanje svega onog što je naš grad činilo gradom i što je svjedočilo našu stoljetnu prisutnost na tom mjestu, sve ono što je zapravo bio pragrađ koji je potom rastao i narastao do vremena našeg djetinjstva i do vremena vlastitog uništenja u dva navrata: u vrijeme Zemljotresa i u vrijeme Sjekire Barbarogenija.

Bilježio sam to mračno vrijeme, pisao sam Hroniku Noći, sve dok sam mogao. Sve dok nismo isplivali na konačni žal svjetske ravnodušnosti, kao potrgane travke, i ostavljeni u pustini koju će jednog dana možda opet napučiti život, ali daleko od nas i daleko iza nas. Bit ćemo tad samo sjećanje, kao i ova začađena svjetiljka koju sam čistio i pokušavao rasvijetliti u dugim, izgnaničkim noćima.

Otkako sam se vratio u Bosnu, u Sarajevo, gotovo da i ne mogu spavati. Čađava svjetiljka uspomena gori i u mom snu i čini mi se sve čistija i blistavija, kao da je doista sušta blaga svjetlost.

Kad sam bio posve mali dječak živio sam godinu ili dvije u Sarajevu, s ocem i majkom. Ničeg se iz tog vremena naravno ne sjećam, osim jedne uspomene, možda naknadne, koju sam opisao u *Kalfi*. Na vrhu moje vitrine s knjigama, dok sam je imao, u Banjoj Luci, stalno su visile cipelice od plave kože koje je načinio

za mene neki majstor u Sarajevu. U njima sam nekad hodao po ovom gradu. Sad mi se ponekad učini da se ta izgubljena sjećanja počinju vraćati. Lucidni psihijatri bi o tome sigurno imali šta reći. Ali jednom sam, pred Kapijom na Vratniku, imao izuzetan *déjà vu*.

U mladosti sam shvaćao pisanje kao *pustolovinu*, kao onaj višak životne snage u kojem se možda krije smisao ili istinita potraga za smislom, odgovor na *čežnju*, jer mladost, u to nema sumnje, nastoji punom snagom istražiti naslućenu veličanstvenost života.

Tako sam i nehotice shvatio, u jednom trenutku da su životna i piščeva avantura jedno.

Od tog časa počeo sam razmišljati o komunikaciji, *korespondenciji* sa sličnima, istražujući tajne zanata, zamke, monumentalnost minijaturnih pomaka i pokušavajući u zamagljenom ogledalu od slova sagledati svoje lice.

Razgovarao sam jednako sa živima, kao i sa mrtvima, pokušavao naslutiti rečenice budućih.

I tad sam shvatio da su čitač, onaj slični, i pisac, onaj slični – jedno. Da ne mogu postojati jedan bez drugog.

Kad je rat razorio ovu moju malu spekulativnu građevinu, pokazalo se da je ona u osnovi bila posve istinita. Tekstovi u mojoj svijesti i u mojem pisanju postali su dio dramatične, strašne pustolovine, u kojoj su se na hartiji najednom pojavili živi ljudi, korespondenti u samom tekstu. Tako je *korespondencija* poprimila karakter *svjedočenja*. Svjedočenja sebi, svjedočenja drugima. Svjedočenja čitača i pisca istodobno.

U sva tri naziva koja sam upotrijebio: (*pustolovina*, *korespondencija*, *svjedočenje*) riječ je o *pisanju sebe*, u mom slučaju prije svega kroz pisanje priče.

Definicija nipošto ne pripada klasičnom frazariju. Ona je pokušaj formuliranja jednog iskustva tj. u jednom trenutku počeo sam prepoznavati sebe u ponekoj od vlastitih priča. Na prvi pogled, naravno, to nije ništa novo, ali je za mene bilo uzbudljivo i neobično. Šta se zapravo dogodilo? Nisam li se, da bih preživio, sakrio u vlastite priče (da parafraziram naziv knjige jedne bosanske pjesnikinje)? Ili je to naprosto završna riječ u jednom proznom ciklusu koji je polazio od toga da postoji jedan grad, u tom gradu kuća, u toj kući stan u kojem živi pisac sa svojom porodicom. Grad još postoji, iako je umnogome izmijenjen,

mnoštvo je u njemu nekih novih stanovnika, postoji i kuća, i u toj kući stan, ali u stanu nema više pisca. On je negdje u svojim pričama, po kojima tumara zajedno s mnogim drugim prognanicima iz grada.

Cvijet na stijenama

Nekad davno, u godinama kad sam bio besmrtni, kao što smo to svi u tim godinama, penjao sam se uz okomite stijene iznad rječice Suturlije u Banjoj Luci. Na tim stijenama rasli su neki cvjetovi (uz ruj i jednu poludjelu lipu) kojima ni danas ne znam ime, ali koji su nas privlačili magičnom snagom. Penjao sam se i penjao, a cvijet koji sam želio uzbrati kao da se sve više udaljavao u vis. Najednom mi se noga okliznula na sasvim ravnom kamenu, bez ijedne izbočine i gotovo sam se stropoštao u duboki, opasni kanjon Suturlije, kojeg sam tek sad vidio u svoj njegovoj smrtonosnoj ljepoti. Također sam vidio da sam na stijenama posve sam. Moji prijatelji dječaci su odustali od penjanja i sad su stajali sa strane i zvali me da se vratim. Njihova vika nije dopirala do mene.

Nekako sam se pripio uz stijenu, našao stiskom ruke trenutni oslonac i pomjerio nogu. Nastavio sam da se penjem. Nisam osjećao nikakav strah iako mi je u mislima bilo posve jasno da ću se, učinim li i najmanju pogrešku, survati među bijelo kamenje na dnu uskog kanjona. Nešto neizrecivo tjeralo me gore, uvis. Došao sam sasvim blizu cvijeta, podigao glavu tako da sam ga mogao pomirisati. To sam i učinio. Mirisao je na davnu tajnu i prodorno otkriće. A onda sam uzbrao cvijet i sasvim polahko, ispunjen osjećanjem nedodirljivosti i ponosa, spustio se niz stijene, do mojih drugova koji su me šutke čekali. Tako smo otišli kući, bez riječi, u posvemašnjoj šutnji. Tako smo se i razišli. Kao zavjerenici.

Te sam noći sanjao kako se uspinjem uz stijene do divljeg, nepoznatog cvijeta čiji je miris bio neopisiv. Ponovno sam u snu pogledao unazad, dolje, na uski, vijugavi tok Suturlije ispunjen opasnim kamenjem. I obuzeo me strah. Počeo sam drhtati u snu, osjetio sam kako u rukama nemam više snage i kako mi noge klizu niz jedva vidljivu izbočinu. Pad je bio neizbježan.

I probudio sam se sav u znoju. I u strahu.

Miris divljeg cvijeta s noćnog ormarića vratio mi je spokoj.

Do dana današnjeg se čudim ovom doživljaju i pokušavam ga sam sebi objasniti. Naravno, postoji mnogo objašnjenja, od posve jednostavnih i logičnih, do onih koja uključuju čitavu povijest i kolektivno nesvjesno.

Do dana današnjeg nisam prestao povremeno sanjati ovaj san.

Ali u njemu više nema straha. Samo čežnja za divljim cvijetom koji je davno svehnuo. Svehnuo na noćnom ormariću, ali ne i na stijenama iznad Suturlije gdje se može popeti samo spretan dječak. Težak, odrastao čovjek ne bi dospio ni do pola puta do cvijeta. O onima koji zabijaju klinove u kamen i uspinju se uz pomoć konopaca ne želim ni razmišljati. Mali divlji cvijet za njih je isuviše skroman plijen.

Međutim, ono što je najčudnije u tom snu, i u toj uspomeni, također je činjenica da u onom trenutku kad sam dospio do cvijeta, kad sam se okrenuo i pogledao, nisam više bio dječak, nisam bio ni odrastao čovjek, bio sam samo Ja. Ja koji je zakucao na vrata prepoznavanja sebe.

U osnovnoj školi počeo sam mnogo čitati. Čitao sam svaku knjigu u kojoj bih osjetio nešto novo, tajanstveno recimo. Naravno, takvih je knjiga beskrajno mnogo. Na zaprepaštenje i užas svih koji su u to mogli imati uvida, čitao sam s jednakim oduševljenjem poeziju primitivnih naroda i *Zločin i kaznu*, na primjer. Ili Camusove eseje koje sam na čudan način volio. Između Dickensa i Andersena nije bilo nikakve razlike, između priča o Sindbadu, knjige o Amundsenu i *Kon Tikija* pogotovo. A Riki Tiki Tavi?!

Napravio sam pripovjedački zapis o tome (mnogo kasnije) pod nazivom *Kroz nepredvidive hodnike knjiga*. I u mnogim drugim tekstovima mogu se naslutiti tragovi tog vremena. Kako sam počeo pisati? Teško je o tom reći nešto pouzdano. Čini mi se da sam u ono vrijeme vjerovao kako ću biti slikar. Pokušavao sam riječima zapisati svoje buduće slike. A onda mi se možda najednom učinilo da su ti crteži riječima nešto više od običnih skica, nešto što se bojom i linijom zapravo ne može izraziti. Uz to, bio je tu i zvuk.

Objavio sam nekoliko tih zapisa–pjesama u listu naše škole. List se zvao *Cvrkut*. Čudno danas zvuče neki od tih zapisa:

*Na sve strane vojničke kasarne
i izrovana polja
a u jarku sâm cvijetak ljubičice.*

ili

*Iz kuće kulja dim
iz velike peći dim
iz čobanske vatre dim
a u oblacima se guše ptice.*

U Gimnaziji sam počeo pisati i neku vrstu marginalija pročitanoj pjesništvu. Oduševio sam se rimom, sonetom prije svega, različitim strofama zapadnog i istočnog porijekla, onima koje su koristili romantičari. Povjerovao sam u jednom trenutku da onaj ko ne može načiniti stamen, muzikalan i autentičan sonet ne može ni biti pjesnik. Njegov put je njegov put, ali sonet mora znati napisati, kao što slikar mora znati naslikati ljudsko lice. Tako sam vjerovao.

Kao što sam vjerovao da se umjetničko djelo ne može dogoditi slučajno.

Kad me je Cvijeta Zuzorić pogledala iznenađeno i s naklonošću, a Catarina Cornaro stavila moj sonet poput stručka divljeg cvijeća na srce, ulovio sam zavidljivi pogled nekog Torquata Tasa. To se posve jasno vidjelo u skamenjenoj petrarkističkoj kolonadi.

Osjećam potrebu da ispravim svoje mladalačko uvjerenje kako se književno djelo ne može dogoditi slučajno. I ispisujem na ovom mjestu posve suprotnu tvrdnju: umjetničko djelo se može dogoditi i slučajno. Ali samo majstoru!

Kad sam povjerovao da za mene u sonetu više nema tajni, prestao sam pisati poeziju. Bilo je to nespokojne i magične 1968. godine. Jedna knjižica mojih stihova bila je u štampi još od 1966. I izišla početkom 1969. godine Zemljotresa, pod nazivom *Zvečajsko blago*. Kasnije je izišao još jedan izbor stihova iz tog vremena, iz dječastva i momaštva (*Testament iz mladosti*, 1980). Tu je i najkraća pjesma koju sam ikad napisao. Zove se *Bočac* (tvrđava–grad pokraj Banje Luke), a glasi:

Živac u magli

Možda sam, pišući sonete, shvatio najvažniju stvar u svom životu, a to je: tek kad dostigneš vrhunac, počinješ učiti.

Šedrvanski vrt

Početkom 1968.godine objavljena je u *Studentskom listu* u Zagrebu *Latifova priča*. Tokom godine objavljene su još dvije priče iz *Talha*. Sve tri priče napisane su krajem 1967.godine. Mislim da je to bio početak mog istinskog književnog prepoznavanja.

A onda i drama za glasove *Šesta smrt Benjamina Talhe*, na radiju, koja je sržni dio *Talha*.

Dotad sam već bio napisao i objavio nekoliko priča. Osim s jednom (objavljena je u *Orfeju*, časopisu koji sam pokrenuo u Gimnaziji a zvala se, čini mi se, *Student*) nisam s njima bio zadovoljan. Sve je to bilo tjeskobno i teško iskazivanje nečega što mi nije pripadalo u potpunosti i u što, u suštini, nisam vjerovao. Izgleda da sam ipak nešto od tog nesklada naučio.

Kad su se preda mnom pojavila vrata Šedrvanskog vrta, kad sam ih odškrinuo i zakoračio unutra, bilo mi je posve jasno da je to moj prepoznati svijet. Kao onaj cvijet na liticama iznad kanjona Suturlije.

Čini se danas da je to doista bila istina.

Mač

Kad sam se vratio s odsluženja vojnog roka (1975), pomislio sam da je moj spisateljski život završen. Tamo sam zapisivao neke slike i misli u malu bilježnicu. Sve se to doimalo poput poezije. Najednom je bilježnica nestala. Vješto su mi je ukrali. Jedini razlog koji mi je pao na pamet je taj da je bila *sumnjiva*. Ostala je kao sjećanje na nju samo kratka pjesma *Vojnikovo pismo*, jer sam je poslao u pismu svojoj ženi. Uvrstio sam je, mnogo godina kasnije, u *Knjigu mrtvog pjesnika*.

Nakon krađe bilježnice, nisam više ništa pisao. Osim pisama ženi, naravno. I neka od tih pisama su *iščeznula*. Kao i njena meni. Možda je bilo takvo vrijeme. Zato sam mnogo čitao. Grčke tragedije, Sun Cu Vua i Klauseviza i trilogiju o pčelama, mravima i termitima. To mi je bila glavna literatura. Ponekad je istinsko čudo kakve se sve knjige mogu naći u vojničkoj biblioteci.

Nekoliko dana, ili mjeseci, po povratku, uvukao sam papir u pisači stroj i gledao u njegovu beznadnu prazninu kao brodolomnik, dok je moja kćerka trčkarala oko mene i postidivala me svojom radošću i ljubavlju. Nikad više, ni

prije ni poslije, nisam sjeo pred prazan papir, ne znajući šta ću napisati. Jedan od mojih osnovnih postulata je bio: NIKADA NE ISPISATI NI JEDAN REDAK BEZ UVJERENJA.

Ovo je bilo nešto doista drugo. Borio sam se za sebe, borio sam se za svoju dušu. Borio sam se protiv Kerbera. Borio sam se protiv sebe. U noćima koje su slijedile napisao sam roman *Šestooki pas*. Taj roman nikad nisam objavio, ali on ipak ima svoju književnu sudbinu. Pročitali su ga članovi različitih žirija, od kojih su neki imali o njemu izuzetno visoko mišljenje (to sam saznao nakon desetak godina). Fragmenti iz romana objavljeni su u *Životu i Putevima*.

Tad sam zapravo, vjerujem u to, upotrijebio mač iz djetinjstva, onaj isti mač o kojem sam pisao u priči *Dar* (naslov podrazumijeva i *poklon i talent*).

I, zahvaljujući tom maču iz djetinjstva, vratio sam se sebi.

Ganja

Riječ je vjerovatno njemačkog porijekla, iz istog jezičnog labirinta odakle i riječ ganjak. A u mojoj svijesti i u svijesti svih dječaka s Vrbasa, osobito onih koji su odrasli na Studencu, označava jednu igru koja se igra samo tu i nigdje više na svijetu. Jer, tu je igru izmislio Vrbas i njena su pravila postavile vrbaske sedre. Kao i sve bosanske rijeke i Vrbas je ispunjen sedrama, ali u ovoj igri, ispred Studenca, sudjeluju Velika sedra, Mala sedra, Šuplja sedra i nekoliko takozvanih letećih sedri. Između sedara su brzaci, bukovi koji ih za visokog vodostaja posve prekrivaju i vrlo je teško na njima stajati. Jedan lovi, a četiri–pet drugih igrača bježi. Lovac skače sa Male sedre, a ostali igrači su na Velikoj. Kad započne ta suluda plivačka podvodna igra, igrači se rasprše na sve strane. Bježe uzvodno na neku od malih letećih sedri, preskaču na Malu s koje je Lovac skočio ili se provlače kroz Šuplju sedru i skrivaju, što je najteže, najtajanstvenije i najljepše. Gledana iz vode, Šuplja sedra liči na most i čovjek koji se provlači ispod tog mosta nalik je na brzak, pastrvu ili zamišljenu rijeku što traži svoj put.

Ulovljeni postaje novi lovac.

Igra traje sve dok jedan od igrača više ne može nikog uloviti. Po pravilima i terminologiji igre, on je *prebijen*. Preostaju mu samo dvije mogućnosti: da prizna poraz ili da promaši neku od sedara u brzaku i da ga voda odvuče u veliki

Tihak, koji je s lijeve strane Studenca. Tu može malo prikupiti snage i vratiti se ponovno u igru, ukoliko ostali igrači imaju strpljenja da ga sačekaju.

Počesto me neka priča podsjeti na *ganju*. Ili sonet. Sva su pravila poznata, a ipak se u dobroj priči uvijek dogodi nešto nevjerovatno, nešto što *dogadjaju* tj. fabuli dodaje svoju dramatiku, ono što je zapravo najvažnije. Pravila i postoje da bi se igra mogla igrati. To su vrlo dobro znali stari pripovjedači, kao i majstori stiha.

Sastavljam u ovom trenutku vlastita pravila za kratku priču:

1. Priča mora imati početak, sredinu i kraj.
2. Početak ne mora biti na početku, sredina u sredini, kraj na kraju.
3. Sve što je u priči može pričati priču, svaki lik, svaka stvar.
4. I naslov može biti priča.
5. U priči mogu biti dvije ili više priča, kao čovjek u ogledalima (cirkuskim ili psihinim).
6. Priča se mora moći prepričati.
7. Pri svakom čitanju priča se mora mijenjati, kao čovjek koji nam okreće svoje lice.
8. U priči se ne smije osjetiti ruka pisca, osim ako on nije njen lik.
9. Kad pročitamo prvu rečenicu moramo biti u priči, a s posljednjom se vratiti natrag, na početak.
10. I kad sve u priči raščlanimo, ona mora ostati tajanstvena. Priča.

Ko ne poštuje ova pravila, dodajem s osmijehom i uvjerenjem zakonodavca, bilo kao pisac, bilo kao čitač – vječno će biti *prebijen*.

Brdo ćumura ili roman u zatvorenoj ruci

Pred našom avlijom zaustavio se pun kamion ćumura. Otvorili smo kapiju i on je ušao unutra a potom istovario svoje crno brdo ispred šupe. Kamion je potom iščeznuo kao da ga nije ni bilo, a ostali smo ja, mlađa sestra i brat. Majka je trčala u kuhinji oko jela i, činilo se po onome što je govorila, kao da ih spasava u posljednjem trenutku. Otac je bio na poslu i nije se znalo kad će doći.

Brat, sestra i ja počeli smo unositi ćumur. Naišlo je nekoliko naših prijatelja, ubacili bi komad-dva i potom otišli. Veliko crno brdo izgledalo je neokrnjeno.

Počeli smo nositi krupne komade, trčati, stenjati i bacati ih u šupu, a onda smo se sve troje smorili i stali, garavi i bespomoćni. Sjedio sam i gledao u crno brdo s osjećajem potpunog beznađa. Onda sam polako ustao, kao da mi je to neko šapnuo i uzeo jedan komad nepravilnog oblika, podigao ga i unio u šupu. Potom sam se vratio po drugi. Nisam više gledao u brdo, gledao sam u njegove dijelove, a brdo je kao sjena bdjelo nada mnom. Svaki je komad ličio na nešto: na glavu psa, panterin vrat ili torzo crnačkog patuljka. Činilo mi se da sjena brda s odobravanjem prati svaki moj pokret. Osjećao sam se spokojno. I više nikog nisam zvao. Neprimijetno su mi se pridružili brat i sestra, potom su došla djeca iz ulice i iz okolnih kuća i sve je ličilo na igru. Brdo je sad bilo ozbiljno smanjeno, ali nipošto pobijedeno. U rukama sam osjećao težinu svakog pojedinog komada i, gledajući slijedeći kojeg ću uzeti, *osjećao sam unaprijed* njegovu težinu. Čini mi se da se nijednom nisam u tome prevario.

Brdo je sad u mojoj svijesti postojalo samo kao vrijeme.

Pišući *Šestookog psa*, neprestano sam u svojoj svijesti osjećao brdo ćumura iz djetinjstva. To je bio prvi roman kojeg sam napisao. Doduše, *Kalfu* sam počeo pisati još 1970.godine, u vrijeme kad sam završavao knjigu o Talhama, ali svoj konačni oblik taj moj *oprostaj s mladošću* dobio je mnogo godina kasnije, krajem 1986.godine. Bojao sam se obimnosti, ne zato što je samo po sebi teško ispisati mnogo stranica, nego zato što je izuzetno teško i polazi za rukom samo rijetkima napisati obimnu knjigu u kojoj će *duh knjige* biti prisutan u svakoj rečenici. Napisati knjigu bez mrtvog hoda, s energijom koja prirodno struji od početka ka kraju i od kraja ka početku. Napisati knjigu koja će razoriti klasičnu fabulativnu shemu, a ipak imati svoju dramatiku i poetsku kauzalnost.

To je bio ideal, a *Kalfa* moj pokušaj da ga dosegнем.

Tehnološki gledano, svaku sam knjigu pisao na drugi način. Vjerovatno na način na koji je to ona zahtijevala. Kad je riječ o romanu, mislim da se to da osjetiti i u *Pisačem stroju ručne izrade* i u *Rei* i u *Sličnom čovjeku*. Također i u *Smiješku Sebastiana Münstera*, kojeg sam objavio u nastavcima, u *Oslobođenju*, krajem 1984. i početkom 1985. godine (i *Rea* je prvo objavljena u novinama). To je možda vidljivo i u kratkim romanima za djecu koje sam prvo pričao svojoj djeci, a potom ih zapisivao. Vjerujem da je vidljivo, jer knjiga je apsolut koji se počinje *čitati* iz same sebe.

Ali mišljenje pisca o tome je dakako nešto posve neobavezujuće.
Čitanje pripada čitaču.

Zapis o Mostaru

Prije mnogo godina vraćao sam se u mostarsko svratište. Bio sam ponešto umoran, noge su mi zapinjale na rebrima Starog mosta. Bio je to jedan od onih trenutaka kad vam se otvaraju oči. Zastao sam i zagledao se u kamen preko kojeg sam gazio. I tad sam shvatio.

Ujutro sam se vratio na isto mjesto. I vidio sve posve jasno.

Zaista, to je bila Hajrudinova ideja.

Kasnije, mnogo kasnije od tog trenutka, čitao sam u Mostaru svoju pjesmu most koju sam te noći napisao.

MOST

*Biti ogroman
isklesati iz kamena sedlo
staviti ga preko rijeke
zajahati rijeku
i
kroz polja naranče
polja lavande
kroz vinograde
ujahati u more*

Svi su ostali u šutnji.

Jedino je neko, gotovo zlurado, doviknuo kako nema lavande.

Zastao sam, iznenađen. Nepoznati se očito suprotstavljao pjesmi.

Jedan mostarski slikar shvatio je sve u trenutku.

– Ima lavande! – povikao je – Ima! Ima!

Mustafa Ico Voljevica. Ko bi drugi?!

To je jedna od najmističnijih mojih pjesama.
Preobražavala se svaki put kad bih je govorio.
A govorio sam je, osim u Mostaru, i u Banjoj Luci, Tuzli, Makedoniju u
Makedoniji, Berlinu, Skandinaviji...
I uvijek je u njoj bio Stari most i njegov graditelj.
Čak i srušen zračio je svojim oblikom.
I idejom.
Kao i u ovom trenutku novog kamenog starog luka – u Mostaru.

SLOVO O KNJIZI

Knjiga?

Sudbinska riječ koja ima dvostruko značenje. I to ne samo u našem jeziku. Ono prvo svi znamo. Ono je osnova naše civilizacije i naše sudbine. Međutim, knjiga je i pismo, poslanica. To ne treba nikad zaboraviti.

Brojni etimolozi su se dovijali i navodili razne mogućnosti izvora za to *knj*, od asirskog *pečata*, preko iranskog kulturnog kruga, od grčkog i drugih evropskih naziva, sve do kineskog *king* odnosno *liking*.

Meni se dopada jedna mogućnost koju nijedan od učenih etimologa ne spominje.

Puškin u svojim bilješkama govori na jednom mjestu kako niko u riječi *taljige* više ne prepoznaje njeno prvotno značenje tj. telce koji su upregnuti u kola koja vuku. Nije li moguće u riječi knjiga vidjeti konja i konjanika na njemu koji nosi pismo?

Čini mi se da sam ih ja kao čitač vidio u bjelinama Puškinova teksta.

Oduvijek je *sitna knjiga* putovala konjem, bio on zemni trkač ili krilati letač. U svakom slučaju obojica su u mnogim knjigama zapisani. Onaj krilati čak je postao i zaštitni znak za jedan broj knjiških poslenika koji su se ponekad i s razlogom smatrali odabranima.

Tako su se slova rojila pod Pegazovim krilima.

Ode.

Soneti.

Uvezani rukopisi.

Otisnuti rukopisi.

Knjiga.

Šta je ona zapravo? Odgovor? Pitanje?

Od početka sama pitanja. I to je možda istiniti uvod u njeno tajanstvo, njenu magiju i sudbinsku povezanost sa čovjekovom stazom.

Kako je knjiga uopće nastala? Kako postoji?

Nije li legendarni Imhotep u stepenastoj Zoserovoj piramidi načinio zapravo knjigu, nije li i dvostruki egipatski labirint, o kojem svjedoči Herodot, knjiga koju mogu čitati samo rijetki. Jer, knjiga je sačinjena od znakova. To je znao Imhotep odnosno Tot odnosno Hermes Trismegistos. Znao je to zasigurno i Dedalus. Znao je to svaki graditelj i skladatelj knjige koji je osjećao bit slova i onog što je iza slova. Slova su znakovi našeg iskustva. Znakovi koji se oduvijek mijenjaju, ali znakovi koji skrivaju mala vrata odbjeglog labirinta – knjige.

A je konjska glava, B je kuća, O oko, a S je nekad bilo zmija.

Tako je na glinenoj pločici, na zidovima hramova i piramida, na Smaragdnoj ploči.

Tako je na papirusu i pergamentu.

Tako je na kori bukve.

I na hartiji je tako.

Galaksija slova prethodila je onoj Gutenbergovoj. Galaksija slova i brojeva o čijoj bi nam muzici mogao beskonačno kazivati Pitagora kad bismo ga znali čitati.

Nazivi planetarnih sudbinskih knjiga, odnosno knjiga poslanstva bez izuzetka u svom semantičkom sloju označavaju isto: Ono što je za čitanje, Štivo, Lektira, Tekst, Čitanka.

Svaki taj naziv je dakle sinonim za riječ Knjiga.

Gutenberg je učinio svako slovo ponaosob pokretnim.

Kineska štampa, stranica za stranicu, koja nam ni tako nije bila dostupna, ostala je samo ljubiteljima rariteta, pasioniranim knjigoljupcima.

Danas možda nismo ni svjesni koliko smo duboko u novoj galaksiji, u novom preobraženju knjige. Naravno, u svakoj od tih promjena, postoji konstanta. To su prije svega Onaj koji piše i Onaj koji čita odnosno razgovara i ponekad

odgovara. Posve je razumljivo da taj razgovor između pisca i čitača ili, još bolje kazano, između pisca–čitača i čitača–pisca ne bi bio moguć bez onih koji knjige objelodanjuju i predaju ih u svjetla pozornosti, kao i onih koji ih čuvaju sve dok ne dođe trenutak da ih predaju u ruke nekog žednog čitača.

Čitanje je u književnosti gotovo jednako važno kao i pisanje.

Neka ovo bude naša mala čitanka.

Uostalom, sve ključne povijesne knjige se zovu čitanka.

O ČITAČU

Pisac – čitač i čitač – pisac dva su lica jednog organizma.

Pisac – čitač ne bi mogao pisati da mu čitač – pisac ne zaviruje preko ramena. Kao što ni čitač – pisac ne bi mogao čitati bez pomoći pisca – čitača.

*

Dobar pisac – čitač će, čak i u krupnijim stvarima, ostaviti nešto nedorečeno, nešto neispisano.

Nešto što će ispisati čitač – pisac.

*

Neobičan je osjećaj pronaći u tuđem tekstu svoju poetičku dosjetku ili neko književno rješenje.

Čak i ako je to čista slučajnost, što se događa, nemoguće je ne sjetiti se vlastitog teksta, dana, mjeseca i godine, sekunde i konteksta, kad je to rješenje nastalo.

Pisac – čitač/čitač – pisac osjeća se kao na izložbi nepoznatih fotografija gdje najednom vidi posve jasno i svoju malu fotografiju iz porodičnog albuma.

UMJETNOST ČITANJA

*

Vizionara ne možeš vidjeti u snu, a da on toga nije svjestan.

Istraživaču – konstruktoru ne možeš ukrasti ni najmanji djelić modela kojeg gradi, a da on to ne prepozna.

*

Nigdje se tako dobro ne vidi veličina jednog djela kao u brojnosti i darovitosti njegovih epigona.

*

Epigon se trudi da dostigne svoj uzor, potom nastoji da ga prevaziđe i, kad mu se učini da je u tome uspio, minimalizira ga i žudi za tim da ga posve poništi.

Epigon u sebi ima određen oslonac za to. Njemu pisanje ne predstavlja problem, riječi i rečenice mu teku, tako reći, same od sebe.

Epigon, naravno, nije svjestan da je to zato što tekst ispisuje rukom svoga uzora.

*

Mi zaista nismo ono što mislimo o sebi.

Ali nismo ni ono što drugi misle o nama.

*

Možda su i najbolji među najboljima također epigoni?

Epigoni drevnih, zaboravljenih, nepoznatih pisaca koji nikada nisu, možda, dovršili nijedan rukopis.

PISMO STANOVNICIMA KNJIGE

Spadam među one koji su svjedočili posljednjih godina. To, međutim, nije promijenilo moj temeljni stav kad je riječ o književnosti u užem smislu, u najužem smislu. Možda ga je samo produbilo. Jer, književnost je u širem smislu sve. I politički govori su književnost. Fragmenti tjeskobne knjige koju živimo.

Uvjerjenje da je književnost korespondencija, korespondencija sličnih, podrazumijeva postojanje stanovnika knjiga, stanovnika knjige. Zato se ovaj tekst zove kako se zove. Zato je on pismo upućeno njima, upućeno nama.

Ne vjerujem u dostojanstvo pisca tamo gdje nema dostojanstva knjige.

Čemu uopće pjesnici u bogatom (odnosno zanimljivom, kako bi ironično kazali neki stari pisci sa Istoka) vremenu?

Parafraza ovog starog, egzistencijalističkog i postegzistencijalističkog lajtmotiva rezignacijski nas dovodi u svijet čiji smo dio. Svijet u kojem je ispisani papir, u kojemu je knjiga, potrošna roba sapunaste duhovnosti. Debele knjige slomljenih srdaca, s konvencijama snovitih iznenadnih uspjeha, uz draga mračna kriminalistička otriježnjenja, današnja su slika Gutenbergove galaksije. Uz memoare ljudi koji *mijenjaju* svijet, naravno.

Osim u posve arhaičnim tekstualnim sredinama, pjesnici su egzotične ptice.

Jedna stara misao koja se kao savjet nadaže mladima na istom poslu kazuje: obilje je u oskudnosti.

Živimo u svijetu kojeg više ne prepoznajemo.

Sve je u tom svijetu označeno. Jedino nas nema. Tačnije, nema našeg znaka.

Jer, naš znak je znak samoće.

Samoće koja se u prostoru knjige dodiruje s drugim samoćama.

Zbog nepodnošljivosti tog znaka, kao i onog sveoznačujućeg, čovječanskog, neki pisci (vidjeli smo to nedavno do trnaca jasno) počinju intenzivno osjećati *sindrom pripadanja*. To se obično razrješava kao pripadnost narodu. Svom narodu. Izabranom tj. onom koji će njega izabrati.

Taj izbor postaje opsesivan.

Međutim, prostor samoće se ipak ne može izbjeći.

Jer, i narodi su u krajnjem slučaju pojedinci.

Pisci su danas manje-više književni likovi. Likovi listova, podlistaka, bulevarskih revija i elektronskih medija.

Mnogi od njih su sretni zbog te pozicije. Uočljiv je njihov napor da je zadrže i unaprijede.

Tu je zapravo korijen nove vrste udvoričke književnosti.

U svojoj konačnoj konzekvenci ona postaje dogovor između pojedinaca od kojih nijedan nije čitalac (jedan bi da je književni junak tj. Slavljениk, drugom preostaje samo da bude Slavitelj).

Uzdižući svoga Slavljениka i njegovo vrijeme među književne heroje, uništavajući svojim hrabrim perom njegove neprijatelje, pisac-udvorica ili naprosto samo udvorica osjeća kako se uzdiže iznad onih kojima je to onemogućeno i zbog povijesnih i zbog moralnih razloga.

Potom se u širem prostoru Sve-Teksta uspostavlja karika *sličnih* znakova.

Zato je moguće emfatično isprazniti mitraljez po panorami opsjednutog grada.

Zato je moguće govoriti za one koji ubijaju da su dobri, a za one koje ubijaju da nikad nisu shvatili općečovječansku ljubav što im je nuđena.

Neki narodi u određenom trenutku imaju dobar znak. Zato su oni u tom trenutku miljenici računara koji određuju sudbinu planete.

Pojedini pisci zato uporno i s uvjerenom neurotičnošću uzvikuju: ovo je naš znak! Mi pripadamo ovome znaku! Jedino se pisci s ovim znakom mogu smatrati piscima!

Pojedini kritičari im, sretni, na svoju nesreću vjeruju.

Jer, onaj koji je označen ne poznaje svoj znak ili, još gore, misli da ga poznaje. A to zacijelo nije onaj znak u čijoj se sjeni sam predstavlja odnosno kojemu bi možda želio da pripada. Kojeg mistificira.

I tu smo svjedoci još jednog paradoksa:

Pripadanje, htjeli mi to ili ne, nije znak uvjerenja, želje ili opredjeljenja, nego talenta, ma koliko starih talenata bilo potrebno da se plati kompletan iznos onoga što se naziva dar.

I onda, kao što je poznato, za sve naše nevolje krivi su drugi.

Pakao su drugi.

Naša literatura koja piše o njima, prikazuje ih u tom paklu, baš kao što se u njihovoj literaturi sasvim jasno vidimo, u scenama iz pakla, paklenski mi.

Šta je u svemu tome pojedinačna ljudska sudbina? I individualni svijet jednog pisca koji bi, naivno, da bude pisac svijeta baš kao što je pisac u svijetu.

Moguće ga je pronaći samo na kolodvorima običnosti.

Njegov politički aktivitet je aktivitet ribara koji razmišlja pretežito o svojoj neulovljenoj ribi i o svome moru.

Ali More je jezik, a riba je Leviatan.

Pa ipak, vidjeli smo to netom, njegove knjige izbacuju iz javnih biblioteka u kraju iz kojega je potekao i u kojemu je živio, sve dok ga nisu prepoznali kao *drukčijeg* i potom *izgnali*.

Izgnali su njegove knjige u kojima je živio anoniman u istinskoj vrijednosti svoga djela. Kako je vjerovao. Jer je vjerovao da djelo ne postoji zbog svoga pisca nego zbog sebe.

Na razdaljini od svega nekoliko kilometara njegove su knjige bile u kontejneru ili u lektiri, ukoliko je naravno preživjela škola i njena mala biblioteka.

Čini se da se otad nije promijenilo ništa, osim što su kontejneri ispražnjeni, a biblioteke se pomalo obnavljaju.

Nasuprot tome, svijet je ispunjen poznatim piscima nepoznatih djela.

Onih čije se djelo skladno uklapa u agresivan i nehuman stav njihovog okružja ili onih drugih koji im suprotstavljaju svoja *humana politička* uvjerenja, zaboravljajući pritom na pisanje samo, jer ono podrazumijeva drugo, dugo vrijeme, vrijeme koje isključuje dnevni angažman.

Vjerujem da su i jedni i drugi podjednako daleko od stanovnika knjiga odnosno onih kojih su svjesni da u knjizi stanuju.

I njihovo je poimanje književnosti posve pragmatično i apsurdno, kao što je i vjerovanje da povijest počinje od mene i da sa mnom završava.

Kad je riječ o opredjeljenjima, Književnost je hiljadama godina djelovala da bismo došli do nekih općih mjesta.

Svi mi zapravo stanujemo u općim mjestima.

Između toposa i stereotipije neprestano kruže konobari atraktivnosti koji su u stanju od bilo koje limunade ili kompota načiniti angažman.

Naše opće mjesto zapravo je ispisana hartija, odnosno Knjiga.

Novine nam kazuju, slike, video-vijesti, da se ponovno uspostavlja Aleksandrijska biblioteka. Na svijetu ih je mnogo čije bi se ustrojstvo moglo nazvati aleksandrijskim.

Možda bi bilo dobro prisjetiti se u ovom trenutku koliki je civilizacijski i književni udio ovog prostora u hodnicima te biblioteke. Oni koji to ne vide, ne vide ništa.

Prisjetiti se da su u kućama općih mjesta na ovom prostoru stanovali i Antigona i Filoktet i Aleksandar i Nasrudin-hodža i Skup i Hasanaginica i Adrijen Zografi i Sofka i Aleksis Zorba i Jan Bibijan i Karađoz i Petrica Kerempuh...

I toliki drugi kojima dugujemo razgovore o sebi.

I toliki drugi o kojima će tek biti napisane knjige.

Šta smo naučili za nekoliko posljednjih tisućljeća književnosti?

Znano je: piščev je zavičaj jezik. Njegova kuća knjiga.

Sjetimo se pisaca koji stanuju u svome tekstu, u svojim knjigama.

Sjetimo se sami sebe i hartije na kojoj su slova.

Jedno od značenja riječi knjiga, za mene primarno, jeste: pismo, poslanica...

Pisac je pismo koje upućuje samo sebe na put da bi stiglo do odgovora.

Time je on sudionik ili svjedok.

I to jeste primarna dilema.

Čime stanovnici knjige sudjeluju u svakovrsnoj svakodnevici? I kako cinično, i sarkastično čak, zvuči ponekad pitanje o tome može li knjiga mijenjati svijet.

Doista, odgovor na to zapravo je izbor. A svaki je izbor legitiman. I svaki izbor, naravno, podrazumijeva svoje konzekvence.

Svaki izbor podrazumijeva konstrukciju, dekonstrukciju/destrukciju, rekonstrukciju.

Tamo gdje klonirana literatura postaje obrazac, istraživanje prestaje, a započinje literarna diplomacija.

Mnogo je suvremenih pisaca ovog prostora koji su sudjelovali u ratu i to ovdje valja kazati. Neki su sudjelovali pod sjenom svojih knjiga koje su se ponekad, posve iznenađene, našle u nepoznatom prostoru, otimajući se manje ili više značenjima koje im njihov pisac *naknadno* pridaje. Sudjelovali su i sa svojim minijaturnim djelima i sa svojim minornim talentima. Ali su sudjelovali.

Nježno su pratili diktatore i ubojice u njihovoj anahroničnoj avanturi. Neki od tih pisaca smatrani su nekad umnima. I časnima čak.

Tako je groteska naše književne kuće i našeg velikog književnog susjedstva kompletna.

A knjiga?

Ona i nadalje ostaje ono što je uvijek bila: prokletstvo i katarza.

Jasminka Trešnjo
Edita Mulaosmanović

BIBLIOGRAFIJA RADOVA OBJAVLJENIH U ČASOPISU ISTRAŽIVANJA U PERIODU OD 2006. DO 2015. GODINE

Bibliografija obuhvata radove objavljene u časopisu Istraživanja u periodu od 2006. do 2015. godine. U stvaranju cijelog korpusa učestvovali su nastavnici i saradnici Fakulteta humanističkih nauka iz različitih oblasti. Svi radovi popisani su abecedno prema prezimenima autora. Ukoliko autor ima više objavljenih radova, radovi su popisani hronološki, počevši od najranije publikacije. Kod radova s više autora, radovi su navedeni za svakog autora pojedinačno.

Bibliografski opis se sastoji iz prezimena i imena autora, naslov članka iza kojeg stoji opis publikacijske informacije objavljenog rada i to da prvi broj označava godište časopisa, drugi broj je broj časopisa, broj u zagradi označava godinu izlaženja časopisa i na kraju podaci na kojim se stranicama u tom broju nalazi članak.

ARIFHODŽIĆ, Maja

- *Fenomenološki pristup književnom djelu*, God. 1, br. 1 (2006), str. 231-241
- *Naš pisac Robert Michel*, God. 2, br. 2 (2007), str. 197-209
- *Friedrich Dürrenmatts Theorie der Groteske an Beispielen seiner Theaterstücke: Der Besuch der alten Dame, Die Physiker*, God. 3, br. 3 (2008), str. 363-383
- *Friedrich Dürrenmatts spiel mit Gott und Religion in seinem Drama Die Wiedertaüfer: ein Versuch im Kontext von Dürrenmatts Theaterpoetik*, God. 4, br. 4 (2009), str. 235-251

ARNAUT, Alica

- *Jezička stvarnost kroz eufemizme i tabue*, God. 10, br. 10 (2015), str. 175-188

ARNAUTOVIĆ, Amina

- *Discourses in The Yellow Wallpaper and their contribution to the narrator's insanity*, God. 7, br. 7 (2012), str. 155-170

BANDŽOVIĆ, Safet

- *Deosmanizacija Balkana i bošnjački muhadžirski pokreti krajem XIX stoljeća*, God. 2, br. 2 (2007), str. 293-313
- *Dr. Senija Milišić: Institucionalizacija nauke u Bosni i Hercegovini : (1945.-1958.)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 372,), God. 3, br. 3 (2008), str. 133-137
- *Muhammad 'Ali Pasha: Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu*, prevela i priredila Hana Younis Al-Ghoul, Institut za istoriju i Istorijski arhiv, Sarajevo, 2008.), God. 4, br. 4 (2009), str. 77-82

BEČIROVIĆ, Fikret

- *Reminiscencije kulturno-religijskog prabitka*, God. 5, br. 5 (2010), str. 329-349

BEŠIĆ, Azra

- *Phraseologismen mit Tierbezeichnungen im Deutschen und ihre Überstezungsäquivalente in der Bosnischen Sprache*, God. 8, br. 8 (2013), str. 129-146

BRKIĆ, Nenad

- *Odnosi s javnošću u sigurnosnim strukturama u Bosni i Hercegovini : gender-struktura i rodna jednakost*, God. 8, br. 8 (2013), str. 245-258

BURKIĆ, M.A. Ajla

- *Uvod u historijsku nauku*, Vesna Mušeta-Aščerić, Sarajevo : Univerzitet, 2014, 272 str., God. 10, br. 10 (2015), str. 131-134

BULIĆ, Halid

- *Kvantitativna adverbijalna dopuna u bosanskom jeziku*, God. 6, br. 6 (2011), str. 105-110

BURINA, Elvira

- *Fuzija žanrova u romanu Sunce o desno rame Alije Isakovića*, God. 5, br. 5 (2010), str. 257-269

ČARKIĆ, Milosav Ž.

- *Mirjana Popović: Politička terminologija*, (Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2007.), God. 3, br. 3 (2008), str. 307-311
- *Mirjana Popović: Standardni jezik i stilovi*, (Akademska štampa, Beograd, 2007.), God. 4, br. 4 (2009), str. 221-222

ČELEBIĆ-MARIĆ, Emza

- *Utjecaj porodice na formiranje ličnosti protagoniste djela Lovac u žitu, autora J.D. Salinger*, God. 7, br. 7 (2012), str. 149-154

ČELENKA, Ermin

- *Refleski jata u govoru sliva rijeke Bile u okolini Travnika*, God. 3, br. 3 (2008), str. 205-218

ČIRGIĆ, Adnan

- *Akcentne osobine staropodgoričkoga govora*, God. 3, br. 3, str. 183-203
- *Neke morfološke karakteristike govora podgoričkih muslimana*, God. 4, br. 4 (2009), str. 95-117

ĆEMALOVIĆ-DILBEROVIĆ, Elvira

- *Politički jezik*, God. 1, br. 1 (2006), str. 143-148
- *Jezički izraz Ćatićevog prevodilačkog stvaralaštva u listu Biser*, God. 2, br. 2 (2007), str. 111-123
- *Leksička i tvorbeno analiza na primjeru printanih i TV-medija*, God. 3, br. 3 (2008), str. 251-268
- *Javni diskurs Alije Izetbegovića : (na primjeru govora Povratak na čelo stranke)*, God. 7, br. 7 (2012), str. 53-62

ĆIRIĆ, Ifeta

- *„Čujete li njihove glasove?“: prilog izučavanju drame i rodni studija*, God. 5, br. 5 (2010), str. 325

DŽIHO-ŠATOR, Aida

- *Mustafa Tanović: Gramatika engleskog jezika*, (Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2002), God. 1, br. 1 (2006), str. 181-182
- *Modernizam i njegovi odjeci*, God. 2, br. 2 (2007), str. 157-165
- *Roman “All the pretty horses” u svjetlu postmoderne teorije*, God. 3, br. 3 (2008), str. 397-404
- *Od metonimije do metafore ili poetizacija proznog teksta na primjeru romana Gospođa Dalloway Virginije Woolf*, God. 5, br. 5 (2010), str. 285-296
- *Narator kao modus metafikcije u romanu Ženska francuskog poručnika*, God. 8, br. 8 (2013), str. 197-202
- *“Mimeza procesa” u romanu Zlatna bilježnica*, God. 10, br. 10 (2015), str. 331- 342

DŽIHO, Aida

- *Interpretacija lirske pjesme u osnovnoj školi : postepenost i sistematičnost usvajanja književnoteorijskih sadržaja*, God. 8, br. 8 (2013), str. 203-213

DŽINDO-JAŠAREVIĆ, Dina

- *Novela i bajka - kriteriji razlikovanja*, God. 8, br. 8 (2013), str. 215-234

ĐULIMAN, Selma

- *Humor u lingvistici : teorija prinude reinterpretacije*, God. 9, br. 9 (2014), str. 55-69

DEDOVIĆ, Nedžad

- *Subverzivnost romana Derviš i smrt, Tvrđava i Krug*, God. 7, br. 7 (2012), str. 133-148

DIZDAR, Nerin

- *Jezički izraz u turbo-folk pjesmama kao refleksija društvenih prilika*, God. 5, br. 5 (2010), str. 215-227

DRKIĆ, Munir

- *Različita značenja riječi divan - homonimija ili polisemija?*, God. 2, br. 2 (2007), str. 67-74

DURAKOVIĆ, Sandina

- *Das deutsche Sozialdrama im Naturalismus*, God. 3, br. 3 (2008), str. 385-395

DŽAFIĆ, Šeharzada

- *Bosanskohercegovački borgesovci : udio fantastike u bosanskohercegovačkoj književnosti*, God. 6, br. 6 (2011), str. 131-145

EL-ZAYAT, Yahya

- *Arabic language between public dialects and grammatical rules in arabic communities*, God. 2, br. 2 (2007), str. 153-154

FEJZIĆ, Adi

- *Problemi ekvivalencije u prevođenju*, God. 2, br. 2 (2007), str. 135-138

- *Jezik u djelima Irvinea Welsha - nestandardni engleski ili novi standardni škotski?*, God. 3, br. 3 (2008), str. 233-240
- *Filmski akcioni super-junak 80-ih*, God. 5, br. 5 (2010), str. 359-369
- *Jezik moderne animirane američke TV-komedije*, God. 7, br. 7 (2012), str. 63-74
- *TV-humor kao vid komunikacije sa gledaocem*, God. 9, br. 9 (2014), str. 71-79

FEHRATOVIĆ, Jahja

- *Kulturna baština i nacionalni identitet : (slučaj sandžačkih Bošnjaka)*, God. 3, br. 3 (2008), str. 329-333

FOČO, Salih

- *Humanizam i njegove percepcije*, God. 2, br. 2 (2007), str. 5-16

GEKIĆ, Amela

- *Dubletni oblici u Gramatici bosanskog jezika iz 1890.*, God. 2, br. 2 (2007), str. 91-109

GOLOŠ, Enisa

- *Stana Ristić: Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*, Institut za srpski jezik SANU – Monografije 1, Beograd, 2004, God. 3, br. 3 (2008), str. 301-305
- *Konotacijska komponenta značenja*, God. 4, br. 4 (2009), str. 119-128
- *Emocionalnost - komponenta ekspresivnosti i konotacije*, God. 10, br. 10 (2015), str. 201-218

GUPTA, Dijana

- *Mediji kao identifikacija društva*, God. 10, br. 10 (2015), str. 365-376

HADŽIAHMETOVIĆ JURIDA, Sanel

- *Netspeak : linguistic features of online communication in real time*, God. 10, br. 10 (2015), str. 155-174

HADŽIĆ, Senaid

- *Pripreme za prelazak na plansku privredu Bosne i Hercegovine u periodu 1945-1947.*, God. 2, br. 2 (2007), str. 335-356
- *Refleksije sukoba Informbiroa i KPJ-a na zaostajanje poljoprivrede u Bosni i Hercegovini (1949-1952)*, God. 3, br. 3 (2008), str. 73-88
- *Nakibul-ešrafi u Bosni i Hercegovini*, God 4, br. 4 (2009), str. 23-30
- *Adnan Velagić: Hercegovina od 1945. do 1952. godine (društveno-političke i privredne prilike)*, Mostar, 2008., God 4, br. 4 (2009), str. 89-92
- *Bosna i Bošnjaci 40-ih godina 19. stoljeća u koncepcijama iliraca i spisima savremenika*, God. 10, br. 10 (2015), str. 67-98

HADŽIOMEROVIĆ, Zlatko

- *Pododbor Gajreta u Stocu od 1921. do 1941. godine*, God. 1, br. 1 (2006), str. 51-69
- *Djelatnost pododora Prosvjete u Stocu od 1921. do 1941. godine*, God. 4, br. 4 (2009), str. 51-67

HADŽIZUKIĆ, Dijana

- *Vrt kao odrednica čovjekova bistvovanja na zemlji : (Knjiga vrtova Dževada Karahasana)*, God. 1, br. 1 (2006), str. 317-324
- *Safet Sarić: Mulabdić, (Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2002.)*, God. 1, br. 1 (2006), str. 349-350
- *Patrijarhalni odnosi u svijetu Sijarićevih romana*, God. 2, br. 2 (2007), str. 167-183
- *Utjecaji sevdalinke i balade na poetizaciju romana Grozdanin kikut Hamze Hume, Ponornica Skendera Kulenovića i Imotski kadija Irfana Horozovića*, God. 4, br. 4 (2009), str. 253-270
- *Glasovi Jasmine Musabegović*, God. 5, br. 5 (2010), str. 271-275
- *Halid Kadrić : Dugo svitanje, ("Šahinpašić", Sarajevo, 2010.)*, God. 6, br. 6 (2011), str. 177-180
- *Književna prošlost i poetika kulture, Sanjin Kodrić, ("Slavistički komitet", Sarajevo, 2011.)*, God. 7, br. 7 (2012), str. 179-182

HASANICA, Memnuna

- *Spezifitäten des Übersetzens der Kinderliteratur*, God. 6, br. 6 (2011), str. 121-128 *Prädikative im Deutschen*, God. 8, br. 8 (2013), str. 61-70 *Rektion der Verben in der Deutschen und ihre Entsprechungen in der bosnischen Sprache*, God. 9, br. 9 (2014), str. 37-47

HODŽIĆ, Jasmin

- *Glagoli "ići" i "imati" kao modifikatori glagolske radnje u sintaksi glagola i glagolskih oblika*, God. 5, br. 5 (2010), str. 167-181
- *Metaforčki koncept "život je igra" na primjeru Kur'anskog teksta : kognitivno-semantička analiza*, God. 7, br. 7 (2012), str. 99-108

HUMO, AMIR

- *Postkolonijalna kritika u noveli Ceremonia*, God. 1, br. 1 (2006), str. 325-330
- *Upton Sinclair - književnik i njegovo djelo*, God. 5, br. 5 (2010), str. 277-284

HUMO, Emir

- *Humanistička komponenta u studiju inženjerstva*, God. 2, br. 2 (2007), str. 17-22
- *Towards modern engineering study: responding to necessities of the country in a globalised world*, God. 4, br. 4 (2009), str. 315-323

JAHIĆ, Dževad

- *Muhamed Šator: Bosanski/ hrvatski/ srpski jezik u Bosni i Hercegovini do 1914. godine*, (Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru , Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2004.), God. 1, br. 1 (2006), str. 183-185
- *Ibrahim Pašić: Predslavenski korijeni Bošnjaka. Od planine Romanije do istočnih granica rimske provincije Dalmacije*, (Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2008.), God. 3, br. 3 (2008), str. 119-125
- *Ibrahim Pašić: Mile i Moštre :(Ilirsko-Gotski korijeni Bosanske vladarske dinastije, stećaka i crkve bosanske)*, God. 5, br. 5 (2010), str. 115-119

JALIMAM, Salih

- *Iz historije srednjovjekovnog Polimlja*, God. 1, br. 1 (2006), str. 33-41
- *Steći mostarskoga kraja*, God. 3, br. 3 (2008), str. 7-25
- *O stanku srednjovjekovne Bosne*, God. 4, br. 4 (2009), str. 9-22
- *Prilog historiji historiografije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, God. 5, br. 5 (2010), str. 39-59
- *Vojno-političke veze Srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine u vrijeme kralja Stjepana Tomaša*, God. 6, br. 6 (2011), str. 19-36
- *Milko Brković: Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava Dubrovniku*, God. 6, br. 6 (2011), str. 71-73
- *Bogdančići - Ljubišići - Medvjedovići, jedna srednjovjekovna vlastelinska porodica*, God. 7, br. 7 (2012), str. 11-29
- *Ploča velikog sudije Gradješe*, God. 8, br. 8 (2013), str. 11-28
- *Pristav i knežak u sudskoj, pravosudnoj i društvenoj strukturi srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, God.10, br. 10 (2015), str. 15-33

KADRIĆ, Adnan

- *Odbrana Mostara od napada uskoka 1690. godine kroz poeziju pjesnika Bulbulija Mostarca*, God. 5, br. 2 (2010), str. 241-255

KAJAN, Ibrahim

- *Oblikovanje žanra - tinejdžerski roman*, God. 3, br. 3 (2008), str. 321-328
- *Ahmet Hromadžić i njegov zahvat u arhetipsko*, God. 4, br. 4 (2009), str. 291-295
- *Mostarska književna baština – u mostarskom Muzeju Hercegovine*, God. 5, br. 5 (2010), str. 351-358

KALAJDŽIJA, Alen

- *Etimologija pojedinih ojkonima u dolini gornjeg i srednjeg toka rijeke Bosne*, God. 1, br. 1 (2006), str. 129-142
- *Hasnija Muratagić-Tuna: Bosanski, hrvatski i srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)*, (Bosansko filološko društvo, Sarajevo 2005), God. 1, br. 1 (2006), str. 189-191

- *Značenje i funkcija hercegovačkoga imeničkog dijalektizma "izvan"*, God. 2, br. 2 (2007), str. 87-90
- *Terminološko razgraničenje palatalizacije, sibilizacije i dentalizacije*, God. 3, br. 3 (2008), str. 269-273
- *Radosavljeva bosanska knjiga. Zbornik krstjanina Radosava*, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2008; priredila: Anica Nazor, God. 4, br. 4 (2009), str. 215-219
- *Prilog terminološkom definiranju starobosanskoga jezika*, God. 5, br. 5 (2010), str. 139-147
- *Rječnik stranih riječi bosanskog jezika*, Insitut za jezik, Sarajevo, 2011. (prikaz knjige), God. 7, br. 7 (2012), str. 111-115

KLIMENTIĆ, Edna

- *Distribucija silaznih akcenata u gramatikama bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, God. 6, br. 6 (2011), str. 93-104
- *Antroponimijski obrasci za imenovanje žena i muškaraca u narodnim pjesmama zabilježenim u tešanjškome kraju*, God. 10, br. 10 (2015), str. 189-199

KODRIĆ, Sanjin O.

- *Samo-oblikovanje novog historicizma i/ili poetike kulture*, God. 1, br. 1 (2006), str. 201-229
- *Dževad Jahić Azizov: Vitorin vrijes: lirski zapisi*, (Društvo pisaca BiH – Podružnica HNK, Mostar, 2004.), God. 1, br. 1 (2006), str. 343-337
- *Uprkos efemernosti tatarskog umijeća: (Salko Šarić: Pozorišni repertoar u Mostaru 1879-2001, Mostar, 2006.)*, God. 2, br. 2 (2007), str. 245-250

KUJUNDŽIĆ, Atif

- *Prelazak čovjeka u vječnost putovanja, (Ibrahim Kajan: Tragom bosanskih kraljeva. Putopisi. Bosanska riječ, Tuzla, 2007.)*, God. 4, br. 4 (2009), str. 305-308

KUJUNDŽIĆ, Enes

- *Kulturno naslijeđe i humanističke nauke danas*, God. 1, br. 1 (2006), str. 9-18

KUKO, Edis

- *Prijedlozi i prijedložno-padežni izrazi s prostornim značenjem uz genitiv*, God. 3, br. 3 (2008), str. 165-181

KUKO, Sanela

- *Retorički elementi u izjavama glasnogovornika*, God. 7, br. 7 (2012), str. 185-202
- *Uloga novih medija u izgradnji imidža turističke destinacije Bosne i Hercegovine*, God. 9, br. 9 (2014), str. 153-173
- *Promocija prirodnih resursa kao turističkog potencijala Hercegovine*, God. 10, br. 10 (2015), str. 377-395

KURTIĆ, Najil

- *Čitanje medijske kulture : (teorijsko-analitički okvir za razumijevanje medija i medijskih sadržaja)*, God. 3, br. 3 (2008), str. [413]-426

KURTOVIĆ, Esad

- *Natpis na stečku Vukašina Dobrašinovića u Konjskom kod Trebinja*, God. 1, br. 1 (2006), str. 43-50
- *Iz historije sokolarstva u dubrovačkom zaleđu u srednjem vijeku*, God. 6, br. 6 (2011), str. 37-56

LOGO, Edin

- *Kompleksnost doživljaja putopisa Zuke Džumhura*, God. 1, br. 1 (2006), str. 283-299

MARIĆ, Almir

- *Izvori za historiju Daorsa*, God. 2, br. 2 (2007), str. 269-275
- *Prilozi prethistorijskoj topografiji Podveležja*, God. 6, br. 6 (2011), str. 9-18

- *Religijske prilike na području gornje Neretve u antičko doba*, God. 8, br. 8 (2013), str. 29-46
- *Antički sepulkralni spomenici s područja Bosne i Hercegovine*, Veljko Paškvalin, ANUBiH, Sarajevo, 2012 God. 8, br. 8 (2013), str. 53-57

MARIĆ, Irma

- *Horozovićeve intimološka i stvaralačka potraga za samim sobom*, God. 6, br. 6 (2011), str. 147-156
- *Protagonista u romanu Rea Irfana Hrozovića*, God. 8, br. 8 (2013), str. 181-195
- *Prikaz knjige Sred Mostara đerđef od behara Nusreta Omerike* : (Narodna biblioteka Mostar, IC štamparija d.o.o. Mostar, 2015), God. 10, br. 10 (2015), str. 357-361

MASLO, Adi

- *Kognitivna lingvistika i jezički znak*, God. 6, br. 6 (2011), str. 77-92

MEHIĆ, Alma

- *Pravi i pseudokinegrami u njemačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u bosanskom jeziku*, God. 10, br. 10 (2015), str. 243-257

MELANLIOĞLU, Deniz

- *Yabancı dil olarak türkçe öğrenen ortaokul öğrencilerinin iletişim engelleri üzerine bir değerlendirme*, God. 10, br. 10 (2015), str. 219-242

MEZIT, Elvira

- *Postmodernističke igre prepoznavanja u romanu Imotski kadija Irfana Horozovića*, God. 4, br. 4 (2009), str. 271-281

MIČIJEVIĆ, Senad

- *Albanski alhamijado pjesnici*, God. 1, br. 1 (2006), str. 243-265
- *Zajednički elementi bošnjačko-albanske epike*, God. 2, br. 2 (2007), str. 211-226

- *Dr. Shan Zefi, Islamizacija Albanaca i fenomen ljarmanstva tijekom stoljeća (XV-XX), (Zagreb, 2003. str. 317.), God. 2, br. 2 (2007), str. 367-371*
- *Migracije i tragovi albanske leksike u hercegovačkim patronimima, God. 3, br. 3 (2008), str. 275-297*
- *Prilog historiji derviških redova jugoistočne Evrope, God. 4, br. 4 (2009), str. 31-50*
- *Svešteni kanoni crkve, (Beograd, 2005.), God. 4, br. 4 (2009), str. 71-74*
- *Salih Jalimam: Duhovna susretanja, (Hijatus, Zenica, 2005.), God. 4, br. 4 (2009), str. 75-76*
- *Razvoj treće etape melamija i njihovi najznačajniji uspjesi, God. 6, br. 6 (2011), str. 57-68*

MILETIĆ-ORUČEVIĆ, Tanja

- *Peta godina postojanja Studija glume na Odsjeku za dramsku umjetnost Fakulteta humanističkih nauka, God. 2, br. 2 (2007), str. 375-380*

MILIŠIĆ, Senija

- *Srebrenica kao posljedica odnosa djelovanja Međunarodne zajednice spram Bosne i Hercegovine, God. 1, br. 1 (2006), str. 87-97*
- *Dr. Salih Jalimam / Senad Mičijević: Stolac od najstarijih vremena (Udruženje TROYA Stolac, Mostar 2005.), God. 1, br. 1 (2006), str. 101-104*
- *Glavni problemi historije Bosne i Hercegovine, God. 2, br. 2 (2007), str. 331-333*
- *Safet Bandžović: Iseljavanje Bošnjaka u Tursku, (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2006.), God. 2, br. 2 (2007), str. 359-365*
- *Genocid : pripreme i poricanje : uvod u realiziranje genocida i zatvaranje kruga genocida, God. 3, br. 3 (2008), str. 101-116*
- *Dr. Rasim Delić: Armija Republike Bosne i Hercegovine : nastanak, razvoj i odbrana zemlje, Sarajevo, 2007; Knjiga 1, str. 425; Knjiga 2, str. 559, God. 3, br. 3 (2008), str. 127-132*
- *Mesud Šadinlija: Prvi korpus ARBiH: nastanak i razvoj 1992-1995, Sarajevo, 2008, God. 4, br. 4 (2009), str. 83-87*

- *Stoljeće visokog školstva u Hercegovini*, Sveučilište u Mostaru, Mostar, 2002, God. 5, br. 5 (2010), str. 125-135

MUJČIĆ, Maida

- *Phraseologismen mit Tierbezeichnungen im Deutschen und ihre Überstezungsäquivalente in der Bosnischen Sprache*, God. 8, br. 8 (2013), str. 129-146

MULAOSMANOVIĆ, Admir

- *Stereotip, mit, zločin : (srpska propaganda u Jugoslaviji u drugoj polovini osamdesetih godina XX stoljeća)*, God. 3, br. 3 (2008), str. 89-99

MULAOSMANOVIĆ, Edita

- *Fonetsko-fonološke i morfološke osobitosti Humačke ploče*, God. 4, br. 4 (2009), str. 129-145
- *Jezički izraz kao noseća struktura poeme "Na pravi put sam ti, majko, iziš'o" Skendera Kulenovića*, God. 6, br. 6 (2011), str. 111-119

OMERIKA, Nusret

- *Mostarske sevdalinke sa lokalnim obilježjem*, God. 4, br. 4 (2009), str. 283-289
- *Akif Hikmet-beg Stočević: Iz Divana* (Karadžoz-begova medresa Mostar; prijevod sa turskog: Lamija Hadžiosmanović, Salih Trako; Mostar, 2009, God. 4, br. 4 (2009), str. 309-311

PALIKUĆA, Amila

- *Ljubavnik Lady Chatterley, cenzura djela kao posljedica Lawrencovog prikaza moralne krize društva kroz odnos Lady Chatterley i Mellorsa*, God. 6, br. 6 (2011), str. 163-174

PAŠIĆ, Ibrahim

- *Ilirski korijeni hercegovačkih rodova Hubana, Ubana i Hubanić*, God. 1, br. 1 (2006), str. 21-31

- *Tri latinsko-ilirska antroponima s osnovom lup- na bosanskom stečku*, God. 2, br. 2 (2007), str. 257-268
- *Izvori za historiju Daorsa*, God. 2, br. 2 (2007), str. 269-275
- *Gotizmi grada Mostara i župa Večerič*, God. 5, br. 5 (2010), str. 17-36

PITIĆ, Jasminka

- *Fonostilističke figure u poemama Skendera Kulenovića*, God. 2, br. 2 (2007), str. 75-86
- *Naratološka modeliranja u drami "To" Alije Isakovića*, God. 3, br. 3 (2008), str. 335-344

POPOVIĆ, Mirjana

- *Elbisa Ustamujić: Tekst i analiza*, (Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka, 2004.), God. 1, br. 1 (2006), str. 333-336
- *Semantika političkih termina*, God. 1, br. 1 (2006), str. 107-112
- *Funkcionalna slojevitost standardnog jezika*, God. 2, br. 2 (2007), str. 35-46
- *Stilovi iz aspekta standardnojezičke norme*, God. 3, br. 3 (2008), str. 141-154
- *Stari i novi spisi iz strukturalne lingvistike: Ferdinand de Saussure: Kurs opšte lingvistike* (Kritičko izdanje Tulio de Mauro, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1996.), God. 5, br. 5 (2010), str. 231-236
- *Terminološko planiranje, komunikacija i strategije znanja*, God. 8, br. 8 (2013), str. 71-84

RADELJKOVIĆ, Zvonimir

- *Black history month - february 2007*, God. 2, br. 2 (2007), str. 23-31
- *American studies and american literature: can it be useful*, God. 3, br. 3 (2008), str. 315-319
- *Ima li sve ovo smisla? : Norman Mailer : (1923-2007)*, God. 4, br. 4 (2009), str. 225-234

RALJEVIĆ, Selma

- *Apokaliptična pitanja broda pod nazivom To graditelja Alije Isakovića*, God. 1, br. 1 (2006), str. 311-316
- *Traditional myth and the new forms : Ceremony*, God. 2, br. 2 (2007), str. 227-241
- *Studija "Meša Slimović i Fjodor Dostojevski u svjetlu teorije polifonijskog romana Mihaila Bahtina" prof. dr. Nazifa Kusturice*, God. 2, br. 2 (2007), str. 251-253
- *Ernest J. Gaines : A Lesson before dying : Vintage Books*, New York, 1994, God. 3, br. 3 (2008), str. 407-409
- *Sherwood Anderson i doba industrijalizacije u SAD-u : portret Winesburg, Ohioa*, God. 5, br. 5 (2010), str. 297-316
- *Dijana Hadžizukić : Poetski diskurs u bošnjačkom romanu*, (Biblioteka "Bosnisitka/Monografije", Slavistički komitet, Sarajevo, 2011), God. 6, br. 6 (2011), str. 181-184
- *Težišta proze Williama Faulknera i Meše Selimovića : (načini i oblici pripovijedanja, stil i jezik)*, God. 8, br. 8 (2013), str. 149-163
- *U traganju za neotkrivenim : Književna Hercegovina : ogledi o piscima i književnim pojavama Dijane Hadžizukić : (Dobra knjiga d.o.o., Sarajevo, 2014)*, God. 9, br. 9 (2014), str. 145-150
- *Slovo o tekstovima koji se tiču književnosti u Zborniku radova : Naučni skup "Slovo o Aleksi Šantiću, Antunu Branku Šimiću i Zulfikaru Zuki Džumhuru"*, Mostar, 24. i 25. april 2014. godine, God. 10, br. 10 (2015), str. 345-355

RASTODER, Ćerim

- *Ali-paša Fidahić u prvoj polovini XIX stoljeća*, God. 5, br. 5 (2010), str. 87-102

RESIĆ, Elvir

- *Dva načela za definiranje slogovne strukture u bosanskom jeziku*, God. 3, br. 3 (2008), str. 155-164

SALČIN, Jasmina

- *Leksikografske osobine odrednice u jednojezičnom i dvojezičnom rječniku*, God. 4, br. 4 (2009), str. 197-211

SARIĆ, Safet

- *Osman Azizov roman Bez nade i historijska nevolja Alage Hrle : 110 godina prvog bh. romana*, God. 1, br. 1 (2006), str. 267-281
- *Edina Špago-Ćumurija : Selimović u engleskom*; Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru, Fakultet humanističkih nauka, 2015., God. 10, br. 10 (2015), str. 305-310

SIVRIĆ, Marijana

- *Ideological function of syntactic transformations in media discourse*, God. 7, br. 7 (2012), str. 75-86

SMAILAGIĆ, Vedad

- *Od leksikona do rečenice*, God. 2, br. 2 (2007), str. 47-56

SOLAK, Edina

- *Jezička stvarnost kroz eufemizme i tabue*, God. 10, br. 10 (2015), str. 175-188

SPAHIĆ. Vedad

- *Završna riječ Zlatka Topčića : autentičan prilog romanesknom dizajniranju autsajderske paradigme junaka u bosanskohercegovačkoj (post)ratnoj prozi*, God. 10, br. 10 (2015), str. 313-330

ŠABIĆ, Indira

- *Frazemi s onomastičkom sastavnicom u bosanskome jeziku*, God. 10, br. 10 (2015), str. 281-301

ŠAHINPAŠIĆ, Asim

- *Odnosi s javnošću u sigurnosnim strukturama u Bosni i Hercegovini : gender-struktura i rodna jednakost*, God. 8, br. 8 (2013), str. 245-258

ŠATOR, Belma

- *Einflüsse auf die deutsch Sprache vor der Zeit der Christianisierung*, God. 1, br. 1 (2006), str. 169-177
- *Zoonimi u frazama kojima se opisuju čovjekove osobine : (na materijalu bosanskog/hrvatskog/srpskog i njemačkog jezika)*, God. 2, br. 2 (2007), str. 139-151
- *Obrada frazema iz zbirke pripovjedaka "Nosač Samuel" Isaka Samokovlije*, God. 3, br. 3 (2008), str. 241-249
- *Poslovice sa zoonimskom sastavnicom u bosanskom jeziku*, God. 4, br. 4 (2009), str. 179-185
- *Konceptualna analiza poslovice sa zoonimskom sastavnicom u njemačkom i bosanskom jeziku*, God. 5, br. 5 (2010), str. 195-200
- *Analyse der Phraseologismen in Grimms Märchen und ihre Äquivalente in Bosnien*, God. 8, br. 8 (2013), str. 85-97
- *Koncept žene u frazeologiji*, God. 9, br. 9 (2014), str. 49-54
- *Pravi i pseudokinegrami u njemačkom jeziku i njihovi ekvivalenti u bosanskom jeziku*, God. 10, br. 10 (2015), str. 243-257

ŠATOR, Edim

- *Jezik u Bosni i Hercegovini*, (Institut za jezik ; Oslo : Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Sarajevo 2005)
- *Turcizmi u Dervišu i smrti Meše Selimovića*, God. 2, br. 2 (2007), str. 125-134
- *Leksička i tvorbeno analiza na primjeru printanih i TV-medija*, God. 3, br. 3 (2008), str. 251-268

ŠEMSOVIĆ, Sead

- *Intermedijalni odnos usmene i pisane književnosti*, God. 1, br. 1 (2006), str. 301-310

ŠOŠTARIĆ, Sanja

- *Doris Lessing : a female quest for self-knowledge*, God. 3, br. 3 (2008), str. 345-362

ŠPAGO-ĆUMURIJA, Edina

- *Kojim jezikom govori Bolonjski proces? : (visoko obrazovanje kao mjesto susreta evropskih jezika i kultura)*, God. 1, br. 1 (2006), str. 113-128
- *Komuniciranje bojom : boja kao lingvistički i kulturološki znak*, God. 2, br. 2 (2007), str. 57-66 *Jezička sredstva u izgradnji imidža - okidač memetičke funkcije reklamne poruke - primjer CNN-a*, God. 3, br. 3 (2008), str. 427-439
- *A good name is better than riches - imena na dobrom glasu u potrošačkom društvu*, God. 4, br. 4 (2009), str. 163-172
- *Jezički izraz u turbo-folk pjesmama kao refleksija društvenih prilika*, God. 5, br. 5 (2010), str. 215-227
- *Identity on the internet : the bosnian context*, God. 10, br. 10 (2015), str. 137-153

ŠPAGO, Džemal

- *Govorni činovi između konvencije i intencije*, God. 4, br. 4 (2009), str. 173-178
- *Realizacija govornog čina naredbe u engleskom jeziku - konvencionalizirana indirektnost uz korištenje negativne učtivosti*, God. 5, br.5 (2010), str. 183-[194]
- *Jezički izraz u turbo-folk pjesmama kao refleksija društvenih prilika*, God. 5, br. 5 (2010), str. 215-227

ŠUŠIĆ, Nermin

- *Leksičke intenzifikacije, kumulacije i ponavljanja u prijevodima Kur'ana : (pojačanje značenja, kumulacija i tautologija, paralelizam i polisindet)*, God. 8, br. 8 (2013), str. 109-127

TASLIDŽA, Faruk

- *Osvrt na prilike u Hercegovini u doba Ali-paše Rizvanbegovića*, God. 2, br. 2 (2007), str. 277-291
- *Prilog o osmanskim državnim službenicima i njihovoj društvenoj ulozi u Mostaru*, God. 3, br. 3 (2008), str. 27-41

- *O krizi Osmanskog carstva i njenoj refleksiji na prilike u Hercegovačkom sandžaku prvih decenija XVII vijeka*, God. 5, br. 5 (2010), str. 61-85
- *posebnim okolnostima pod kojim su Mlečani osvajali tvrđave Bosanskog ejaleta za vrijeme Morejskog rata : (1684-1699)*, God. 7, br. 7 (2012), str. 41-49
- *Hannes Granditis, Multikonfesionalna Hercegovina - vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu*, Sarajevo : Institut za istoriju, 2014. 547 str., God. 10, br. 10 (2015), str.125-129

TOMIĆ, Ivana

- *Prikaz Pravopisnog priručnika bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika sa osnovama gramatike*, Institut za jezik, Sarajevo, 2013, God. 9, br. 9 (2014), str. 99-102

TRBONJA-KAHIRMAN, Alisa

- *Prepozicionalna fraza kao dopuna glagolu*, God. 7, br. 7 (2012), str. 87-98
- *Stilistička funkcija stranih posuđenica u djelu Na rubu pustinje autora Dževada Karahasana i njeni prijevodni ekvivalenti na njemačkom jeziku*, God. 9, br. 9 (2014), str. 81-95

TRBONJA, Fatima

- *Kolektivni i individualni identitet u odabranim romanima bosansko-hercegovačke književnosti u egzilu*, God. 9, br. 9 (2014), str. 123-134

TRBONJA-OMANIĆ, Anisa

- *Morfologija njemačkog jezika*, (Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru , Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2004.)
- *Die Nominalphrase im Deutschen und in der B/K/S Sprache : Versuch einer kontrastiven Beschreibung*, God. 1, br. 1 (2006), str. 149-168
- *Fremdwortpurismus im Deutschen*, God. 3, br. 3 (2008), str. 219-231
- *Njemačke sekundarne prepozicije i njihovi prijevodni ekvivalenti u bosanskom jeziku*, God. 5, br. 5 (2010), str. 201-213

- *Gramatikalizacija prepozicija*, God. 8, br. 8 (2013), str. 99-108
- *O aspektu u njemačkom i bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku*, God. 10, br. 10 (2015), str. 259-279

USTAMUJIĆ, Elbisa

- *Safet Sarić: Mulabdić*, (Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2002.), God. 1, br. 1 (2006), str. 337-342
- *Safet Sarić: Osman-Aziz*, (Fakultet humanističkih nauka, Mostar 2005.)
- *Monografija o dječijem romanu – značajna i temeljna knjiga za dalja istraživanja (Ibrahim Kajan: Razvoj i oblici dječjeg bosanskohercegovačkog romana, Zalihica, Sarajevo, 2008.)*, God. 4, br. 4 (2009), str. 299-303
- *Ljubav, prijateljstvo i smrt u mostarskom paklu (Marsela Šunjić: Laku noć grade, Mostar, 1995; Marsela Šunjić: Pozdrav sa Mjeseca, Ljubljana, KUD Franc Prešern, 2007.)*, God. 5, br. 5 (2010), str. 321-323
- *Žensko romaneskno pismo u bosanskohercegovačkoj književnosti (Azra Verlašević: U branjevini teksta: bosanskohercegovački ženski roman, Gradačac, 2011)*, God. 7, br. 7 (2012), str. 173-177
- *Makova simbioza starobosanskog jezika i srednjovjekovnog diskursa u savremeni poetski kontekst, Muhamed Šator: Jezik i stil Maka Dizdara, „Slovo Gorčina“, Stolac, 2013.*, God. 8, br. 8 (2013), str. 237-241
- *Komparativna analiza Faulknerovih i Selimovićevih romana*, God. 9, knj. 9 (2014), str. 137-144

UŽIČANIN, Salkan

- *Djelatnost Srpske nacionalne omladine u Bosni i Hercegovini za vrijeme parlamentarnih izbora 1925. godine*, God. 5, br. 5 (2010), str. 103-112

VELAGIĆ, Adnan

- *Historijski aspekti društvenog razvitka Bosne i Hercegovine od 1945. do 1953. godine s posebnim osvrtom na stanje u Hercegovini*, God. 1, br. 1 (2006), str. 71-85
- *Obnova poljoprivredne proizvodnje u Hercegovini 1945. i 1946. godine*, God. 2, br. 2 (2007), str. 315-329

- *nekim aspektima i karakteristikama razvoja bosanskohercegovačkog školstva za vrijeme austrougarske vladavine s posebnim osvrtom na stanje u mostarskom okrugu*, God. 3, br. 3 (2008), str. 43-72
- *Djelatnost Srpske nacionalne omladine u Bosni i Hercegovini za vrijeme parlamentarnih izbora 1925. godine*, God. 5, br. 5 (2010), str. 103-112
- *Misija Ahmed Dževada-efendije u Bosanskom ejaletu 1863. i 1864. godine*, God. 9, br. 9 (2014), str. 11-33
- *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci prema jugoslavenskim idejama i jugoslavenskom pitanju*, God. 10, br. 10 (2015), str. 99-121

VERLAŠEVIĆ, Azra

- *L'écriture féminine kao ontološki most između života i njegove mimetičke slike : (Jasmina Musabegović: Most)*, God. 2, br. 2 (2007), str. 185-195

WONISCH, Arno

- *Sportska leksika u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku - izabrani primjeri*, God. 4, br. 4 (2009), str. 187-196

ZELJKO-ZUBAC, Ružica

- *Glagol kao modifikator u imeničkim složenicama u njemačkom i hrvatskom jeziku*, God. 5, br. 5 (2010), str. 149-165

ZILIĆ, Adis

- *Esad Kurtović: Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, God. 5, br. 5 (2010), str. 121-124
- *Dvorska kancelarija Vlatkovića*, God. 7, br. 7 (2012), str. 31-40
- *Esad Kurtović: Vlasi Bobani*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Institut za istoriju, Sarajevo, 2012, God. 8, br. 8 (2013), str. 49-52
- *Testament kraljice Katarine, mit ili stvarnost? : prilog proučavanju državno-pravnog poretka srednjovjekovne Bosne*, God. 10, br. 10 (2015), str. 35-65

ŽUJO-MARIĆ, Lejla

- *Muški antroponimi i njihovi hipokoristici u Hörmannovoj zbirci epskih pjesama Narodne pjesme Muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, God. 4, br. 4 (2009), str. 147-162
- *Čempres kao prostor pamćenja u romanu Žene*. Glasovi Jasmine Musabegović, God. 6, br. 6 (2011), str. 157-162
- *(De)konstruiranje sudbonosnih krugova života : (na primjeru romana Horuk Hasana Kikića)*, God. 7, br. 7 (2012), str. 119-131
- *Tragom poetike modernizma : san kao prostor pamćenja u bošnjačkom romanu s tematikom posljednjeg rata (1992-1995)*, God. 8, br. 8 (2013), str. 165-179
- *Smrt ima svjedoka : fantastični okvir svjedočenja o ratu na primjeru pripovijetke Čovjek s broja tri Muhameda Kondžića*, God. 9, br. 9 (2014), str. 105-122

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1,5 font *TimesNew Roman*, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1.

Rukopis mora sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: ime i prezime autora, ustanova u kojoj autor radi, adresa, e-mail adresa, naslov rada, podnaslov rada.

Prva stranica i dalje: naslov; (podnaslov); sažetak; ključne riječi na jeziku na kojem je rad napisan; integralni dio teksta; zaključak koji se piše na kraju integralnog djela teksta, i to na jeziku na kojem je rad napisan i na stranom jeziku (ako je djelo pisano, npr. na bosanskom, zaključak ili sažetak pišu se u na bosanskom i na engleskom ili njemačkom ili kojem drugom stranom jeziku, a ako je pisano, npr. na engleskom, zaključak ili sažetak pišu se i na engleskom i na bosanskom, odnosno, ako je rad pisan na njemačkom, zaključak ili sažetak pišu se i na njemačkom i na bosanskom, odnosno engleskom i sl); spisak citiranih izvora i literature. Autori su, također, dužni poslati obavezan prijevod naslova i ključnih riječi na engleskom jeziku.

Poželjno je da rad, ako ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednost. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci veličinom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ako je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ... Bourdieu (1992:158). Kraći citati (do 4 reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citatduži od 4 reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Spisak izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu. Ime autora može se pisati punim

oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora, onda se uz godinu izdavanja piše malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz nekog časopisa ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, a citirani članci iz časopisa pišu se pod navodnicima, npr:

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka "Psiha", Zagreb.

Beaugrande, R. de, Dressler, W (1981): *Introduction to Text Linguistics*, "Longman", London.

Šator, Muhamed (2004): "Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*", *Književni jezik*, 22/1-2, 110-122.

PODACI O AUTORIMA

1. **Dr. Adnan Velagić**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: adnan.velagic@unmo.ba
2. **Dr. Aida Džiho-Šator**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: aida.dziho@unmo.ba
3. **Dr. sc. Alica Arnaut**, Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici, e-mail: alica_arnaut@yahoo.com
4. **Alisa Trbonja-Kahriman**, e-mail: alias_trbonja@hotmail.com
5. **Amna Mehmedović**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: amna.sablic@unmo.ba
6. **Dr. Belma Šator**, Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici, e-mail: belma.prndelj@unmo.ba
7. **Edin Dupanović**, Pedagoški fakultet, Univerzitet u Bihaću, e-mail: edupanovic.pfbi@outlook.com
8. **Dr. sc. Edina Solak**, Filozofski fakultet, Univerzitet u Zenici, e-mail: edina262@gmail.com
9. **Elmedin Zubović**, International University of Sarajevo, ezubovic@ius.edu.ba
10. **MA Emina Šafro**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: emina.palata@unmo.ba
11. **Dr. Hedina Tahirović-Sijerčić**, Članica Komiteta eskperata Evropske povelje za regionalne ili manjinske jezike, Vijeće Evrope, e-mail: hedina.sijercic@mail.com
12. **Ibrahim A. Hodžić**, e-mail: ibro92@yahoo.com
13. **Dr. Iris Memić-Fišić**, Fakultet informacijskih tehnologija, Univerzitet “Džemal Bijedić” Mostar, e-mail: iris@edu.fit.ba

15. **Dr. Irma Marić**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: Irma.maric@unmo.ba
16. **Dr. Jasmina Zlatarević**, Pedagoški fakultet Bihać, e-mail: jasmina.nina@bih.net.ba
17. **Jelena Bitunjac Lovrić**, Srednja škola „Braća Radić“, Split, e-mail: jlovric@vip.hr
18. **Dr. Nejla Kalajdzisalihović**, Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, e-mail: nejla.kalajdzisalihovic@gmail.com
20. **Dr. Sandina Herić**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: sandina.durakovic@unmo.ba
22. **Mr. Sanela Kuko**, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, e-mail: sanela.kuko@unmo.ba
24. **Dr. Sanja Merzić**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: sanja.merzic@unmo.ba
25. **Seid Masnica**, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru, e-mail: masnica.seid@gmail.com
26. **Tania Blažević**, Pravni Fakultet, Univerzitet u Splitu, e-mail: tblazevic@pravst.hr
28. **Tarik Ćusić**, Rektorat Univerziteta u Sarajevu, e-mail: tarik.cusic@hotmail.com

